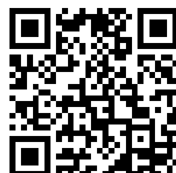
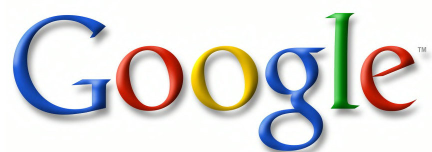

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
LVX
FIAT
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE
NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1926.

III. RÆKKE.

16. BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD AF AARGANGEN

1926.

I Texten findes indsat følgende Afbildninger:

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1926.

III. RÆKKE. 16. BIND.
1.—2. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af **Oldskrift-Selskabets** eller de med dets Understøttelse udgivne Skrifter ere følgende i Kommission hos den Gyldendalske Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa dem for ²/₃ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prinsens Palais, Kbhvn. B; (hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo):

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1919. Hver Aargang 4 Kr. 1920—25, à 6 Kr. Fortsættes med et Bind aarlig, à 6 Kr. (Aargangene 1916, 1918, 1919 og 1920 ere udsolgte.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—45, 5 Bind; 1846—63, 18 Bind. Hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aarg. 1836—63, 1 Bd., 2 Kr. (1844—45, 1847, 1852 og 1859 udsolgte.)

Antiquarisk Tidsskrift. 1.—7. Bd. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II. 1850—52. 4to. 40 Kr.

Antiqvitates Americanae sive Scriptores septentrionales rerum Ante-Columbianarum in America, 1837, 4to. Med fransk Résumé (Antiquités Américaines), 1845, 4to. Ved C. C. Rafn. 20 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Tavler). 1857. Fol. 20 Kr.

Breve fra og til C. C. Rafn. Udgivet af B. Grøndal. 1869. 3 Kr. 50 Ø.

Gröndal, B., Clavis poëtica antiquæ linguæ septemtr. 1864. 4 Kr.

Guide to northern archæology. London 1848. 1 Kr. 50 Øre.

Hauksbók, udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4to, samt forskellige papirshåndskrifter. 1892—96. 12 Kr.

Íslendínga sögur. 3. Bd. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. Bd. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Konungs skuggsjá, Speculum regale. 1920—21. 12 Kr.

Kornerup, J., Kongehøiene i Jellinge. 1875. Fol. 15 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Landnámabók Íslands, udg. efter de gamle håndskrifter. 1925. 10 Kr.

Leitfaden zur Nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39, 1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1919, hver Aargang 1 Kr. 1920—25, 1926—27; hver Aargang 1 Kr. 50 Øre. 6 Aargange udgjøre et Bind.

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

HELENE GRAV I TISVILDE.

AF

CHR. AXEL JENSEN.

Siden J. T. Lundbye 1843 tegnede sit lille Billede af Gravens Sten og Kors, og siden Jørgen Sonne 1847 fuldendte sit Maleri af de syge ved Helene Grav St. Hans Nat, har meget i Tisvilde forandret sig. Valfarterne er ophørte, Krykkerne og Trækorsene forsvundne, Strandmarkens Ødestemning brudt. Allerede den lille, fra 1870'erne stammende Plantning af forblæste Fyrretræer nærmest omkring Graven gjorde Indgreb i Landskabets Karakter, og efter dem er fulgt Landsteder og Villahaver, som snart vil omklamre den mystiske Grav. Men trods den nye Jernbane, trods Turist- og Badeliv er dog selve de gamle Valfartssteder bevarede. Kilden ude på Strandbrinken, der for nogle År siden heldigt undgik en moderne Forskønnelse, siver nu som før sparsomt ud gennem Skræntens Græs og i sin Stenkiste, som Naturfredningsnævnet søger at værne sammen med hele den stærkt udsatte Kystlinje. Og selve Graven har ligeledes fået Lov at henligge i den Tilstand, som den havde under Valfarternes sidste Periode, med det uregelmæssige, skæve, kampestensklædte Jorddige omkring et lille, bølgende, græsbevoxet Stykke Mark og med den lave Trælåge ind til de to Kampesten, som kendetegner Traditionens Grav. Således blev Stedet 1911 fredlyst under Nationalmuseet af Aktieselskabet Tisvilde (ved Højesteretssagfører F. Grüner), og således bør det forblive, selv efter at det har vist sig, at det nuværende Terræn gemmer noget andet under sin Overflade, end man hidtil har troet.

Det gængse Forsøg på en Forklaring af Gravens Sten har en såre ærværdig Forgænger, idet det som bekendt blev formuleret første Gang på Christian 4's Tid af ingen ringere end Kongens Livlæge, den berømte Ole Worm, den danske Runologis Fader og den første danske Museumsmand. I Skildringen af sin Kilderejse til Tisvilde 1647[1] giver han det ældste Billede og den første Beskrivelse af Stedet og knytter hertil sine Ræsonnementer:

»Der vi kom til den sted, som de sagde, at S. Helena war begraffuen, oc hindis capel hafde standen, fant vi en firkantig plats, som i gammel dage haffde werit omsat med groffue kampestene, lige som andre kempegraffue, af hvilke stene der fantis endnu henved 30. Same plats hafde i lengden 30 skridt og 26 i bredden, nogit udjafnd; nogit imod den side, som vender til skoffuen, fantis der 2 store stene, dog icke flade eller kantede, liggendis hos hinanden; der sagde de, at hellig Lenis graf var, och sae man, at der var graffuit om jord, som de siuge der sagdis at tage med sig for adskillige siugdomme. Mens jeg icke kunde see nogle rudera enten af mure eller andit, hvoraf jeg kunde slute, at der hafde standit nogen capel, jeg snarere skulde komme i de tanker, at i hedenskabet haffde werit it ting, hvor paa der holtis rettergang, og kand skee Thisa-ting .... Og findis ocsaa disse 2 store stene hart ad mit paa, som siunes at de haffuer standen ved, som haffuer werit anklagit. Afritzningen vil jeg sette her hos«.

[1] Publiceret 1909 af M. Mackeprang i Fra Arkiv og Museum IV p. 148 f., efter Ms. i Kgl. Bibl. (Gml. kgl. Saml. Fol. 731). Senere er Worms originale Rejseberetning fremdraget i Rigsarkivet (Privatarkiver: O. Worm), og herefter er det gengivne Citat aftrykt. Worms Originaltegn. er et ganske løst Blyantskrads, som tilmed utydeliggøres af Blækklatter og derfor vanskeligt lader sig reproducere. Trods Texten synes den indenfor Omkredsen at vise fire Sten, men de tre er så løst skitserede, at der næppe kan tillægges dem nogen Betydning. Den fjerde Sten synes delt i to, og opfattes kun denne som den rette, stemmer Billedet med Texten og med Gravens nuværende Tilstand. I den cit. Udgave p. 158 gengives Afskriftens Kopi, der foruden den tvedelte Sten medtager en af de tre andre.

Worms Forklaring blev aldrig publiceret, men gemt og glemt. I den store og righoldige Litteratur om Helene Kilde og Grav fra 17., 18. og Begyndelsen af 19. Aarh., dels i topografiske Oversigter, dels i Specialværker, gives der intetsteds nogen Tydning af Graven[1], og det moderne Forklaringsforsøg er sikkert ganske uafhængig af Worm. Såvidt jeg kan se, er

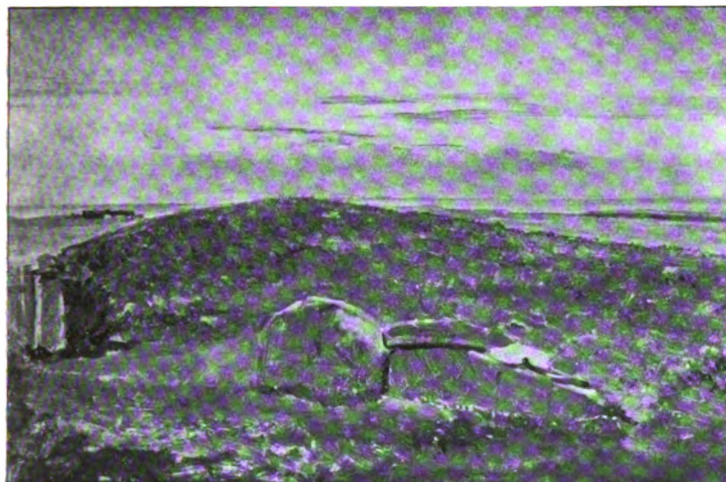

Fig. 1. Efter Jørgen Sonne, c. 1845[2].

det første Gang nedskrevet af Arkæologen V. Boye, som ved sin Gennemgang af Oldtidsmindesmærkerne i Holbo Herred 1886 ender en koncis Beskrivelse af Graven med følgende Ord om de to store Kampesten: »vistnok den nordlige Side af et kisteformet Kammer fra Stenalderen«. Medens Førsteudgaven af Traps Danmark slet ikke omtaler Graven og

[1] Relativt udførligt omtales Graven af Lægen J. C. Lange (Lære om de naturlige Vande, Kbhvn. 1756, p. 51 f.): En opkastet Høj, omtr. en Al. i Højden, sex Al. bred og syv Al. lang. Midt i Højen siges den hellige Helene at være begraven, over hvis Grav ligge tvende store Kampestene, og er ellers omringet med nogle Kors, som er behængte med Klude og Lapper, ligesom og en Del Krykker og Stave ligger ved denne Sted. (Jvfr. Pontoppidans Danske Atlas. I p. 515). [2] Malet Skitse, i Privateje.

Andenudgaven kun nævner den i Forbindelse med det velkendte Sagn, har Boye selv indført sin Forklaring i 3. Udgave, hvis Ord: »Sagnet om H's Grav har knyttet sig til Rester af en stensat Kiste i en rund Jordhøj« uforandrede er gåede over i 4. Udgave og i Mellemtiden jo også måtte siges at være i høj Grad styrkede ved Fundet af den Worm'ske Beskrivelse. En yderligere Stadfæstelse kan man finde hos Magnus Petersen, der besøgte Stedet på sin første Fodvandring i Nordsjælland 1847 og fortæller: »Jeg fandt her en langagtig Stenkiste ganske af Form, som den jeg har beskreven ved Undersøgelsen af Hvidegårdsgraven, det var sikkert og tydeligt en gammel Broncealdersgrav«[1]. Og i sit alt for dristige Forsøg på at forklare Tisvildetraditionen ud fra historiske Begivenheder opererer Bering Liisberg i høj Grad med den hedenske Stenaldersgrav[2].

Trods den lille Uoverensstemmelse angående Gravens Henførelse til Sten- eller Bronzealderen må det da siges, at den nyere Videnskab har været stærkt på Veje til at give Ole Worm Ret i hans lærde Hypotese, selvfølgelig uden at tage Hensyn til den forlængst forældede Forklaring af Oldtidsgrave som Tingsteder. Lige så selvfølgelig er det dog ikke undgået Specialforskningens Opmærksomhed, at der har levet og endnu lever en anden Tradition. Boye har hørt derom og noterer ved sit nysnævnte Besøg: »Lige øst for Indhegningen oppløjes Murbrokker; her skal et Kapel have stået«. Professor C. Blinkenberg, som første Gang har indført Kapeltraditionen i den trykte Litteratur, har hertil føjet den Oplysning, at »Marken, hvorpå Helene Grav ligger, hedder den Dag i Dag Kappelvangen (med Tryk på første Stavelse)«, og Kalk og Munkestensbrokker på Marken øst for Graven er ikke blot iagttagne af ham, men senere også af

[1] Magnus Petersen: Minder fra min Virksomhed. Trykt som Ms. 1909, p. 27 f.

[2] Bering Liisberg: Domina Helena. 1919, p. 14, 68. Sml. Hans Olriks Anm.: Nord. Tidskrift (Letterstedt) 1919, p. 335, 337.

Professor Hans Olrik, ligesom Bering Liisberg omtaler dette Forhold[1].

Nu er »Kappelvangen« blot et tomt Navn, som kun de ældste på Stedet erindrer eller erindrede. Folkesagnet har ikke digtet om det, men har fortalt sine Æventyr om Helle

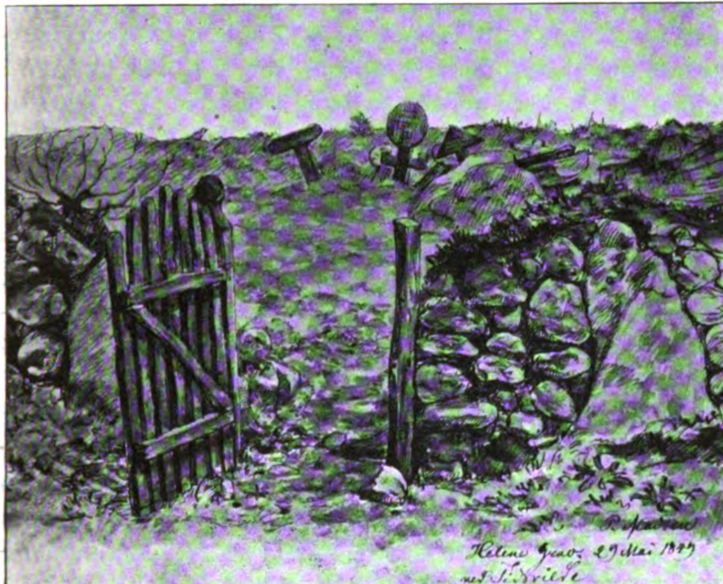

Fig. 2. Efter A. P. Madsen. 1849[2].

Lene, hvis Lig på den svømmende Sten førtes til Tisvilde Strand, fik Skrænten til at sprænges i den dybe Kløft og Kilden til at springe og tilslut sank i Jorden, hvor Graven nu findes — det Sagn, som Ole Worm nedskrev 1647 og J. M. Thiele 1818, og hvis Varianter der her ikke skal gøres Rede for. Historien ved intet at fortælle om Kapellets Opbygning

---

[1] C. Blinkenberg: Helene Kilde i de skiftende Tiders Lys. Vor Fortid II (1918), p. 101. H. Olrik: Tisvilde og Omegn (1920), p. 16. Bering Liisberg: Domina Helena. Sagn og Historier fra Tisvilde (1919), p. 95.

[2] Efter farvelagt Tegn. i Nationalmuseets Arkiv.

eller Nedrivning. Dets Grundlæggelse taber sig i Middelalderens Mørke, og dets Forsvinden er foregået ligeså lydløst, uden at have givet Anledning til noget Kongebrev. E silentio kan det sluttes, at det må være nedbrudt snart efter Reformationen; thi skønt Klagerne om Papisteriet i Tisvilde lyder kraftigt nok fra Beg. af 17. Årh., nævnes der dengang intet om Kapellet. Men den samme Tradition, hvorom Marknavnet endnu har båret Vidne til vor Tid, var levende i Midten af 17. Årh.; det er den, som kritiseres af Worm, og den berettes også af en Katolik, der 1658 opholdt sig i København og med Undren hørte om de katolske Kildeskikke i det kætterske Danmark, ikke mindst om Miraklerne ved den svenske Helgenindes Grav. »Jeg har hørt, at der har været et Kapel for den hellige Helene på en Høj i Nærheden af Kilden; der plejer Pilgrimmene endnu trods al deres Lutheranisme at oprejse små Kors, når de opnår nogen Helbredelse. Til Tider er den Høj fuld af Kors«[1].

Vidnesbyrdene om Kapellets fordums Existens har hos to af de citerede Tisvildeforskere vakt en vis Skepsis overfor Graven, uden at Tvivlen dog kommer direkte til Orde. Både Olrik (i sin seneste Behandling af Æmnet) og især Blinkenberg undgår at definere Gravens Alder og Art, men de lader dog selve »Graven« stå ved sin Værd. Trods alle Forskelligheder kan de tre seneste større Behandlinger mødes i den Opfattelse, at Graven og Kapellet har ligget Side om Side. Et rimeligt og forståeligt Forsøg på at forene de to Traditioner med de sparsomme, synlige Spor, men tillige fristende til med Spaden i Hånd at fremskaffe nye Oplysninger!

Under et Sommerophold i Tisvilde 1922 erfarede Forf., at Terrænet Ø. for Graven påny skulde beplantes, efter at en tidligere Plantning var mislykket, og da der saaledes kunde blive Lejlighed til at konstatere Kapellets Plads, opnåede Nationalmuseet Ejerens Repræsentant, Højesteretssagfører

[1] Acta Sanctorum, Juli VII, p. 330, oversat af Blinkenberg: Vor Fortid II, p. 105.

F. Grüners Samtykke til at foretage en Gravning på »Kapelmarken«. Efter et Par Dages Arbejde syntes Resultatet alt andet end lovende. Det viste sig klart, at de tidligere iagttagne, spredte Murbrokker lå ganske overfladisk, og under det muldede Dyrkningslag fandtes i Prøvegrøfterne kun rent,

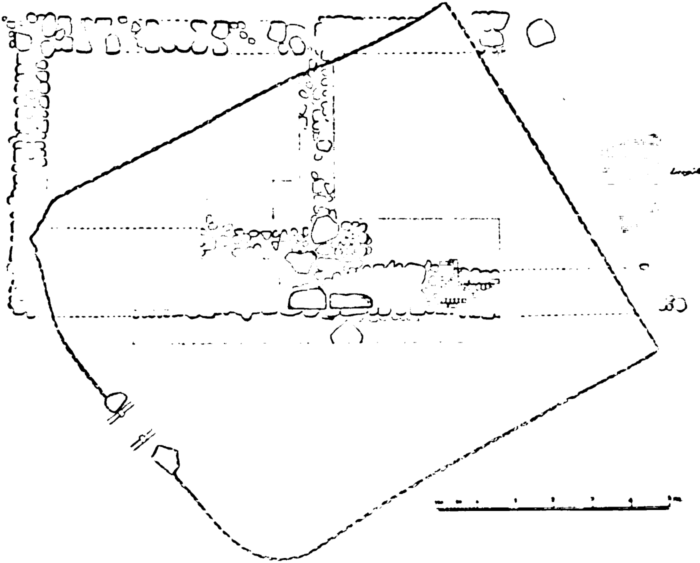

Fig. 3. Plan af Udgravning 1923.

ublandet og naturligt Sand, uden en eneste større Kampesten eller Spor af Syldstensgruber. Med Sikkerhed kunde det fastslås, at ude på den gamle Pløjemark Ø. for Graven havde Kapellet ikke ligget, og en anden lille Prøvegravning S. for Hegnsdiget konstaterede, at det heller ikke lod sig finde her[1].

Men at slutte en Udgravning med et så negativt Resultat er lidet tilfredsstillende, og da Murbrokkernes Vidnesbyrd

[1] Indtil c. 1,70 m under Grønsværens højeste Partier fandtes S. for Hegnet i en 6,5 m lang Snitgrøft udelukkende rent Sand, kun iblandet med ganske få og små Murbrokker og en enkelt Bålrest, kendelig ved sort, trækulblandet Sand.

om en Bygning ved Graven jo ingenlunde var bleven afkræftet, førtes Prøvegravningen fra Ø. direkte ind til Digets Fod, hvor Brokkerne viste sig at ligge tættere henimod Hegnets Østhjørne, og hvor der endelig fandtes Kampesten; vel var der kun nogle mindre ved Østdigets søndre Del, men et Par større lige ved Hegnets Nordspids lå Side om Side som Syldsten for en Mur, hvis Hovedretning havde været øst-vestlig. Og yderligere et Par små Stikprøver stadfæstede, at der virkelig N. for Indhegningen lå andre Syldsten i tilsvarende Murflugt, pegende fra Hegnets Nordhjørne i vestlig Retning. Skønt det kun var ganske enkelte Kampesten, der blottedes, var de dog nok til at vise, at der på selve Gravens Plads har ligget en Bygning, hvis Murflugter har været parallelle med Retningen af selve Gravens to store Kampesten.

Efter at være nået så vidt blev det endnu mere fristende at gå videre, og Gravningerne fortsattes derfor i Sommeren 1923. Der arbejdedes kun af en enkelt Mand en Ugestid, og langt fra hele Tomten afdækkedes. Det senere Stenhegn blev blot gennembrudt paa et eneste Sted, og især indenfor Hegnet gjordes Snitgrøfterne forholdsvis smalle for ikke at udviske eller forvanske den nuværende Terrænoverflade. Men hvad der kom frem, var dog tilstrækkeligt til at oplyse os om Bygningens Karakter og stadfæste det foregående Års foreløbige Resultater. Nord for Hegnet afdækkedes de nederste Grundsten, i et Par Lag over hinanden, af Bygningens nordre og vestre Mur med tydeligt Nordvesthjørne, og ligeledes Sydvesthjørnet kunde konstateres; Bygningens Vestgavl har været godt 7,5 m lang. Svarende hertil fulgtes indenfor Hegnet Sydmurens Flugt, og det viste sig nu, at Helenegravens to store Kampesten er en integrerende Del af selve Bygningen, idet de står umiddelbart ovenpå Syldstenene, i ganske samme Murflugt, blot rykkede en Snes cm indad i Forhold til den nederste Stenlægning (Fig. 4). En enkelt større, vistnok nedstyrtet Sten S. for Murflugten kan ikke ændre Helhedsbilledet. Endvidere konstateredes det, at Bygningen har været tværdelt

umiddelbart N. for de to store Kampesten, og selv om det ikke var muligt helt at afdække denne Syld, sås det dog ved dens Sammenstød med Sydmuren, at den har haft samme Dimensioner som de andre og baaret en Mur på omtr. 1 m.s Tykkelse. Afvigende fra dette Mål er blot den Del af Sydmuren, som ligger Vest for »Graven« og Skillemuren, idet Grundstenene her synes at vise hen til en mindst 1,5 eller snarere 2 m svær Mur. En påfaldende Uregelmæssighed i Nordmurens Retning kunde måske tyde på en Aldersforskel mellem det østre og det vestre Parti, så at Skillemuren oprindelig havde været Vestgavl, men noget tilsvarende ses ikke i Sydmuren, og Spørgsmaalet må derfor henstå uafgjort.

Fig. 4. Gravens Sten på Kapellets Syld.

Bygningen har ligget omtrent solret og haft Længderetning i Ø.—V., men om dens Udstrækning mod Ø. kan nu intet sikkert fastslås, da intet Spor er levnet i Pløjemarken. Kun så meget kan siges, at den har været mindst 17,5 m lang, og at den østre Afdeling formodentlig har været noget længere end den vestre. I et Kapel må Alteret have stået tæt foran Øst-

gavlen, men en Gravning mellem de østre bevarede Ender af Langmurene traf ikke Fundamenter af noget muret Mensa, derimod et Stykke lerstampet Gulvflade, liggende c. 30 cm under Grønsværens Overflade og skarpt afbrudt i Øst, formodentlig af Ploven. Muligvis er det Gulvet foran Alteret, der har været behandlet på denne Måde; ellers fandtes intetsteds nogen Gulvflade, og ligesom alle Syldstenene ligger i rent

Fig. 5. Votivsten (øvre Hjørne).

Sand, således synes Gulvene ellers at have været muldblandet Sand; end ikke Stenpikning var sikkert kendelig.

Et enkelt Sted, i Sydmuren noget Ø. for »Gravens« Kampesten, fandtes der i Murflugten en Del vandret liggende Munkesten, desværre stærkt frostsprængte, uden Mørtelkalk og uden ordentlig Skiftegang. Snarest kunde de tyde på et Dørsted med Munkestenstærskel, men Bevaringstilstanden var ikke tilstrækkelig god til at tillade nogen sikker Tolkning. Ingen andre Mursten lå på oprindelig Plads, og hvad der iøvrigt på Bygningstomten iagttoges af Tegl og Kalk, var nedstyrtet Murgrus, der især samlede sig i et ret svært Lag af vekslende

Tykkelse over Syldstenene og det muldblandede Gulvsand. Munkestenene var ret forskelligartede, de fleste kraftigt røde, men nogle hårdtbrændte og andre gulflammede; også deres Mål varierer; Længden på de få fuldstændige Sten 30—28—27—25,5 (det mindste Mål i fire Expl.), Bredden: 13,5—13—12,5—12, Tykkelsen 8,2—8,5—9 cm. Foruden selve Murstenene fandtes ret mange Stykker af Tagtegl, dels af Nonner, dels af Munke med Nakketop og Indertap, svarende til Indsnit

Fig. 6. Votivsten (nedre Hjørne).

i Understenenes Kanter. Om Munkestenstagets Vægt giver Stumper af den forbløffende svære Skellekalk med Tagstensaftryk en levende Forestilling.

Sålidt der end er levnet af Kapellet, giver det os dog Holdepunkter for en omtrentlig Aldersbestemmelse. Trods den antydede Mulighed af to Byggeperioder viser alt henimod Middelalderens Slutningstid, 15. Århundrede, både de komplicerede Tagstensdetailler, Munkestensdimensionerne og Sylden. Bygningen har sikkert nok haft Teglstensmure over rå Syld som altid i denne Periode, og selve Gravens to store Kampesten har deres Slægtninge i adskillige sentgotiske Kirketårne, hvor man kan se lignende Istidsblokke stikke op i Murfladerne.

Et lille Fingerpeg i samme Retning giver en Ø. for Kapellet optaget Korshvid fra Kristoffer af Bayern, præget i Malmø (Møntsamlingens Fundprotokol Nr. 1534, med hidtil ukendt Skriftvariation). Hvad der ellers er fundet på Tomten, er naturligvis kun lidet, et Par Kobbermønter og Lerkarskår fra det 18. Århundrede, men en lille Tillægsgevinst kan dog her noteres. Foruden at der iagttoges forraadnede Trædele af de i Grønsværen til forskellige Tider nedstukne Kors, som alle ældre Beskrivelser og Billeder viser os, fremdroges nemlig et Par Rester af Kalkstenstavler. Den ene er kun et lillebitte Fragment med et enkelt Bogstav, sikkert hidrørende fra det 18. Århundrede, de to andre derimod lidt anseligere Levninger af en Votivindskrift, hvis Fraktur utvivlsomt må tilhøre Tiden ved År 1600:

Til it Tackne(m)	
Tuende Daf(u)	.... for mig
.....e min gu	..... til dig
......der ieg	.... fve.

Da det ene Brudstykke er af Stenens øvre højre og det andet af dens nedre venstre Hjørne, er det næppe for dristigt at slutte, at den må have været sat til et Taknemmeligheds Tegn for tvende Dage, der har bragt en syg Helbredelse, og man fristes ialfald til at supplere Slutningslinjen: »til dig jeg vil min Tilflugt have«.

Slige Votivsten, der vel indtager samme Stilling overfor Trækorsene som Gravsten overfor de fattiges Gravkors, har hidtil ikke været kendte i Danmark, men at de har hørt hjemme her på Helene Grav og har været at finde langt ned i Tiden, fremgår af en hidtil upåagtet Indberetning fra Vejbypræsten til Oldsagscommissionen af 5/10 1810 (i Nationalmuseets Arkiv):

»Paa Helene Grav ligger

1) en liden Stump af en Steenflise, hvorpaa læses under en Laurbærkrans og tvende Menneskelige- eller Engle-Figurer:

Gud til Lov og Ære
haver den ærlig og
gudfryctige Danne
qvinde Eva Hansdatter
. . . Kjøbenhavn ladet

Mere kan ei læses, da det Øvrige af Stenen er afslaaet.

2) Paa en anden fiirkantet Steen læser man udhugget i en Sirkel: . . . Jesus Navn har . . . men mere kan ikke vel læses. Steenen har ogsaa haft nogle Sirater, som ligeledes ikke er til at blive klog af.

3) der findes flere Stumper af slige Stene.

4) over nogle middelmaadige store temmelig tætstaaende Kampestene, som danne den egentlige Grav, ligger en 2½ Alen lang og, som det næsten synes, tildannet Steen, hvis ene Ende er uformet og kunde have staaet i Jorden, men hvis øverste Ende paa omtrent 1½ Alen er fiirkantet af lidet meer end en ½ Alens Bredde paa hver Side. Paa de 3 Sider, som man kan see, opdages ikke Spor til noget Slags Skrift. Ved Enden af denne Steen ligger en anden af omtrent samme Størrelse, men uden Dannelse.

5) Høien, om man kan kalde det saa, er egentligen kun en liden, med Steendige indhegnet Plads af 8—9 Skridt i Fiirkant; men Jordens Overflade findes fuld af Muur- og Tag-Sten, som vidne om, at her engang har staaet en muret Bygning[1].«

[1] På alle ældre Billeder ses en flad Sten liggende ovenpå Gravens to Kampesten, og dette Forhold nævnes også i en ældre Indberetning (Kgl. Bibl. Kalls Saml. Fol. 48, Pakke I): »Oven paa Graven ligger en stor Steen, som nu er ganske i stykker og nogle Stykker, mueligt af superstitieuse Folk, borttagne, og man skal næppe finde et Sandskorn imellem Revlerne paa Stenen, saasom Folk skraber det sammen og i smaae Poser bringer det bort med sig, hvilke Poser de siden bringe tilbage igien. Paa Graven findes en Deel Ihukommelsestegn opsat med Inskription af dem, som ved Kilderne have fundet sig helbredede, og findes aarlig nogle nye, samt og en Deel Krykker henkast«.

Det er uvist, om de 1617 forbudte Kors med Hår og Klude, som skulde fjærnes og lægges på Våbenhusloftet i Tisvilde, har stået ved Kilden eller ved Graven, og om det 1627 opsatte Kors med katolsk Indskrift gælder

Beretningen gengives fuldstændigt, fordi også dens Punkt 4—5 har Interesse ved at vise, at Murgruset dengang i Modsætning til senere har været synligt. Formodentlig ligger det deri, at man ikke har nøjedes med at skrabe Sandet mellem Stenene, men at der jævnligt har været gravet omkring de to store Sten, således som Worm omtaler det. Da Søren Kierkegaard 1835 besøgte Tisvilde, var der anbragt en Ske paa Stedet til samme Brug[1]. Endnu i Mands Minde har der levet en gammel Kone, som havde Indtægt af at sælge Jord til Kildefarerne, og det berettes, at naar hun havde gravet for store Huller omkring Graven, kørte hun et Par Trillebøre Sand paa og fortsatte sin Forretning. Efter 1840 kan Terrænet ikke have ændret sig på anden Måde end ved Gravning, da Sandflugten jo forlængst var standset. Men at Flyvesandet tidligere har bredt sig over Kapeltomten, stadfæstedes tydeligt ved Udgravningen. Det bølgende Jordsmon, som har kendetegnet Gravens Plads, er i Virkeligheden sammenføgne Flyvesandsbunker, hvormed Vinden har dækket Kapellets Murgrus, og dette Forhold giver måske en rimelig Forklaring på, at Ole Worm ikke har kunnet finde Bygningsresterne. Selv om der på hans Tid endnu kan have ligget flere store Kampesten synlige end senere, og selvom det i det hele er vanskeligt at jævnføre hans flygtige Rids med Udgravningsresultaterne, minder hans Tegninger dog langt mere om Nutidens end om Middelalderens Forhold.

Efter at Udgravningen har gjort det af med den lærde Forklaring af Graven og forvandlet Oldtidsgraven til Bygningssten i et katolsk Kapel, ligger det nær at spørge, hvorledes dens Hovedresultat kan rimes sammen med Traditionen om den hellige Kvindes Hvilested. Hvorfor har Almuen omdigtet

samme Tvivl (sml. Blinkenberg, Vor Fortid II, p. 103). Worms Kortskitse viser talrige Kors om selve Kilden, men senere synes Korsene at have koncentreret sig om Graven. Efter den mundtlige Tradition skal det sidste Læs Krykker, Kæppe og Trækors være kørt til Tibirke Våbenhusloft 1864 (Frederiksborg Amt Årb. 1908, p. 31). [1] Olrik: Tisvildeegnen p. 19.

de to Sten til en Grav, og hvad er den historiske Kærne i den faste Folketro paa Gravens undergørende Virkninger?

Professor Hans Olrik, som med stor Interesse fulgte Udgravningen og dengang planlagde et Samarbejde med Forf., påtænkte særligt at svare paa disse Spørgsmål, og der er Grund til at fremhæve, at han i Hovedsagen sikkert nåede til samme Opfattelse, som her gøres gældende. Men desværre

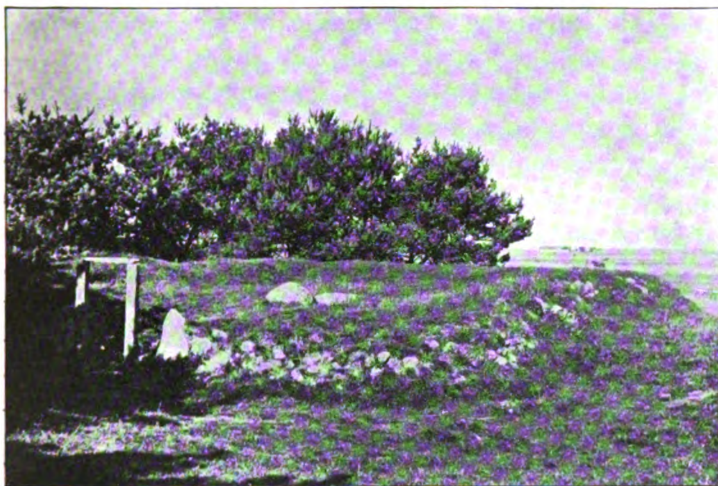

Fig. 7. Gravens nuværende Tilstand.

må Forf. tilføje, at der inden Hans Olriks tidlige Bortgang ikke blev Lejlighed til at drøfte Sagens Enkeltheder, og hvad der siges i det følgende, må derfor stå for Meddelerens egen Regning.

Det kunde tænkes, at Kapellet fra første Færd har været et Memorialkapel, bygget paa selve Ugærningsstedet til Minde om en uskyldig, myrdet Jomfru, og det kunde siges, at Gravkapellets Placering ret langt fra Kysten og fra Kilden talte for en sådan Formodning[1]). Men hverken Monumentet eller

[1] Som Exempler på Kilde og Kapel i Sammenhæng med Mord skal her blot erindres om Knud Lavard i Haraldsted og S. Regisse i Frørup på

Sagnene synes at kræve en sådan Løsning. Thi ethvert katolsk Gudshus var jo til en vis Grad et Gravkapel; dets murede Alterbord rummede Sepulchrum altaris, Helgengraven, lad så også være, at Relikvien var meget diminutiv og Graven skrumpet ind til et lille Relikviegemme i Bordets Overflade.

Uden at man behøver at komme ind på Spørgsmålet om Forholdet mellem en Kirkes Værnehelgen og den Relikvie, som Bispen ved Indvielsen nedlagde i Alterbordet, må det siges at være overvejende sandsynligt, at der i Kildekapellets Alterbord har ligget gemt en Relikvie af den svenske S. Helena, som blev kanoniseret 1164[1]). Det stemmer ingenlunde dårligt med den senere protestantiske Tradition, ifølge hvilken nogle svenske Munke kom til Asserbo og Tibirke »og have gjort så, at sådan Helligdom er om Nattetide kommen fra Sverrig og ind til Land imod Tisvilde, hvor Kilden udsprang og Legemet stededes til Hvile«[2]. Dog må det indrømmes, at et andet Helgenindenavn kan knyttes til Stedet. I Pontoppidans Danske Atlas (VI, p. 34) siges efter Skildringen af Graven ganske kort: »Der har og været en Skov, kaldet St. Karens, som ej er mere til, hvorom der fortælles mange Fabler«. St. Karens Skov, der spiller en vis Rolle i Sandflugtens ældre Historie og værnede Tisvildes Marker mod Flyvesandet, stod på og om Råbjærg tæt ved den nuværende Plantages Nordøstgrænse[3]; den har rimeligvis strakt sig tæt op mod Kapelmarken og kan næppe have lånt sit Navn andetsteds fra end just det katolske Kapel.

Fyen. I Almindelighed har Kilde og Kapel vel ligget tæt sammen, men Trefoldighedskapellet i Rø lå dog et godt Stykke fjærnet fra den undergørende Strandkilde.

[1] En Relikvie af den svenske Helene kom til Gumløse K. i Skåne 1191, og andre fandtes hos Gråbrødrene i Roskilde og København. Script. rer. Dan. V, p. 378. VIII, 285, 288, 300.

[2] Magister Peder Langes Optegnelser fra 1630'erne: Om Helle Lenes Kilde. Kirkehist. Saml. 4. R. Bind III, p. 626 f.

[3] Niels Pedersen: Tibirke Kirke, 1903, p. 29 f. Bering Liisberg: Domina Helena p. 106, 111 f.

Der er i den svenske Helenas Legende stærke Tilknytninger til Tisvildeegnens Sagn. I sin korte og klare Oversigt over Sagnvarianterne fremhæver Hans Olrik, at det stedlige Helenesagn i sin fasteste Form peger mod Sverige[1]. Helene af Skøfdes Helgendag var 1. August, svarende til, at 31. Juli sammen med S. Hans og S. Olafs Aften var en af Kildens store Dage, og da den ædeltbårne Kvinde under sin fromme Enkestand, Pilgrimsfart og Kirkebyggeri var blevet myrdet af sine personlige Fjender på Vej til Kirken, hændte der store Undere; da Ligbærerne stillede Båren for at hvile sig, sprudlede en Kilde frem, og da Legemet førtes ind på Skøfde Kirkegård og blev båret over en stor Sten, spaltedes denne Blok i to Stykker. Det ene Stykke, over hvilket Blodet fra hendes Sår holdt op at rinde, rejste sig på Ende, men det andet Stykke, som ikke standsede Blodets Strøm, blev liggende på Jorden[2]. Man genkender Kløftspaltningen og Båreunderet i Tisvilde.

Men også S. Karen, identisk med den internationale Helgeninde S. Katarina af Alexandria, synes at have Tilknytning til Kildesagnene. De gængse Legendeformer beretter, at da Marterhjulene var sønderbrudte og den hellige Kvinde endelig udåndede for Bøddelsværdets Hug, førte Engle Liget til Sinai Bjærg, og fra Benene strømmede uopholdelig Olie. Den danske Legendetekst tilføjer for egen Regning: »Aff henne graff rinder en kelde, oc alle siuke, ther thom two thær innen, the foa alle bøter fore hennis skildh aff vorherræ Ihesu Cristo, som ee ær signdh«. Som Kildepatron når St. Katarina ikke så højt som St. Helena, der med sine tolv endnu kendte Kilder kommer tæt op på Siden af S. Hans, S. Laurentius, S. Olaf og Jomfru Maria, men hun kan regnes til Kildehelgenernes anden Rangklasse, idet der kendes fem Kilder af hendes Navn[3]. Og

[1] Tisvilde og Omegn, p. 11 f.

[2] Legende fra 14. Årh. i Script. Rer. Suecicar. III, p. 135 f. Sml. Bering Liisberg, p. 54 f.

[3] Jvfr. Aug. F. Schmidt: Kildehelgenstatistik, i Fortid og Nutid V, p.

medens den yngre Folketradition har glemt talrige af Katarina-Legendens Enkeltheder, den ægyptiske Prinsesses Disputatser med 50 hedenske Vismænd, hendes Omvendelse af 200 Riddere, af selve Kejserinden, erindrer den det Moment, at den onde hedenske Hersker betages af hendes Skønhed og tilbyder hende sin Hånd; kun dette sidste Træk, Kongens Elskov, er bevaret i Bondeviserne om liden Karen, og just samme Træk glimter frem i en Variant af Tisvildes Helenesagn. Hvorledes så end Legenderne er vævede sammen med Øresundskysternes Vandresagn om svømmende Sten[1], tillader både Stednavne og Folkesagn en Formodning om, at Kapellet enten ved Indvielse eller ved Relikvier har været knyttet til begge Helgeninder, af hvilke Helena dog har været den kraftigste.

Endnu klarere end Sagnene belyses Skikkene ved Gravens Identificering med det katolske Kapel. Jordens undergørende Magt, der i og for sig er Kilden uvedkommende, har sine Paralleller ved talrige andre Valfartssteder. Ved Siden af Hår, Klude og Krykker er også Korsene Votivgaver, som kendes fra mange undergørende Kapeller; i det katolske Sydtyskland bæres den Dag i Dag Bodskors til Kildehelligdomme og andre Valfartssteder, og ofte er disse Kors så store, at en Mand næppe kan slæbe dem[2]. Selve de syges Søvn på Helene Grav St. Hans Nat, helst med Hovedet på Kampestenene, svarer til velkendte Fænomener i Katolicismens Verden. Prof. Blinkenberg har med Rette fremdraget Lighedspunkterne mellem Miraklerne i Epidauros og Helbredelserne ved Helene Grav[3], men man behøver dog ikke at gå til det klassiske Hellas for at finde Exempler på Inkubationssøvnen i Helligdommen. Som Helbredelsesmiddel har Natteopholdet i Kirken været

139 (1925). Om S. Katarina i nordisk Tradition se Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II, p. 543 f.

[1] Axel Olrik: Danske Ridderviser I, p. 102.

[2] R. Andree: Votive und Weihegaben des katolischen Volks in Süddeutschland, Braunschweig 1904, p. 29.

[3] Blinkenberg: Miraklerne i Epidauros (1917) p. 113 f.

velkendt i Middelalderen. Gregor af Tours fortæller om flere Mirakler af denne Art, og Kejser Henrik II, den hellige (1002—1024), der pintes af Blæresten, blev helbredet under en Nattesøvn i Monte Casinos Klosterkirke; skønt de lægekyndige Munke vægrede sig ved at behandle den høje Patient, viste det sig, at St. Benedict selv bragte Hjælp, foretog et Stensnit, lagde Stenen i Kejserens Hånd og lægede Såret, en Scene, som er fremstillet på et Relief i Magdeburgs Domkirke[1]. Også her i Danmark har Midlet været gængs, således som det fremgår af Beretningerne om de Undere, der skete ved hjemlige Helgeners Grave. Både Niels i Århus og Erik Plovpenning i Ringsted har helbredet syge, som sov ved deres Grave, og særlig nærliggende og tydeligt skildrede Exempler kan hentes mellem de Jærtegn, som skete ved Abbed Vilhelms Levninger i det nordsjællandske Kloster Æbelholt, før han helgendømtes 1224. Fyldigst er Fortællingen om den forkrøblede Københavnerinde Olava, der blev bragt til Æbelholt S. Hans Aften og på Grund af Folketrængslen ikke kunde komme ind i Kirken, men måtte tilbringe Natten udenfor dens Sydmur; en Olding, formodentlig Helgenen selv, viste sig for hende og gav hende det Råd at krybe ind gennem den nordre Kirkedør. Dette gjorde hun så, og hjulpen af en gråklædt Mand blev hun optaget blandt de syge, som lå og skælvede og kastede sig hid og did. Da den første Nattebøn var til Ende, og hun hvilede derefter, mærkede hun, hvorledes hendes forkrøblede Ben rettedes, og hun kunde rejse sig og gå[2]. At Historien findes i en anden, kortere Version, hvorefter Olava var blind, har ringe Betydning i denne Sammenhæng, ligeså lidt som det behøver at udredes, at den hellige Vilhelm kunde virke

[1] Forf. skylder Læge J. W. S. Johnsson Tak for en Række Oplysninger om middelalderlig Inkubation. En fyldig Exempelsamling findes i Hugo Magnus: Der Aberglauben in der Medicin (Abhandl. zur Geschichte der Medicin IV, Breslau 1903).

[2] Sml. H. Olrik: Danske Helgeners Levned, især p. 303—4 (Niels af Århus), p. 391, 393 og 400 (Erik Plovpenning), p. 267, 268, 272 og 279 (Abbed Vilhelm).

på talrige andre Måder; som bekendt spillede Abbedens udtrukne Tand en Hovedrolle i de første Mirakler efter hans Død. Her så lidt som andetsteds har Middelalderen sat Inkubationssøvnen i fast System, men det må dog være de katolske Mirakler, som bygger Bro mellem Epidauros og Tisvilde, og Sammenhængen mellem Æbelholt og Helene Grav, hvis Afstand kun er et Par Mil, lader sig ikke afvise. Indtil små Enkeltheder synes Olavas Helbredelseshistorie i Klosterkirken at udmale os S. Hans Nattens Scener i Kildekapellet, og med denne Skildring for Øje er det måske ikke for dristigt at påpege, at de syges Natteophold i Kapellet muligvis kan spores i de fremgravede Fundamenter; den påfaldende brede, vestre Del af Sydmuren vilde i det mindste få en rimelig Forklaring, hvis man tænkte sig, at der her har været bygget en Stenbænk langs Væggen til Hvile for dem.

I sin Bog om de naturlige Vande fortalte Dr. Lange: »Det skete i September Måned 1756, at jeg besøgte Kilden og forefandt nogle Fiskere, af hvilke en påstod at kunne lugte Helenes balsamerede Legeme og spurgte mig, om jeg ikke kunde lugte det samme. Men jeg måtte tilstå, at jeg ikke havde så stærk eller lykkelig en Lugt«. Var dette Spørgsmål gjort under Udgravningen, måtte Svaret vel været blevet ligeså negativt. Men alligevel, har Fiskeren ikke til en vis Grad fået Ret? Er det ikke den katolske Helgenrelikvies, fra Legenderne så velkendte søde Duft, som han endnu et Par Århundreder efter Reformationen har kunnet fornemme?

Lige så sikkert som Kildedyrkelsen i Tibirke Sogn når tilbage til en fjærn Oldtid, lige så sikkert er det ialfald nu, at Traditionen om Helene Grav ikke er knyttet til noget Oldtidsmonument, men til et katolsk Kapel, og at den bærer Vidne om Middelalderens Forsøg på at bringe den hedenske Kildefest ind under kirkelige Former — som selv gennemvævedes af klassisk-antik Overtro.

KRITISK VURDERING AF KLAGEDIGTET AF 1329.

AF

ERIK ARUP.

Geme, plange moesto more dolorosa Dacia — suk og klag kun som ved graven, sorgerige Danemark — er de skønne begyndelsesord af det saakaldte klagedigt, der maa være skrevet i sommeren 1329 af en mand, som deri giver skarpt udtryk for sin opfattelse af vort fædrelands hele daværende tilstand. Vor eneste tekstkilde til digtet er en afskrift deraf, som den i historieforskning saa levende interesserede superintendent i Lund, Mogens Madsen, har indført i sit skrift Series Regum Daniæ; det bedste haandskrift er Gl. kgl. Saml. 2446 4to fra om ved 1600, der dog ikke er skrevet med Mogens Madsens egen haand. Denne slette overlevering kunde nu nok give anledning til tvivl om digtets ægthed, men Kr. Erslev har afgørende fastslaaet denne ved at paavise, at digtets meddelelser om, som det synes, to angreb, som Jyder har foretaget ned i Slesvig, et heldigt, maaske i efteraaret 1328, der førte til erobring af Haderslev, og et uheldigt, afslaaet angreb paa Gottorp 16. april 1329, er i overensstemmelse saavel med Jyske krønike som med den af digtet helt uafhængige Lybske raadskrønike. At digtet er skrevet i sommeren 1329 fremgaar af, at det ikke omtaler det senere angreb, som Jyderne ifølge disse to krøniker rettede mod Gottorp i efteraaret 1329; ogsaa kender det kun Valdemar 3. som dansk konge[1]. Erslevs

[1] Gertz: Scriptores Minores (S. M.) I, 474—75; Erslev: Fra Holstenervældens Tid i Danmark. H. T. 6. R. VI, 389—400.

udredning af forholdet mellem disse kilder kan, som jeg senere kommer tilbage til, præciseres derhen, at Jyske krønikes forfatter, der ogsaa omtaler Haderslevs erobring og opbrænding, formentlig selv har kendt digtet.

Digtet er altsaa ikke blot en primær kilde, men en fortrinlig samtidig kilde. Naar vi læser det, lytter vi til ord, som den dag i dag er lige saa friske og levende, som da de for næsten 600 aar siden en sommerdag førtes i pennen af en mand, der var dybt bevæget af sit fædrelands skæbne. Det er rigtigt, hvad han fortæller os om de jyske angreb paa Haderslev og Gottorp; men i sit store digt giver han os tillige mange andre meddelelser om danske forhold; er disse nu ligesaa rigtige? Her maa der skelnes; her begynder for forskeren den vanskelige kritiske vurdering af den samtidige kildes hele indhold. Digtet giver mange faktiske meddelelser, om hvis rigtighed der ikke er nogen grund til at tvivle, som f. e. at det i 1329 var blevet mode i overklassen at bære langt haar; men det indeholder ogsaa en skarpt udført, almindelig opfattelse af den politiske tilstand i Danmark. Skal vi nu uden videre antage, at forfatterens opfattelse heraf er rigtig, fordi hans positive meddelelser er rigtige? Naturligvis ikke; vi maa vurdere hans opfattelse deraf ved at sammenholde den med andre vel afhjemlede kendsgerninger, der kan give oplysning derom. Herved bliver da det første spørgsmaal: hvor vide eller hvor snævre kredses opfattelse af Danmarks politiske tilstand i 1329 er digtets forfatter ordfører for? Nødes vi, fordi han er en røst fra tiden selv, til at tro, at hans digt er et rigtigt udtryk for, hvad det danske folk mente om sig selv i 1329? Det er særlig dette vurderingsspørgsmaal, jeg her skal behandle.

Hvitfeldt har kendt klagedigtet fra Mogens Madsen; udfra sin glimrende medfødte historiske begavelse har han forstaaet dets betydning som primær kilde, idet han optager dets faktiske meddelelser i sin fremstilling. Men digtets politiske opfattelse har af ganske samme grund ikke gjort videre ind-

tryk paa ham. Han aftrykker det vel in extenso, men nærmest som et kuriosum, idet han dertil knytter den bemærkning: Udi kong Christoffers tid er gjort en vise paa latinske vers, hvorledis da tilstod her i riget, hvilcken ieg her hos hafuer villet indtegne, at mand kand see, huad ulærd folck paa de dage haffuer tilværit oc huad underskeed der haffuer været imellem den verden oc Virgilij oc Horatij tide; i huilcke rim den verden dog haffuer hafft it stort lyst oc behag. Saa overlegent stiller den brave rigskansler, hvem dog ingen vil frakende fædrelandskærlighed, sig altsaa overfor dette Danmarks dybe hjertesuk, at han deri kun vil se et eksempel paa den datidige latinitets vanslægten fra den klassiske. Det er tydeligt nok aldeles ikke kommet ham i tanke, at dette digt skulde kunne være et udtryk for det danske folks tænkemaade i 1329; det er for ham kun makulatur[1].

Det er først i vore dage, og som man næppe behøver at gøre opmærksom paa, under indflydelse af den ved kampene om Slesvig forhøjede og mod Tyskerne rettede danske nationalfølelse, at digtet fra 1329 har tilvendt sig større opmærksomhed. Reinhardt, der 1880 udgav Valdemar 4.s historie ud fra det grundsynspunkt, at Valdemar »Atterdag« var den store genopbygger af Danmarks rige, oversatte dertil 8 af digtets i alt 21 strofer, nemlig dem, der i de mest almindelige vendinger udtrykte Danmarks klager over Tyskervældet og opfordringer til enig modstand derimod, i en overmaade fri og ingenlunde fejlfri oversættelse[2]. Senere, i 1901, fremkom i M. H. Rosenørns fortjenstfulde lille skrift om Grev Gert af Holsten og Niels Ebbesøn af Nørreris Ernst v. d. Reckes digterisk glimrende oversættelse af det hele digt, overalt udmærket ved den fine gengivelse paa dansk af dets kunstigt slyngede leoninske vers. Rosenørn selv betegner i sin tekst digtet som et »bodsdigt«; hvad han egentlig mener dermed,

[1] Hvitfeldt: Folioudg. I, 451, 459—461. Herefter trykt SRD. VI, 551—57.

[2] Reinhardt: Valdemar Atterdag 48—51.

staar vistnok ikke ham selv klart[1]. I 1898, da kun Reinhardts oversættelse af de 8 strofer forelaa, har Erslev i Danmarks Riges Historie[2] ladet sin første bog, der behandler tiden 1241—1340, munde ud i nogle af Reinhardts strofer. Det er dog sikkert kun at forstaa som et ornament, thi Erslev siger derom: »saaledes følte man allerede 1329, da en ukendt mand skrev dette digt; ti aar efter maa følelsen have været endnu bitrere, haabet endnu mindre, og alle kunde istemme digterens ord:

skal vi mægte at afryste
vore fjenders tunge aag,
skal vi fange bod og lindring
for vor bitre nød og ve,
saa maa du, algode gud,
se i naade til os ned.
Ja, bevar os,
bryd vor fjendes
overmod og
skænk os atter
lys og lykke, fryd og fred.

En væsentlig grund til, at digtet har været saa lidet benyttet, er nu sikkert nok, at det forelaa i en saa slet overlevering, at det var delvis uforstaaeligt. Her som paa saa mange andre omraader af dansk middelalderlig latinitet har vi Gertz at takke for tilvejebringelsen af den bedst mulige tekst, som han udgav i 1918[3]. En betragtning og vurdering af digtets indhold maa nu tage sit udgangspunkt deri. Digtet er i sine 21 strofer bygget op over adskillige betragtninger, der dog let kan udsondres. Den første og dybeste grundbetragtning er sikkert nok den, der fremtræder i de 8 Reinhardt'ske strofer, hvoraf Erslev har gjort et udvalg; de strofer,

[1] M. H. Rosenørn: Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesøn af Nørreris II, 50—55. [2] D. R. H. II, 271—72.

[3] Gertz: S. M. I, 480—86. Jvfr. dog Rørdam: Monumenta 2. R. II. 81—130, og Hist. Saml. og Stud. II, 188—90.

hvori den betragtning finder udtryk, at Danmark fordum var mægtigt og rigt, men nu ved indre splid og forræderi er nedtrykt i foragt og usseldom, hvorfra kun enighed, naturligvis under gudsfrygt, kan frelse det.

Jeg bør maaske et øjeblik opholde mig ved en af disse strofer for at vise, hvor vanskeligt det er i dansk poetisk form at ramme det sande indhold af det latinske digts ord. Strofe 2 lyder i Reinhardts oversættelse:

Før var, Danmark, du omstraalet
kun af hæder og af glans,
ejed rigdom, magt og lykke,
fremfor alt dog kraft og mod.
Over mangt et folk du har
svunget stolt dit herskerspir;
Sachser, Briter,
Vender, Holster,
selv det fjerne
Estlands horder
maatte lystre dine bud.

Samme strofe lyder i Ernst v. d. Reckes oversættelse:

Dengang du med hæder smykket
blomstrende i boldhed stod,
glad og kæk og rig du bygged,
sikker paa dit faste mod.
Djærvelig du tvang med sværd
Sachsers og Lombarders hær,
Briters skok,
Venders flok,
Esters strand,
Holsters land,
Riger nok faldt dig for fod.

Ingen af disse oversættelser er helt rigtige gengivelser af strofens virkelige indhold; den simple prosaoversættelse er den bedste for historikeren. Den lyder: før var du ærerig,

blomstrende ved dine fortrin og lykkelig, kæk, rig, stærk ved din bestandighed. Af dig er Sachsen vundet og Lombardiet, England, Venden, Estland, Holsten og endnu flere kongeriger. Det er jo bortset fra Sachsen næsten historisk rigtigt, medens de poetiske oversættelser har mangler. Reinhardts udelader ganske Lombardiet; Reckes giver det ganske fejlagtige indtryk, at forfatteren vil sige, at Danskerne har besejret Longobarderne. Strofens tanke er naturligvis at fremhæve, hvor vidt Danskerne har bredt deres herredømme, fredeligt eller ved krig; naar Lombardiet nævnes, er det vel, fordi forfatteren har kendt Sakses skildring af Longobardernes udtog fra Danmark til Lombardiet. Jeg vil da i det følgende ikke bruge de danske poetiske oversættelser, men alene holde mig til simple prosaoversættelser af digtets latinske tekst.

Den anden grundtanke i digtet, der allerede fremtræder i dets 3. og 4. strofe, er den, at for ganske kort tid siden, i Erik 6.s tid, var forholdet et helt andet.

Da hævede du dig som en blomst blandt riger, hæderkronet angreb du andres omraader og førte sejren hjem. Kong Erik, elsket af gud, den herlige hærfører, den kyndige retshaandhæver, værnede dig og hjalp dig fremad, løftede dig og sørgede for dig med stor klogskab. En efterligner af Valdemar, den altid sejrende, hvis pris man næppe kan udtrykke, og som raadede med vidtstrakt myndighed, var kong Erik retfærdig, sanddru, kysk, og alt andet end hovmodig; han straffede de knurrende og utilfredse, han tog haardt paa undertrykkerne og levede rosværdigt.

I disse to strofer møder man digterens lovprisning af den glorværdige fortid og hans vilje til at tegne den allerede noget svindende erindring om Erik 6. op paa engang som den store genopliver af Valdemarstiden og i det rette augustinske billede af den retfærdige og kyske konge, castus et justus.

Den tredje grundtanke er klagen over det danske riges formindskelse og over, at det nu beherskes af et lydfolk.

Fordum strakte dit omraade sig vidt, lige til Elben; snart formindsket naar du næppe Ejderen, saa var Slien den yderste grænse, skridt for skridt tilbagevigende er det nu den aa, der gennemskærer Jylland, som deler dig og holder dig tilbage. Djævelen er kommet gud i forkøbet og har maalt jorden ud med sit maalereb. Dit rige har han tilvendt sig over halvdelen af. Han har taget Rygen, Venden, Skaane, Sjælland, Falster, Femern, Holsten og Sønderjylland — men altsaa ikke Nørrejylland, rigets anden og vel ogsaa dengang bedste halvdel. Den, der før var din tjenerinde, er nu din hersker; det ringe undersaatsfolk regerer, er mægtigt og opriver dine hære. Et sideskud af kongestammen, støttende sig til en fattig greve, har nu al magt, besidder dine kirker, borge og befæstninger. Gottorp slot[1], Danmarks bedste værn, er tabt og overgivet til udlændinge; vore efterkommere vil næppe igen faa det i sin magt.

Igennem disse strofer, 8 og 9, naar vi ind til, hvad der er digtets egentlige kerne: opfordringen til modstand mod denne kong Valdemar 3., der med grev Gerhards hjælp 1326 er blevet gjort til Danmarks konge; alt set ud fra synspunktet af modsætningen mellem dansk og tysk; ingen dansk skal kunne finde sig i, at Danmark saaledes formindskes, og at den slesvigske vasalhertug er blevet Danmarks konge.

Denne modsætning mellem dansk og tysk viser sig nu efter digterens mening ogsaa deri, at den gode danske moral fordærves ved indførte tyske moder. Som kendemærker herpaa nævnes det for lange haar og de for stramtsiddende klæder; men samtidig siges ogsaa, at adelsfruerne i Danmark har optaget tyske skøgers klædedragt og derfor gaar med blaagraa eller gule folderige kjoler, store hatte, udtungede ærmer og ud af ren og skær løsagtighed bærer frynser paa deres dragt. Det synes da, som om vide slæbekjoler og langt haar har forekommet digteren lige saa sikre kendetegn paa

[1] Det er meget betegnende, at Reinhardt her uden videre sætter: Sønderjylland i stedet for: Gottorp slot.

moralsk forfald som knækjolerne og pagehaaret har syntes vor tids moralister. Nu, det er jo kendt nok, at umoralsk er til enhver tid først og fremmest det nye, og særlig det nye, der kommer udenlands fra, uanset hvorledes dette nye i sig selv er. Interessant for vor undersøgelse er herved særlig, at det ved disse strofer, 10 og 11, bliver lettere at bestemme digterens type. Det er den til alle tider forekommende: den efter sin egen formening særlig nationalt sindede revser af sin samtid, hvis politiske slaphed for hans skarpe blik er nøje sammenkædet med dens moralske forfald. Hvad »den franske« eller »den europæiske kultur« var for visse danske kredse i slutn. af 19. aarh., var den tyske kultur for ham; og saa var Tyskerne endda for ham som for hans meningsfæller i 19. aarh. den politiske arvefjende.

I 12. og 14. strofe naar revseren sit højdepunkt i sin fordømmelsesdom over sin danske samtid, over sine landsmænd og sit land. Skylden for, at det har kunnet komme saa vidt, hviler paa de herskende mænd i landet. I Danmark findes kun havesyge, ondskab, svig, ærgerrighed og forræderi; al lov er hørt op. De danske bisper er rene slagsbrødre; ridderne er svage og upaalidelige ligesom de; de ledende politikere er kraftløse og bestikkelige. Overhovedet, det rige, hvis konge er et barn — nemlig Valdemar 3. — er forbandet; dette citat af Prædikeren 10,16: væ terræ, cujus rex puer est, tog man i de aarhundreder altid frem, naar lejligheden bød sig; selv Innocens 3. har et aarhundrede før vor digter ikke forsmaaet at bruge det overfor tanken om at gøre Frederik 2. til tysk konge[1]. At digteren dog har en svag erkendelse af, at disse af ham saa haardt angrebne ledende danske mænd dog maaske kan have et og andet ord at sige til deres forsvar, kommer frem i hans 19. strofe, der vel maa oversættes:

Altsaa — da din tilstand er den, at du i din ganske manglende selverkendelse er opblæst af overmod og fremgylper

[1] Deliberatio super facto imperii de tribus electis. Hjärne: Medeltidens statsskick 28.

store ord, som maatte synes opstyltede selv i en Franskmands mund, men du i virkeligheden er indtørret og henvisnet, saa slet dine gamle forbryderiske handlinger ud og gør bod.

Digteren ved altsaa, at der kan føres et veltalende forsvar for den danske politik, han angriber, men det er for ham kun tomme ord — og hvor morsomt er det ikke til karakterisering af det datidige Danmarks opfattelse af Frankrig at se, at digteren betegner disse ords tomhed ved at sige, at de vilde være overdrevne selv i en Franskmands mund.

I al denne bedrøvelighed er der dog imidlertid eet lyspunkt. Der er heldigvis i Danmark to mænd, som har et aabent øje for al denne danske usselhed, det er bisp Jakob af Ribe og den udvalgte bisp Svend af Aarhus. De alene som kirkens sande ledere, retfærdighedens beskyttere, sanddru og kække, lagde raad op om kraftig handling. Deraf kom det lykkelige angreb paa Haderslev, hvorved de danske brød det falske forbund med Holstenerne; det var kun sørgeligt og til stor bedrøvelse for præster og bønder, at det ikke lykkedes den ringe bondehær at faa indebrændt de udenlandske adelsmænd paa borgen. Hvad der var begyndt, fortsattes med angrebet paa Gottorp palmesøndag, d. v. s. 16. april 1329, som imidlertid tilbagevistes af Abel, kong Valdemar 3.s farbroder; selv denne tyskfjendtlige digter berømmer i sin begejstring for krigsbedrifter denne fjendes tapperhed.

Disse sidst refererede strofer 12, 13, 17, 18 og 19 viser ved selve deres indhold ganske tydeligt, at det er meget langt fra, at digteren selv har tænkt sig digtet som et udtryk for det hele danske folks tænkemaade, dengang han skrev det. Tværtimod, han ved selv, at han kun taler og digter som ordfører for en lille minoritet, og han sætter netop sin ære deri. Han ved, at han udtaler meninger og tanker, der er ganske modsat dem, der næres af alle landets mægtige og indflydelsesrige politikere, alle danske herremænd og næsten alle danske bisper; kun om to danske bisper tør han tro, at de deler hans synsmaade. Disse strofer er derfor det udgangspunkt,

hvorfra vi maa betragte hans hele digt. Det er ikke det danske folk, men digteren og de faa, der tænker som han, der forarges over de i hans øjne letfærdige tyske moder, der har faaet indpas; han siger jo selv, at adelsfruerne almindeligt har optaget dem, og formodentlig har da deres mænd højst kun i det skjulte turdet sympatisere med digteren. Han er forbitret over, at den slesvigske barnehertug er blevet Danmarks konge; men forbitrelsen findes naturligvis kun i den samme snævre kreds, hvis mening han giver udtryk. Han lovpriser Erik 6. og hans tid, fordi den havde søgt at efterligne Valdemar 2.s, hvad erobringspolitiken angik, men heri tør vi mene, at han var endnu mere ensom, endnu mindre i samstemning med de ledende politiske kredse i Danmark, end i sine andre anskuelser. Selv de strofer, der i al almindelighed udtrykker sorg over Danmarks dybe fald, har næppe syntes de ledende mænd tiltalende; hvad det for dem gjaldt om, var at genrejse Danmark, saa godt og saa snart de svære tider vilde tillade det, de kunde ikke føle nogen sympati for en henflyden i klagesang over nutidens usselhed sammenlignet med fortidens tilsyneladende storhed.

For vor skyld havde digteren imidlertid ikke behøvet med en saadan voldsomhed og hadskhed mod sine landsmænd at proklamere sig som ordfører for en meget snæver og politisk lidet indflydelsesrig kreds i landet. Vi behøver blot at gennemlæse Jyske krønike for at blive opmærksom paa, at en samtidig forfatter, der selv kunde være enig med digteren paa mange punkter, dog dømte helt anderledes om den nationale bevægelse, han lovpriste. Gertzs[1] paavisning af, at forfatteren af Compendium Saxonis maa være samme mand som forfatteren af Jyske krønike, der ogsaa direkte slutter sig til Sakseudtoget som en fortsættelse deraf op til aaret 1340, har givet os klarere forestillinger om denne forfatter og hans værk. Han er en Jyde, maaske fra grænseegnen mellem

[1] Gertz: S. M. I. 197—203.

Nørre- og Sønderjylland; Gertz finder ingen sikre indicier for, at han er gejstlig, og hans kølige omtale af Jens Grands fængsling taler maaske derimod. Men om hans nationale sindelag kan der ingen tvivl herske; det har tilskyndet ham til midt i en saa sørgelig tid for Danmark at paatage sig det store arbejde at give en forkortet og let læselig udgave af Sakse og derefter at føre fremstillingen af Danmarks historie op til sin egen samtid; hans hovedkilde hertil har været Rydaarbogen, den mest nationale d. v. s. den eneste tyskfjendtlige af alle vore aarbøger. Efterhaanden som den og dens danske fortsættelser glipper, skriver han ud af egen oplevelse. Om han nu selv har nogen erindring om de første aartier af Erik 6.s regering, som Gertz vil, er mig noget tvivlsomt; men han ser paa den ganske som digteren; den staar ogsaa for ham som en stor og straalende tid, Erik 6. selv som en herlig og stor konge. Han har sikkert kendt klagedigtet; at han betegner Erik 6. som castus et justus, er en verbaloverensstemmelse, der efter min formening afgjort viser hans benyttelse deraf, ligesom ogsaa, at hans skildring af den jyske bevægelses angreb paa Haderslev og Gottorp er ganske overensstemmende med klagedigtet. Men netop hans enighed med digteren i opfattelsen af Erik 6. i forbindelse med hans utvivlsomme selvoplevelse af disse sidste begivenheder giver hans dom over dem en ganske særlig kraft. Sagen er, at med Kristoffer 2. skifter hans fremstilling helt karakter; nu er det ikke længere den danske konge, der lovprises. Af Kristoffer 2.s misregering giver Jyske krønike et saa sort billede, at det efter forfatterens opfattelse er fuldt forstaaeligt, at Danskerne skaffede sig hjælp derimod hos de holstenske grever, Gerhard og Johan, om ogsaa mod penge, mod løfte om erstatning af de udgifter, den dertil nødvendige hærmagt vilde foraarsage dem.

Det er vel overensstemmelsen i opfattelsen af Erik 6. mellem digteren og Jyske krønikes forfatter, der har forledt en saa kyndig forsker i dansk middelalderhistorie som dr. Ellen Jørgensen til at udtale, at tonerne fra klagedigtet lyder gen-

nem den sidste del af forfatterens værk[1]. Det er dog besynderligt nok, at dette har kunnet siges. Thi lad os tage Jyske krønikes egne ord for os. Efterat have omtalt, at Kristoffers angreb med tysk hjælp paa Sjælland slog fejl, siger krøniken videre: »Danskerne, der nu følte sig trygge, begyndte at blive frække; da de ikke længere frygtede nogen, gjorde de indfald i Sønderjylland og opbrændte borgen Haderslev, hvor Grev Gerhards mænd var; de naaede ogsaa frem til Gottorp (perrexeruntque in Gothorp), og de vilde ligeledes have taget denne borg, hvis ikke nogle danske, der var ivrige tilhængere af greven, havde givet besætningen advarsel derom. Thi endskøndt den nævnte greve trofast havde hjulpet dem mod Kristoffer, var de dog selv saa troløse, at de nu, da de var sluppet fri for Kristoffer, ikke blot nægtede greven, hvad de havde lovet ham, men endogsaa stræbte efter at ødelægge ham selv og hans land«[2]. Dette er nu straks en helt anden opfattelse af den jyske nationale bevægelse. Den Jyske krønikes forfatter, selv Jyde, fædrelandskærlig i gerning fremfor andre, enig med digteren om i Erik 6.s tid at se en storhedstid, som selv kender klagedigtet, som selv har oplevet de begivenheder, det skildrer, fælder en saa nedsættende dom om Danskerne og den hele jyske nationale bevægelse. Den er kun et udtryk for dansk troløshed overfor den mand, grev Gerhard, der i nødens stund havde været det danske folks hjælper mod dets tyranniske konge. Lad nu være, at forfatteren maaske var en saa ivrig tilhænger af Erik 6., at han i Kristoffer 2. kun saa dennes fjende; det forandrer intet i hans dom over den jyske bevægelse.

Men af hvem bestod da denne jyske bevægelse? Digteren nævner med stolthed som tilhængere af den to jyske bisper. Den ene er Svend, der i alt fald fra beg. af 1326 havde været udvalgt bisp af Aarhus. Da han er medudsteder saavel af Valdemar 3.s haandfæstning som af forleningsbrevet til grev

[1] Ellen Jørgensen: Ann. Dan. 28. [2] S. M. I, 452.

Gerhard paa Slesvig, kan det være tvivlsomt nok, om digteren virkelig har grund til at anse ham for en meningsfælle. Om bisp Svend ved vi forbavsende lidt, næsten kun at han allerede 1338 rejste til Greifswalde til junker Valdemar; hertil var grunden dog snarest det fjendskab, bisp Tyge af Børglum altid viste mod ham.

Den anden og førstnævnte er bisp Jakob af Ribe. Her har digtet en lakune; i strofe 13 staar: Jacobus Split Ripensis; det er tydeligt, at der mangler en stavelse, en fod i verset. Gertz har gjort en konjektur: *At* Jacobus Split Ripensis; men den er uholdbar. Bisp Jakob var ikke af den kendte adelsslægt Splid; hans familienavn var Splittaff, og verset skal da suppleres: Jacobus Splittaff Ripensis. Familien Splittaff hører til de danske væbnerslægter, storbondeslægter i landsbyerne, der dukker op i 14. aarh. og saa atter hastigt forsvinder i 15., fordi deres godsrigdom aldrig blev stor nok til at holde dem indenfor den danske adel, saaledes som denne netop i 15. aarh. afgrænsede sig. Dens vaaben var en sølvpæl i rødt felt og paa hjelmen to røde vesselhorn, hvorfor selv Thiset[1] en tid har troet, at den var en gren af Braherne, hvis vaaben er en sølvpæl i sort felt. Thormod, Troels og Hans Splittaff kendes fra 20erne og 30erne af 14. aarh.; ridderen Gunnar Jakobsen Splittaff nævnes 14. aarh. igennem. 1399 er han død, og hans arvinger er Jep og Jonas Nielsen Splittaff; i slutn. af 15. aarh. var Kristiern Splittaff abbed i Øm kloster. Jakob Splittaff blev bisp i Ribe 1327 og døde 1345. Han var vel altsaa i 1328—29 endnu en ung mand, ikke i forbindelse med de store herremandsslægter og derfor vel uden fastere fod i sit eget bispedømme som ogsaa temmelig ukendt med, hvorledes den store politik i landet da laa. Snarest var han afhængig af eller i føling med de jyske væbnerkredse, han tilhørte, og som maaske ved deres indflydelse havde sat hans valg til bisp igennem. Denne antagelse vil forklare, at han straks

[1] R. A. Thisets haandskrevne samlinger til dansk adels historie.

uden videre overvejelse sluttede sig til den nørrejyske væbnerbevægelse, men senere, da han havde set, hvortil den førte, gik over til det samarbejde med de ledende politiske kredse i landet, der maatte være naturligt for ham i hans egenskab af dansk bisp.

Den jyske folkelige og nationale bevægelse, for hvilken digteren var talsmand, havde ganske enkelt til formaal at bekæmpe og forjage Tyskerne, Holstenerne ud af Danmark og Slesvig. Den har rejst friskarer af jyske væbnere og bønder, der var villige til at sætte livet ind for at befri fædrelandet for det efter deres formening utaalelige tyske herredømme. Disse friskarer har i deres første fremstød haft held med sig; det lykkedes dem at erobre og opbrænde borgen i Haderslev; da de saa gik videre frem, blev dog deres angreb paa Gottorp 16. april 1329 slaaet tilbage. Alligevel opgav de ikke kampen; i efteraaret 1329 forsøgte de atter et angreb paa Gottorp, men nu blev disse jyske friskarer saa grundigt slaaet af grev Gerhard selv paa Hesterbjerg, et bakkedrag udenfor Slesvig, at hele den jyske nationale bevægelse dermed for en rum tid blev slaaet død. Jyske krønike og Lybske krønike bruger uafhængige af hinanden næsten de samme ord til at betegne, hvor afgørende grevens sejr var: mange blev dræbt og utallige taget til fange.

Erslev er lidt i tvivl[1], om kildeforholdet gør det nødvendigt at antage to eller tre angreb af de jyske friskarer paa Gottorp, fordi den lybske krønike noterer et angreb derpaa i efteraaret 1328. Hertil er nu at sige, at Detmar først skrev 1386—1395, men at hans notits om angrebet paa Gottorp i efteraaret 1328 sikkert nok er taget fra den 1347—1349 skrevne lybske raadskrønike[2]. Denne er alligevel ti aar yngre end Jyske krønike og staar dog altid begivenhederne noget fjernere; det er højst rimeligt, at den kan have forskudt angrebet paa Gottorp palmesøndag 1329, som den ikke kender noget

[1] H. T. 6. R. VI, 400.

[2] Koppmann: Chron. der niedersächsischen Städte: Lübeck II, indl.

til, til efteraaret 1328. Der kan ikke være tvivl om, at paa dette punkt er den danske overlevering saa langt den bedste, først klagedigtet af 1329, saa Jyske krønike fra 1340, der bruger klagedigtet, men hvis forfatter selv er samtidig med de begivenheder, klagedigtet skildrer. Vilde klagedigtets forfatter, for hvem det ikke kommer an paa sejr eller nederlag, men kun paa det danske folks kampvilje mod Tyskerne, have undladt at omtale et angreb paa Gottorp i efteraaret 1328, om det havde fundet sted? Sikkert ikke. Det synes ogsaa saavel efter klagedigtet som efter Jyske krønike, som om angrebene paa Haderslev og Gottorp har været led af et og samme angreb, der altsaa fandt sin afslutning 16. april 1329. Vil man redde Lybske krønikes tidsangivelse: efteraaret 1328, kan det alene ske ved, at man antager, at da fandt angrebet paa Haderslev sted, men dette har den lybske krønike ikke villet omtale, fordi det var et nederlag for Tyskerne.

Den jyske nationale bevægelse havde vistnok kun fundet ret ringe tilslutning indenfor selv de jyske væbnerkredse. Det tør vi slutte — og nu gaar vi over fra beretningerne til de saa langt paalideligere dokumenter — af det senere forligsbrev mellem grev Gerhard og bisp Jakob Splittaff af 1. oktbr. 1330[1]. Deri nævnes nemlig som grevens modstandere kun bisp Jakob og hans gode venner og slægt, som er hr. Hans Niclassøn, Hans Splittaff og Hans Tyndering og hvo de helst kunde være af førnævnte bisps stamme; mellem dem og hertug Valdemar og greven skal der være fuld udsoning for al tvedragt og had, af hvad navn nævnes kan, baade for Haderslev og Gottorp, ogsaa mellem dem og hr. Otto Blex, væbner, og de andre, som vare paa den tid udi Haderslev til beskærmelse. Her faar vi altsaa at vide navnet paa den mand, som forsvarede Haderslev, og som det ikke lykkedes den jyske bondehær at indebrænde.

Hermed gaar vi over fra at hente vore forestillinger om

[1] Rep. 1592. Hvitfeldt: Bispekrønike 26.

den tids Danmarkshistorie fra beretningerne til at hente dem fra dokumenterne. Disse er da ogsaa rigeligt nok tilstede til at tillade os af deres indhold at finde et fast fodfæste for betragtningen af det par historiske beretninger, det her gælder om at vurdere. Dokumenterne giver os, naar de rigtigt sammenstilles, en saadan mængde af kendsgerninger til konstruering af den historiske udvikling, at det næsten bliver ligegyldigt, hvad beretningerne kan sige os derom. Allerede for den tid, hvorom der her er tale, Valdemar 3.s tid, er der dokumenter i en saadan mængde, at allerede de vilde være tilstrækkelige til, at man paa dem alene kunde opbygge en skildring af Danmarks historie. Derfor maa en vurdering af den bevægelse, klagedigtet forherliger, naturligt blive bestemt ved, hvad alle dokumenter har at meddele dertil. Naturligvis kan jeg ikke herved gaa i detailler, hovedtrækkene deraf er almindeligt bekendt, og til mit formaal vil ogsaa en fremhævelse af visse vigtige grundtræk være tilstrækkelig.

Hvorledes nu end dommen over Erik 6. bliver — og hans egen gravskrift synes at antyde, at hans nærmeste vel forstod, at den let kunde falde højst ugunstigt ud — er det sikkert, at hans lange regering var endt med at føre Danmark ud i en saa fuldstændig bankerot, at vi for fuldt at forstaa den, næppe kan finde nogen bedre sammenligning fra vor tid end Tysklands sammenbrud efter verdenskrigen. Det vigtigste og til sammenligning mest iøjnefaldende træk er, at det danske pengevæsen paa grund af regeringens stadige forringelse af mønten var i den grad blevet ødelagt, at dansk mønt overhovedet var blevet værdiløs, det kunde ikke engang længere betale sig at udmønte den; udmøntningen var overhovedet standset undtagen i Skaane, hvor erkebispen endnu kæmpede for at opretholde den; en forgæves kamp, der da ogsaa kun førte til, at man ogsaa i Skaane 1370 maatte opgive videre udmøntning. Aar efter aar gentagne haarde skattepaalæg havde bevirket, at landets skatteevne var aldeles udtømt, og at et hvilket som helst yderligere skattepaalæg, det være saa

snedigt udtænkt, det være vilde, kun vilde rejse en storm af forbitrelse i landet, der vilde føre til aabent oprør. Men paa den anden side: Danmark skulde betale den kolossale statsgæld, Erik 6.s regering havde paaført det. Dertil var der da kun een udvej, nemlig pantsættelsen af rigets slotte, herreder og indtægter til kreditorerne; kun ved at rigets regelmæssige og faste indtægter derigennem alene anvendtes til gældens afbetaling, og ny gæld ikke stiftedes, kun ved at landets bønder fik fred til at arbejde gælden af, kunde Danmark atter genrejses. Hvad man i vore dage, naar det gælder Tyskland, kalder opfyldelsespolitiken, den politik, der erkender, at kun ved betalinger kan Tyskland genrejses, den var fra 1320 af ogsaa for Danmark den eneste mulige politik, den eneste, der kunde genrejse Danmark. Og lad os straks tilføje: det var ogsaa den politik, som de ledende politikere i Danmark i de følgende aar gennemførte; efter 40 aars forløb, i 1360, havde Danmark gennem denne opfyldelsespolitik ved egen kraft genrejst sig selv. De danske bønder havde da arbejdet gælden af under de danske herremænds kloge ledelse af landets politik.

Det var imidlertid ogsaa en følge af Erik 6.s politik, at de danske herremænd, skønt egentlig alle enige herom, endnu stod delt i to skarpt adskilte lejre: et lille, i aarenes løb stedse formindsket regeringsparti, der havde holdt fast ved Erik 6., hvis førere var vestjyderne Niels Hee, Peder Mule af Nørbæk og Jens Nielsen Kaas, men særlig skaaningen Johan Uffesen (Neb); og et i aarenes løb stedse voksende oppositionsparti, der imidlertid ikke kunde komme til orde i landet selv, fordi Erik 6.s haardhændethed havde drevet de fleste og betydeligste af dets ledere i landflygtighed. Der var den ældste kreds af fredløse danske herremænd, efterkommerne af de mænd, der af hoffet 1287 var blevet kendt skyldige i Erik 5.s drab, hvis første mand var Anders Stigsen, Marsk Stig Andersens søn; der var en næste kreds af dem, der i de følgende 25 aar havde vist oppositionslyst og derfor var drevet ud som fred-

løse; der var dernæst den store kreds af herremænd, vel 30 til 40 i tallet, der 1314 var blevet anklaget og dømt dels for deltagelse i mytteriet paa Sverigestoget 1309, dels for deltagelse i bondeoprørene 1313, og hvis første mænd var den gamle Niels Brok, Tyge Vind og endog tidligere landsdommere i Jylland som Johan Pape og Niels Lauridsen (Abildgaard). I Erik 6.s sidste aar kom hertil flere landflygtige af en anden art. Der var Niels Olufsen Bildt, kong Eriks drost siden 1296 og vel lederen af hans politik, der 1318 gik i landflygtighed, fordi en endelig afregning mellem kongen og ham viste en saldo i drostens favør paa ikke mindre end 50 000 mk. lybsk, som kongen ikke vilde anerkende — et talende vidnesbyrd om, til hvilken afgrund deres fælles politik havde ført riget. Der var endelig selve erkebisp Esger Jul og hertug Kristoffer; disse to havde i 1318 et møde i Kalmar med Anders Stigsen, Niels Brok, Johan Pape og Tyge Vind, hvorved fælles modstand mod Erik 6. aftaltes.

De mænd, der 1320 skrev Kristoffer 2.s haandfæstning[1], var Erik 6.s gamle raadgivere, men selv de var ganske klare over, at opfyldelsespolitiken gennem pantsættelser og dermed følgende afbetalinger var den eneste mulige; de udtrykte denne tanke foruden saa at sige i alle haandfæstningens artikler særlig prægnant i den ofte haardt kritiserede bestemmelse om, at Kristoffer 2. skulde betale al Erik 6.s gæld, men at alle nylig paalagte ekstraordinære skatter skulde ophæves og nye skatter ikke maatte paalægges. De ønskede at opretholde ikke alene en dansk kongemagt, men ogsaa en dansk konge som repræsentant derfor; men de paalagde ham at være en passiv tilskuer til rigets genrejsning. Det var vel umuligt dengang at tvinge en konge til at nøjes med en saadan tilskuerrolle; Kristoffer 2., om hvis regering det i betragtning af de uhyre vanskeligheder, der mødte ham, vel kan være vanskeligt at fælde en retfærdig dom, kunde i alt fald

[1] Aarsb. fra Geh.arch. II, 9—11.

ikke finde sig til rette i denne stilling. Og nu vendte hele den fredløse opposition hjem og tog snart den indflydelse, der tilkom den; den gav kravet om opfyldelsespolitiken en særlig skarphed ved det had, disse danske herremænd, der havde maattet leve saa mange aar i landflygtighed, naturligt nærede til det danske kongehus. Da derfor Kristoffer 2. havde indviklet sig i vanskeligheder, der gjorde det nødvendigt for ham ved skattepaalæg, der var ulovlige efter hans haandfæstning, at skaffe sig penge, slog de til, og anmodede grev Gerhard af Holsten, som de gjorde til rigsforstander, om militær hjælp, naturligvis mod betaling, og fik Kristoffer forjaget.

Formelt opretholdt de sejrende herremænd en dansk kongemagt, da de 1326 valgte barnehertugen Valdemar til dansk konge, men meningen var, at riget netop var bedst tjent med, at dets konge var et barn, om den for rigets genrejsning nødvendige opfyldelsespolitik skulde kunne gennemføres. I denne politiske gerning fandt de sikkert tilslutning hos saa at sige den hele danske herremandsstand og de fleste af landets bisper. Indholdet af deres politik er udtrykt i de breve, der ledsagede grev Gerhards forlening med Slesvig i Nyborg 15. aug. 1326; i det brev[1], hvori 36 danske herremænd udtaler deres udtrykkelige billigelse af denne forlening, siges, at motivet dertil er, at »vi fastslaar, at Kristoffer, fordum Danmarks konge, opgivende haabet om sin evige frelse er gaaet imod den ed, han har aflagt om at overholde det danske riges lov og ret, og i den grad er nedsunket i det onde, at han har plaget ikke blot rigets fornemme mænd, men endogsaa de mest ydmyge og ulykkeligt stillede indvaanere af begge køn med ubillige krav, skattepaalæg og utallige plagerier, og, hvad man maa forfærdes over, har plyndret kirken og dens personer for deres indkomst, og at vi er blevet befriet for alt hans utaalelige tvangsherredømme ved grev Gerhards store arbejde, udgifter og aarvaagne omsorg«. De danske herre-

[1] Antislesvigholst. Fragm. VII, 70.

mænd og bisper var da grev Gerhard højst taknemlige for, at de ved hans hjælp til forjagelsen af kong Kristoffer havde kunnet gøre dette første skridt henimod opfyldelsespolitikens gennemførelse til Danmarks genrejsning. Blandt medudstederne af disse breve var ogsaa Hans Hee, da endnu biskop af Ribe.

Ind i dette de danske herremænds og ledende politikeres arbejde brød altsaa den jyske nationale bevægelse, som Jakob Splittaff deltog i, da han 1327 var blevet biskop af Ribe. Det kunde naturligvis heller ikke ventes, at opfyldelsespolitikens haarde nødvendighed straks skulde staa klart for alle danske; navnlig i det første tiaar maatte der naturligvis være nogle, der endnu mente, at en revanchepolitik lettere og værdigere vilde føre til maalet. Jakob Splittaff sluttede sig til den tanke, at hellere end at betale kreditorerne skulde man, i alt fald for saa vidt de var tyske, jage dem ud af landet eller slaa dem ihjel. Det er naturligvis en maade at betale gæld paa, men en ret risikabel; thi gælden vedbliver jo, selvom den øjeblikkelige kreditor med vold skaffes ud af verden, og den kræver i alt fald en overlegen militærmagt. Jakob Splittaffs nationale foretagende havde som næsten alle saadanne den grundfejl, at dets ledere var af en hartad utrolig vankundighed om de virkelige politiske forhold i landet, hvorfor de led den skuffelse, at deres foretagende kun fik ringe tilslutning, og at de dernæst ganske ringeagtede de virkelige magtforhold, hvorfor dets endelige resultat blev det blodige nederlag paa Hesterbjerg.

Men for grev Gerhard maatte de to jyske flankeangreb i foraar og efteraar 1329 være en højst ubehagelig overraskelse. Netop lovprist som Danmarks befrier fandt han sig pludselig haardt angrebet af danske friskarer. Det er jo netop ogsaa saaledes, at Jyske krønikes forfatter bedømmer disse begivenheder. Selv sejren paa Hesterbjerg kunde ikke hos greven udviske erkendelsen af, at han havde bragt sig selv i en falsk stilling; han vilde i Danmark i nationalistiske kredse altid

blive betragtet som en fremmed og derfor en fjende; selv hans venner, de danske ledende politikere, havde ikke kunnet forhindre disse angreb.

Den første virkning af Jakob Splittaffs foretagende blev derfor, at grev Gerhard med sindsro saa paa, at hans kære fætter grev Johan i de sidste maaneder af 1329 lagde sig i selen for at faa sin halvbroder Kristoffer 2. anerkendt som konge i Danmark engang igen. Danskerne var altsaa ude af stand til at erkende deres virkelige stilling og til at fastholde den politik, der var til gavn for dem selv; de ønskede nu, tre aar efter, at de havde søgt grev Gerhards hjælp til at forjage Kristoffer 2., at faa ham tilbage som dansk konge; vel, de skulde faa ham. Grev Gerhard trak Valdemar 3. tilbage. Men saa maatte dette nye Danmark rigtignok finde sig i at faa greven igen, ikke som befrier, men som fordringshaver. Han forlangte og fik Fyen som arveligt len og løfte om Slesvig i stedet derfor, hvis hertugen skulde dø uden børn. Han forlangte og fik ogsaa Kolding og Ribe, saa at Ribebispen nu fik en retfærdig gengældelse for sin virksomhed ved at faa selve grev Gerhard til sin verdslige foresatte; det er et stort bevis for grev Gerhards højmodighed, at bispen ved det forlig, det nu blev nødvendigt for ham at slutte med greven, fik saa lette vilkaar. Den lybske krønike siger rigtigt, at grev Gerhard gik ind paa alle disse forlig, fordi han nu havde set, at de danske var meget upaalidelige i deres handlinger.

Kong Kristoffers tilbageførelse, hvor fordelagtig den end kan have været for grev Johan, var naturligvis et fuldstændigt misgreb, set fra dansk politiks synspunkt. Misgrebet forværredes ved, at grev Johan deraf tog foranledning til at forsøge en kamp med grev Gerhard, der 29. novbr. 1331 vandt en afgørende sejr over ham og kong Kristoffer ved Danevirke. Danmark maatte imidlertid betale gildet; 10. jan. 1332 var det, at grev Gerhard fik hele Nørrejylland og Fyen som pantelen for den uhyre sum af 100 000 mk. sølv, i vore penge vel mindst 50 mill. kr., der tilmed skulde udbetales paa engang, om

pantebrevet skulde kunne indløses. Den jyske nationalbevægelse førte da kun til, at Danmark for en tid nedsank endnu dybere i det uføre, den i sin uforstandighed havde villet drage det op af. Paa den anden side bidrog disse begivenheder sikkert til i det danske folk at fæstne erkendelsen af, at den opfyldelsespolitik, som de danske herremænd var talsmænd for, virkelig var den rigtige. Da derfor Kristoffer 2.s kongetilværelse forsmædeligt fik sin ende 1332, var der ingen i Danmark, der ønskede en ny dansk konge; prins Ottos forsøg 1334 faldt til jorden, fordi næsten ingen danske vilde understøtte det. Lige til 1340 fik opfyldelsespolitiken lov til at gaa sin rolige gang; saa var man kommet saa vidt, at man igen kunde begynde at overveje, om tiden nu ikke var inde til at give Danmark en konge. Da var det, at den nationale jyske bevægelse igen gav sig til kende som endnu levende ved den jyske væbners, storbonden Niels Ebbesens drab af grev Gerhard. Man har ofte med bitterhed bemærket, at Niels Ebbesens daad forblev upaaagtet af dem, der arbejdede for den nye danske konge; at Niels Ebbesen uden understøttelse faldt i sin kamp for Skanderborg, at Valdemar 4. endog maatte love ikke at tage ham i sin beskyttelse. Forklaringen er netop den, at Niels Ebbesens daad var en fortsættelse af den jyske nationale, men uforstandige politik; Valdemars anerkendelse som dansk konge en fortsættelse af opfyldelsespolitikens nationale og forstandige politik. Til denne sluttede sig i sine senere aar ogsaa bisp Jakob Splittaff. Det er det bedste bevis for, at de meninger, digteren i 1329 gav ord for, var udtryk ingenlunde for det danske folks opfattelse af sig selv, men for meninger, der kun næredes indenfor en lille kreds af jyske storbønder, der var ganske uden politisk indflydelse.

DET GAMLE KROGEN SLOT.

AF

FREDERIK WEILBACH.

I Rigsarkivet findes mellem »Hr. Mogens Gyldenstiernes indkomne Sager 1556—59«[1] et Læg, som har stor Betydning for Forstaaelsen af Kronborgs Bygningshistorie, idet det indeholder omtrent det eneste, vi ved om Kronborgs Forgænger, Slottet Krogen. Lægget bestaar af en udførlig Beskrivelse, forfattet efter at den sachsiske Bygmester Hans von Diskow (eller Diskau) havde besigtiget Slottet, samt 3 skitsemæssig udførte Tegninger. Disse hører dog ikke sammen med Beskrivelsen; thi efter denne var Slottet firfløjet ligesom det nuværende Kronborg; Tegningerne viser derimod Slottets ældre, middelalderlige Skikkelse med spredte Bygninger indenfor en kvadratisk Ringmur, hvis Dimensioner svarer temmelig nøje til det nuværende Slots Ydermure. I det tidligere antiquarisk-topografiske Arkiv, hvorfra Lægget stammer, var Beskrivelsen mærket Kronborg 2 b; Tegningerne 2 c, 2 d og 2 e. 2 a var et Brev fra Hans von Diskow til Mogens Gyldenstierne af 4. August 1559; det ligger nu et andet Sted i samme Pakke. Brevet, som senere skal omtales, angaar hverken Beskrivelsen eller Tegningerne; de 3 Sager har blot været lagt sammen, fordi de alle angaar Krogen.

I F. R. Friis's »Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie« er alle tre Sager omtalt. Beskrivelsen har han aftrykt fuldstændig paa S. 167—71, og han har — uden Tvivl

[1] En Udgave af disse Dokumenter vil snart foreligge.

rigtig — sat den i Forbindelse med et kgl. Missive til Mogens Gyldenstierne[1], der lyder saaledes:

»Vor synderlig Gunst tilforn. Vider, at vi nu have affærdiget os elskelige Hans von Diskow, at skulle give sig herfra og til vort Slot Krogen, det at besee og al Leiligheden der at forfare. Thi bede vi Eder og begiere, at I med hannem give Eder did til Slottet og der lade hannem besee og forfare al samme Slots Leilighed og Befæstning, saa at han siden derom kan undervise og sige os al Besked. Dermed sker etc. Datum Nyborg den 17. December Aar 1559. Under vort Signet.

Frederik.

Tegningerne og Hans von Diskows Brev har Friis omtalt i Begyndelsen af en større Afhandling »Efterretninger om Kronborg Slot«, som ligeledes findes i hans »Samlinger«, S. 277—365. Friis har her samlet et stort Materiale til Kronborgs Historie. Det er hans Fortjeneste at have uddraget af Øresundstoldens Regnskaber, hvad der angaar Kronborg, og kombineret det med det, som tidligere af G. F. Lassen og A. Petersen var uddraget af Sjællandske Tegnelser og Registre samt Rentemesterregnskaberne (Danske Samlinger, V. Bd.). Men hele Afhandlingen er, som saa mange andre af Friis, kun en Materialsamling, og han har ikke haft saa nøje Kendskab til selve Slottet, at han kunde udnytte Materialet. Et karakteristisk Eksempel er, hvad han S. 286 meddeler om Indkøb af Tømmer; man læser disse Oplysninger om Bjælkernes og Spærenes Dimensioner med fuldkommen Ligegyldighed, naar man ikke faar at vide, hvor de er anvendt. Hvis man derimod gøres opmærksom paa, at de 27 Alen lange Bjælker kun kan være anvendt i Sydfløjen, da de andre Fløje ikke er saa brede, kommer der Liv i de døde Tal, idet de vejleder os til at udfinde, i hvilken Orden Fløjene er opført.

Netop dette Spørgsmaal er det af største Vigtighed at faa klaret. Der findes nemlig i de Kontrakter, som Frederik II. i Aarene 1574—76 sluttede med Bygmesteren om Op-

[1] Tegnelser over alle Landene VI fol. 189 v.

førelsen af de enkelte Fløje, adskillige Oplysninger om det gamle Krogen, som det saa ud umiddelbart før det blev nedrevet. Men det er selvfølgelig kun muligt at udnytte disse Oplysninger, naar man er sikker paa, hvilken af Fløjene der i hvert enkelt Tilfælde er Tale om. Jeg finder det saa meget mere paakrævet at undersøge denne Sag, fordi der fra kunsthistorisk Side er fremsat en ganske anden Opfattelse af ovennævnte Beskrivelse, der vil gøre denne værdiløs som historisk Dokument, hvis det ikke ad anden Vej kan bevises, at der ligger en Virkelighed bagved Beskrivelsen. Francis Beckett har nemlig i sin Doktordisputats »Renaissancen og Kunstens Historie i Danm.« S. 133 udtalt, at det efter hans Opfattelse ikke er en Beskrivelse af et virkelig opført Slot, men af et Projekt eller en Model, som Hans von Diskow havde lavet. I en Note tilføjer han, at Fr. Schiøtt har gjort ham opmærksom herpaa. Nu kan man ganske vist læse i en Nekrolog over Schiøtt i »Architekten« (XXVI. Bd. S. 200), at ingen nogensinde har kunnet paavise Fejl i de Resultater, han kom til ved sin Forskning; men helt ufejlbar er jo ingen, og her synes det virkelig, at han har taget fejl. Han har rigtig set, at Beskrivelsen ikke svarer til de 3 Tegninger; men han har ikke regnet med den Mulighed, at man i Christian III.s sidste Aar har begyndt Opførelsen af et nyt Slot. Jeg vil i det følgende søge at føre Bevis for, at naar der i Kronborgs Bygningsdokumenter tales om Bygninger, der skal nedrives, kan det ikke være dem, man ser paa Tegningerne, men dem, som er omtalt i Hans von Diskows Besigtigelse.

Lad os først betragte de 3 Tegninger. Den største af dem (Fig. 1) viser en firkantet Fæstning, hvis Mure er ca. $3^1/_2$–$5^1/_2$ Alen tykke. De sværeste Mure ligger, ligesom nu, i Syd og i Vest. Længden af Murene, maalt udvendigt, er ca. 120 Alen, lidt mindre end i det nuværende Slot, hvor Længden er ca. 126 Alen. Ved de gentagne Ombygninger kunde Udstrækningen ganske naturlig være vokset noget, men Forskellen

kommer maaske snarere deraf, at H. v. Diskow har benyttet et udenlandsk Alenmaal, som var længere end det sjællandske. Op til Murenes Inderside er der bygget 4 Huse uden indbyrdes Forbindelse. Desuden er der en fritliggende Bygning i Gaardens vestre Side. Foran Porten, der maa have ligget omtrent paa samme Sted som det nuværende Kronborgs, er et Porttaarn eller en Portbygning, hvis Plads svarer til en Del af den lille Gaard, som nu findes mellem Mørkeport og Slottet. De Signaturer, der ses paa Tegningen, er i den sachsiske Dialekt, som Hans von Diskow bruger. Inden for Porten (»Tor«) ligger til venstre en Bygning ca. 54 Alen lang, 13 Alen dyb, med Paaskriften »Des K. M. Hauss«. Det har altsaa været Slottets Hovedbygning. Lige overfor ligger, støttet til den sydlige Mur, et Hus, som er betegnet »Das neue Stehn Hauss«. Længden er ca. 35 Alen, Bredden ca. 13 Alen. Imellem disse to Huse ses Brønden (»Porn«). Til højre for Porten ligger et smallere Hus, kun 8 Alen dybt, ca. 33 Alen langt, hvis Paaskrift er utydelig. Fr. Schiøtt har ment at kunne læse »Des Verwalters Hauss«, hvilket ikke synes at være rigtigt; dog træffer det vist efter Meningen det rette, da Lensmandens Værelser ogsaa senere var paa dette Sted. Den fjerde Bygning ligger i det sydvestlige Hjørne med Langsiden mod Vestmuren; den er betegnet som »Prauh-Hauss« (Bryghus, Bryggers; tidligere urigtig læst som »Prinz-Hauss«). I dette Hus var, som det ses af Bladet 2e, ogsaa Køkkenet. Længden er ca. 40 Alen, Bredden ca. 13 Alen. Beliggenheden svarer til det store Taarn og en Del af den nuværende Vestfløj. Længere mod Nord er Vestmuren forstærket med en Vold (»Der Wall«), som i det nordvestre Hjørne støder op til Lensmandens Hus. Den fritliggende Bygning har ingen Signatur; det har maaske været en Stald eller Magasinbygning. Paa Bagsiden af Bladet er skrevet med Mogens Gyldenstiernes Haand: »Skabelun om Krogen«.

Det andet Blad (2d) viser Planen af en Bastion (Fig. 2),

og Bladet er udskaaret saaledes, at det kan lægges paa Hovedbladet og da passer til et Hjørne. Nogle Skraalinjer,

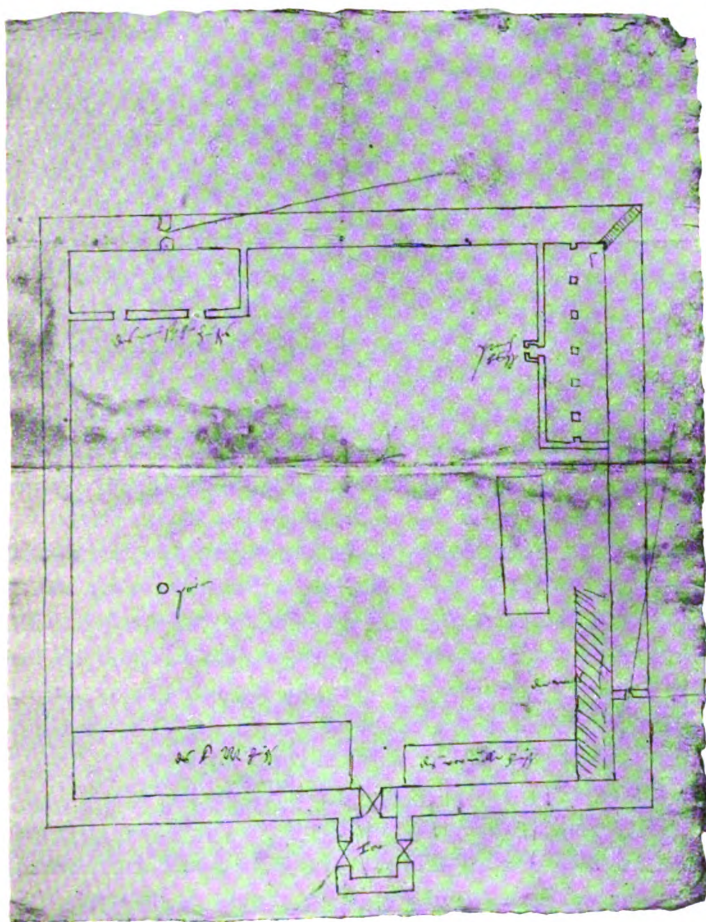

Fig. 1. Det ældre Krogen. Grundplan.

som fortsætter sig paa Hovedbladet, viser, at Bastionen skulde lægges ved det sydvestre Hjørne. Det tredje Blad, som er et Snit af samme Bastion (Fig. 3), gør Forholdet mere tydeligt. Til venstre ses en Bygning med højtsiddende

Vinduer, betegnet som »Küche«. Det maa være den samme, som paa Hovedbladet kaldes Bryghus. Dertil slutter sig Bastionen (»Pastei«), saa følger Graven (»Der Graben, Wasser«) og længst til højre et Glacis med en ulæselig Paaskrift. Maaske skal der læses »Vordeckung« eller »Vordachung«, et Ord, som forekommer gentagne Gange i Beskrivelsen af det firfløjede Slot (2b) ved Omtalen af Bastionerne. Over Glaciet læses »Nach Hellssenore«, hvilket bekræfter, at Bastionen skulde slutte sig til det sydvestre Hjørne.

Tegningerne er ikke signerede; men et Brev, som Christian III. 26. Juli 1558 sendte til Mogens Gyldenstierne, berettiger os til, som ogsaa Friis har gjort, at sætte dem i Forbindelse med Hans von Diskow. I Brevet tales tillige om Københavns Befæstning og Vandforsyning. Her havde Kongens Bygmester Hercules von Oberberg udført noget Arbejde, og dette skulde Hans von Diskow udtale sig om. Kongen skriver først, at han har modtaget Mogens Gyldenstiernes Brev om, at han har ladet Hans von Diskow se Københavns Befæstning samt Slottet Krogens Befæstning. Derefter fortsætter han saaledes: »Haver ham og vel befaldet den Befæstning, som er paabegyndt omkring Kiøbenhavns By og ligesaa Befæstningen paa Krogen, og hannem tykkes godt være, at der var lagt en Pastey paa det Hjørne ud til Byen og een bag Porten ud til Stranden, og mente, at det siden var et uvindeligt Hus.«

Brevet viser os, at Hans von Diskow har været benyttet af Christian III. som en Slags Konsulent i Bygningssager, særlig ved Bygningen af Fæstninger. De bevarede Tegninger er paa tyndt Papir og ganske skitsemæssig udført; det er kun løse Rids, som Hans von Diskow har benyttet, naar han skulde aflægge Referat for Kongen. Men som historiske Dokumenter er de meget vigtige, idet de viser, hvorledes det gamle Slot har set ud indtil 1558. Byggemaaden er ganske middelalderlig og gaar maaske delvis tilbage til Slottets Opførelsestid under Erik af Pommern.

Endvidere fremgaar dels af Tegningerne, dels af Brevet, at der i Slutningen af Christian III.s Regeringstid er byg-

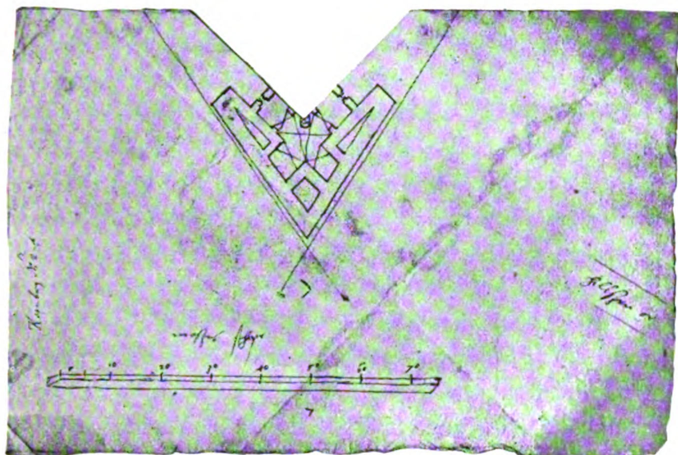

Fig. 2. Det ældre Krogen. Plan af Bastion.

get 2 Bastioner, hvoraf den ene svarer til den, som nu kaldes Christian V.s Bastion, den anden til Flagbatteriet.

Noget mere kan oplyses om det ældste Krogen ved Hjælp af et Inventar (Krogens Lens Regnskab i Rigsarkivet), som

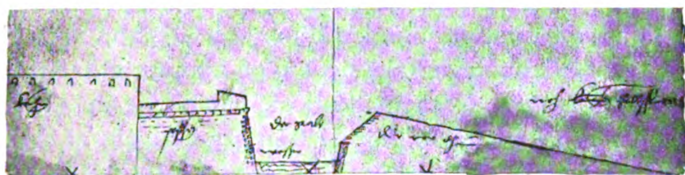

Fig. 3. Det ældre Krogen. Snit af Bastion.

er optaget paa Søndagen Judica (2. April) 1536, da Lensmanden Johan Rantzau mod Slutningen af Grevefejden atter kunde tage sit Len i Besiddelse. To af hans Slægtninge, Jacob og Tønnies Rantzau, modtog paa hans Vegne efter kongelig Befaling Slottet af Lübeckerne.

I Hovedbygningen omtales kun Kælderen og den store Sal, som sikkert har været i den øverste Etage ligesom paa de samtidige Herreborge. At Kongens og Dronningens Værelser ikke nævnes, bør ikke undre os; det var nemlig ikke Skik at inventarisere disse. I et Inventar over Frederiksborg fra 1597 staar f. Eks. kun disse Ord: »Udi Dronningens cammers er intet inventeret efter kon. maitt.s befaling«. Det nye Stenhus omtales ikke; det har altsaa ikke eksisteret paa den Tid. Derimod nævnes Køkkenet og Brygguset samt 3 Kældere: Kødkælderen, Ølkælderen og Smørkælderen, som vistnok alt sammen har været i den Bygning, der paa Tegningen er betegnet som Prauh-Hauss. Til sidst nævnes Hr. Johan Rantzaus Kammer, Pigekammeret og Bøsseskytternes Kammer. Endelig inventariseres ogsaa Arkeliet og Skytset; men Arkeliet har rimeligvis, ganske som senere, ligget udenfor Slotsmuren paa den vestlige Side.

Et Slot, opført af Erik af Pommern, kan næppe have manglet det store faste Taarn, Donjon'en. Men heraf er der intet Spor, hverken i Inventariet eller paa Tegningerne. Forklaringen er maaske den, at Lübeckerne har nedbrudt Taarnet; efter Krigen har man ikke fundet det tidssvarende at genopbygge det, men i dets Sted opført »Det nye Stenhus«.

Hensigten med at tilkalde Hans von Diskow var ikke blot, at han skulde udtale sig om de nyopførte Bastioner, men Kongen har ogsaa raadført sig med ham om en Ombygning af selve Slottet. Dette fremgaar tydelig af forannævnte Brev til Mogens Gyldenstierne af 26. Juli 1558. Efter det S. 48 nævnte følger først nogle Ord om Opstillingen af Skytset og derefter fortsættes saaledes: »Da tykkes os vel være, at ham samme Befæstning, baade omkring Kiøbenhavns By og paa Krogen, haver behaget, og tykkes os ikke uraadeligt være, at vort Slot Krogen bliver saa befæstet, som han det udset haver. At I derfor ville tiltænke og overveje med Vor Lensmand paa Vort Slot Kiøbenhavn,

Os elskelig Poul Huitfeldt, Vor Mand og Tiener, at der maatte findes Raad til, at der kunde drages Steen, Kalk og Tømmer udi Forraad, saa at naar Lejligheden sig begiver, at det da kunde foretages, Os og Riget til Bedste og Gode, som vel fornøden er, at samme Hus maatte blive færdiggiort og ikke være saa øde, som det her til været haver«.

Det maa herefter anses for sikkert, at Hans von Diskow har gjort et Udkast til en Ombygning af Slottet, og Udtrykket »at samme Hus maatte blive færdiggiort« forstaas naturligst saaledes, at det skulde udbygges til et sluttet Kompleks af fire sammenstødende Fløje, den samme Plan, som vi finder i andre af Christian III. opførte eller ombyggede Slotte, f. Eks. Koldinghus. Der synes endog at være lavet en Model af Træ. Thi i Rentemesterregnskabet for 1560, pag. 245, er under 4. Marts anført, at »Werner Maler af Husum efter Hr. Magnus Gyldenstiernes Befaling fik for Krogens »Schaffelun«, han formalede og arbejdede paa i 8 Uger, for hver Dag 1 Ort, efter som Hans von Diskow hannem tilsagt havde«.

Da Besigtigelsen fandt Sted i December 1559 (ifølge Frederik II.s Brev S. 44), maa Ombygningen være sket i Vinteren 1558—59 og den følgende Sommer. Men Hans von Diskow kan ikke personlig have ledet Arbejdet; thi han var paa den Tid ikke i Danmark. Dette konstateres ved Hjælp af det foran omtalte Brev fra ham til Mogens Gyldenstierne, der har været forenet med Besigtigelsen og Tegningerne af det gamle Slot og var mærket Kronborg 2a. Det er dateret Lochau (maaske Glauchau i Sachsen, ca. 30 km. Vest for Chemnitz) 4. August 1559. Hans von Diskow skriver her, at han har modtaget Mogens Gyldenstiernes Brev af 21. December 1558 i Dresden. Han maa altsaa have forladt Danmark i Efteraaret 1558, men han blev stadig benyttet som Raadgiver. Mogens Gyldenstierne havde spurgt ham, hvorledes en Runddel paa Krogen skulde være. I et senere Brev har Mogens Gyldenstierne bedet ham skaffe en

ny Vandkunstner, da Mester Mathias var død og havde efterladt en Skabelon, hvorefter ingen kunde rette sig. Hans von Diskow besvarer disse Spørgsmaal, og nogen Tid efter fik han tilsendt sin Besoldning, som det ses af Rentemesterregnskabet for 1559, hvor der under 27. August er indført: »Antvordet Werner Vitzthumb 200 Daler, som han efter K. Mait.s Befaling forskikke skal til Hans van Discho, Bygmester udi Lanthomissen (plattysk for »Meissen«), som er hans Pension, og nu fik ny Bestilling«. Hans v. Diskow kaldes ogsaa andetsteds i Regnskaberne »den Meissner Bygmester«, og her har han altsaa haft fast Ansættelse; men derfor er det ikke givet, at han var en Tysker; han kan godt have været en indkaldt eller indvandret Hollænder.

Den som gav Bygmesteren hans ny Bestilling, var Frederik II., der jo fulgte efter sin Fader den 1. Januar 1559. Han har altsaa ønsket fremdeles at benytte Mester Hans som Raadgiver, og i Slutningen af Aaret ser vi ham da ogsaa optræde paany i Danmark. I det foran anførte Brev fra Frederik II. af 17. December 1559 skriver Kongen til Statholderen, at han har ladet Hans von Diskow rejse til Krogen for at bese Slottet og forfare al Lejligheden der; og derefter har denne forfattet den Beskrivelse, som er mærket Kronborg 2b.

Vi skal nu se lidt nærmere paa dette Dokument. Det er, som det synes, skrevet med samme Haand som Brevet fra Hans von Diskow. Heri ligger dog ikke, at det er hans egen Haand. Snarere er det en Renskrift, udført af en Skriver. Herpaa tyder ogsaa den Omstændighed, at der er indløbet et Par Skrivefejl. Ved Beskrivelsen af Østfløjen er i nederste Etage glemt et Værelse; det udfaldne er saa tilføjet lidt senere mellem Værelserne i øverste Etage; den angivne Loftshøjde, 7 Alen, røber Fejltagelsen. Et andet Sted, under Beskrivelsen af Sydfløjen, er »8 ellen« udfaldet foran Ordene »ins Gevirdt«. I den nedenfor gengivne Tekst har jeg betegnet Rettelserne ved [— —]. Paa

Bagsiden staar med Mogens Gyldenstiernes Haand: »Dette er om den Bygning paa Ørekrog«. Paa Forsiden er af en senere Haand tilføjet med Blyant: »1559 oder 1560«, hvilket jo er rigtigt nok.

Das Hauss Kracka Inn Selandt auff bevehlich konniglicher Maitt. zu Dennemarck, vnnd Norwegenn etc. ist durch Hannsz vonn Diskau besichtiget, vnnd gemeszenn wordenn, vnnd inn der Virung die alte maur uff Ider seittenn 36 ellnn, 21 ellenn hoch befunden wordenn, Solches ist auff vorbesserung konnig. Maitt. Inn die Zimmer eingeteilet, uff vier heuser wie volgett.

(Nordfløjen). Das erste Haus nach der Stat Helsingør, Ist die Porten gelegett, 5 ellenn weit, 6 ellenn hoch, zwischenn dem gewelb 8 ellen weit, 18 ellenn lanngk.

Uff der rechtenn hanndt ein Brauhausz 32 ellen lang, 18 ellenn weit, 7 ellenn hoch, hirinnen ein Brunnenn, hirunder einn Keller 32 ellenn lanngk, 18 ellen weit. Darinnenn der Brauer das Bihr vorgehrenn soll lassenn, negst darbey einn Keller 18 ellenn Inns geuierdt, welcher auch hirtzu zugebrauchenn ist.

Uff die lenncke hannd konnig. Maitt. Kuchenn, 44 ellnn lanngk, 18 ellenn weit, 7 ellenn hoch, mit sampt einem Brunnenn, hirneben einn kuchenn gewelb, 7 eln hoch, 18 ellenn Inns gevierdt, hirunder einn fleisch Keller 44 ellen lanng, 18 ellenn weit, 5 ellen hoch, Darnebenn auch einn fleischkeller, 18 ellenn weit vnnd lanngk vnnd 5 ellenn hoch.

Vber dem thor einn Säelichenn, 8 ellenn weit, 18 ellenn lanngk, uff die rechte hannd vber dem Brauhauss eine stub vor den hauptmhann des schlosses, 8 ellenn breit, 18 ellenn lanngk, 9 ellenn hoch, Darnebenn eine kammer 8 ellenn breit, 18 ellenn lanngk, 9 eln hoch, Darnebenn eine kammer zu seinenn Priuilegienn vnnd Registern, 8 ellenn weit, 9 elln lanngk vnd hoch.

Mehr eine kammer, vber dem Brauhauss, 13 ellenn weit 18 ellenn lanng, 9 ellenn hoch, welche kammer zu des Reiches Rath stubenn sol gebraucht werdenn.

Vff die linnck hand vber die kuechenn eine stubenn 9 ellenn weit, 18 ellenn lanng, 9 eln hoch, Darneben eine kammer 8 ellen weit, 18 ellen lang, 9 ellen hoch, Darnebenn eine kammer zu Priuilegienn vnnd Register, welche der Ambtschreiber Frantz gebrauchen magk.

Hirnebenn eine kammer, 17 ellen weit, 18 ellen lang, 9 ellenn hoch, welch zum fürstenn Zimmer soll gebraucht werdenn.

(Vestfløjen). Vff der Rechtenn hanndt, Einn Koniglicher speisskeller 86 ellenn langk, 18 ellenn weit, 5 ellenn hoch.

Hirnebenn ein keller vnnter deme Zeughauss 18 ellenn lang vnnd 18 elln weit, 5 ellen hoch. Vber deme speisskeller eine hoff- oder Burgstubenn, 86 ellen lang, 18 ellen weit, 9 ellenn hoch.

Im Sahl vff der rechtenn hannd eine stuben 18 ellenn lanng, 18 ellenn weit, 9 ellen hoch, welche fur den Reichsrath, oder einn fursten Zimmer mag gebraucht werdenn.

Kegenn derselbenn vber Ist konnig. Maitt. Esz oder Raths stuebenn, 18 ellenn lang, 18 ellen weit, 9 ellen hoch.

(Østfløjen). Vff der linckenn hand konnig. Maitt. weinkeller 86 ellen lanck, 18 ellen weit, 5 ellenn hoch.

Darnebenn einn keller vnnter der kirchenn, 18 ellen lanng vnnd weit, vnnd 5 ellen hoch.

Vber dem keller nebenn der kuchen die Silber kammer, 18 ellenn lanngk 8 ellenn weit, 7 eln hoch.

Darnebenn eine kammer 8 elnn weit, 18 ellenn lang, 7 ellenn hoch, für alle kleider vnnd kleinodt zu gebrauchenn, Mehr einn Sälchenn 8 ellenn weitt, 18 ellenn lanng, 7 ellen hoch. Darnebenn eine stubenn vor den Renthmeister, 8 ellen weit, 18 eln lanng, 7 ellen hoch, Auff der anndern seitten des Sälichenn eine Zimmer, welches der Rennthmeister zur schatzkammer gebrauchen mag. [—]

Darnach eine Capellen 46 ellen lang, 18 ellen weit, mit sampt einer Bohrkirchenn, vnnd Windelstein.

Vber diesenn vorgeschriebenenn Zimmern folgenn:

Erstlich ein Sälchen 18 ellenn lang vnnd weit, 9 ellenn hoch, Vber dem kuchengewelb [einn furstenngemach, 18 ellen lanng weit, 7 elln hoch].

Darkegenn einn kammer, für die Kammer-Junckern, 18 ellen weit, 18 ellenn lanng, 9 ellenn hoch.

Nachmals am windelsteinn ein kleiner sahl 18 eln lanng, 18 ellen weit, 9 ellenn hoch, uff der einenn seittenn ein stuebenn vor den Cantzler, 18 ellen lanng, 18 ellenn weit, vnnd 9 ellenn hoch.

Nachmals die Capellenn, wie vorgemeltt, welche 46 ellenn, mit diesem Zimmer, 16 ellen hoch vorzeichnet.

(Sydfløjen). Kegenn der Portenn vber, Erstlich ein Keller, 86 ellenn lanngk, 18 ellenn weit, 5 ellenn hoch, vber deme keller, nebenn der Kirchenn, ein gewelb 26 ellen lang, 18 ellenn weit, 7 ellenn hoch, welches vor ein profiannt hauss mag gebraucht werdenn.

Darnebenn eine Badtstubenn vnnd Wildbadtt, 16 ellen lanngk, 8 ellenn weit, 7 ellenn hoch, Darnebenn einne stubenn 12 ellen lanng, 10 elln weit, Darinnenn sich Ihre Konnig: Maitt. ausz vnd antzihenn.

Darnebenn ein Zeughausz 63 ellenn lanngk, 18 ellen weit vnnd 7 ellenn hoch.

Nebenn Konnig. Maitt. Esz oder Rathsstubenn, Konnig. Maitt. schlaffkammer, 13 ellenn lang, 18 ellenn weit, 9 ellenn hoch, Nachmals einn Drehezimmer oder wunderkammer 8 elln lang, 9 ellen weit, 9 ellenn hoch, hirneben einn Zimmer vor die Kammer Jungkern oder Kammer Jungen, 8 eln lanng vnd breit, 9 elnn hoch.

Mehr kegenn dem windelstein ein sälchenn 8 ellen weit, 18 ellnn lanng, 9 ellenn hoch, hirnebenn ein stuebichen [8 ellen] Jns gevirdt, fur Konnig. Maitt. zue Zeit gemhall, oder kammer diener, Darnebenn eine schlaffkammer fur dieselbigenn 8 elln lanng vnnd breitt.

Kegenn vber eine stueben 18 ellenn weit, 18 eln lanngk, 9 ellen hoch, welche für ein fürsten oder frauen Zimmer mag gebraucht werdenn, Hirnebenn ein Kammer 18 elln weit, 25 ellenn lanng vnnd 9 ellenn hoch.

(Tagetagen). Die Zimmer vnter dem Dach sind hir nicht vormelt konnenn, aber konnig. Mait. Zimlicher stuben 8 vnnd Zimlicher Zimmer 16 zur Nothurfft gebenn.

(Slotsgaarden). Der Platz Im Schlosz ist 87 ellenn lanng, vnnd 86 ellenn breit, vnnd ahn jederm hausz ann der mitten ein windelstein 8 ellenn Inns geuierd Auszwendigk. Innwendig die stuffenn dritthalb elln weit Vnnd Im schlosz vonn einem windelsteinn Zum andern soll einn vmbganng auff pfeiler gewelbet werden 6 schue im lichtenn. Das mhann vonn einem Zimmer inns annder Druckenn gehenn kahnn.

(Bastionen mod Søen). Die Pasteienn kegenn der Sehe oder Helsinnborigk ist vonn Centrum oder Punct 16 eln, die Streich wehren 9 ellenn weit, die vordachung 9 eln lanngk. Der orth ann der verdachung 12 ellen, einn blath 55 ellen lang, das Anlauffenn vonn 6 ellen eine, Die höhe der Pasteienn 13 ellen das Anlauffenn, 7 ellenn die Brustwehr, Die Dick der maurenn 3 ellenn ahm anlauffenn, 2 ellenn die Speranen, 5 ellenn vonn einander, 8 ellenn die Brust wehre dick, vom Orth des Hauses bisz ann die spitzen der pasteienn im grund 44 eln, der platz auff der pastein zum geschutz 22 ellenn inns geuierd, die auffarth 4 ellenn weit.

(Bastionen mod Byen). Die pasteienn kegenn der stadt vom Centrum oder punct 20 ellen, 12 elen die Streichwehren, 12 ellen die vordachung, 16 ellenn die Orther, 71 ellenn ein Jeder Blat Im grunde, Dass anlauffenn ahn 6 ellen eine, 13 ellen dass anlauffenn, 8 ellenn Die Brustwehr, die dick der maurenn 3 el-

lenn ahm Anlauffen, 2 eln die speranen, 28 ellenn der platsz, 6 ellenn der Auflauf.

Die Zwinger Maur aus seine grabenn, 9 eln zum Anlauffen, 3 ellenn zue Brustwehr, 6 eln dick vonn erdenn geschutt, 4 ellenn der stand darhinder, 7 ellenn der platz, 3 ellenn die maur ausz dem wasser, 2 eln die speranenn, 6 eln vonn einander, vonn beidenn seitenn zur Sehe wartz hinunder ahn die Absetz.

Die Streichwehrenn Im Absatz 8 eln, 8 eln die vordeckung, 4 ellen dick, Einn blatt 30 ellen, dass ander 36 eln, das Anlauffenn 13 ellenn, die Brustwehr 7 ellenn hoch, der stannd 8 ellenn breit 20 ellnn lanng.

Der Annder Absatz ist gleicher form vnd gestalt wie gemelt.

Belanngende den wasser grabenn vmb das hauss kegenn dem feldwartz im grund von der vordachung der pasteienn vnnd Absetzen, vnnd soll 3 ellen tieff wasser halten.

Die futtermaur ahn der vordachung, 10 ellen zum Anlauffen, 3 ellenn dick die speranen, 6 ellenn vonn einander, 6 ellenn lanng, vber derselbigenn maurenn einn Auszfall, Dritthalb ellenn hoch, 3 eln weit, 10 ellenn gleichenn bodenn. Nachmalls ahn 10 ellnn eine Abfals.

Die Zwu schutzmauren vor die sehe, Im graben 6 ellenn im grund, vnnd 13 ellen hoch, sollenn ahn beyde Absetz ann die spitz verordnet werdenn. — Solcher Alles sthet auff Konnig: Maitt. oder derselben rath, ennderung vnnd vorbesserungk.

Det maa være denne sidste Sætning, som har bragt Fr. Schiøtt paa den Tanke, at der her er Tale om et Projekt. Men i Begyndelsen siges jo dog saa klart som vel mulig, at Hans von Diskow har besigtiget og maalt Slottet, og naar det lige efter hedder, at Slottet er »auff vorbesserung konnig. Maitt. Inn die Zimmer eingeteilet, uff vier heuser wie volgett«, ser vi deraf, at det ikke er Byggeplanen, som Kongen og Raadet opfordres til at ændre og forbedre, men Værelsernes Inddeling og Anvendelse. Det er ogsaa sandsynligt, at Kongen har gjort Ændringer i Forslaget. Navnlig synes det, at han enten straks eller efter sit Giftermaal i 1572 har foretrukket at benytte Værelserne i Nordfløjen, hvis Beliggenhed svarede til den gamle Kongebolig. Da Kronborg opføres, indrettes de kongelige Værelser her, og af Kontrakten med Bygmesteren, som senere

skal omtales, faar man det Indtryk, at Kongeparret i Forvejen havde Bolig her.

Straks i Begyndelsen findes nogle ved første Øjekast gaadefulde Ord, som kan have bidraget til at bestyrke Schiøtt i hans Opfattelse. Det er Ordene: »vnnd inn der Virung die alte maur uff Ider seittenn 36 ellnn, 21 ellenn hoch befunden wordenn«. Det kunde her se ud, som om det er de gamle Bygninger, der er blevet maalt. Men hvad betyder »in der Virung«? »I Kvadrat« hedder ellers altid »ins gevirdt«, og Kronborg er jo heller ikke paa noget Sted 36 Alen i Kvadrat. Ringmurens Omkreds var, som nævnt, allerede i det ældste Slot ca. 120 Alen paa hver Side. Schiøtt har maaske troet, at Tallet var utydeligt og af Friis læst forkert; men det er ikke Tilfældet. Tallet er som hele Dokumentet tydeligt og let at læse. Ordet Virung betyder rimeligvis noget ganske andet, nemlig et firkantet Forværk i Modsætning til Runddelene med deres cirkelrunde Grundplan. I tysk Sømandssprog hedder »Skansen« paa Skibene endnu »Die Viering«. Naar man nu erindrer, at den gamle Indgang til Kronborg ikke var, hvor nu Mørkeport begynder, men henne i Frederik IV.s Bastion, der hvor Tycho Brahes latinske Indskrifttavle sidder, bliver man klar over, at her ligger »Die Virung«. Bastionen er senere udvidet, men der er endnu i dens Indre to parallele Mure med en Afstand af ca. 36 Alen. Hans von Diskow har ved Indtrædelsen først taget Maal paa de gamle Mure i denne Skanse. De følgende Ord »Solches ist auff vorbesserung etc.« gaar naturligvis ikke paa »Die Virung«, men paa »Das Hauss Kracka«, og Hans von Diskow gaar nu umiddelbart over til at beskrive Slottet.

Det turde allerede være klart, at Theorien om, at der foreligger et Projekt, staar paa svage Fødder; men det egentlige Bevis kan først føres ved, at vi gør os nøje Rede for de enkelte Sales og Værelsers Beliggenhed og dernæst undersøger, om tilsvarende Rum er nævnt i Kronborgs Byg-

ningsdokumenter, hvor der tales om gamle Bygninger, som skal nedrives. I dette Øjemed har jeg tegnet alle Etageplanerne op, saaledes som Besigtigelsen angiver. De enkelte Rums Maal er angivet saa nøjagtig, at der kun paa ganske faa og uvæsentlige Punkter kan være Tvivl om, hvorledes Planerne skal tegnes.

Slottet var firfløjet, med Kælder og to Etager. Højden var i Kælderen 5 Alen, i nederste Stokværk 7 Alen og i det øverste 9 Alen. I de Maal, Hans von Diskow angiver paa Værelserne, er baade Skillerummene og de svære Ydermure regnet med. Et Rum, som siges at være 18 Alen i Kvadrat, har altsaa været betydelig mindre i indvendigt Maal. I Besigtigelsen er hver Fløj taget for sig; men her vil det være mere praktisk at følge Etageplanerne helt rundt.

Kælderetagen (Fig. 4) viser et ganske symmetrisk Anlæg, kun er Porten forskudt lidt til Vest for Aksen (den nuværende Port ligger ogsaa skævt, men til modsat Side). Vestlig for Porten er der en Kælder under Bryghuset, hvori Øllet skal staa til Gæring; i Hjørnet et kvadratisk Rum til samme Brug. Østlig for Porten ligger en Kødkælder under Køkkenet, hvortil ligeledes slutter sig et kvadratisk Kælderrum i Hjørnet. Lignende kvadratiske Rum findes i de to andre Hjørner. Ellers har Kældrene under de tre Fløje hele Fløjens Længde mod Gaarden. I Østfløjen ligger Vinkælderen, i Vestfløjen en »Speisekeller«; Brugen af Kælderen i Sydfløjen er ikke angivet; den har sammen med de tilstødende Hjørnerum været disponibel.

Stueetagen (Fig. 5) optages væsentlig af Økonomien og af Værelser for det underordnede Personale. Vi begynder udefra ved Porten og gaar rundt gennem alle Fløjene. Til Vest ligger først Bryggerset og i Hjørnet et Rum, hvis Anvendelse ikke er angivet; det har vel hørt sammen med Bryggerset ligesom det tilsvarende Kælderrum. Hele Vestfløjen optages af den 86 Alen lange Borgestue. Derefter følger i Sydfløjen først Tøjhuset, en 63 Alen lang Sal, som ind-

befatter Hjørnet, hvor nu det store Taarn ligger; 'saa kommer Badstuen med tilhørende Paaklædningsværelse. Af Maalene kan det ses, at der har været Plads til en 4 Alen bred Gang, med Udgang til Gaarden. Længst mod Øst følger et

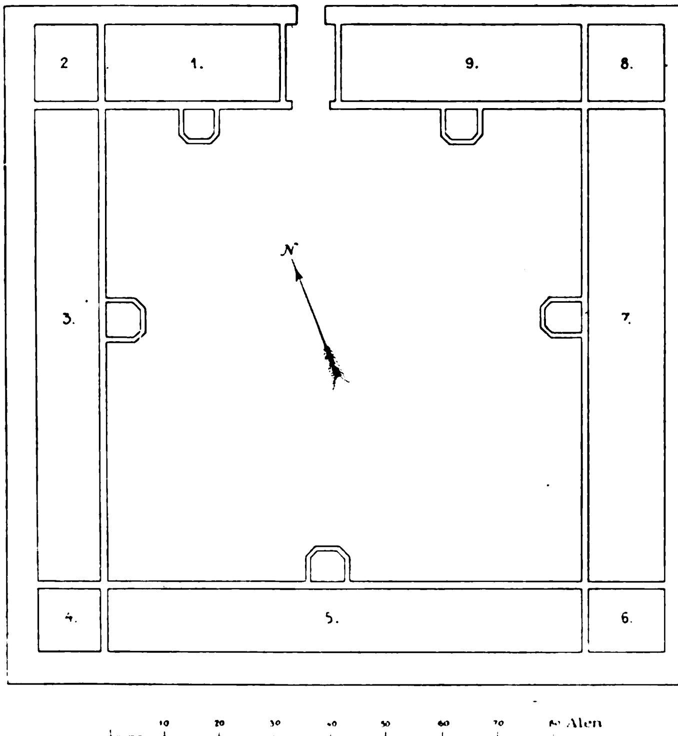

Fig. 4. Det yngre Krogen. Plan af Kælderen.

1—2: Bryggers-Kælder. 3: Spise-Kælder. 4—6: Benyttelse ukendt. 7: Vinkælder. 8—9: Kødkælder.

hvælvet Rum, 26 Alen langt, som Hans von Diskow foreslaar at anvende til Provianthus. I Østfløjen optages den sydlige Del af Kirken, som altsaa har haft en anden Beliggenhed end i det nuværende Slot, om end ved samme Hjørne. Resten af Østfløjen indeholder en Række mindre Værelser; først et Værelse, som skal være et Fyrstegemak. Det er dette

Værelse, som er glemt og senere indføjet paa et forkert Sted mellem Værelserne i øverste Etage. Derefter følger Rentemesterens Værelse med et vedliggende Rum, som Rente-

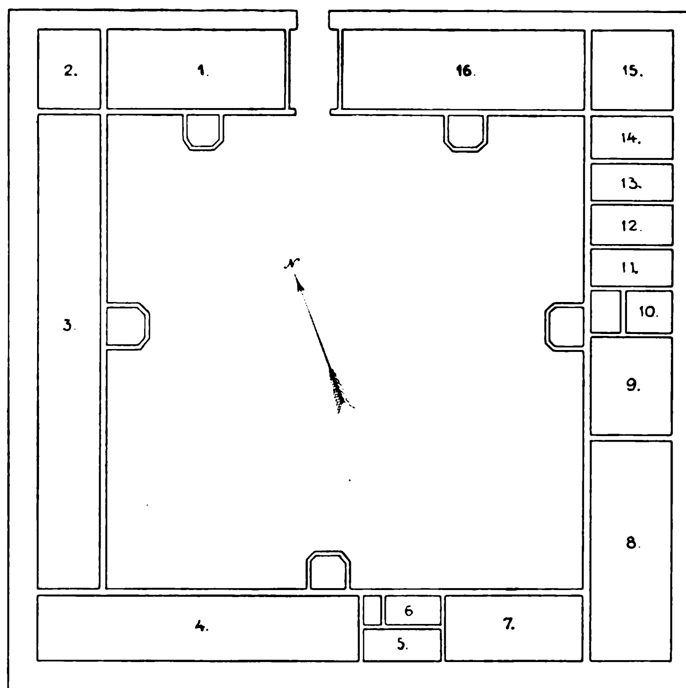

Fig. 5. Det yngre Krogen. Plan af Stueetagen.

1—2: Bryggers. 3: Borgestue. 4: Tøjhus. 5: Badstue. 6: Paaklædning. 7: Provianthus. 8: Kirken. 9: Fyrsteværelse. 10: Skatkammer. 11: Rentemester. 12: Lille Sal. 13: Klædekammer. 14: Sølvkammer. 15: »Køkkenhvælving«. 16: Køkken.

mesteren kan bruge til Skatkammer. Det sidstes Maal er ikke anførte; jeg har givet det en saadan Størrelse, at der bliver Plads til en lille Forstue ved Trappetaarnet, idet jeg gaar ud fra, at Skatkammeret kun har været tilgængeligt fra Rentemesterens Værelse og ikke fra Trappetaarnet. Ordene »auff der anndern seitten des Sälichenn« opfatter jeg i

Betydningen »modsat den lille Sal«, regnet fra Rentemesterens Værelse. Den lille Sals Beliggenhed er nemlig tydelig angivet som det første af 3 lige store Værelser; det mel-

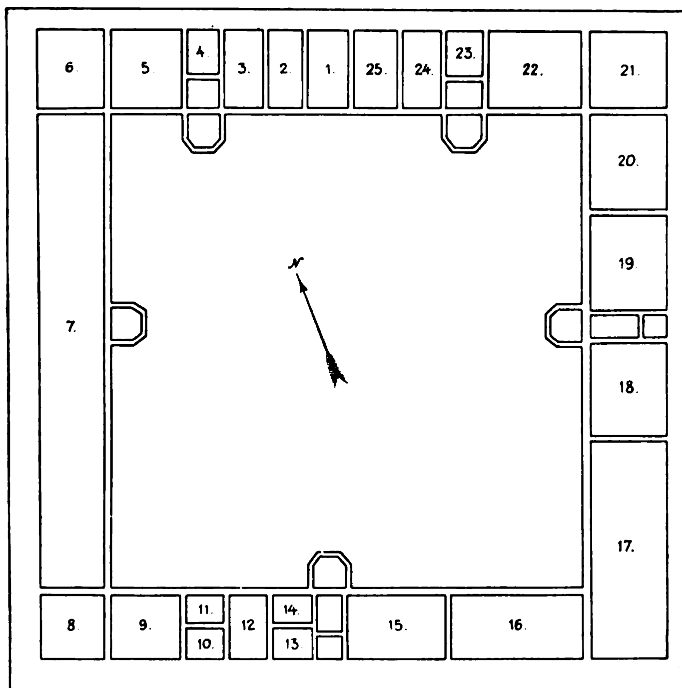

Fig. 6. Det yngre Krogen. Plan af øverste Etage.

1: Lille Sal. 2—3: Lensmand. 4: Arkiv. 5: Rigsraad. 6: Rigsraad el. Fyrsteværelse. 7: Riddersal. 8: Kongens Spisestue. 9: Sovekammer. 10: Drejerkammer. 11: Pager. 12: Lille Sal. 13—14: Kammertjenere. 15: Fruerstue el. Fyrsteværelse. 16: Kammerfruer. 17: Kirken. 18: Kansler. 19: Lille Sal. 20: Kammerjunkere. 21: Lille Sal. 22: Fyrsteværelse. 23: Arkiv. 24—25: Amtsskriver.

lemste skal anvendes »für alle Kleider und Kleinod«, altsaa som Klædekammer, det sidste som Sølvkammer. Hermed er vi naaet til det nordøstlige Hjørneværelse, som er en »Küchen-Gewölbe«, der hører sammen med Køkkenet, hvilket ligger i Nordfløjen og naar helt hen til Porten.

Den øverste Etage (Fig. 6) har, som før nævnt, den største Loftshøjde, 9 Alen, og her ligger de kongelige Værelser og Riddersalen. Vi begynder med »den lille Sal« over Porten. Det kan her bemærkes, at Hans von Diskow bruger Ordene »Sälichen«, »Stube« og »Zimmer« i Flæng om større og mindre Værelser. Den lille Sal over Porten er kun 8 Alen bred, hvilket er den mindste Bredde, der findes i noget Værelse paa Slottet. Herfra kommer vi ind i Lensmandens (des Hauptmanns) Værelser, 2 Rum af samme Størrelse som den lille Sal og et mindre Rum til »Privilegier og Registre«. Da dette kun har Fløjens halve Dybde, er der Plads til en Forstue, 8 Alen i Kvadrat, som maa have staaet i Forbindelse med et Trappetaarn. Derefter følger et Værelse for Rigsraadet, ikke særlig stort, og i Hjørnet et Værelse, som kan benyttes af Rigsraadet eller som Fyrsteværelse. I Vestfløjen ligger Riddersalen. Denne er mærkelig nok ikke udtrykkelig nævnt, men det er den, der menes, naar det siges, at »im Sahl« ligger paa højre Haand det lige nævnte Hjørneværelse og »kegenn derselbenn vber«, d. v. s. i den modsatte Ende, et tilsvarende Værelse, som skal være Kongens Spisestue eller »Raths stuebenn«. Riddersalen har altsaa haft samme Størrelse som den nedenunder liggende Borgestue og adskiller sig kun fra den ved sin større Loftshøjde. I Sydfløjen ligger Kongens og Dronningens private Værelser. Ved Siden af Kongens Spisestue ligger hans Soveværelse, derefter to smaa Værelser, hvoraf det ene er Drejerkammer eller »Wunderkammer«, det andet bestemt for Kammerjunkere eller »Kammer Jungen« (Pager). En »lille Sal« forbinder disse Værelser med to andre smaa Kamre, som tjener til Opholdsstue og Sovekammer for Kammertjenerne. »Kegenn vber« ligger to store Værelser. Dette »gegenüber« antyder, at der har været en Gang imellem, og naar man lægger Maalene sammen, viser det sig ogsaa, at der er Plads til en Gang eller Forstue af 6 Alens Bredde. Bag ved denne Forstue har jeg afdelt et lille nødvendigt Rum, som ikke kan have manglet i Konge-

parrets Lejlighed, »en Hemmelighed«. Af de to store Værelser skal det første bruges som Fyrsteværelse eller Fruerstue. Det sidste skulde man tro var det naturligste, da der ikke er nævnt noget andet Opholdsværelse for Dronningen og hendes Hofdamer. Men Hans von Diskows Uvished er forklarlig, da Frederik II. paa denne Tid endnu var ugift. Værelset er temmelig stort, 18 Alen i Kvadrat. Det andet Værelse er dog endnu større, 25 Alen langt og 18 Alen dybt (hos Friis ved en Trykfejl 11 Alen), men kaldes ikke desto mindre et Kammer. Formodentlig har det været bestemt for Kammerfruerne. Her støder Kongeværelserne op til Kirken, som gaar gennem begge Etager. Fra »Kammeret« har der maaske været Indgang til et Pulpitur (»Bohrkirchenn«, Side 54). Foruden Kirken er der i den østlige Fløj tre større Værelser hvert paa 18 Alen i Kvadrat. Det sydligste er Kanslerens Stue, derefter følger en »lille Sal«, og nordligst et Værelse, som kaldes Kammer, ikke fordi det er mindre end de andre, men fordi det er bestemt for Kammerjunkerne. Om den lille Sal siges, at den ligger »am windelsteinn«; men da der er 4 Alen tilovers, har jeg udenfor Salen tegnet en lille Gang, og bagest i denne har jeg ligesom i Sydfløjen reserveret Plads til en »Hemmelighed«. Fra Kammerjunkernes Værelse kommer man ind i den nordøstlige Hjørnestue, der er betegnet som »ein Sälchen«, uden at dens Anvendelse er nærmere angivet. Vi kommer derigennem over i Nordfløjen, hvor det første ret store Værelse er et Fyrsteværelse. Derefter har Amtsskriveren Frantz Lauridsen nogle Stuer, som ganske svarer til Lensmandens paa den anden Side af den lille Sal. Skriveren har ligesom denne et lille Rum til »Privilegier og Registre«. Maalene for dette Rum er ikke angivne; men regner vi med samme Maal som i Lensmandens Arkivrum, bliver der ogsaa her Plads til en lille Forstue, som synes nødvendig, naar der skal være nogenledes god Adgang til de forskellige Værelser.

Værelserne i Tagetagen er ikke nærmere specificerede; der siges blot, at Kongen der har 8 »Stuer« og 16 »Værelser« til sin Raadighed.

Slotsgaarden er 87 Alen lang og 86 Alen bred, altsaa næsten et Kvadrat, og paa hvert Hus er der paa Midten et Trappetaarn, 8 Alen i Kvadrat udvendig. Dette kan dog næppe gælde om Nordfløjen, hvor Porten jo ligger i Midten; jeg har foretrukket at tegne to Trappetaarne, svarende til de to Forstuer, som fremkommer i Planen af øverste Etage. Hans von Diskow giver her den interessante Oplysning, at det var Hensigten at bygge en hvælvet Buegang paa Piller fra den ene »Windelstein« til den anden, saa at man kunde gaa »druckenn« (trocken) fra det ene Værelse til det andet. Naar dette Formaal helt skulde naas, maa man tænke sig disse Arkader i to Stokværk ligesom paa Frederiksborgs Kongefløj, skønt det ikke siges udtrykkelig.

Slottet var altsaa ikke helt færdigt, da Hans von Diskow foretog sin Besigtigelse, og det er maaske aldrig blevet fuldendt. Af nogle Regnskabsposter, som anføres i A. Petersens »Bidrag til Kronborg Slots Historie« i Danske Samlinger V, ses, at der er blevet arbejdet paa det indvendige lige til Krigens Udbrud. I Oktober 1562 fik Marcus Hees, Borger i København, 30 Daler for 100 store Vognskud (knastfrit Egetræ), som kom til Krogen, og i November 1563 fik Hans Skriver 300 Mark, at udgive paa Krogen til Snedkere og andre Arbejdsfolk.

Den Analyse af Hans von Diskows Beskrivelse, som er givet i det foregaaende, vilde, selv om der kun var Tale om et Projekt, ikke være uden Interesse, da vi her har authentiske Oplysninger om, hvorledes et Slot var indrettet omkring 1560. En langt større Betydning faar Beskrivelsen dog, i Fald det kan bevises, at Slottet virkelig er bygget. Det skal derfor nu undersøges, om der i Kronborgs Bygningsdokumenter findes Oplysninger, som kaster Lys over det tidligere Krogen Slot.

Kronborgs Bygningshistorie falder som bekendt i to Afsnit, først den egentlige Opførelse i Aarene 1574—77 under Ledelse af Hans van Paeschen; derefter den store Ombyg-

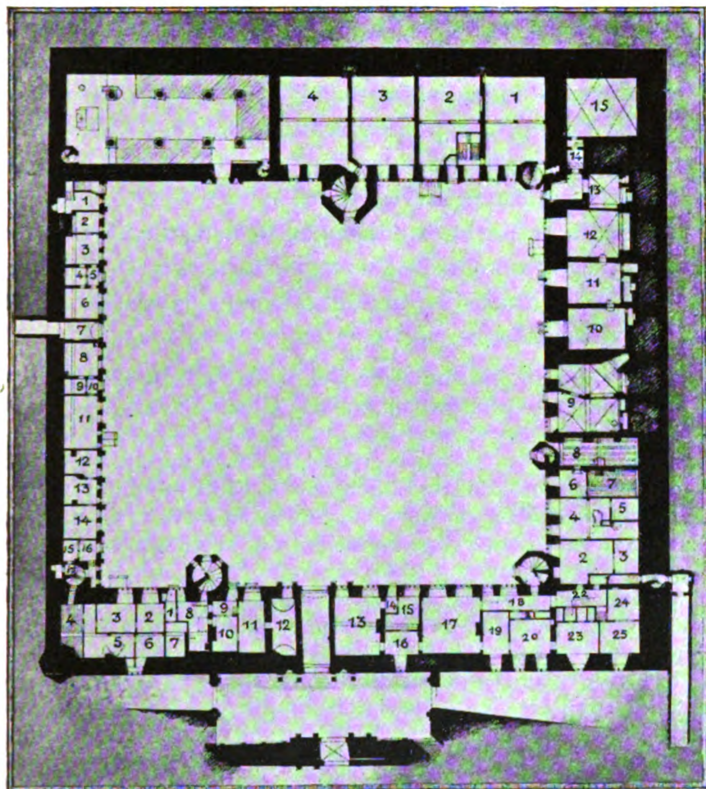

Fig. 7. Kronborg. Plan af Stueetagen. Nord vender nedad.

ning 1580—85, som ledeles af Anthonis van Opbergen, hvorved Slottet fik sit nuværende Udseende med den rige Sandstensbeklædning og de kobbertækte Tage. Her har vi kun at gøre med den første Periode.

Hans van Paeschen nævnes første Gang i Danmark 1564, da Mogens Gyldenstierne den 20. December faar Befaling til

at levere ham den efter hans Bestilling tilkommende Fetalje (Sjæll. Tegnelser). Navnet skrives forskelligt, Hans von Paaschen, von Pascha eller med en fordansket Form Hans Paaske; selv skriver han sig — i en Kvittans, som er vedlagt Toldregnskabet for 1575 — Hans van Paeschen. Man har troet, at han var en Tysker; Navnet er dog hollandsk; og han er maaske identisk med en Bygmester van Paeschen, som medvirkede ved Opførelsen af Raadhuset i Antwerpen (slgn. Slothouwer: Bouwkunst der nederlandsche Renaissance in Denemarken, S. 64).

Den første Kontrakt, som Kongen sluttede med Hans van Paeschen, er bevaret i en Koncept i Rigsarkivet (T. Kanc. I. A.—1670, II, Konc. til Patenter). Den er dateret 29. April 1574 og lyder saaledes:

»Wir Friderich der Ander etc. Bekennen vnd thun kundt hiemit offentlich vor jedermenninglichen, dasz wir vns mit gegenwertigen vnserm Bawmeister Hans von Pascha verglichen, alhier auffm Schloss vnser vnd vnserer freundtlichen hertzuilgeliebten Gemahlin Gemach, auch Irer L. Schlaff vnd Chammer Jungfrawen Kammer, wie auch die für derselbigen frawen Zimmer dermassen aufzubawen vnd zuuerfertigen, alsz wir Imhe solches personlichen gedeuttet, vnd endtlich mit Imhe abgeredt. Darzu sollen vnd wollen wir Ime alle notturft an Holtz, Stein, eisen vnd anders verschaffen lassen, auch auf zween klepper monatlich zwo thonnen hafern vnd frey hew verschaffen lassen, vnd für den Baue fünfhundert gute neue Thaler, krafft dieses, geben, jedoch mit dem bescheidt, dasz er nicht allein die Zimmer vnd Maurleutt, sondern auch die Kalckschleger, Pflichts vnd andere Kerlle, die handtreichung zuthun, auff sein eigen Kosten zuhalten vnd zubesolden, vnd von vnsz weiter nichts zufurdern, ohne geuherde, Vrkundtlich mit vnserm koninglichen Secret becrefftigt vnd geben auff vnserm Schloss Kracken zu Helsingør den 29. Aprilis Anno etc. Ihm vier vnd Siebentzigsten.«

Den Fløj, som her er Tale om, er Nordfløjen, dog kun den østlige Halvdel; næste Aar bygges videre fra Porten til »den store gamle Sal«. De 500 Daler blev allerede udbetalt 19. August. Om Taget, der blev rejst om Efteraaret, blev sluttet en særlig Kontrakt, og næste Foraar, da Kon-

gen den 7. Marts var paa Krogen, gav han Tolderen Henrik Mogensen skriftlig Befaling til at udbetale det aftalte Beløb, 250 nye Daler.

Det ringe Beløb, der medgik til Ombygningen, tyder paa, at man i stort Omfang har benyttet de gamle Mure. Maaske har Arbejdet væsentlig bestaaet i, at Huset blev forhøjet med et tredje Stokværk. Murene har i denne Del af Nordfløjen været særlig solide; thi de stammede til Dels fra den ældre middelalderlige Bygning. Hans von Diskow har naturligvis, da han planlagde det firfløjede Krogen Slot, ikke ladet de gamle Bygninger helt nedbryde, men benyttet Murene, for saa vidt de var tjenlige. Dette kan siges med Sikkerhed; thi Martin Nyrop har i de Optegnelser, han har vedlagt de store Opmaalinger, som findes paa Kunstakademiet, paavist, at Kælderens Krydshvælvinger stammer fra Middelalderen. Benyttelsen af det gamle Murværk viser sig ogsaa deri, at Muren mod Gaardsiden er noget sværere her end i den vestlige Halvdel af Fløjen. Nordfløjens Dybde er i det nuværende Slot 17 Alen 18", hvilket altsaa svarer temmelig nøje til den Dybde af 18 Alen, som Hans von Diskow angiver for alle fire Fløje. Paa Tegningen af det ældste Krogen er Huset, naar man maaler det efter Maalestokken paa Bladet 2d, 13 Alen dybt; men hertil maa lægges Tykkelsen af Ringmuren, og man kommer saaledes til omtrent samme Størrelse; fuldstændig Nøjagtighed kan naturligvis ikke ventes, da Tegningen kun er en Skitse, hvor Omridsene er angivne ved en tynd Streg.

Det næste Aar (1575) opbygges den vestlige Del af Nordfløjen, og her har man, som det synes, nedbrudt den gamle Bygning til Grunden. Det blev derfor meget dyrere; det kostede næsten 5 Gange saa meget, som det der var bygget i 1574, hvorved dog maa bemærkes, at den vestlige »Halvdel« er noget større end den østlige, idet den maa regnes fra det svære Skillerum mellem Værelserne 11 og 12 (se Fig. 7). Kontraktens Ordlyd kendes ikke; men Henrik

Mogensen refererer dens Indhold i Toldregnskabet for 1576 (pag. 940). Hans van Paeschen fik nemlig først sin Betaling i dette Aar.

Anno 1575 haver Kon. Mait. naadigst fortinget med M. Hans Pasche biugmester at skulle opmure tvende Huse inde paa Krogen, som er fran det Hus, Kon. Mait. og Dronningens Cammer er udi, som efter følger: Først at skulle afbryde den gamle Port og igen opbygge, og fremdeles til den store gamle Sal, og aldeles berede ude og inde med Lofter, Spær og Tag efter som Kongl. Mait. selv afvisendes vorder, paa hans egen Bekostning at betale alt Arbeidsfolk, og efter hans Bestillings Indhold haver derfor Kon. Mait. naadigen bevilget at give ham iij m iiij c Daler (3400 Dl.)

Der skulde altsaa bygges to Huse; Kontrakten gælder dog kun det ene, nemlig den vestlige Halvdel af Nordfløjen. Det andet Hus var Vestfløjen. Dette faar vi at vide gennem et Brev til Henrik Mogensen af 6. November 1575, hvori Kongen skriver, at det Hus, som skulde sættes ind mod Byen, skulde det vente med, indtil den anden Bygning var færdig. Kontrakten om Vestfløjen blev derfor først sluttet i 1576.

Naar det i ovenstaaende Kontrakt hedder, at Hans von Paeschen efter at have genopført Porten skal bygge »fremdeles til den store gamle Sal«, har vi her en tydelig Henvisning til det af Hans von Diskow beskrevne firfløjede Slot. Her laa jo den store Sal i Vestfløjen. Antager man derimod, at Slottet Krogen indtil 1574 har beholdt den Skikkelse, som de gamle Tegninger fra 1558 viser, vil man forgæves søge efter en stor, gammel Sal paa dette Sted. Paa Vestsiden laa jo kun en Vold og en Køkkenbygning.

Endnu tydeligere fremtræder Forholdet i den Kontrakt, som i 1576 blev sluttet om Opførelsen af Vestfløjen. Denne Kontrakt er ligeledes kun kendt fra Toldregnskaberne, hvor der i 1577 er indført følgende (pag. 1004):

»Item udi forgangne Aar 76 er Kon. Mait. Naadigen kommen over ens med M. Hans at skulle lade afbryde Taget og Spæret over den store gamle Saell paa Kroneborg; at afbryde Muren fra det store Taarn og til det nye Bryggerhus saa siett neder, at det er

jeffne Muren paa samme nye Hus. Og det paa hans egen Bekostning. Der for Kon. Mait. hannum Naadigen bevilget at erholde alle Tagstenene og Spæret, der til at give hannum — xl Daler (40 Dl.)

Fremdeles skal han sider lade opmure paa samme Hus saa højt, under nyt Spær. Der til med Taglister og Waterlister af huggen Sten; og saa lade hugge et nyt Spær og igen behænge med Tagsten og lade skellne (understryge) Taget. (At det) vel færdig giøres, saa Kon. Mait. der med vel nøjes og alt paa sin Bekostning.«

Nævnelsen af det store Taarn udelukker enhver Tvivl om, at det her gælder Vestfløjen; naar Kontrakten siger, at Taget skal afbrydes over »den store gamle Sal«, haves heri atter et Bevis for, at det Slot, Hans von Diskow i December 1559 eller i Begyndelsen af 1560 har besigtiget, maalt og beskrevet, virkelig har eksisteret, og at det var dette, som blev nedbrudt i 1574—76.

Bryghusets Beliggenhed kan med temmelig stor Sikkerhed bestemmes. Af Kontrakten ser man, at det var et lavt Hus (»siett«, sid), altsaa uden Tvivl en særlig Bygning udenfor Slottet. Det samme Indtryk faar man af en Attest, der findes mellem Bilagene til Toldregnskabet for 1575. Slotsfogeden Claus Pommering bevidner, at Stafen van Medeburg selv tredje har arbejdet paa Slottet og færdiggjort (d. v. s. istandsat) det Bryggers, »som neder var falden«. Det maa have ligget ved Slottets Nordvesthjørne mellem Slotsmuren og »Hvælvingen«, den overdækkede Gang, som forbinder den gamle Indgang gennem »Die Vierung« og Mørkeport, og som nu (efter at Mørkeport under Frederik III. har faaet en anden Indgang) udgør en Del af de øverste Kassematter (Fig. 8). Bryggerset er ogsaa indgaaet i Kassematterne; man ser endnu den mægtig store Bryggerkedel. Det er maaske — hvis den ikke senere er fornyet — den samme »Bryggerpande«, som nævnes i Regnskabet over Slottets Istandsættelse under Christian IV. efter Branden i 1629 (Friis: Bidrag til dansk Kunsthist. S. 182). Her omtales, at »Hvælvingen mellem begge Slotsportene«

bliver uddønniket, efter at det gamle Dønnikeværk er afhugget, og derefter læses: »Udi Bryggerset ved samme Hvælving en Bagerovn af ny opmuret og en Bryggerpande indmuret«. Paa den vedføjede Plan af Kassematterne ses baade Bagerovnen og Bryggerpanden. En underjordisk Gang under Volden, som findes endnu (se Fig. 7), sætter Bryghuset og Bageriet i Forbindelse med Kongens store Køkken, som ligger i Vestfløjen (Nr. 2—5).

Ved den sydlige Del af Vestfløjen gør det samme Forhold sig gældende som i Nordfløjen, nemlig at Kældrene er middelalderlige og stammer fra Køkkenbygningen i det ældre Krogen Slot. Ogsaa højere oppe spores det gamle Murværk. Martin Nyrop har saaledes kunnet paavise Rester af middelalderlige Hvælvinger i den krumme Gang, som paa første Sal forbinder Vestfløjen med Sydfløjen. Maaske er det ogsaa derfor, at Muren til Gaardsiden er saa overordentlig svær, meget tykkere end i den nordlige Halvdel af Fløjen. Dog er det muligt, at man her maa søge en anden Forklaring. Den svære Murtykkelse findes nemlig ogsaa i det øverste Stokværk, som jo ikke kan stamme fra Krogen; og det maa tillige bemærkes, at den nuværende Vestfløj er 25 Alen bred, medens den i det firfløjede Krogen kun var 18 Alen, og den gamle Køkkenbygning synes efter Tegningen ikke at have været bredere. Under den Restaurering, som for Tiden (Novbr. 1925) finder Sted i »den lille Sal«, har det vist sig, at Muren mod Gaarden under Kronborgs Opførelse er gjort 1½ Alen tykkere. — Det gamle Krogens Mure naar et Par Alen op i 3dje Stokværk, hvilket stemmer med den Højde, som Hans v. Diskow angiver for Krogens 2det Stokværk.

Vi vender tilbage til Kontrakten, som i Tolderens Affattelse dog ikke er helt klar. Hvad vil det sige, at Mester Hans skal lade opmure paa samme Hus saa højt, under nyt Spær? Rimeligvis, som ogsaa Friis har opfattet det, at Huset skulde opføres i samme Højde som Nordfløjen,

der allerede var under Tag. Endvidere undrer man sig over, at der for Nedbrydningen er bevilget ham 40 Daler, men for Opførelsen ikke er angivet nogen Sum. Maaske skyldes det, at der allerede fra 1575 har foreligget en Kontrakt om Opførelsen, men at den ikke var traadt i Kraft, fordi Arbejdet blev opsat. Det er muligvis denne Kontrakt, Kongen hentyder til i et Brev til Henrik Mogensen af 7. Marts

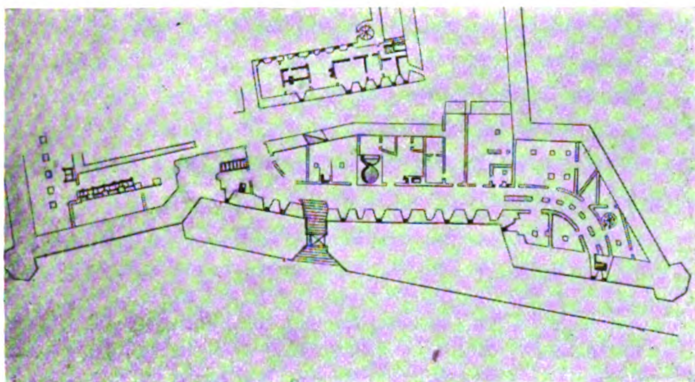

Fig. 8. Plan af Kassematterne. 1744. Nord vender nedad.

1575, som begynder saaledes: »Wiid, att wi achter att lade forethage mett thett første nogen bygning her wid Slottidt och ere forenidt medt Mester hans Bygmester om iiij m Daller for samme Bygning, hand och paa hans egen Bekostning, huad folckit er anliggende, schall ferdig giøre epther thend bestillings liudelse, wi hanum ther paa giffuit haffuer — —«. Der er imidlertid det mærkelige ved Sagen, at skønt Henrik Mogensen har skrevet bag paa Brevet: »att betale M. Hans bygmester 4000 daler for then bygning i thette aar schall foretagis«, er der hverken i dette eller de følgende Aar noget Spor af, at Pengene er udbetalt. Derimod er i 1576 udbetalt store Beløb i Dagløn til Murere, Tømrere og andre Haandværkere; til Murere og Kalkslagere alene 2269 Daler 7 Sk. Sandsynligvis er derfor Kon-

trakten blevet hævet og Opførelsen sket paa Dagløn under Lensmandens Tilsyn. Tolderen udbetalte Daglønnen efter de Lister, han fik af Slotsskriveren Hans Persen, og som han omhyggelig har indført i Regnskabet. Man ser deraf, at Johan eller Jan Florisz fra Antwerpen var en Slags Formand for Murerne; han staar altid først paa Listen.

Om Sydfløjen og Østfløjen findes ingen Kontrakter, og det er derfor særdeles vanskeligt at bestemme Tiden for deres Opførelse, da man sjælden kan se, hvad de daglønnede Haandværkere arbejdede paa. Nogle Oplysninger kan dog udledes af kongelige Missiver, hvori der tales om Bestilling af Tømmer. 14. Juli 1574 fik Christoffer Valkendorf en Skrivelse af følgende Indhold (citeret efter Kancelliets Brevbøger):

»Da der til Bygningen paa Krogen behøves 36 Bjælker, hver 20—21 Alen lange, hvilke ikke kunne faas saa snart i Kiøbnehafn eller i andre Kiøbstæder, men der i Suansund (i Baahus Len) skal ligge noget Tømmer hugget, deriblandt nogle Bjælker af denne Længde, skal han straks lade et Skib løbe did og opsøge en 40 saadanne Bjælker blandt Tømmeret og desuden befale det at indtage fuld Ladning af det der liggende Tømmer, da Kongen altid har Brug for Tømmer her paa Slottet (i København) og paa Holmen.«

De Bjælker, som her forlanges, kan ikke være anvendt i Nordfløjen; thi denne er knap 18 Alen bred. Der kan kun være Tale om Syd- eller Vestfløjen, men om den sidste ved vi, at den gamle Bygning blev staaende indtil 1576. Altsaa maa det være Sydfløjen. Her passer de i det nederste Stokværk, hvor Bjælkerne er 19 Alen lange. Af forskellige andre Bestillinger kan nemlig ses, at Bjælkerne altid blev bestilt 1—2 Alen længere end nødvendig, for at man ikke skulde komme til kort; men intetsteds forlanges de længere end den paagældende Fløjs Bredde. Til Nordfløjen vilde man have bestilt Bjælker af højst 18 Alens Længde, og det endda kun, hvis der var Tale om det øverste Bjælkelag, hvor Tømmeret ligger oven paa Muren

og forbindes med Spærene. Længere nede er Bjælkerne kortere, idet de kun med Enderne er lagt et Stykke ind i de tykke Mure. I Sydfløjen er de, som nævnt, kun 19 Alen lange, skønt Fløjens Bredde er 25 Alen.

Det maa altsaa antages, at Sydfløjens Opførelse er paabegyndt i 1574, eller i det mindste, at den gamle Fløj er bleven nedbrudt, saa at man kunde begynde Opførelsen af den nye straks i det følgende Foraar. Det samme maa være Tilfældet med Østfløjen. Et Brev til Henrik Mogensen af 21. Maj 1575 giver herom en vigtig Oplysning. Kongen befaler ham at betale noget Tømmer, som han har indkøbt, af Tolden, da det var brugt paa Krogen. Det Tømmer, som Henrik Mogensen havde købt, var Egetømmer, 12 Alens Bjælker for 6 Daler Tylften og 6 Alens Stolper for 2 Daler. Det eneste Sted, hvor der kan være brugt 12 Alens Bjælker, er Østfløjen, da de andre Fløje er meget bredere. Østfløjen er kun 11½ Alen bred; men Tømmeret blev, som nævnt, gerne bestilt noget længere, end det skulde være i færdig Stand. De 6 Alens Stolper har uden Tvivl været brugt til at støtte Bjælkerne, som bar det flade Terrassetag. Det har sikkert været Meningen, at der skulde opstilles Skyts paa Taget; ellers kunde Bjælkerne nok have baaret dette, især naar de var af Egetræ. Stolperne er senere fjærnede, da Huset blev bygget op i fuld Højde.

At Østfløjen virkelig først er bygget som et »galerie en terrasse« og senere ført op i Højde med de andre Fløje, kan som bekendt endnu ses paa Bygningen. Det røber sig for det første ved Fløjens ringe Bredde (Dybde). Hvis man fra først af havde tænkt sig en Bygning i 3 Stokværk, havde man ikke ladet sig nøje med en Bredde af 11½ Alen. Dernæst ved den ejendommelige Behandling af Façaden til Gaarden, saa forskellig fra de øvre Etager og de andre Fløje. Den minder om visse Fæstningsporte i Italien, byggede af Sanmicheli. Endelig har man et afgørende Bevis i den uorganiske Forbindelse mellem de to

øverste Stokværk og Nordfløjen. Bygmesteren har her maattet give Muren et indadgaaende Knæk for ikke at tildække Vinduerne i Nordfløjen, der allerede var indsat. Ved den modsatte Ende har Martin Nyrop fundet en profileret Kvader, som oprindelig maa have været synlig paa Kirkefløjens Façade, men nu er tildækket af Østfløjen.

Det følgende Aar (1576) er Sydfløjen ført op til Taghøjde. Det er her atter Dimensionerne af det bestilte Tømmer, som tjener os til Vejledning. I Sjællandske Tegnelser (XIII, 114 b) er under 25. Januar indført følgende:

»Chresten Munck Kongl. Mait.s Befalingsmand paa Gulland fik Brev at skulle til dend Bygning paa Krogen hid neder forskikke dette efterskrevne Tømmer og Bjelker; Og dermed udi Vinter alltingest bestille, Saa det kand ligge tilrede, at Kongl. Mait. strax inden Paaske det kunde hente. Saa intet med samme bygning derover skulde blive forsømmet.

Bjelker xxvij Alen lang..............	50 Stykker
Sparrer 20 Alen lang og en Fod tyk paa dend store Ende.................	100 Stykker
Bjelker xij Alen lang En Fod tyk paa dend lille Ende..................	80 Stykker
Sparrer 17 Alen lang...............	100 Stykker
Tømmer til Hanebjelker og Løsholter..	20 Tylter
Stort og smaat til at forbinde Sparreværk og til allehaande Skillerum	
Noch............................	2000 Lægter

Actum Frederichsburg 25 Januarij Anno 1576.

De 27 Alen lange Bjælker kan kun være bestemt til Sydfløjens øverste Bjælkelag. Bjælkerne er her ca. 25 Alen lange. De 100 Spær af 20 Alens Længde maa ligeledes være anvendt her. Toldregnskaberne bekræfter, at Taget er rejst eller i hvert Fald tilhugget i 1576. Der betales Lønning til nogle brunsvigske Tømmermænd, som arbejdede paa Spær og Bjælker til den nye Kirke paa Slottet; næste Foraar bliver de aftakket.

De 12 Alen lange Bjælker maa være bestemt til Østfløjen, og det ser altsaa ud, som om man allerede den-

gang har været inde paa Tanken om at forhøje Fløjen. Men de 17 Alen lange Spær passer ikke her og heller ikke i nogen af de andre Fløje. Dog maa det bemærkes, at der i Østfløjen er et dobbelt Sparreværk, hvor de ydre Spær er ca. 9, de indre ca. 7 Alen lange; muligt har det været Meningen, at de 17 Alen lange Spær skulde saves over. Det synes dog ikke at være blevet til noget med Forhøjelsen denne Gang; thi i 1582 kaldes Østfløjen »det nye Hus fra Dronningens Kammer og til Kirken«. Planen maa være stillet i Bero. I et senere Inventarium (fra Aar 1600) kaldes den øverste Etage »Dronningens Gang ved den store Sal«, og man kan let tænke sig, at Dronningen har været stemt for Forhøjelsen, som skaffede Forbindelse mellem hendes Værelser i Nordfløjen og Kirken, saa vel som med den store Sal. Paa den anden Side er det forstaaeligt, at Kongen og Bygmesteren har været mindre begejstrede for Ændringen. Den vilde jo ødelægge den oprindelig lagte smukke Plan — den franske Slotsplan, som senere blev realiseret i Christian IV.s Frederiksborg — og lukke for Udsigten fra de mange Vinduer til Gaardsiden, hvilket var beklageligt, da Kronborgs Betydning som Fæstning ikke tillod Anbringelsen af mange Vinduer i de ydre Mure. Men tilsidst har Kongen givet efter for sin »herzvielgeliebten Gemahlin«'s Ønske.

Samtidig med Sydfløjen maa det store Taarn være bygget; vi har set, at det nævnes i Kontrakten om Vestfløjen 1576. Taarnet er jo ikke, som mange tror, en Levning af det middelalderlige Krogen; kun Kælderhvælvingerne er middelalderlige. Paa de tre Sider kunde man til Dels benytte Murværket fra den ældre Bygning, Køkkenbygningen; men den 4de Side, som vender indad mod Vestfløjen, er, som Martin Nyrop har paavist, fra Renæssancetiden.

Det firfløjede Slot, hvis Eksistens jeg her har søgt at bevise, danner et interessant Overgangsled fra det ældre Krogen Slot til det senere Kronborg. Derigennem bliver

der Sammenhæng i Slottets Udviklingshistorie. Typen er endnu nærmest middelalderlig, men betegner dog et stort Fremskridt fra det gamle Slot med de spredt liggende Bygninger. »De kongelige faste Huse i Danmark fra den senere Middelalder bestaa gerne af fire med Borgmuren sammenbyggede Fløje eller rettere Komplekser, der omslutte den firkantede Borggaard, og Fløjkomplekserne have alle lige Betydning. Saaledes har Kalundborg, Nyborg, Tranekær, Aalholm og Koldinghus været byggede, og saaledes saa ogsaa Nykøbing Slot ud« (Francis Beckett: Renaissancen og Kunstens Hist. i Danm. S. 134). Hertil kan altsaa føjes Krogen i dets yngre Skikkelse. De Arkader, Hans von Diskow vilde have opført i Slotsgaarden, har næppe kunnet give Slottet noget Præg af Renæssance. De har snarere været tænkt som Buegangene i vore middelalderlige Klostre. Om de nogensinde er blevet opført, er dog højst tvivlsomt; de nævnes intetsteds i Kronborgs Bygningsdokumenter. Krigen har hindret, at Slottet blev bygget færdigt; og efter Krigen har Kongen fattet Planen om at rejse et helt nyt Slot, dels fordi det gamle havde vist sig for svagt som Fæstning betragtet, dels vel ogsaa fordi han efter sit Giftermaal førte en større Hofholdning og ønskede, at Rigets Magt og Glands skulde finde et synligt Udtryk paa det Sted, hvor det maatte falde Udlændingene mest i Øjnene.

DET SAAKALDTE CHRISTIAN I.s REJSEALTER

AF

M. MACKEPRANG.

Et Rejsealter (altare portatile) er den gængse Benævnelse for et Alter i diminutivt Format, ved hvilket man kunde lade læse Messe hvorsomhelst udenfor Kirkerne, specielt da naar man færdedes paa Rejse. Ganske vist udkrævedes hertil et særligt paveligt Privilegium, men medens denne Begunstigelse i den ældre Middelalder væsentlig kun tildeltes Fyrster og højfornemme Personer, blev Kurien senere hen i Tiden meget rundhaandet med den.

Middelalderlige Rejsealtre er bevarede i overmaade stort Tal, og ogsaa Nationalmuseet besidder en særdeles smuk Samling af disse yndefulde Smaaarbejder, hvori navnlig den franske Elfenbenskunst har fejret saa smukke Triumfer. Men mellem dem findes der et enkelt Stykke, der baade adskiller sig stærkt fra den vanlige Type og i Modsætning til den øvrige navnløse Flok er henført til en bestemt historisk Person, det være sig nu med Rette eller Urette. Det er det saakaldte Christian I.s Rejsealter, for hvilket der her skal gøres nærmere Rede. Thi hvor ofte det end har været afbildet og omtalt i Litteraturen[1], har det dog aldrig været Genstand for en mere indgaaende Behandling.

[1] Saaledes f. Ex. i Antiquarisk Tidsskr. 1846—48. S. 205—6; Fett, Norges Malerkunst i Middelalderen. S. 150 f. Foreningen t. norske Fortidsmindesmærkers Bev. Aarsberetning 1905. S. 54 ff. Revue de l'art chrétien. 1911. S. 394.

Som saamange andre af Museets bedste Sager fra historisk Tid er det en Arv fra det gamle kongelige Kunstkammer. Dets Historie kan imidlertid følges endnu længere tilbage, idet det vides at have tilhørt Fru Anna Krabbe (d. 1618) gift med Jakob Bjørn til Stenalt ved Randers, der døde 1596 som den sidste af sin Slægt. Indenfor Kredsen af Renæssancens historisk interesserede Adelsdamer indtager hun ikke den ringeste Plads. Sin Sognekirke, Ørsted ved Randers, skænkede hun en pragtfuld emaljeret højgotisk Alterkalk, der havde tilhørt hendes Fader, Juristen Erik Krabbe til Bustrup, og synes at være svensk Krigsbytte[1]. Den længe forsvundne og først i vore Dage delvis genfundne Stenalt Runesten lod hun opstille i Gaardens Have[2], og hun var en flittig Samler af Afskrifter af Krøniker, Dokumenter og andre »Antikviteter«, som det hedder i Tidens Sprog. Blandt andet ejede hun et paa det Kgl. Bibliotek bevaret Haandskrift af den udvidede Rimkrønike med — forøvrigt grumme tarvelige — Billeder af Kongerne, og paa Bagsiden af Christian I.s Billede er der indført en Notits om Kongens Romerfærd, der afsluttes med følgende Bemærkning[3]:

Och blef hannem paa sin rommerske reyse en beentaffle foræred, som siges at de cardinaler, som hannem undfanget, skulle haffue giffue (!), saa at huer cardinal haffde giffued sit stycke derudi. Och efter den gode, salige herre waar dødt, siges at samme taffle bleff sat til side, och ingen gaff ackt paa den, indtil i salig konning Frederichs den Andens tidt da skulle der en af hans lendzmendt den til en prest hengiffuedt, som før haffde werred

---

[1] Marmora Danica. II, 172—73. Kalken har et vist Slægtskab med den i Kunst- u. Geschichts-Denkm. Mecklenburg Schwerin. III, 248 f. afbildede svenske Pragtkalk, og et af Emaljebillederne forestiller antagelig den hl. Brigitta.

[2] Aarsberetning for den hist. Samling i Randers. 1913—14. S. 11 ff.

[3] Thott 797. 2°. Beretningen er indført med en Skriverhaand fra o. 1600, der er forskellig fra den, der har skrevet selve Rimkrøniken. En noget forkortet Variant gives i et andet af hendes Haandskrifter (Ny Kgl. Saml. 857^{b} 4°). En tredje Version er trykt i Museum Regium efter et nu forsvundet til samme Serie som Thott 797 hørende Resen-Haandskrift (jfr. S. 80 Anm. 1).

samme lendtzmandtz skolemester. Siden efter for^{ne} prestes dødt er den samme taffle hans broder udi arf tillfalden. Och jeg Anna Krabbe salig Jacob Biørns til Stenholt den siden af hannem haffuer bekommedt, som och nu her paa Stenolt findis udi min smycke skab standendis.

Det er naturligvis umuligt at sige, hvem den paagældende Lensmand har været; men det bør dog nævnes, at af de 9 Lensmænd, der under Frederik II sad paa Københavns Slot, — og alene om dette synes der at kunne være Tale — havde én særlig Tilknytning til Fru Anna Krabbe, nemlig hendes Svigerfader Bjørn Andersen Bjørn, som havde Lenet inde fra 1566 til 1572. Det ligger da nær at tro, at det er til ham, der sigtes.

Uvist naar, muligvis allerede før 1673 men i hvert Fald før 1690, er Tavlen da fra Anna Krabbes Smykkeskab overgaaet til Kunstkammeret[1]. Her er den aabenbart bleven betragtet som en Antikvitet af Rang, thi i den af Laverentzen besørgede 2. Udgave af det kendte Værk over Samlingerne »*Museum regium*« (1710) er den udførlig beskrevet (Part. II Sect. III. S. 157), ligesom dens Herkomst er dokumenteret gennem en lidt afvigende Variant af den ovenfor aftrykte Beretning, der siges at være taget fra et Haandskrift med Billeder af de danske Konger. Dette havde tilhørt Præsidenten Hans Resen og maa altsaa være gaaet til Grunde sammen med hans øvrige Samlinger ved Universitetsbibliothekets

---

[1] Tavlen kan være identisk med den »gammel Altertaffle af Ben«, der nævnes i det ældste Kunstkammerinventar fra 1673 (Bering Liisberg, Kunstkammeret. S. 175 Sp. 1), men er utvivlsomt den »liden heel gammel Alter-tafle udskaaren udi Elphenbeen med adskillige bibelske Historier paa«, der optræder i Inventaret 1690 (I S. 91—92) efterfulgt af en »mindre dito med Passions Historien paa«. Dette fremgaar klart af, at i Inventaret 1737, hvor der for første Gang berettes om Tavlens Historie, (Læg 3 S. 5), efterfølges den ligeledes af en mindre Tavle »mit der Passions Historie«. Ganske vist er endnu tre af Museets Rejsealtre en Arv fra Kunstkammeret, nemlig Inv. Nr. 10359—61, men da de først er indgaaede i Kunstkammeret mellem 1737 og 1773, er enhver Forveksling mellem dem og den liden Altertavle med de bibelske Historier jo udelukket.

Brand 1728[1]. Saameget mere forbløffet bliver man unægtelig, naar man i Kunstkammerinventaret fra 1737 læser følgende Beretning om Tavlens Historie (Læg 3 S. 5):

Eine alte in Elphenbein ausgesnittne Altar Taffel, worauf die Historie des alten Norwegischen Königs St. Olai abgebildet, und ist diese Antiqvitæt vor Zeiten von dem König Christiano Primo, wie er in Rom war, dem Pabste verehret, aber von dem Pabste Innocentius XII dem hoch Sehligen König Friderico Qvarto wider als eine Nordische Antiqvitæt geschenket, als Ihro Majestæt dem Pabste zu Rom als damahliger Kron Printz besuchte Anno 1692.

Med hvilken Begrundelse man har foretaget denne Omredaktion af Hovedpunktet i Anna Krabbes Beretning og ladet Tavlen rejse baade til og fra Italien, skal jeg lade være usagt. Givet er det imidlertid, at Innocents XII umulig kan have foræret den til Kronprins Frederik, al den Stund Prinsen først var i Rom 1692, medens Rejsealteret som nævnt allerede 1690 stod i Kunstkammerets »Antikvitetskabinet«.

Det var imidlertid denne senere Version, der blev staaende gennem hele den følgende Tid. Da man efter Kunstkammerets Opløsning i 1820'erne gik i Gang med at lave et nyt og mere videnskabeligt Inventar over Samlingernes Indhold, har man dog aabenbart følt sig generet af Oplysningerne i *Museum regium*, og udfra Tidens Lyst til at mægle mellem modstridende historiske Beretninger, fremsatte man da den Hypothese (Kunstmuseets Prot. B. S. 101), at

»da den norske Sunnive herpaa forekommer, og Arbeidet aabenbart er ældre end Christian d. 1stes Tid, saa er det rimeligere som det anføres i det ældre Inventarium, at Paven har faaet denne Tavle som en nordisk Mærkværdighed til Foræring af denne Konge end omvendt. Laurentzen har ladet sig forføre

[1] Er sikkert det i Resenii Bibliotheca. S. 256 Nr. 1 omtalte Haandskrift »Fru Anne Krabbes . . . danske Kongers Billeder . . . og Riim Krønicke . . . efter Kongernis Contrafeyer som stode paa Chroneborg og ellers efter Fru Anne Skrams malede Bog.«

til denne Urigtighed af den paa Tavlen udadtil malede Indskrift, der synes at passe sig paa den nu følgende Altertavle[1].«

Ogsaa i det 19. Aarhs. Litteratur (f. Ex. Daaes Norges Helgener) figurerer den urigtige Historie, og det er først i vore Dage, at Anna Krabbes Beretning atter er kommen til Ære og Værdighed[2].

Er denne nu paalidelig? Kan det bevises eller i hvert Fald gøres sandsynligt, at Alteret er bleven skænket Christian I paa hans Besøg i Rom 1474? Før vi prøver paa at besvare dette Spørgsmaal, vil det dog være naturligt at gøre Rede for Tavlen selv.

De almindelige, i saa overmaade stort Antal bevarede Rejsealtre, der nu foreligger fortrinlig oplyste i Raymond Koechlins grundlæggende Arbejde »*Les ivoires gothiques francais*«. I—III (Paris 1924), er udskaarne af Elfenben, hyppigst tofløjede sjældnere trefløjede, men altid saaledes at hver Fløj er skaaret i ét Stykke. I Modsætning hertil bestaar vor Tavle af to forskellige Serier Smaarelieffer, ialt 18, der dog fra første Færd har hørt sammen 9 og 9 og været sammenholdte af udskaarne Rammer og Lister, saaledes at hver Række har udgjort en Helhed. Nu danner de hver sin Fløj af en tofløjet Altertavle, et Diptychon, men selvom denne Ordning er gammel, er den dog som det senere skal paavises i hvert Fald en hundrede Aar yngre end Reliefferne, og de to Rækker har oprindelig ikke været samhørende. Da den ene udelukkende behandler Hl. Olafs Historie, den anden i hvert Fald delvis Jomfru Marias, bruges for Nemheds Skyld Betegnelsen »Olafssiden« og »Mariasiden« om de to Fløje. Disse er naturligvis éns store, nemlig 28×36 cm. Derimod

---

[1] Dette begrundes i Kunstmuseets Prot. B. S. 102 med, at »Smagen, hvori det er arbejdet, passer ganske til det italienske Beenskjærerie og Basreliefferie fra Christian d. 1stes Tid.« I Virkeligheden er Tavlen (Inv. Nr. 10358) fransk Arbejde fra 14. Aarh.

[2] Foren. t. norske Fortidsmindesmkrs. Bev. Aarsberetng. 1905. S. 54 Anm. 2 paa Grundlag af Meddelelse fra Museumsinspektør Chr. Ax. Jensen.

er Mariasidens Relieffer noget større end Olafssidens, gennemsnitlig 8×6 cm mod 7,5×4,5 cm. Disse Maal er dog kun at betragte som Normalmaal, næppe to af Relieflerne er nemlig nøjagtig ens store. Iøjnefaldende forskellig er dog kun Bredden. Den varierer for Olafssiden fra 4,1 til 4,9 cm mod en ret konstant Højde af 7,5—7,9, medens Tallene for Mariareliefferne ligger mellem 5,4 og 6,3 mod en Højde af 7,9 til 8,4 cm.

Vender vi os først til Olafssiden (Fig. 1), viser dennes rigt udskaarne Ramme foroven Christi Hoved mellem de 4 Evangelistsymboler; forneden Johannes Døberens liggende paa et Fad samt 4 skæggede Mandehoveder, sikkert de 4 store Profeter. Paa højre Langside staar under gotiske Bueslag med rigt udstyrede Gavle tre hellige Kvinder, der efter deres Attributer og de i Majuskler skaarne Indskrifter forestiller Maria Magdalene (MARIA), Katherina (KATERI) og den norske Helgeninde Sunniva (SUNIF). Den til venstre siddende Plade har naturligvis haft en lignende Udsmykning, maaske med mandlige Helgener. Imidlertid er den forlængst forsvunden og — antagelig i Kunstkammertiden — erstattet med tarveligt malede Efterligninger af Helgeninderne, der staar hvidgule paa brunlig Bund. De enkelte Relieffer adskilles saavel horisontalt som vertikalt ved smalle Benstave med fremspringende, drejede Knopper med et Midthul og delvis forsynede med Indsnit, der griber ind over tilsvarende False paa Reliefferne. I de to øverste Rækker er de lodrette Stave skaarne i ét med selve Relieffet, medens alle de øvrige er løse. En enkelt er i Tidens Løb forsvundet og erstattet med en Efterligning i Træ.

De 9 Relieffer er alle viede Hellig Olaf. Under enkelte, todelte eller tredelte Bueslag, der i Modsætning til lignende Indramninger paa de franske Elfenbensarbejder er indbyrdes meget forskellige og staar den virkelige Arkitektur saare fjærnt, fremstilles hans Fald i Slaget ved Stiklestad, hans Glorification og først og fremmest en Række af hans Jær-

Fig. 1. C. 1:3.

tegn, saaledes som vi kender dem dels fra Sagaen, dels fra Legendarierne[1]. Den Orden, i hvilken Reliefferne nu er anbragte, virker ret tilfældig og planløs, og det maa derfor være

[1] Gammelnorsk Homiliebog. Ed. Unger. 1864. Passio et miraculi beati Olaui. Ed. Metcalfe. 1881. (Efter et Haandskrift, der har tilhørt Fountains Abbedi i Yorkshire).

tilladt at se bort fra den ved Gennemgangen, saameget mere som den næppe er den oprindelige[1]. Navnlig virker det besynderligt, at en saa central Begivenhed som Slaget ved Stiklestad kommer allersidst i Rækken. Ligesom paa det bekendte Antemensale fra Trondhjem, er det skildret paa Grundlag af Sagaen, der saa at sige er fulgt fra Ord til andet. En af Bønderne sætter sin Øxe i Kongens højre Knæ, men faar selv Hovedet kløvet af en Kongsmand; en anden jager ham sit Spyd i Underlivet, medens en tredje kløver hans højre Knæ; haardt saaret segner Kongen om mod en Klippe og folder i Dødskampen sine Hænder. Man sammenligne hermed Sagaens Fortælling (Heimskringla. Olafssaga. Kap. 228):

»Torstein Knarresmed huggede med sin Øxe til Kong Olaf, og det Hug kom paa venstre Fod ovenfor Knæet. Fin Arnesøn dræbte strax Torstein. Men efter det Saar hældede Kongen sig op til en Sten, kastede Sværdet og bad Gud hjælpe sig. Da stak Tore Hund til ham med Spydet; Stikket kom op nedenunder Brynjen og gik op i Underlivet. Da huggede Kalv til ham; det Hug kom paa venstre Side paa Halsen udentil«.

Bortset fra den ved al billedlig Fremstilling meget nærliggende Forvexling af venstre og højre dækker Ord og Billeder jo ganske hinanden.

Til Stiklestadrelieffet slutter sig naturlig de to midterste Relieffer i øverste og nederste Række, der begge maa tolkes som Helgenkongens Glorification. Nederst knejser han højt til Hest med Øxen Hel i højre Haand og Verdenskuglen under

---

[1] Hvorledes denne har været, er saare tvivlsomt. Ganske vist er begge Serierne engang efter Middelalderen bleven mærkede med Blæknumre, men medens disse passer for Mariasiden, hvor Ordenen jo er givet ved Billedernes historiske Rækkefølge, synes de ikke at give nogen Vejledning for Olafssiden, hvor de desuden kun er fuldstændig sikre paa følgende Relieffer: Øverste Række Nr. 1 (1); midterste Række Nr. 1 (2), Nr. 3 (6); nederste Række Nr. 1 (7), Nr. 2 (8). De fremtræder paa Fig. 1 atter i samme Rækkefølge som paa Magnus-Petersens c. 1879 udførte Tegning i Daaes »Norske Helgener« (Pl. 3). Alene Stavene viste nemlig Urigtigheden af den Omordning, der antagelig er sket for en Menneskealder siden. (Jfr. Billedet i Fetts »Norges Malerkunst« S. 155).

sine Fødder. I Overensstemmelse med Middelalderens almindelige geografiske Forestillinger er den tredelt og for yderligere Tydeligheds Skyld mærket med de tre dakendte Verdensdeles Begyndelsesbogstaver: A, A og E. Det øverste Relief viser Kongen siddende paa en Bænk mellem to knælende Personer, vistnok to Klerke; foroven ses — ligesom paa Stiklestadbilledet — Herrens velsignende Haand.

De 6 øvrige Relieffer fremstiller forskellige af Hellig Olafs Jærtegn, saaledes som vi kender dem dels fra Sagaen, dels fra Legendarierne, uden at det dog hermed skal være sagt, at disse skriftlige Beretninger behøver at være den direkte Kilde. Dertil har disse Fortællinger sikkert i for høj Grad været Allemandseje. Tre af Jærtegnene tilhører Tiden før Kongens Fald. Paa det allerførste Relief sidder Kongen med et tændt Lys i Haanden, medens en Yngling staar ved hans Side. Sagaen, der henlægger Begivenheden til hans Ophold i Gardarige, fortæller, at Kongen en Søndag sad i saa dybe Tanker og snittede i en Pind, »at han ikke agtede Timerne« ɔ: de hellige Tider da Breviariet skulde læses, førend Bordsvenden mindede ham derom med Ordene »Imorgen er det Mandag, Herre«. Kongen lod sig da bringe et tændt Voxlys og brændte Spaanerne i sin hule Haand. Her er det altsaa en Straf, Kongen paalægger sig for sin Forglemmelse, men i Legendariet forvandles det til et Jærtegn. Da Spaanerne var brændte, hedder det nemlig, var hans Haand ligesaa uskadt og ubrændt som tilforn[1]. En lignende Forskydning kan iagttages overfor Jærtegnet paa det andet Relief i midterste Række: Hl. Olaf, der helbreder Enkens Søn for en Halsbyld. Sagaen, der ligeledes henlægger denne Begivenhed til Gardarige, ender sin Fortælling (Kap. 189) med, at i Begyndelsen blev det opfattet, som Kongen havde gode Lægehænder. »Men siden, da hans Jærtegn blev almindelig kendte, blev dette regnet for et sandt Jærtegn.« Endelig har vi i samme

[1] Olaf d. hls. Saga. Kap. 190. Homiliebog. S. 156—157.

Række en Fremstilling af det kendte Jærtegn med Torgeir Bondes Ager, som Kongens Folk havde nedtrampet, men som atter rejste sig, da han red omkring den: Det venter jeg Bonde, at Gud vil oprette den Skade, og denne Ager vil blive bedre om en Uge. Og det blev den bedste Ager, som Kongen sagde[1].

Af de tre Billeder af Jærtegn øvede af Kongen efter hans Død er det venstre i nederste Række almindelig forklaret som en af de snart sagt fra alle Helgenlegender kendte Helbredelser af en Blind. Men Kongen berører jo ikke blot den syges Øje, han fatter ogsaa om hans Ben, og Fr. Wallem har derfor sikkert Ret, naar han henfører det til Legenden om den engelske Præst Rikard[2]. I Kong Inges Saga fortælles det saare vidtløftig, hvorledes Præsten — selvfølgelig med Urette — af et Par Brødre paa Oplandene, »ætstore og velhavende Mænd«, var bleven beskyldt for at have været for gode Venner med deres Søster. Med uhyggelig Grundighed skildres det, hvorledes de ikke blot blindede ham men ogsaa lemlæstede ham paa anden Vis, bl. a. brød hans Ben sønder, og hvorledes han dog til Slut helbredes af Hl. Olaf, hvem han havde anraabt om at skifte dem imellem[3].

Udfra det paa Billedet forekommende Skib er Relieffet t. h. i øverste Række (Fig. 2) ganske naturlig forklaret som en Fremstilling af Kongens kendte Væddesejlads med Troldene[4]. Dette er dog sikkert ikke rigtigt. Hl. Olaf maatte jo i saa Fald have været ombord paa Skibet, medens han her staar ved Siden af det. Utvivlsomt har vi her en Gengivelse af Fortællingen om den unge Dansker, hvem Kongen befrier fra hans Fangenskab hos Venderne og fører ned til et

---

[1] Olaf d. hls. Saga. Kap. 203. Hverken dette eller det foregaaende Jærtegn omtales i Legendarierne.

[2] Foren. t. norske Fortidsmindesmkrs. Bev. Aarsberetng. 1905. S. 54 (som Parallel til en mere udforlig Fremstilling af samme Legende paa Kaupanger-Antemensalet i Bergens Museum).

[3] Inges Saga. Kap. 25. Homiliebog. S. 155—56. Passio. S 80—81.

[4] Saaledes f. Ex. af Fett i Norges Malerkunst. S. 151.

Skib, hvor der alt er to andre kristne Fanger ombord. Det vil ses, at alle Momenterne i den meget vidtløftige Fortælling er tilstede omend naturligvis i fortættet Form: Hl. Olaf vinker ad en sovende Yngling og fatter med den anden Haand om Skibsstavnen, bag hvilken de tre frelste kigger frem[1].

Det sidste Relief — det højre i midterste Række — (Fig. 3) forestiller en Kampscene. Ryttere, mellem hvilke en kronet Ridder med korsmærket Skjold og Fane i Haanden er den mest fremtrædende, kæmper med Fodfolk, der vender Ryggen til, altsaa er paa Flugt. Jeg antager, Billedet maa tolkes som Hl. Olafs Indgriben i Kampen mellem de hedenske »Blaakomænd« (Vlacher) og Kong »Kirjalax'« Væringer, f. ø. en historisk Begivenhed, der fandt Sted 1122. To Gange fortælles det, havde Hedningerne slaaet Kejserens Folk, og da han endelig halvt mod sin Vilje satte Væringerne ind, opfordrede han dem først til at gøre Løfter til »den hellige Olaf eders Konge for Hjælp og Sejr.« Efter at Væringerne havde lovet at rejse en Kirke i Miklagaard og vie den til Hl. Olaf, skred de til Angreb. Hedningerne haanede dem først for deres ringe Tal, men trods sin Blindhed var deres Konge dog mere seende end sine Folk og klar over, at højere Magter stod Væringerne bi. »Hvem er den storslagne Mand,

Fig. 2. C. 5:6.

[1] Magnussønnernes Saga. Kap. 31. Homiliebog. S. 158—61.

som rider der paa den hvide Hest foran deres Flok«, spurgte han sine Mænd[1].

Ogsaa paa Mariasiden (Fig. 4) er de enkelte Relieffer adskilte af smalle Lister, der dog er langt pynteligere end Olafssidens. Istedet for de plumpe, primitive Knopper er der her gennembrudte Tre- eller Firpas, og Bunden er enten dækket af Firblade eller behandlet med Stik, saaledes at den faar et ligesom skællet Udseende. Endelig er der ikke blot i Hjørnerne men ogsaa i alle Skæringspunkter anbragt store Rosetter med Midtkvadrat. Antagelig har det ydre Ramværk haft en lignende Karaktér; til en saa bred og monumental Ramme som paa Olafssiden er der i det mindste i Tavlens nuværende Skikkelse simpelthen ikke Plads. Det er imidlertid forlængst forsvundet, og det Ramværk, af hvilket nu kun de to Sider er i Behold, skyldes antagelig en af Anna Krabbe foretagen Istandsættelse. De spinkle, langstilkede Blomster kendes særdeles godt fra det udskaarne Ramværk paa samtidige nordjydske Altertavler, og selve Blomsterne gaar igen paa den øverste vandrette Skilleliste. Og for at i hvert Fald denne er indsat af hende, borger hendes af to Krabber støttede Monogram A K. Det er forøvrigt ikke det eneste Sted, hun har forsynet Tavlen med sit Ejermærke; ogsaa paa Evangelisten Mathæus' Skriftbaand øverst paa Olafssiden er hendes Navnebogstaver udskaarne[2].

Fig. 3. C. 5:6.

[1] Hakon Herdebreds Saga. Kap. 21. Homiliebog. S. 151—52. At det i et skotsk Breviar (Passio. S. 118) udtrykkelig fremhæves, at Olaf »ut *signifer* imperatoris excercitum precedere visus«, er mig en yderligere Bekræftelse paa Tolkningens Rigtighed. [2] Jfr. endvidere S. 92 Anm. 1.

Ogsaa denne Sides Relieffer har meget frit behandlede arkitektoniske Indramninger, hvis øverste Bueslag gennem-

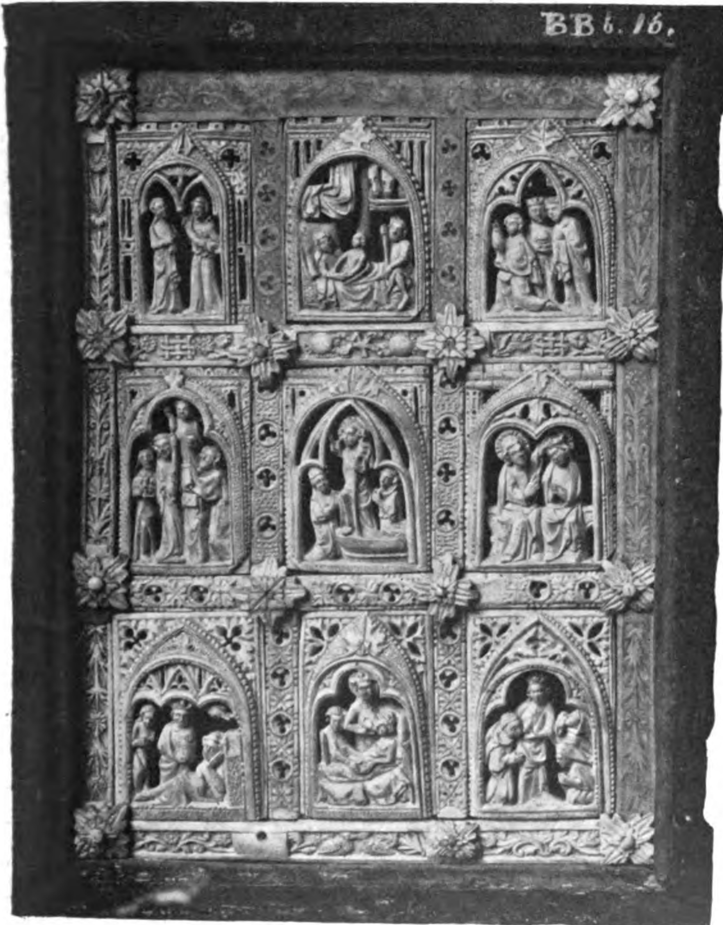

Fig. 4. C. 1:3.

gaaende er stærkt udhvælvede. De 5 første forestiller Bebudelsen, Fødslen, de hellige Trekongers Tilbedelse, Fremstillingen i Templet og Opstandelsen. Fremstillingen er den

traditionelle med Undtagelse af Opstandelsesbilledet, hvor det sædvanlige Tilbehør af Engle og Krigere eller Kvinder er erstattet af to Personer, en Mand og en Kvinde. Tager allerede disse rent bibelske Scener i større eller mindre Grad Sigte paa den hellige Jomfru, tjener de 4 sidste udelukkende til hendes Forherligelse. De skildrer nemlig dels hendes Himmelkroning, dels tre af hendes Jærtegn.

Fig. 5. C. 5:6.

Det første af disse — det venstre i nederste Række — er det ikke lykkedes mig at tyde. Som Fig. 5 viser, forestiller det en sovende Kvinde, for hvem den hl. Jomfru aabenbarer sig i en Drøm (antydet ved Haanden, der ses øverst t. h.); i Haanden holder hun en buddikelignende Genstand, der ved sit Midtbaand kan minde om en diminutiv Tønde. Yderst t. v. ses en Person — antagelig en Kvinde — der som i Betagelse slaar Hænderne sammen og bøjer sig forover[1]. De to andre Relieffer lader sig derimod med Sikkerhed tolke ud fra de almindelige Marialegender, der bl. a. er gengivne i den islandske Maria Saga[2]. Det ene viser Helbredelsen af en Klerk, der havde bidt sin Tunge af (Fig. 6). En Klerk, hedder det i

[1] Paa Grund af den tøndelignende Genstand kommer man til at tænke paa Legenden om det altid fyldte Mjødanker (Mariu Saga. Ed. Unger. S. 113). Men dette er ogsaa det eneste fælles Træk mellem Relief og Legende.

[2] Jeg skylder at nævne, at allerede 1922 har Pastor D. Steidl fremsat den samme Tolkning i sin Bog »Legenderoser fra Vor Frues Urtegaard« S. 17, som jeg dog først lærte at kende, efter at min Afhandling var helt udarbejdet.

Legenden, elskede den hl. Jomfru saa højt, at hver Gang han kom i en Kirke, sang han Ave Maria og fremsagde Ordene: »Beatus venter qui te portavit Christe, et beata ubera quæ te lactaverunt.« (»Livsalige Liv som bar Dig Christus, og livsalige Bryst som nærede Dig«). Engang faldt han i saa svar en Sygdom, at Døden syntes vis, og han havde saa store Smerter, at han afbed sin Tunge og sine Læber. Da aabenbarede Jomfru Maria sig for ham paa hans Engels Bøn og lagde sit Bryst til hans Mund, »og da den hellige Mælk randt i hans Hals, voksede Tungen ud«[1].

Fig. 6. C. 5:6.

Paa det andet Relief (Fig. 7) ser vi den hl. Jomfru, der vederkvæger St. Bernhard. Legenden beretter, hvorledes han engang ledsaget af to Brødre begav sig ud i en Skov for at se til sine Værkmænd. Da det var overmaade varmt, plagedes de svart af Tørst, men skønt de ikke havde taget mere Vin med, end tilstrækkelig for én Mand, bød den hl. Bernhard dog Brødrene drikke den, medens han selv gik afsides i Bøn. Her aabenbarede da den hl. Jomfru sig for ham og sagde, at hun havde set, hvorledes den Tunge, der ellers priste hende, nu pintes af Tørst: »Derfor kom til mig Din Moder og drik af det Bryst, hvor fordum min elskelige Søn vor Herre Jesus Christus drak«. Derefter blottede hun sit Bryst, »og den almægtige Gud indgød ham saameget Mod, at han den dødelige Mand aabnede sin Mund og drak af Vor Frues Bryst som Barnet af sin Moders«[2].

[1] Mariu Saga. Ed. Unger. S. 767—69. [2] Sstds. S. 195 f.

Selv en flygtig Betragtning viser, at der kunstnerisk set er en betydelig Forskel mellem Tavlens to Sider, endog saa betydelig, at de ikke kan skyldes samme Haand. Omend Olafssiden rent indholdsmæssig set er den mest interessante, og et Relief som den ridende Olaf er et smukt og stateligt Arbejde, bærer Mariasiden dog afgjort Prisen. Der er noget langt mere sluttet og helstøbt over den end over Olafssiden, der gør et underlig uroligt Indtryk. Og kan dens Mester i Figurernes Enkeltbehandling end langtfra maale sig med de franske Elfenbensskærere, staar han dog over Olafsmesteren, hvem han langt overgaar i Kompositionen. Navnlig er det nydelige Relief af Himmelkroningen helt monumentalt trods sin ringe Størrelse. Ogsaa Relieffernes arkitektoniske Indramning er bedre. Uagtet deres ret store indbyrdes Forskelligheder virker de langt mere ensartet og samlende end Olafssiden.

Fig. 7. C. 5:6.

Det falder da ogsaa godt i Traad hermed, at de to Reliefrækker ikke synes at være jævngamle, omend de begge tilhører Højgotiken. Ældst virker ubetinget Olafssiden, hvor f. Ex. en Enkelthed som det spinkle Bladværk i Indramningen om den ridende Helgenkonge endnu gør et helt romaniserende Indtryk, og et Vaaben som Øxen er af gammel Type[1]. En absolut Datering er naturligvis altid vanskelig,

[1] Den klassiske Form, Hjælmene har paa Stiklestadrelieffet, kan umulig være den oprindelige, men maa skyldes en »Retouche« fra en senere Tid, vel sagtens Anna Krabbes.

men ikke mindst ud fra det nysnævnte Bladværk synes disse Relieffer ikke at kunne være yngre end c. 1300, medens Mariarelieffernes Tilblivelsestid vel falder en Menneskealder senere. Ensartede Størrelsesforhold og det Fællespræg, der trods alt er over de to Sider, viser dog, at der maa være Forbindelse mellem dem, og den Tanke ligger da nær, at en Ejer af Olafsrelieffeme har ønsket at benytte dem til et Diptychon og ladet Mariarelieflerne skære.

De to Serier maa altsaa betragtes som »sammenbragte Børn«, men derfor er der jo intet til Hinder for, at de kan tilhøre samme Land. At Olafssiden er norsk, er hævet over al Tvivl. Selvom hans Dyrkelse ikke blot var udbredt i de nordiske Lande men ogsaa i England, hvorom vi foruden de litterære Vidnesbyrd ogsaa har et interessant kunstnerisk i et engelsk Psalter med Miniaturmalerier af hans Legende[1], er det dog lidet rimeligt, at man andetsteds vilde give en saa udførlig og man fristes til at sige, saa historisk korrekt Fremstilling af hans Jærtegn. Og det er ganske utænkeligt, at man i noget andet Land vilde afbilde en saa lidet kendt Helgeninde som den norske St. Sunniva. Stedsbestemmelsen modsiges da heller ikke af Materialet, der er Hvalrostand.

Mariasiden er vanskeligere at stedfæste. Den er af et andet, blegere og ligesom mere kalkholdigt Materiale, der efter en af Docent Stamm godhedsfuldt foretagen Undersøgelse maa være en eller anden Tand.

Noget af de store Kulturlande synes den dog afgjort ikke at tilhøre, i hvert Fald absolut ikke Frankrig og næppe heller England, omend de Rosetter, der spiller en saa fremtrædende Rolle, ogsaa kendes fra engelske Elfenbensarbejder[2]. Da vi imidlertid netop har ganske de samme Rosetter kun

[1] Fett, Norges Malerkunst. S. 3, 5.

[2] Se f. Ex. Dalton, Catalogue of the Ivory Carvings in the British Museum. Pl. LIV—LV og S. 87. Det bør nævnes, at Raymond Koechlin, den ypperste Kender af middelalderlig Elfenbensplastik, afgjort anser hele Tavlen for nordisk. (Revue de l'art chrétien. 1911. S. 394).

Fig. 8. C. 1:3.

i noget større Format paa Olafssiden, er det næppe for dristigt ogsaa at betragte Mariasiden som hjemmehørende i Norge[1]. At de meget sjældent gengivne Marialegender findes i den

[1] Den Mulighed er naturligvis ikke udelukket, at Rosetterne paa Olafssiden er tilkomne som en Efterligning, da de to Sider samledes. Ligheden mellem dem er nemlig overordentlig stor.

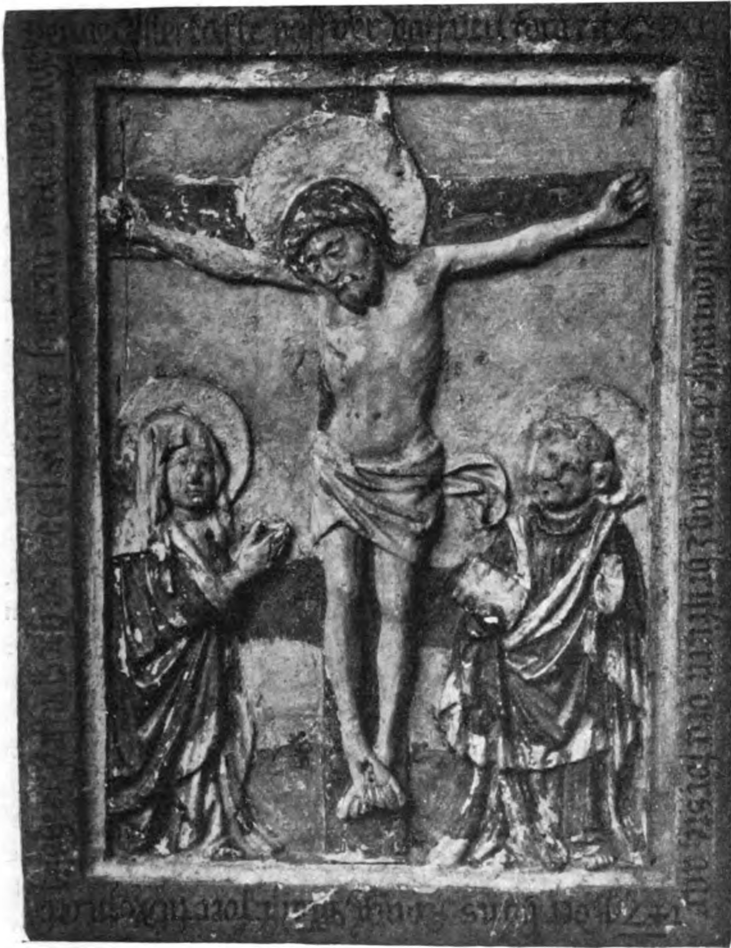

Fig. 9. C. 1:3.

islandske Maria Saga, taler i hvert Fald ikke herimod, støtter snarest denne Stedfæstelse.

Hvorledes Reliefferne oprindelig har været monterede, vides ikke. De Egetræstavler, hvori de nu er anbragte, er nemlig en hundrede Aar eller saa yngre. Det viser med al Tydelighed de Relieffer af den hl. Jomfru og Korsfæstelsen,

der pryder deres Ydersider (Fig. 8—9). De maa stamme fra Begynd. af 15. Aarh. og leder Tanken hen paa tysk Kunst.

Ogsaa her har forøvrigt Fru Anna Krabbe været paa Spil. De Farver, hvormed Reliefferne er malede, tilhører nemlig ikke Middelalderen men hendes Tid, og det er ogsaa hende, der langs Rammen omkring Korsfæstelsesbilledet har ladet male en Indskrift i sorte Frakturbogstaver, som i forkortet Form gengiver den ovenfor trykte Beretning: »Denne Alter-taffle haffver paffven forærit sl. och høylofflig ihukommelse konning Christiern den første, aar 1474 der hans Kongl. Maist. foer til Rom at besøge St. Poffvels och St. Peders kircker som var brug i de dage«.

Med den vender vi da tilbage til det Spørgsmaal, vi før stillede. Kan denne Beretning, der maa være nedskrevet en hundrede Aar efter Begivenheden, staa til Troende? Det skal strax siges, at noget afgørende Svar paa Spørgsmaalet kan ikke gives; vi ved i Virkeligheden intetsomhelst positivt. Men udelukket er det naturligvis ikke, at den bygger paa en gammel paalidelig Tradition. Det er jo ikke blot Bøger, der for at citere Horats har deres Skæbne, ogsaa Oldsager kan føres viden om, og ingen kan naturligvis forsværge, at Rejsealtret ikke kan være forslaaet til Italien, og dér være bleven anset for en passende Gave til en Konge, der var Hellig Olafs Efterfølger. Giveren har dog i saa Fald næppe været Paven, om hvis Gaver vi ved god Besked. Foruden den gyldne Rose, hvis Overrækkelse er skildret paa den bekendte, uheldigvis saa stærkt ødelagte Freske i San Spirito, skænkede Paven for det første Kongen »en skjøn Kjortel, Vams og Barret af Gyldenstyk, dernæst et Mulæsel med en gylden Saddel, et forgyldt Hoved saa godt som 700 Dukater, adskillige gyldne Kors og Agnus Dei . . . et Stykke af det hellige Kors og allehaande Relikvier, indviede Haandklæder og Næseduge, samt saamange Privilegier og Naadesbevisninger, han ønskede[1]«.

[1] Johann Petersen, Chronica der Lande zu Holsten. Lübeck 1599.

Men mere end med den hellige Fader havde Christian I sikkert at gøre med sin Hustrus Søstersøn, Kardinal Gonzaga, der saa at sige var attacheret ham. Paa Pavens Vegne modtog han sin Onkel i Viterbo, og efter en stor Banket, han gjorde for ham i Rom, overrakte han ham kostelige Gaver bl. a. saaledes tre smukke Muldyr hver med et Par Kasser, hvoraf den ene var indrettet til et Alter med alt det fornødne til Messetjenesten[1]. Vi er unægtelig her meget nær opad Traditionen, og uvilkaarlig spørger man sig selv, om det ikke har været vort Rejsealter, der var i Kassen. Den formelle Tilladelse til at have et saadant var i Orden; den havde Kongen allerede skaffet sig Aaret efter sin Tronbestigelse[2]. Paa Forhaand skulde man dog nærmest være tilbøjelig til at svare nej. Kardinalen af Gonzaga tilhørte Fyrstehoffet i Mantova, et af Renæssancens Brændpunkter i Italien, Mantegnas Hjem gennem halvthundrede Aar. Men et højtkultiveret Renæssancemenneske maatte absolut betragte Tavlen som altfor barbarisk, til at man kunde skænke den til en højfornem Gæst, der for at bruge hans egne Ord blev modtaget med »Ærbødighed og Hæder«, hvormeget saa end Romerne i Smug skosede over, at han ikke kunde tale Latin[3]. Paa den anden Side maa det dog ikke glemmes, at Sjælen ved dette Renæssancehof var en Person, hvis Vugge havde staaet langt fra Virgils Fødeby, selve Markgrevinden, Barbara af Brandenburg, Dronning Dorotheas Søster[4]. Hun kan have ført Rejsealtret med sig fra Tyskland, da hun som lille ti Aars Pige kom til Italien, og hun kan have ladet det gaa videre til sin Søn Kardinalen, med hvem hun stod i den livligste

S. CXXV. Kongens Gengaver var unægtelig af mere prosaisk Art og bestod af »Sild, Bergfisk og Hermelin.«

[1] Lindbæk i Hist. Tidsskr. 7. R. III, 485 (paa Grundlag af Breve i Gonzagaernes Arkiv i Mantova). [2] Acta pontificum danica. III, 165.

[3] Man fristes til at spore en Efterklang heraf, naar i et af Anna Krabbes Haandskrifter (Ny Kgl. Saml. 857^{b} 4°) Universitetets Stiftelse sættes i Forbindelse med, »at saa veldige en Konge var ulærd og ikke kunde Latin« !

[4] Jfr. om hende Lindbæks ovenf. anf. Afhandling.

Forbindelse, og som havde den største Respekt for sin kloge og sikre Moder. Eller for at tage den simpleste Forklaring, hun kan personlig have foræret det til sin kongelige Svoger, da han paa Nedrejsen til Rom gæstede Hoffet i Mantova, et Besøg, hvor der vistes ham »den største Hæder«, og om hvilket vi endnu har et Minde i Meliolus' bekendte Medalje med Kongens Brystbillede.

Hun kan have gjort alt dette; om hun har gjort det, vil antagelig alene kunne godtgøres ved et heldigt — men lidet sandsynligt — Fund i Gonzagaernes Familiearkiv i Mantova.

SKIPPER KLEMENT OG DEN JYDSKE ADEL VED SVENSTRUP.

AF

KNUD FABRICIUS.

Enhver dansk kender fra sin Skolelærdom Fortællingen om d. 16de Oktbr. 1534, vor sidste indbyrdes Kamp i Danmark, da Adelsrytterne sad fast i Mosen ved Svenstrup og uden Skaansel nedsabledes af Vendelbo-Bønderne. Autoriteten for denne Beretning synes god nok, har ikke selve C. Paludan-Müller i sin »Grevens Fejde« (I, 262) genfortalt den og henlagt den til de lerede Marker nord for Svenstrup Østermølle, dér hvor nu, lige ved Kroen, Chausséen med en Dæmning og Bro fører over Aaen i Retning af Aalborg? Efter Kampen lader han Adelshæren trække sig tilbage over Østermøllens Dam. Det er heller ikke svært at se, hvad der er Paludan-Müllers og alle andre Nutidsforfatteres Kilde. Det er paa Arild Hvitfeld, og alene paa ham, at de bygger. Mod ham maa derfor først og fremmest vort Blik rettes, hvis vi vil trænge til Bunds i denne og andre Episoder af Grevefejdens Historie.

Hvitfelds Indledning til det jydske Oprør er følgende: Grev Kristoffer lod i Malmø sende Bud efter nogle derværende »gamle Sørøvere«, nemlig Skipper Klement, Skipper Tomas og Skipper Herman samt Jens Finke og Oluv Klinte, ogsaa kaldet Oluv Bægermager. Dem sendte han med to Skibe og noget Krigsfolk ved Helligkorsdag [d. e. d. 14de Septbr.] ind i Nørrejylland for at vække Oprør. De kom først til Aalborg, som straks gik dem til Haande; Slottet havde Hr. Peder

Lykke inde, men han maatte opgive det. Siden rejste Skipper Klement Almuen over al Vendsyssel paa Grevens Vegne i Kong Christierns Navn. Han brændte Hjermislevgaard og Klarup, og hertil knytter Hvitfeld Fortællingen om Ejeren Bagge Gris' Forsøg paa at dræbe Skipperen i Aalborg. Han fortsætter saa ordret[1]:

»Da forsamlede sig Adelen udi Judland til Randers, med hues Rytter, som de oc Bisperne udi en ijl kunde affsted komme, oc finge halffandit hundrit Heste til dennem, huilcke Jost Globeck førde, som Hertug Christian haffde sendt dennem. Oc vaar Adelen icke offver Tre Hundrit Heste sterck. Og for dennem vaar Høffvitzmand Her Holger Rosenkrantz oc Erick Banner. Med dette Folck Tydske oc Danske ere de ruckt imod Aalborg. Oc vaare dennem enda fire Fennicker Knecte tilforordnede, Men vaare icke end ankomne.

Oc som de laae udi Svenstrup om Natten udenfor Aalborg, da om Morgenen tilige, som vaar paa St. Galli Dag, udi Octobris Maanet, drog Skipper Clemind oc hans Selskaff aff Aalborg, med Sex tusinde Bønder aff Vendsøssel, som han haffde reyst imod Adelen, oc fulde de Mosen langs ud ved Leyre, haffde Luy oc Horn for dennem, oc oppe paa en Høy, der grebe de til Stand. Da vaar saa vijde kommen, at Adelen enten skulde sla eller rømme med Spot. Huorfor de bleffve saa beraadde, at de heller vilde effventyre Lycken end fly med skamme. Oc bleff Marcken saa bestillit, at de Danske Ryttere skulde dræbe for til, oc Jost Globeck paa siden. De forlode dennem oc paa, at det vaar ickun en gemeene Almue, oc foractede Fienden. Nu vaar der en hob bløde Agre imellem Bønderne oc dennem. Der Adelen sette til oc komme med deris tunge Rustning (som vaar Kørisser [Kyradser] i de Dage) udi disse bløde Agre, bleff en part bestickendis, en part ginge omkuld med hestene. Oc i det samme offverfaldt Bønderne dennem hastelige med deris Vendelbo Pijg oc Køller, oc baade sla paa de Jern Been, det er, Kørisser oc Herremænd, oc sticke Hesten, Manden fick hand vel. Der offver bleff meeste parten af Adelen slagen, de andre undkomme og undrende offver Svenstrup Mølledam oc Aa. Meeste delen samlede sig igien til Randers. Jost Globeck, der hand saae de Danskis Ulycke, sette hand icke heller ind paa siden, som forordnet vaar, men med aaben Fahne undrende aff Marcken, oc kom til Randers, huor

[1] Folioudgave II, 1429 f.

han først bleff anholden, for han icke haffde holt sig, som hannem burde, men omsier kom hand løs.

Udi samme Slag bleffue disse efterskreffne gode Mænd: Her Holger Rosenkrantz, Niels Brock, Mester Anders Hack, Christen Skram, Erick Flemming, Ifver Thomissen Jul, Jørgen Clemindsen, Mester Anders Gyldenstiern, oc mange flere, siden begraffne i Mari Ager. Disse bleffve fangne: Albrit Gøe, Iffver Krabbe, Frantz Paavisk, huilcke bleffve førde til Aalborg oc der sette udi Fengsel.

Siden forfulte Skipper Clemind sin Sejr oc Victori....«

Nutiden vil paa Forhaand møde Hvitfelds Beretning med en Del mere Skepsis, end det var Tilfældet paa Paludan-Müllers Tid. Man vil undre sig over, hvorfra Hvitfeld skulde kende Adelens Motiver saa godt og vide, at den dels ledede af sine Æresbegreber (»slaa eller rømme med Spot«), dels af Overlegenhedsfølelse (»ikkun en gemen Almue«). Man vil være mistænksom over for hans indgaaende Kendskab til Slagplanen (at Danskerne skulde angribe i Fronten, og Tyskerne i Flanken). Man vil endelig hefte sig ved den mærkelige Modsætning i Vendelboernes Raab, thi at »slaa de Jernben« er jo lige det modsatte af Opfordringen til at »stikke Hesten«. Det sidste minder mere om Hemmingstedslaget og er ogsaa af den Grund lidet tillidvækkende. Dette Raab hører til i en Mosekamp. Derimod er Hentydningen til Jernbenene paa sin Plads ved en Kamp paa tørt Land; den har endvidere det originales Sandsynlighed for sig; endelig hører Raabet naturligt til i en Kamp mellem Ryttere og Fodfolk, hvor de sidste ikke kan naa op i Højde med deres Modstandere. Som Analogi maa det være nok at henvise til Valdemarsgraven under Korset ved Visby, hvor man har fundet Levninger af Ryttere med overhuggede Laarben, et Minde om de gotlandske Øksers Virksomhed Tirsdagen efter St. Jakobsdag 1361, da Øen mistede sin Selvstændighed.

Men findes der virkelig ikke bevaret ældre Kilder til Begivenhedens Historie, som kan yde os Støtte? Hvitfeld skrev 60 Aar efter Slaget, altsaa med en lignende Tidsafstand, som mellem 1864 og vore Dage. Hvorledes vilde ikke Traditionen

have omformet Begivenhederne i vor sidste ydre Krig, hvis der i Mellemtiden ikke var blevet nedskrevet noget derom? Paa Paludan-Müllers Tid henlaa de ældre Aarbøger til det 16de Aarhundredes Historie, med Undtagelse af Skibykrøniken, endnu uudgivne, og det er derfor forklarligt, at han saa bort fra at benytte dem til sit Værk. Anderledes nu, da der i Rørdams »Monumenta« findes en brugbar Udgave af den Bearbejdelse og Fortsættelse af Skibykrøniken, som bærer Navnet Roskildeaarbogen, og som maa tilskrives Peder Olsen; endvidere Aftryk af Aarbogen til 1549, hvis Forfatter er os ubekendt, og af de to Malmøbrødre Herman Vejers og Henrik Smidts Aarbøger, af hvilken den første bærer Titlen »Krønike fra Valdemar Atterdag til Christian III.«. Det er ikke her Pladsen til at udrede Kildeforholdet mellem disse fire Aarbøger og Skibykrøniken, hvilket vilde udkræve en selvstændig Undersøgelse af betydeligt Omfang. Saa meget maa være nok, at der til Grund for alle fem Kilder formentlig kan paavises en fælles tabt Aarbog, der i Aarbogen til 1549 er blevet interpoleret med Notitser om Begivenhederne i Jylland. Den sidstnævnte Aarbog er forøvrigt den eneste inden for Kildegruppen, der indeholder virkelige Oplysninger om Svenstrupkampen, og vi kan derfor i denne Forbindelse alene holde os til den.

Det paagældende Sted i Aarbogen til 1549 lyder saaledes[1]:

»Samme aar regherede Skypper Clemindt udi Wendsøssel oc hagde ryst Bønnerne ther: oc hagde hand indtaget Aalborge, oc fulde the Wendelbo Bønner hannum aff Aalborge oc til Hertug Chrestens folck, som laa udi en by en mylle weys fra Aalborge, som hiidher Swendstrup: oc stodt slagit hos tho gaarde, hijder Lære, paa Sante Galle dag, oc var hertugh Chrestens folck iii[c] [300] dansche rycgther oc it hundrit tydsche udlendische rycther, oc var bønerne vj [6] thusindt oc flere. Oc dreftes ther icke then dag udhen iii[c] dansche rycther med samme bønnerne, men the hundrit thydske oc udlendiske rycther udrapt [undréd] med upract fennicke, oc theres rystmester hid Jost van Glaabeck.

---

[1] Rørdam: Monumenta I, 292 f.

Oc bleff ther slagne samme dag aff the danske Her Holgher Rosenkrants til Bøller, Niels Brock til Estrup, Mester Andhers Hack til Palsgaar, Chrestin Skram, Erick Fleming til Bavelsø, Jens Tomessen oc Jørin Clemitssen, medt flere fattige karle, som mandt icke vidt tal paa. Oc blef ther icke samme dag [fangen] udhen iii herremendt oc j fattig karl, som er Albredt Giöe, Iver Krabbe, Frantsisschus Povisk, som tiente Her Holger Rosenkrants, oc en af Niels Brocks svenne vidt nafn Bernidt Harnsveske[1], oc laa the fangne udi Aalborge fra Sante Galle dag oc tell viij dage for Jul.«

Man behøver ikke at kende meget til Renæssancetidens Historikere eller at have set længe paa dette Kildested, før man er klar over, at vi her har Kilden, den eneste skriftlige Kilde, til Hvitfelds Fremstilling. Skærer man alt det bort, der kan betegnes som Studerekammervisdom, bliver der saa godt som intet andet end Aarbogens Beretning tilbage. Som Hvitfelds personlige Tildigtelse maa man nemlig betragte Bondehærens Marsch »med Lyd og Horn«, Adelens Motiver samt Bøndernes Raab om at slaa Hesten, og den smukke Slagplan grunder sig aabenbart paa Aarbogens harmfulde Ord om, at de tyske Ryttere flygtede, skønt de havde deres Standart udfoldet til Angreb. Da Hvitfeld fra Aktstykker har kunnet vide, at Erik Banner havde været Medanfører, at der i Stedet for 100 var 150 tyske Ryttere til Stede, at fire Fænniker tyske Knægte var under Opmarsch for at understøtte Adelshæren, og at Jost Globeck senere maatte staa til Ansvar for sin Holdning under Kampen, beviser heller ikke dette, at han har haft Adgang til andre literære Kilder. Saa er der Afvigelserne mellem ham og Aarbogen i Opgivelserne om de faldne Adelsmænd. Men her er det saa uheldigt for Hvitfeld, at han ikke er klar over, at Slægten Hak i Virkeligheden er en Gren af Slægten Gyldenstjerne, saa at han ikke har opdaget, at Anders Hak og Anders Gyldenstjerne er en og samme Person. Næsten lige saa uheldigt er det, naar han retter (eller fejlskriver) Jens Thomsen til Iver Thomsen (Jul),

[1] d. v. s. Harniskpolerer og -reparatør.

thi vi kender den førstnævnte fra Rusttjenestelisterne 1525 for Ribe Stift, hvorefter han forpligter sig til at møde til indenlandsk Tjeneste med 2 Glavind[1], mens der slet ikke anføres nogen Iver Jul i den Forbindelse.

Men naar det staar saaledes til med Hvitfelds øvrige Forhold til sin Kilde, er det da sandsynligt, at han skulde have haft andre, nu ukendte Kilder til Fortællingen om de »bløde Agre« og disses Rolle i Kampen? Rejser ikke Slaget paa Falen sig som et advarende Memento for dem, der vil tillægge saadanne Andenhaandsberetninger nogen Vidnegyldighed? Sandsynligheden taler for, at vi ogsaa her staar over for en Studerekammerforklaring, der maaske er opstaaet under Indflydelse af Traditionen om det Slag, som en Menneskealder tidligere ligeledes var foregaaet mellem Adel og Bønder, Kampen i Ditmarsken. Men selv om der i Aarbogen til 1549 ikke er nogen Bestyrkelse af Hvitfelds Fortælling om det side Terræns Betydning for Udfaldet af Kampen ved Lere, kan man indvende, at der paa den anden Side heller ikke er noget direkte Dementi deraf. Muligheden staar tilbage. Først ved at inddrage endnu en Kilde i Undersøgelsen er vi i Stand til at give et afgørende Svar paa, om der ligger nogetsomhelst til Grund for Hvitfeld paa dette Punkt.

Denne Kilde er den endnu eksisterende Virkelighed, Slagmarken, thi om Naturen har jo Helmuth v. Moltke en Gang sagt, at »die Örtlichkeit ist das von einer längst vergangenen Begebenheit übriggebliebene Stück Wirklichkeit. Sie ist sehr oft der fossile Knochenrest, aus dem das Gerippe der Begebenheit sich herstellen lässt.« Vi maa studere det østjydske Landskab, hvor Svenstrupkampen og de forud for den gaaende Bevægelser fandt Sted, og vi maa forsøge at trænge bag om fire Aarhundreders Forandringer, til en Rekonstruktion af Egnen hin Oktobermorgen 1534.

Det Omraade, hvorom det drejer sig, danner et temmelig

[1] Nye Da. Mag. V, 52.

Fig. 1.

Den tykke Linje betegner den ældste Vej, dog saaledes at de usikre Afsnit deraf er stiplede.

regelmæssigt Kvadrat med en Side paa ca. $^1/_2$ Mil; det sydøstlige Hjørne, ved Svenstrup Kro, ligger nøjagtigt 1 Mil syd for Aalborg. Den naturlige Grænse for denne Firkant mod

Øst er Østeraa med dens brede Mosedrag, som følger Aaen paa dens Vej ned gennem Aalborg. Mod Sydøst falder i Østeraa Gulbæk, der kommer fra Vest og løber gennem Svenstrup med dens to Mølledamme; denne Bæk danner Kvadratets Sydgrænse. Nordgrænsen maa trækkes, hvor det store Hasseris Kær, gammel hævet Havbund, naar ind til Foden af Bakkerne ved Landsbyerne Dragstrup og Frejlev. Derimod findes der ikke nogen naturlig Vestgrænse, selv om den nogenlunde betegnes ved en lynggroet Dalsænkning mellem Frejlev Gaard i Nord og Vestergaarde ved Svenstrup i Syd, hvorigennem der gaar en Vej, som paa Midten afbrydes ved et Oldtidsforsvarsværk »Mullesgrav«. Imellem disse fire Grænselinjer hæver sig et Højland med mange Kæmpehøje, Punkter paa 50—60 m. er almindelige, højest er mod Nord Oddenshøj med dens 64 m. (190 F.). Midt paa Østsiden af Firkanten ligger Leregaardene, der nævnes i Aarbogen til 1549 som Pladsen for den afgørende Kamp. De er nu, ligesom paa Udskiftningskortet 1796, i Tal fire, men de ligger to og to sammen og har aabenbart oprindelig været Halvgaarde, saa at der ingen Modsigelse er herimellem og naar de i Aarbogen opgives til to[1]. Mellem dem gaar den moderne Chaussé (Aalborg—Hobro), der stryger langs den østlige Fod af Bakkeøen, 1—200 m. vest for Jernbanelinjen.

Har man besøgt Landsbyen Svenstrup, er man klar over, at der i ældre Tid kun har været eet Overgangssted over Gulbækken, ved Vestermøllen, hvor den gamle Kirke rejser sig dominerende paa Nordsiden af Passet. Den 1—200 Meter brede Sumpstrækning ved Østermøllen er først bleven passabel efter den moderne Chaussés Anlæg. Tidligere gik Aalborglandevejen over Bækken ved Vestermølle og svingede saa nord om Kirken over det paa Generalstabens Maalebordsblad mærkede Punkt 98 [Fod], indtil den tæt syd for

[1] Til disse 4 Gaarde svarer i Markbogen 1688 5 Gaarde, men heraf er den ene kun 1/4 Gaard, altsaa det Bol, som i Matriklen 1664 nævnes ved Siden af de sædvanlige 4 virkelige Gaarde.

Lere ved Punktet 47 stødte til den nuværende Chaussé. Traditionen om denne »gamle Aalborglandevej« er endnu levende paa Egnen, ligesom jeg oplyses om, at der endnu er Færdselsret for Lereboerne ad denne »Kirkevej«. Til ydermere

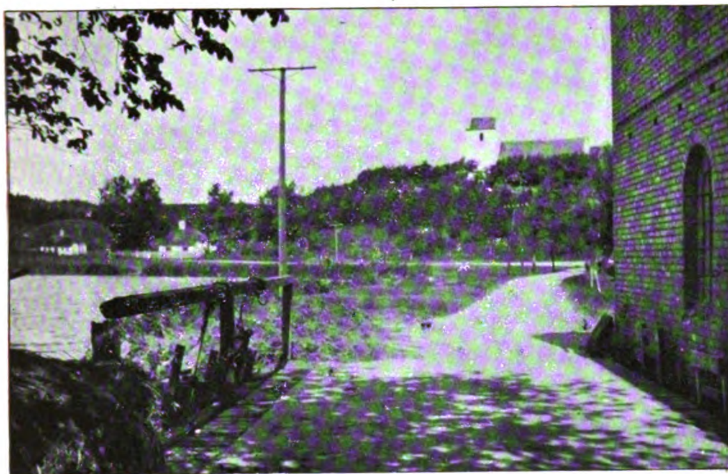

Fig. 2.
Dæmningen ved Svenstrup Vestermølle med Udsigt til Kirken og (til venstre for denne) Kirkeslugten.

Vidnesbyrd om Vestermøllepassets tidligere Betydning tjener, at de gamle Hulveje i Hedebakkerne syd for Svenstrup tydeligt peger mod dette Punkt. Til den videre Vejforbindelse sydefter skal jeg senere vende tilbage.

Meget naturskønt er dette Sted, den gamle Vestermølledæmning, med den romanske Kirke liggende som paa et Bjerg og beherskende enhver Overgang. Man ser straks, at enhver Hærstyrke, der vilde passere her, først og fremmest maatte gøre sig til Herre over Kirkegaarden. Bøjer man til Venstre om Kirkebakkens Fod, aabner der sig mod Nord en dyb, skovgroet Slugt af 1½ Kilometers Længde, hvorigennem den nuværende Kommunevej fører til Dragstrup og Frejlev. Det er sandsynligt, at den har udslettet Sporene af

en ældgammel Hulvej, som har ligget samme Steds. Men dette er i hvert Fald ikke den eneste gamle Vej, der i sin Tid har mundet ud i Kirkeslugten. Thi 100 m. nord for den moderne Kommunevejs Begyndelse afgrener en anden Vej mod Nordvest. De første 112 m. deraf er nu forsvundne. Men saa

Fig. 3.
Indgangen til Kirkeslugten fra Syd.

følger der inde i den tætte Plantage en Hulvej paa c. 70 Meters Længde op ad Bakkesiden; Hjulsporene er en knap Meter (0,9416 m.) brede, venstre Skraanings Højde ca. 5,6 m., højre Skraanings 1,88 m., Bredden paa Overkanten i Luftmaal c. 8 m. Desværre tillader det dæmpede Lys under Granerne ikke at gengive denne gamle Vej i Fotografi.

Hvilken af de to Veje, den gennem Slugtens hele Længde, eller den mod Vest op ad Bakkeskraaningen, man nu end vil vælge som den ældste Forbindelse gennem Svenstruppasset mod Nord, saa er det muligt at føre endnu et slaaende Bevis for, at her har fra Arilds Tid Vejen gaaet. Thi hvor Slugten ender oppe paa Højsletten ved et Vandhul, rejste der sig tidligere tre Kæmpehøje i Række bag hverandre. Sophus Mül-

lers Vejstudier er altfor landskendte, til at nogen Kommentar skulde være nødvendig. Fra forhistorisk Tid af har denne Vej ført ned til Overgangsstedet over Gulbækdalen, og tilsvarende Høje, som flankerer Vejen sydvest for Mølledammen, peger i samme Retning.

Fig. 4.

Udsigt fra Kirkeslugtens Begyndelse tilbage over Egnen syd for Svenstrup.

Inden vi forlader Kirkeslugten, kaster vi endnu en Gang et Blik tilbage over det smukke Landskab mod Syd, som den indrammer. Man kan dog ikke lade være med samtidig at bemærke, hvor farlig en Stilling der her maatte frembyde sig for en mindre Styrke paa Tilbagetog, naar den forfulgtes af en talmæssig overlegen, sejrrig Fjende. I denne Korridor med den eneste Udgang mod Syd maatte et Nederlag forvandles til Panik. Uden Mulighed for at drive Hestene op ad de stejle Bakkesider var en Rytterskare udsat for en værgeløs Nedskydning af det Fodfolk, som tog Plads paa Slugtens øverste Kant.

Vender man sig om, fører nogle faa Skridt ud af Dalen op paa Plateauet, hvor man allerede nu er saa højt oppe, at

selv Kirketaarnets Top er forsvundet under Synskredsen. Heroppe kan Vestenvinden i Oktober blæse saa skrapt, at det knapt er muligt at staa oprejst. Længere mod Øst ved Chausséen kan man i en saadan Storm se den lette Jord fyge ud paa Vejen og lægge sig der i Driver, som om det var Sne. Markerne ligefrem flyver bort. Højdedraget selv bestaar af mager Jord, Rullestensgrus og Sand, og kun spredte Udflyttergaarde og Huse ligger heroppe. Af gamle Vejspor er der paa dette flade Omraade naturligvis ingen; man faar det Indtryk, at det drejer sig om et Terræn, der først i moderne Tid er taget under Kultur.

Vi har hidtil ikke fundet noget Sted, hvor Hvitfelds »bløde Agre« passende kunde anbringes; er det da muligt at finde nogen Plads for dem heroppe paa Højslettekvadratet? Svaret maa blive et nyt Spørgsmaal: Hvorledes saa her ud i ældre Tid? Dette kan til en vis Grad oplyses ved at studere Matrikelkontorets »ældste Kort« fra Udskiftningstiden for de fire Landsbyer Svenstrup, Dragstrup, Frejlev og Lere. Det er jo Grænseomraadet mellem disse Landsbyer, som det drejer sig om. Disse Kort er bevarede, henholdsvis for Aarene 1784, 1794, 1795 og 1796. Man ser da, at endnu ved d. 18de Aarhundredes Slutning strakte Heden syd for Frejlev sig næsten helt ind til Byen; ved Dragstrup var der derimod et dyrket Bælte paa 1 km's Bredde mellem den og Landsbyen, men paa Grænsen til Leres Bytilliggende skød Lyngen sig atter frem med en Tunge, saa at den næsten naaede til den nordligste Gaard i Lere ved Landevejen. Fra dette Punkt trak Heden sig imidlertid atter tilbage vest for Lere, saa at der fra den sydligste Gaard mod Vest over Lerhøj var en knap Kilometer (0,8 km) ud til Heden. Midtvejs er der dog paa Kortet afsat Lyngpartier, som antyder, at Lerhøj tidligere har været lyngdækket. Kommer vi endelig ned i Firkantens sydlige Del, er der Hede paa begge Sider af Oldtidsvejen i Kirkeslugten, og den gaar herfra i en Bue uden om Svenstrups Vange, i en Afstand af 1,2 km fra denne By,

indtil den mod Øst støder til Lere Hede. Resultatet er altsaa, at næsten hele Højdedraget endnu i 1790erne var dækket af en stor Hedestrækning, der navnlig mod Øst strakte sig nær ind til den dèr liggende Landsby Lere.

At en Rytterskare skulde have kunnet sidde fast i et saadant lyngklædt Overdrev, er ganske utroligt. Endnu den Dag i Dag, da Lyngen er borte, bestrider Egnens Beboere Muligheden deraf. »Danmarks geologiske Undersøgelse«, som har vist Forfatteren den Velvilje at lade Terrænet gennemgaa[1], har — med en enkelt Undtagelse, der nedenfor vil blive fremdraget — kun fundet diluvialt Sand og et overalt fremkommeligt Omraade, hvor Regnen hurtigt sank ned i den løse Grund. At der nogensinde skulde have været Sump deroppe, betegnes som usandsynligt.

Men hvorledes forholder det sig med Leres Bymarker, der strækker sig op ad Bakkeplateauets Østside og mod Syd ender 1½ km fra Østermølledalen, hvor Svenstrups Bymarker tager ved? Vi faar herom de bedste Oplysninger ved at vende os til Matriklen 1688, hvis »Markbog« giver fyldige Oplysninger om Jordens Beskaffenhed. Sammenholdes den med Kortet af 1796, ses det, at det store Højdedrag den Gang som nu faldt stejlt af ned mod Chausséen, og at denne Side ved smaa Erosionsdale deltes i fremspringende Hoveder, som kaldtes »Høje«. Fra Nord mod Syd nævnes 1688 »Leerhøy«, »Suindshøy« og »Duergestuehøy«. Navnene forekommer i Forbindelse med de ni Vange, »Gøder«, hvori Lere Bymark den Gang deltes[2], nemlig Aalborghøjs Gøde (»ligger nordist i Marcken op til Dragstrup Schiell og synden op till Hiorttofternis Giøde«), Hjordtofternes Gøde, Lerhøjsdals Gøde, Havredals Gøde, Svinshøjs Gøde, Dvergestuehøjs Gøde, Hesteholms Gøde, Stindagers Gøde samt endelig Risbankerne, hvorom det hedder: »Ligger vesten for Leerhøysdals Gøde og østen til Heeden, schall saas i Aar med Byg.« Sam-

[1] Beretning af Mag. scient. H. Ødum 25. Oktbr. 1923.
[2] De fem af disse besaaedes aarlig, mens de fire øvrige hvilede.

menlignes disse Lokaliteter med Udskiftningskortet fra 1796, viser der sig nogen Ændring i Benævnelserne, idet Risbankerne da har overtaget Navnet Store Lerhøjsvang, mens Lerhøjsdals Gøde er gaaet over til at hedde Krogdals Vang. De andre Gøder syd herfor har ogsaa skiftet Navne, idet Svinshøjs Gøde er blevet til Knothøjs Vang, Dvergstuehøjs Gøde til Dybdals Vang og endelig Stindagers Gøde til Kirkevang. I dette Forhold ligger der aabenbart et Vidnesbyrd om den fremadskridende Opdyrkning mellem 1688 og 1796, og paa den anden Side faar man af Navnet og Besaaningen det Indtryk, at Risbankerne i 1688 maa være bleven opdyrkede for ikke meget længe siden, og at alt taler for, at denne Vang 150 Aar tidligere i det væsentlige har ligget hen som Hede.

Er der noget Sted paa denne Bymark, hvortil man kan henlægge Hvitfelds Beretning om, at Adelsrytteriet sad fast i de bløde Marker? Navnet Lere, som Landsbyen bærer, kan ikke undgaa at vække vor Mistanke og med Grund, thi baade Udtalen (ljerə) og ældre Navneformer tyder afgjort paa, at Ordet »Ler« maa indgaa som det første Led deri[1]. Men hvor befinder dette Ler sig, som virkelig, hvis det var opblødt af Regn, maatte kunde berede ubehagelige Overraskelser for en fremstormende Rytterskare? Egnens Beboere giver os herom al fornøden Oplysning. Bortset fra et 32 Alen dybt Blaalerslag øst for Chausséen ude i Østeraakæret, der maaske kan have haft Betydning ved Byens Navngivning, men ikke komme i Betragtning i Forbindelse med Slaget 1534, findes der kun Ler to Steder paa Lere Bymark. Det ene er paa Toppen af den 145 Fod høje »Store Lerhøj«, det andet bestaar af en smal Stribe mod Syd ved den saakaldte »Dybdal«.

[1] I Følge velvillig Meddelelse fra Stednavneudvalget skrives Navnet 27. Okt. 1578 »Luerre«, hvilket vist er en Skrivefejl for »Liierre«; i Mandtallet 1610 »Liere«, i Matr. 1664 »Lierred«, i Matr. 1688 »Liere« og i Matr. 1844 »Leere«. Intet tyder paa, at Navnet kan fortolkes som »Lejre« [Læthræ], men det maa være et toleddet Navn, der begynder med »Ler«, »og hvis Efterled (maaske —ved) er afslidt til Ukendelighed.«

Vender vi os til Matriklen af 1688, er det muligt i denne at tage disse to Lags Udstrækning nøje paa Kornet, idet der det første Sted, som jo den Gang hed »Risbankerne«, i det højeste er 39000 Kvadratalen Ler, altsaa ca. 3 Tdr. Land, og det sidste Sted, som kaldes »Svinshøjsgøde«, højst 17500 □ Alen, altsaa $1^1/_4$ Td. Land. Lere Bymarker bestaar i Følge Matriklen iøvrigt kun af »graa død sandig Jord«, »Sten og Grud«, »Sand og Sten«, »Rødsand og Muld« og lignende lette og lidet frugtbare Jordarter, som svarer til, hvad man i vore Dage møder oppe paa Højdeplateauet. Lægger man hertil, at det første af disse to Partier Ler, det paa »Risbankerne«, i 1534, som vi saa, maa have været en Del af Heden, dækket af Lyng og Krat, bliver der kun tilbage de $1^1/_4$ Td. Land mod Syd. Det er et saa ringe Areal, og det ligger tilmed saa højt paa Bakken, at enhver Tanke om, at det skulde være identisk med Hvitfelds »bløde Agre«, ved første Øjekast ganske maa afvises. Resultatet af vor Undersøgelse bliver derfor, at ligesom det er udelukket, at den lyngklædte Hede paa Højderne kan have lagt nogen Hindring i Vejen for Adelshærens Fremrykning, findes der heller ikke paa Leres egentlige Byomraade noget Sted, hvor de naturlige Forhold gør det muligt at finde Plads til Hvitfelds bekendte Fortælling[1].

Vi vender tilbage til Mundingen af Kirkeslugten oppe paa Højdestrøget for at forsøge paa at finde den Linje, hvorefter Adelshæren i 1534 er draget frem. Vejspor er, som nævnt, ikke bevarede heroppe. Det er imidlertid ikke vanskeligt at finde Vej fra det Sted, ved de tre halvtudslettede Kæmpehøje, hvor vi kom op paa Plateauet. Et ubetydeligt Vandløb fra Nord, der munder ud i den lille Dam ved Højene, maa have tvunget Trafiken i en Bue vesten om denne Sænkning, hvorpaa den maa være gaaet mod Øst i Retning af Lere (punkteret Linje paa Kortet). Saa snart man kommer til Højdestrøgets Østrand, er det muligt med en betydelig Sikkerhedsgrad at

[1] Heller ikke i Nørre Svenstrups Marker, som mod Syd støder til Lere Bys, findes der i Følge Matriklen af 1688 noget Steds Ler.

bestemme, hvor Vejen er steget ned ad Bakkerne til Leregaardene. Den ligger der nemlig endnu, idet det aabenbart er den tilgroede Hulvej, der klods op ad en moderne Markvej tæt syd for Lerhøj løber ned til den sydligste Gaard i

Fig. 5.

Udsigt tæt syd for Lerhøj mod Øst. Paa venstre Side af den nuværende Markvej ligger den forladte og tilgroede Hulvej.

Lere. Midtvejs er den kun 1 Meter bred i Vejsporet, et Par Hundrede Meter nede bliver den en Kende bredere (1—1¹/₄ m.), vel sagtens en Følge af Regnskyls Virksomhed. Bakkesiden mod Nord er højest og naar 4 à 4¹/₂ m., mod Syd er den derimod kun ³/₄ à 1¹/₂ m., men paa flere Steder ligger denne Vejside i Flugt med Marken. Et lille Stykke til Højre for den har der (i Følge den arkæologiske Undersøgelse, i Nationalmuseets Arkiv) ligget en nu sløjfet Gravhøj, vistnok den »Dvergestuehøj«, som i vor ældste Matrikel har givet Navn til en af Byens Gøder. Den er, ligesom de tre Gravhøje ved Kirkeslugtens Udgang, et Vidnesbyrd om, hvor ældgammel denne Vejforbindelse er, og der kan formentlig ikke være Tvivl om, at det herved er lykkedes os, i hvert

Fald i de store Træk, at ridse den ældste Vejbane op mellem Svenstrup og Aalborg.

Men er denne Vej ogsaa den Hovedforbindelse, som paa Grevefejdens Tid fandtes mellem disse to Punkter? Kort-

Fig. 6.
Udsigt fra Øst op ad Bakken mod den tilgroede Hulvej paa Lerhøj.

materialet rækker ikke saa langt tilbage, at det derved er muligt at fastslaa Forholdet. Saa meget kan man ganske vist se af Videnskabernes Selskabs Kort 1791, at Hovedlandevejen allerede den Gang løb fra Nord over Lere til Østermølle. Desuden afgrenede den Gang fra et Punkt mellem Lere og Østermølle en Bivej mod Sydvest ned til Kirken, altsaa Levningen af, hvad der endnu kaldes »Gamle Aalborglandevej«. De ældre Kort maa anvendes med en vis Forsigtighed, men det fremgaar dog tilstrækkeligt tydeligt af Johan Mejers Kortblad fra o. 1650[1], at Forbindelsen da var en anden, nemlig øst om Dragstrup gennem Lere til Svenstrup Kirke. Det er vistnok den »gamle Aalborg Landevej«, som

[1] Bleaus Atlas fra 1663 har ingen Veje. Mejers Kort i Gl. kgl. Sml. 713 Fol. Nr. 33.

her er Hovedforbindelsen mellem Aalborg og Omverdenen. Er dette rigtigt, har vi altsaa i Tidens Løb haft tre Forbindelser fra Sydvest til Aalborg: Den ældste over Højdeplateauet, som har været i Brug før 1650; den næste »Gamle

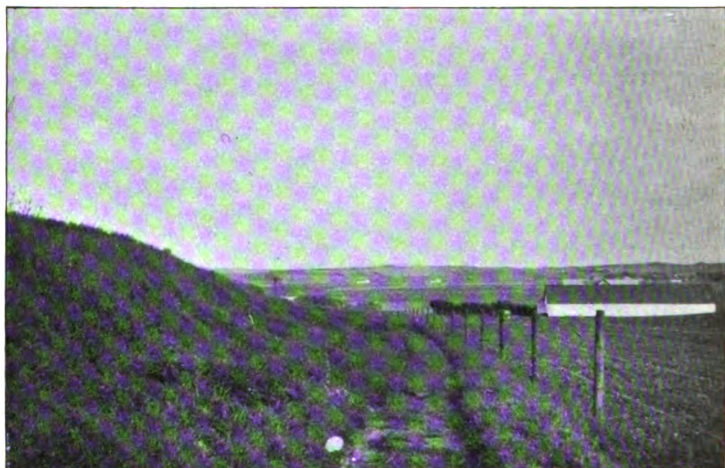

Fig. 7.
Den nederste Del af den gamle Hulvej paa Lerhøj set mod Øst.

Aalborglandevej« eller »Kirkevejen«; endelig den nuværende Chaussé, som i sin ældre Form maa stamme fra Tiden før 1791.

Men foruden disse ret sene Kort har vi heldigvis et historisk Materiale af Aktstykker til vor Raadighed, der gør det muligt at trænge tilbage i vore Vejes Udvikling til den nyeste Tids Begyndelse ved o. 1520. Allerede Christiern II var i sin »Lov for Landet« — fejlagtigt kaldet »Den gejstlige Lov«[1] — betænkt paa »udi alle Herreder over al Danmarks Rige« at skabe gode Alfarveje; Kongens Foged skulde selv være til Stede og undervise Bønderne om, »hvor vide og brede de dennem gøre skulle«. Et lignende Paabud findes i »Loven

[1] Kolderup Rosenvinge: Gamle danske Love IV, 57 (Kap. 118).

for Købstæderne« — »Den verdslige Lov«[1] —, nemlig at Borgerne skulde »gøre gode Adelfareveje, dér som Behov gøres, og holde dennem færdige og gøre dennem vel brede«. Desværre oplyses vi ikke om, hvor brede disse Hovedveje skulde være. Lige saa ubestemte er i saa Henseende Christian III.s Recesser, baade den af 1547 (§ 40) og den koldingske af 13. Decbr. 1558 (§ 58)[2]. Men det er iøvrigt under denne Konges senere Regeringsaar, i 1550erne, at vi i forskellige kongelige Befalinger faar mere eksakte Opgivelser. I 1551 befales saaledes en skaansk Vej forbedret, »saa bred, at to Vogne kan køre jevnsides«, og i 1558 bestemmes Vejbredden paa de offentlige Veje til 3$^1/_2$ sjællandske Alen, og Afstanden mellem Vognhjulene til 2 sjæll. Alen 1 Kvarter. Af Maalene svarer det første til over 2 (2,197) m., det sidste omtrent til 1$^1/_2$ (1,4123) m.[3] Var disse Bestemmelser virkelig bleven førte ud i Livet, vilde vi have haft en ypperlig Tidsbestemmelse for de gamle Hulveje i Højdedraget ved Svenstrup, thi med deres knappe Meterbredde maatte de være bleven opgivne som ganske ufarbare allerede i 1550erne. Herpaa tør man dog ikke bygge, thi eet var i Datidens Administration Paabud, et andet deres Gennemførelse i Praksis. Man ser da ogsaa Frederik II, som den værdige Forgænger til sin reformivrige Søn han overhovedet var, hele sin Regering igennem kæmpe for Vejenes Forbedring og Udvidelse, selv om det navnlig er fra Sjælland, der er levnet os Vidnesbyrd herom. Allerede 1562 paabyder han, at Vejene i Nordøstsjælland skal gøres et sjællandsk Kvarter (0,1569 m.) bredere, da Kongen vil anvende Rustvogne paa dem for at spare Bønderne for Ægter[4]. Men navnlig fra Tiden efter Syvaarskrigen foreligger der en lang Række af saadanne Paabud. Særlig Interesse har et aabent Brev af 1574, hvorved det paalægges de sjællandske Bønder

---

[1] Stds. 110 (Kap. 72).
[2] Secher: Corpus constitutionum I, 39.
[3] Kancelliets Brevbøger 1551 $^{17}/_6$ og 1558 $^{29}/_4$.
[4] Kanc. Brevbøger 1562 $^{28}/_7$.

at gøre deres »Vognreder«, d. v. s. Undervogne, saa brede som paa de jydske Vogne og efter det Mønster, som Kongen hermed sender til de forskellige Lensmænd. Desuden skal de udvide Vejene i Forhold dertil, »saa de og Eders Vogne kunne have ens Bredde«[1]. Maaske tør man heraf slutte, at Vej- og Vognudvidelsen var naaet længere frem i Jylland end paa Sjælland, hvis da ikke Forholdet er det ganske simple, at Jyderne fra gammel Tid brugte bredere Vogne end Øboerne. Vist er det, at Frederik II gik i sin Grav uden at have sejret med sine Kommunikationsreformer, og at det først var Christian IV, som i 1616—1617 slog igennem med ensartede Bestemmelser for Landevejene over hele Riget, idet alle Led og Porte ved disse skulde gøres 3½ sjællandske Alen vide (= 2,197 m.), medens Bredden paa Bøndervognene bestemtes til to sjællandske Alen mellem Inderkanten af Fjælene (= 1,2554 m.)[2]. Som man ser, svarede disse Maal knapt og napt til, hvad hans kongelige Bedstefader havde forordnet i 1558, men man tør nok gaa ud fra, at de nu er bleven mere effektivt gennemførte, end det havde været Tilfældet i d. 16de Aarhundrede. Det lader altsaa til at have været i Perioden 1550—1650, man har maattet opgive at benytte den ældste Aalborglandevej over Højdestrøget, og det stemmer godt hermed, at vi paa Mejers Kort fra 1650 finder en ny, bekvemmere og sikkert ogsaa bredere Forbindelse optrukket. Men at man i 1534 har færdedes fra Svenstrup til Aalborg gennem Hulvejene, er der aabenbart ingen Grund til at betvivle[3].

---

[1] Secher: Corpus const. I, 571 (1574 17/9).

[2] Kanc. Brevb. 1616 26/8.

[3] Desværre er der ikke her i Landet bevaret Vogne fra d. 16de Aarh., saa at vi med egne Øjne kunde forvisse os om Størrelsesforholdene paa de Køretøjer, som under Christian III.s Tid tvang Regeringen til at lade Hovedvejene gøres bredere. Det har, foruden de Rustvogne, der nævnes i Brevet fra 1562, sikkert været de bekendte »Gutschi-Vogne« eller »Kusk-Vogne«, som i Følge Troels-Lund (Dagl. Liv i Norden 1[2], 181) netop kom op ved Midten af Aarhundredet. Vore ældste bevarede Vogne er fra d. 18de

Er man først kommet ned ad Bakkerne til Lere, er der ingen Tvivl om den videre Rute. Hvor Hulvejen ender, fortsætter en gammel, delvis udslettet Bivej mod Nord i en Længde af 600 Meter, hvorefter den brat, i en Vinkel, bøjer

Fig. 8.

Begyndelsen af Mosedæmningen tæt bag ved Pejstrups Gaard.
I Baggrunden Skalborg Huse og Chausséen.

mod Nordøst. Just her, bag Landsbyens nordligste Gaard, fandt den daværende Ejer, Erik Jensen, i 1862 ved Pløjning en Guldmønt, der blev indsendt til Mønt- og Medaljesamlingen. Den beskrives her som en Guldgylden fra Frankfurt a. M. i det 15de Aarhundrede, men uheldigvis er Optegnelsen saa

---

Aarhundrede, saaledes en Stadsvogn fra Grønheden ved Sæby (i Landbrugsmuseet i Lyngby), hvor Afstanden mellem Forhjulene er 1 m., mellem Baghjulene $1^1/_4$ m. (Underdelen er dog forskellig fra Overdelen). En ca. 100 aarig Vogn fra Haderslevegnen (i Friluftsmuseet stds.) er ligeledes $1^1/_4$ m. mellem Baghjulene. De øvrige i disse Museer bevarede Vogne har endnu større Maal. Saadanne Køretøjer har ikke kunnet komme frem paa den ældste Vej mellem Svenstrup og Lere. At de svære Vogne, »Karosser«, som allerede i d. 15. Aarh. omtales i Frankrig og England, heller aldrig vilde have kunnet køre paa den gamle Vej fra Aalborg til Hobro, er ligeledes indlysende. (Velvillig Meddelelse fra Museumsinspektør J. Olrik).

kortfattet, at det ikke fremgaar, om den er slaaet under Sigismund eller under Frederik III som Konge. Den har altsaa været mindst et halvt Aarhundrede gammel, da Bondekampen stod ved Lere, og efter de almindelige Erfaringer om Mønts Cirkulation i ældre Tid er der intet i Vejen for, at den kan stamme fra den store Begivenhed, f. Eks. være tabt af en af Jost Globecks Ryttere. I saa Fald er det den eneste nogenlunde sikre Levning fra Slaget ved Svenstrup (Kryds paa Kortet).

Her ved Vejknækket bliver Terrænet fuldstændig fladt. Man staar ved den hævede Havbund; en Vig af Limfjorden, det nuværende Hasseris' Kær, har en Gang kun været adskilt fra Østeraaen ved en lav Sandbarre, som maaske var Havets egen Dannelse. I Tidernes Løb trak Fjorden sig stadigt længere tilbage og efterlod en Strandmose, hvor det smalleste Sted efter Landsbyen kaldtes »Lere Sig«. Dr. Henry Petersen fortæller i sin Dagbog (i Topogr. Arkiv), at naar kørende et halvthundrede Aar før hans Tid mødtes, hed det altid: »Hvordan gaar det, kan vi komme over Lere Sig?«

Ud over den flade Sandbarre fortsættes den gamle Vej paa en kunstig Dæmning, hvis Krone til en Begyndelse er mindst 4 m. bred (Højden over Marken 0,30 m.); saa smalner den efterhaanden af, men poser igen paa det midterste Stykke ud til 6—7 m. Formodentlig er den her efterhaanden gjort bredere for at tillade Køretøjer, Studedrifter o. l. at komme forbi hinanden. Til Sammenligning kan anføres, at den moderne Chaussé er 11 m. bred. Dæmningen (med Vejen) er paa sine Steder udvisket, og paa saadanne Pladser findes Flint i Mængde. Dens hele Længde kan regnes til godt 1½ km.

Har Skipper Klements Kamp med Adelen, saaledes som den ældste Kilde melder, staaet ved Lere, er vi her paa det yderste Punkt, hvortil man kan henlægge den. Men ganske vist ogsaa det eneste Sted, hvor den kan være foregaaet efter Naturforholdene at dømme. Vistnok stammer selve Vejdæmningen først fra »gamle Aalborglandevejs« Tid, altsaa vel

fra Christian IV.s Dage, men Overgangsstedet over Sandbarren i Retning mod Aalborg har til alle Tider været her. Man kan altsaa ligefrem logisk bevise, at Slaget maa have staaet her. Men det er ogsaa muligt at føre Traditionen i Marken derfor.

Ganske vist ikke den nulevende Tradition, som i Svenstrup lyder paa, at Slaget stod nord for Byen ved den saakaldte »Lejrbakke« (Punktet 179 Fod paa Kortet), mens man i Lere henlægger det til Kæret øst for Chausséen. Men der maa ogsaa have eksisteret en nu uddød Tradition, som er nedfældet i den bekendte Lokalforsker Christen Sørensen Testrups Værk »Rinds Herreds Krønike«[1]. Forfatteren levede ved Midten af d. 18de Aarhundrede, og han byggede efter egen Opgivelse paa fem forskellige Kilder, nemlig Præsten Christen Nielsen Juel i Vadgaard fra Slutningen af d. 16de Aarhundrede (»dog det meste var borte af samme Bog«); Præsten Laurids Akselsen i Øster- og Vesterbølle fra omkring Aar 1700; gamle Breve og Dokumenter; »gammel sandfærdig Sagn«; endelig »egen Erfarenhed«. Fra Christen Nielsen Juels Optegnelser henter han Beretningen om Johan Rantzaus Storm paa Aalborg og Skipperens Stejling, men her har der aabenbart ikke staaet noget om Kampen ved Lere. Det er da sikkert fra den fjerde Kilde, de »gamle sandfærdige Sagn«, han har hentet saadanne Notitser som:

»Med denne Bondeflok (:og sit eget Folk:), som var bevebnet med Pige og Kiøler, indtog hand Aalborg Huus og slog Adelen af, som havde faaet en Deel Folck sanket imod hannem, i Liere Siiger; foer siden over Landet Synder paa uden Forhindring«.

Ogsaa paa to andre Steder i sin Krønike nævner Testrup udtrykkeligt »Lere Sig« som Stedet for Adelens Nederlag. Men desuden har han en interessant Fortælling om et senere Sammenstød, o. 1550, »i Siigerne ved Leraae«, hvor Bøn-

---

[1] Haandskriftet i Ny kgl. Sml. Kvart Nr. 456 c; trykt i Jydske Samlinger I og II (1866 – 68).

derne fra Rold havde bygget en Vognborg tværs over Vejen, og deres Modstandere, »Rinds Herreds Knaber«, som kom ud fra Aalborg, brød igennem denne Befæstning i et Slagsmaal, hvorunder tre Bønder »blev døde paa Stædet«, foruden at en stor Del blev lemlæstede[1]. Dette er i hvert Fald et Vidnesbyrd om, at Overgangsstedet nord for Lere til forskellige Tider er blevet betragtet som et naturligt Forsvarspunkt, hvor man havde den bedste Udsigt til at standse Modstandere, der vilde ind til eller ud fra Aalborg.

Vi har hermed gennemgaaet de Vidnesbyrd, som Naturforholdene yder om Pladsen for den navnkundige Kamp, og fundet, at de paa den skønneste Maade stemmer overens ikke blot med den ældste skrevne Kilde, Aarbogen til 1549, men ogsaa med den ægte Tradition. Endnu staar det kun tilbage at følge den ældste Vej uden for Slagterrænet, Adelshærens Opmarschlinje syd for Svenstrup Vestermølle. Ogsaa paa dette Punkt yder Joh. Mejers Kort fra o. 1650 os god Støtte, thi man kan paa disse tydeligt følge Vejen, der fra Svenstrup løber mod Syd gennem Hedebakkerne til Gulbæk. Her deler den sig i en vestlig Arm over de øde Strækninger i Midthimmerland via Hjeds til Sønderup, der er et Knudepunkt i Himmerland, hvorfra der bl. a. gaar Vej over Fjelsø og Skals til Viborg; fra Sønderup fører desuden en Vej forbi Haverslev og Døstrup til Hobro. Den anden Vejarm gaar derimod fra Gulbæk mod Syd over Hedestrækningerne øst om Julstrup Sø til Fløe og derfra ned til Ersted, hvor den pludselig bøjer i en skarp Vinkel mod Øst for at passere den vældige Dalslugt med Lindenborg Aa og fortsætte over i Rold Skov. Her er der endnu ved Stubberupgaard bevaret et mægtigt, men forladt og tilgroet Hulvejsanlæg paa 200 Skridts Længde ned ad en over 100 Fod høj Bakkeside (fra 150′ til 44′); forneden er Bunden 1 Meter bred, højere oppe udvider den sig til det dobbelte, og man ser heraf, at Vejen

---

[1] Stds. II, 1, 7, 10 og 13.

er anlagt i en naturlig Slugt. Øverst paa Bakkekammen ved Stubberupgaard har Joh. Mejer paa sit Kort anbragt en By- eller Borgsignatur med Navnet »Hymmersborg«, der vel altsaa skulde betegne en Oldtids Folkeborg; Lokaliteten kan imidlertid ikke paavises nu, og nogen Erindring derom lever heller ikke paa Egnen. Har man paa Vadestedet passeret Lindenborg Aa, fortsætter Vejen paa Mejers Kort ligeoverfor gennem den granklædte »Aldal« med dens stejle Bakkesider op i Rold Skov. Ingen, der ser dette Sted, vil kunne være i Tvivl om, at vi her staar over for et Oldtidsanlæg af samme Art som Hulvejene nord for Svenstrup, blot i meget større Stil. Fra »Aldalens« Begyndelse mod Øst gaar Vejen i 1650 videre i sydlig Retning over Rold til Hobro, altsaa ganske samme Linje som den nuværende Chaussé. Men to Kilometer, før den naar til Rold, støder der til den fra Nord en anden Vej, der begynder helt oppe i Aalborg og over N. Tranders, Gistrup, Sæderup, Oppelstrup, Haalsbro (paa Mejers Kort kaldet »Øxenwadt«), Gerding, Skindbjerg, Skørping (her aabenbart forsvaret af Egholm Slot) samt Ræbild naar ned til Rold Skov, og her altsaa forener sig med Vejen fra Svenstrup. Der findes saaledes i d. 17de Aarhundrede to Landeveje fra Hobro til Aalborg; de følges sammen til nord for Rold og skilles her for atter at mødes paa Bestemmelsesstedet Aalborg, henholdsvis fra Sydvest og Sydøst. Ser vi endelig paa Forbindelsen mellem Hobro og Viborg i 1650, udgaar der fra førstnævnte By en Vejforbindelse mod Vest over Hørby, Snæbum, Hvilsom, Hvam og Fjelsø til Gedsted ved Limfjorden; ved Snæbum modtager denne Rute en anden Vej fra Syd, der over Hvornum (ved Klejtrup Sø), »Huessbro« (d. v. s. Broen over Skalsaa) og i en Bue nord om Bigum og Fastrup ved Tjele Langsø kommer fra Viborg mod Sydvest. Gamle Hulveje i Lindum og Bigum Skove vidner den Dag i Dag om Tilværelsen af denne ældre Forbindelse mellem Viborg og Hobro. At Vejen mellem Hobro og Randers den Gang gik over Onsild Aa vest for Købstaden

og nord for Nørre Onsild, er velkendt, og den behøver ikke at forfølges længere mod Syd.

At disse Vejruter i det mindste gaar tilbage til d. 16de Aarhundredes Begyndelse, fremgaar bl. a. af den bevarede Plan for Kong Hans' Nattelejer paa en Jyllandsrejse i Oktober—December 1506, da Kongen var 51 Aar gammel og formodentlig ikke taalte de stærkeste Anstrengelser mere[1]. Dagsrejserne ansættes til ca. 20—30, højst 36 km om Dagen, og efter tre Dages Rejse holdes altid en længere Hvil.

Rejsen fra Viborg til Aalborg fordeles her paa 3 Dage med Nattelejer henholdsvis i Fjelsø og Haverslev; Vejen tilbage fra Aalborg til Mariager (over Hobro?) deles ved et Natteleje i Rold. Af disse to Ruter er den første ialt 77 km, altsaa 10 danske Mil. Om den tillige har været Adelshærens Opmarschlinje før Slaget ved Lere, eller om denne ikke snarere er kommet fra Randers over Hobro, kan vi ikke afgøre med Sikkerhed. Men naar Johan Rantzau i Decbr. 1534, da han skildrer Aalborgs Erobring, skriver[2], at hans Vej fra Viborg til Aalborg var 12 Mil lang, kan dette ikke passe paa Kong Hans' Rejserute over Fjelsø og Haverslev. Derimod svarer Maalet ganske nøje til den skildrede Vej fra Viborg til Hobro og herfra atter videre over Rold og med den østlige Arm over Haalsbro og N. Tranders til Aalborg. Det lader altsaa til, at Joh. Rantzau har skyet at forsøge paa at trænge gennem Lere Sig, og at han har omgaaet denne Stilling ved at vælge den lettere passable Vej mod Øst. Dette er altsaa Grunden til, at Skipper Klement ikke anden Gang kunde vente sin Modstander i den samme gunstige Stilling.

Vi er i Virkeligheden nu i Stand til at danne os et temmeligt klart Billede af Begivenheden paa St. Galli Dag, da Adelshæren under Holger Rosenkrants' og Erik Banners Anførsel rykkede mod Aalborg. Man kan undre sig over, at Skipperen ikke allerede havde søgt at standse den ved den

[1] Da. Mag. 4 R. II, 278 ff. [2] C. Paludan-Müller: De første Konger af den oldenborgske Slægt. S. 587.

vanskelige Overgang over Lindenborg Aa i Rold Skov, men hvad nu end hans Grunde hertil har været, bekræftede Udfaldet Rigtigheden af hans Beslutning. Uden Hindring kom Adelshæren altsaa frem til Svenstrup Vestermølle, passerede over Broen og gennem Kirkeslugten op paa Højsletten og steg atter herfra gennem Hulvejen ned til Lere. Efter den ældste Kilde bestod den af 300 Ryttere. Vi har et Middel til at prøve dette Tal ved at sammenligne det med den jydske Højkirkes og Adels Løfte i 1525 om, hvad de vilde stille til indenlandsk Tjeneste »til Hest med Glavind og Armbørster, naar Behov gøres«[1]. Ser vi bort fra Vendelbo Stift som besat af Skipperens Folk, (det samme kan forøvrigt have gældt om Dele af Viborg Stift), giver de øvrige tre jydske Stifter da:

	Glavind:	Skytter:	Ialt:
Aarhus Stift:	88	76	164
Ribe — :	103	66	169
Viborg — :	61	42	103

Det samlede Tal for disse bliver altsaa 436 Ryttere, hvoraf Kirken skal præstere ikke mindre end 156. Hvad enten man regner med, at disse sidste er udeblevne 1534, eller — hvad der vel er rimeligere, — at der inden for den egentlige Adels Rækker har manglet en ikke helt ringe Procent, bliver det ikke urimeligt, at der i 1534 er bleven stillet ca. 300 Ryttere[2]. I 1525 præsteredes de 280 Ryttere af ialt 109 adelige Mænd og Fruer; da Tallet paa de Adelsmænd, som var omkomne i Lereslaget, en Maaned senere (17. Novbr.) i et Brev fra Jørgen Kock til Hertug Albrecht af Mecklenburg[1] opgives til 14, ser man, at det drejede sig om et alvorligt Tab for Standen.

[1] Nye da. Mag. V, 52 ff. Desværre ses det ikke tydeligt, om Listen refererer sig til Mødet i Kolding, hvor Adelen lovede at yde »efter deres yderste Formue«, eller til Mødet i København, hvor dette ændredes til: For hver 100 Mrk. vis Rente 1 Glavind, for hver 50 Mrk. en Skytte (ibid. S. 95). Er det sidste Tilfældet, har man altsaa her et vist Middel til at vurdere Adelens Velstand.

[2] I en Fortegnelse fra 1531 sættes Tallet til 212 (Frederik I.s Registratur S. 370).

Meget vanskeligere er det at verificere det Tal paa Bondehæren, som Aarbogen til 1549 opgiver: »6000 og flere«. Helt usandsynligt er det dog ikke. Naar der paa en Landstingsdag i Viborg 1531 kunde være over 1000 Bønder fra de nærliggende Herreder til Stede, som fremkaldte Uroligheder, maa man aabenbart regne med store Tal. Fra dette Møde faar vi ogsaa nogle Oplysninger om deres Bevæbning, som viser, at den ikke stod meget tilbage for Adelens »Glavind« (ɔ: Lanser) og Bøsser. Man aftalte, næst efter en Beslutning om at stinge mulige Forræddere med 20 Spyd, at hver 20 Bønder skulde have 4 »Rør« (ɔ: Bøsser) og 6 Armbrøster, Resten skulde væbnes med Spyd og Forke[2]. Men iøvrigt er vi meget ilde stillede, naar det gælder om at forstaa Organisationen af Skipper Klements Bondehær. Hvorledes lykkedes det ham at holde den sammen i de fire Maaneder, han var ved Magten? Hvoraf levede den? Maatte han lade Bønderne gaa hjem i Hold, eller maatte Aalborg og de andre Købstæder underholde dem? At han skulde have afholdt Øvelser i sin Hær, er højst usandsynligt, ligesom det er karakteristisk, at det først er i sidste Øjeblik, da Johan Rantzau er over ham, at han tænker paa at befæste Aalborg som Støttepunkt. Det er lærerigt her at sammenligne ham med Modsætningen Søren Norby, der i 1525 straks begyndte med at sætte sig fast i Landskrone. Lige saa vanskeligt stillede er vi forøvrigt, naar det gælder om at trænge ind i Skipperens civile Administration under hans Magtperiode. Opkrævedes der Skatter? Hvorledes gik det med Retsplejen paa Tingene? Det eneste, vi véd, er at han skænkede sine Tilhængere nogle Forleninger.

Turde man drage Slutninger fra de næsten samtidige Forhold under Bondekrigen i Tyskland, vilde man komme til det Resultat, at Bønderne har efterlignet Landsknægtenes militære Organisation. I Tyskland havde nemlig hvert Sogn sin »Hauptmann« med nogle Raader, og flere Sogne havde

[1] C. Paludan-Müller: Aktstykker til Nordens Hist. i Grevefejdens Tid I, 224. [2] Heise, i Hist. Tidsskr. 4. R. V, 326.

en fælles Oberst og en Samlingsplads, hvortil der sammenkaldtes ved Klokkeringning. De som ikke vilde følge Oprøret, fik en Pæl slaaet ned foran deres Dør til Tegn paa, at de udelukkedes fra Markfællesskabet. I Reglen drog hver fjerde Mand af de krigspligtige ud, og han ombyttedes i Franken efter fire Ugers Tjeneste med en anden. I Spidsen for Fænniken (150—500 Mand) stod en Hauptmann, og 2—12 Fænniker dannede en »Haufe« under en Oberst. Bevæbningen var med 6 Meter lange Spyd eller — sjældnere — Hagebøsser[1]. Det er ikke usandsynligt, at disse Træk delvis genfandtes i den jydske Bondehær, navnlig da alt tyder paa, at der i den ogsaa fandtes et Element af tyske Landsknægte.

Sagen er nemlig dén, at det ved nøjere Betragtning bliver meget tvivlsomt, om det var de jydske Bønder, som alene besejrede Adelen ved Svenstrup. Samme Dag, som Slaget stod, skrev Grev Christoffer fra København til det norske Rigsraad: »Og der tilmed have vi forskikket nogle vore Krigsfolk ind i Jylland, som have og indtaget Vendsyssel, Viborg Stift og næstendelen alt Nordjylland«, og en Maaned senere hedder det i det ovenfor nævnte Brev fra Jørgen Kock til Hertugen af Mecklenburg: »Vi har ogsaa sendt ham (ɔ: Klement) vore Landsknægte, som laa paa Fyn, til Hjælp.«[2] Dette kan næppe forstaas anderledes, end at de tyske Landsknægte har været med ved Lere, hvor deres 6 Meter lange Spyd i Forbindelse med deres gode Disciplin maa have været Faktorer af afgørende Betydning. Da vi derimod intet hører om dem ved Joh. Rantzaus Storm paa Aalborg d. 18de Decbr., er de sikkert bleven kaldt tilbage til Øerne forinden, og Skipperen har altsaa maattet savne ikke blot den gode Stilling, men ogsaa de bedste Hjælpere, som han havde haft d. 16de Oktbr. Det var altsaa delvis Udlændinge, som besejrede vor Adel ved Lere, ligesom det var udelukkende Udlændinge, som slog vore Bønder ned i Aalborg.

[1] Seb. Englert: Der Bauernkrieg 1525, S. 14, 20, 24, 28.

[2] C. Paludan-Müller: Aktstkr. I, 206 og 224.

Disse to Hære, det jydske Adelsrytteri i Forbindelse med en Fænnike tyske Ryttere og de jydske Bønder sammen med en Skare tyske Landsknægte, stødte sammen, hvor nu den gamle Dæmning fører over den udtørrede Sig. Det eneste Træk af Kampen, som den gamle Beretning giver os, er, at de tyske Ryttere svigtede, men vi har maattet henvise Hvitfelds Fortælling om, at Adelens Rytteri sad fast, til Digtningens Verden. Det er et mærkeligt Tilfælde, at ingen af vore tre ældre Historikere, Saxo, Povl Helgesen og Hvitfeld, synes at have været godt kendt med Jyllands Topografi, og man mærker det paa en uheldig Maade i deres Skildringer. Dog er det maaske muligt at fastslaa endnu et historisk Træk af Begivenheden. Halvanden Maaned senere, d. 28de Novbr., skrev oppe i Norge Biskop Hans Reff af Oslo til Ærkebispen om Slaget: »Og siges det, at de (Adelsmændene) forrendte sig selv af Girighed (ɔ: Begærlighed) paa Fjenderne.«[1] Stedet er dunkelt, men kan man end være i Tvivl om det Adelen tillagte Motiv, er det dog tydeligt, at Adelens Heste maa have været udpumpede, da Kampen skulde begynde, og dette har været skæbnesvangert for Udfaldet.

Den historisk-topografiske Undersøgelse er hermed tilendebragt. Det ligger uden for dens Rammer at undersøge Motiverne til hele den Bevægelse, hvoraf Kampen ved Lere er et Led. Kun saa meget skal her siges, at ligesom Oprøret savner reformatorisk Karakter, gælder det samme om Slaget. I intet af dem deltager de lutherske Prædikanter, og de lutherske Stæder som Aalborg holder sig tilbage fra al Deltagelse. Noget andet er det, at Aalborgs Borgerskab senere lider frygteligt under Rantzaus Storm paa Byen. Der er næppe Tvivl om, at Bondehærens Hovedmasse har været katolsk, og at Bevæggrundene først og fremmest har været sociale. Der er her en afgjort Modsætning til Forholdene paa Øerne, hvor religiøse og social-økonomiske Motiver under Grevefejden gik Haand i Haand.

[1] Pal.-Müller II, 46.

JÆRNUDVINDINGEN PAA ISLAND I FORDUMS TIDER.

AF

NIELS NIELSEN.

Allerede for adskillige Aar siden blev jeg gennem en Angivelse af Jacob Langebek (1758 p. 500) opmærksom paa, at der i de islandske Sagaer omtales Folk, som har forstaaet Kunsten at udvinde Jærn af Myremalm. Et foreløbigt Studium viste, at der i Litteraturen, saavel den ældre som den moderne, findes anført saa mange Vidnesbyrd om Jærnfremstilling paa Island, at jeg maatte anse en Opsporing og Undersøgelse af Udvindingspladserne for et Arbejde, der havde nogen Udsigt til at lykkes. I Somrene 1923 og 1924 berejste jeg da en Del af Landets beboede Egne og fremdrog forskellige Rester efter den gamle Jærnudvinding. Største Delen af Arbejdet i Marken udførtes i Juli og August 1923, og Virksomheden i 1924 har kun været en Supplering af dette, om end paa ét Punkt af ret væsentlig Betydning. Undersøgelsens største Vanskelighed har været Udvindingsstedernes spredte Beliggenhed (jfr. Kortet p. 138), hvilket har medført lange og ret besværlige Rejser; den svage Bebyggelse og de lange Transportafstande til Kystbyerne har endvidere dannet Hindringer for Hjembringelse af indsamlet Materiale[1].

---

[1] Rejsen i 1923 blev muliggjort gennem økonomisk Støtte fra Dansk-Islandsk Forbundsfond, og Rejsen i 1924 blev understøttet af samme Institution samt af Carlsbergfondet og Japetus Steenstrups Legat. Bearbejdelsen af Materialet er fremmet gennem Tilskud fra Carlsen-Langes Legatstiftelse. Direktør Mathías Þórðarson takker jeg for Tilladelsen til at benytte Materialet paa Þjóðmenjasafn i Reykjavík.

Islands første Bebyggelse falder meget sent. Dette er i første Linje en Følge af Landets udprægede Randbeliggenhed ved Grænsen af det Omraade paa Jorden, hvor Mennesker finder saadanne Kaar, at de kan faa Midler til Livets Opretholdelse; dertil kommer, at Afstandene til Grønland og Skandinavien er meget store, og at de omgivende Have er vanskelige at besejle, hvilket medfører, at en ret høj Udvikling af Skibsbygningskunst og Sejlefærdighed har været nødvendig, før der kunde være Tale om at opdage og bebygge Island. Det er saaledes meget karakteristisk, at medens Grønland forholdvis tidligt bebygges af Eskimoer, der benyttede Polarøerne og Havisen som Bro fra det nordamerikanske Fastland til Grønland, har Danmarksstrædet dannet en uoverstigelig Hindring for deres videre Fremtrængen mod Øst, og det bliver som Følge heraf de øst for boende keltiske og germanske Folk, som paa et sildigere Tidspunkt kommer til at udføre Opdagelsen og Bebyggelsen af Island.

Den keltiske Kolonisering har næppe været af større Omfang (Thoroddsen 1890 p. 108). Uden Tvivl har disse første Kolonister kendt Kunsten at lave Jærn af Myremalm, i hvert Fald øvedes den i deres Hjemland, de britiske Øer; men om de har anvendt den i det nye Land vides ikke. Til Gengæld ved man, at de første germanske Kolonister, Landnamsmændene, bragte Jærnteknikken med sig fra Norge og anvendte den ogsaa paa Island. I de ældste Annaler træffes flere Angivelser herom.

Saaledes anfører Landnámabók (Udg. 1925 p. 45) om Landnamsmanden Björn: »hann bjó at Dalsmynni; hann blés fyrstr manna rauða á Islandi, ok var hann af því kallaðr Rauða-Bjørn« (han boede paa Dalsmynni; han var den første Mand, som blæste *rauði*, d. v. s. Myremalm paa Island, og han blev af den Grund kaldt Rauða-Bjørn). Samme Kilde siger (p. 68) om Landnamsmanden Ljótólfr, at han var »járnsmiðr; þeir réðust út í Fellskóga á Ljótólfsstaði« (han var Jærnsmed; de satte Bo paa Ljótólfsstaðir i Fellskógar).

Fremdeles indeholder Egils Saga Skallagrímssonar følgende interessante Beretning: »Skallagrímr var járnsmiðr mikill, ok hafði rauðablástr mikinn á vetrum. Hann lét gjöra smiðju með sjónum mjök langt út frá Borg, þar sem nú heitir Raufarnes« (Skallagrim var en stor Jærnsmed og havde megen Jærnudvinding [Myremalmsblæsning] om Vinteren. Han lod gøre en Smedje ved Søen meget langt ude fra Borg paa det Sted, som nu hedder Raufarnes). Tekstkritiske Undersøgelser af Vigfússon (1886 p. 13—14) har dog vist, at det sidste Punktum egentlig bør lyde saaledes: »Hann lét gjöra smiðju með sjónum eigi mjök langt út frá Borg, þar sem heitir Rauðanes« (han lod gøre en Smedje ved Søen *ikke* meget langt ude fra Borg paa det Sted, som hedder *Rauðanes*).

Ogsaa i Grettis Saga anføres Eksempel paa denne gamle Virksomhed (Udg. 1859 p. 122): »Hafði Þorsteinn mikinn starfa fyrir þessari smíð, þvi at han var járngjörðarmaðr mikill. Grettir var atgangsmikill at drepa járnit, en nennti misjafnt« (Þorsteinn var meget optaget af dette Smedearbejde, thi han var en stor Jærngøremand. Grettir var saare dygtig til at bearbejde Jærnet, men gad ikke altid). Vi har her et Vidnesbyrd om Jærnudvinding paa Island i første Halvdel af det 11te Aarhundrede. (Bruun og Jónsson 1909 p. 310).

Kongespejlet angiver ligeledes, at der fremstilles Jærn af Myremalm (Udgave 1848 p. 37): »Den ene Dag har man fundet den Malm i Overflod, og man har tænkt at rejse dertil en anden Dag og blæse dér og gøre Jern deraf, og da er denne »rauði« [Myremalm] blevet saaledes borte, at ingen ved hvor, og det kaldes der til Lands rauðaundr d. v. s. Myremalms Under«.

Endelig haves fra senere Tid et Par Dokumenter, hvori lignende Forhold berøres. 1406 omtales ved Grenjaðarstaðr en »ravda smidia at ollv«, som Þorleifur ejede (Dipl. isl. Bd. 3 p. 711); og 1446 havde Guðmundr Arason til Brjámslækur en »rauðasmidia stor med ollum tolum og onnur smidia minne« (Dipl. isl. Bd. 4 p. 689).

Men ogsaa efter den Tid synes Jærntilvirkning at være foretaget. Olafssen og Povelsen (II p. 663) anfører en Tradition, efter hvilken der i Bygden Kelduhverfe omkring Aar 1550 skal have været en norsk Mand, som fremstillede Jærn til eget Forbrug af »*Rauða*; hvorved man paa Island forstaar den rødagtige Okkerjord, men at han tilsidst var bleven kied deraf; thi Fordeele kunde ikke betale ham Omkostningerne.« Endvidere fortælles af samme Forfattere (I p. 147), at Jón Haldórsson, Præst i Hitardal 1691—1736, skal have gjort Forsøg paa at udvinde Jærn af de røde »Hraunstene«, som findes i et lille Fjæld i Hitardalen, og at Resultatet blev en meget fin og sejg Jærnsort. Dertil maa dog bemærkes, at Jón Haldórsson næppe med Held kan have anvendt »Hraunstene«, i hvert Fald ikke hvis Ordet tages i sin nuværende Betydning, idet man i Nyislandsk ved »Hraun« forstaar postglacial, basaltisk Lava, der kun indeholder ganske ringe Mængder af Jærn.

Foruden disse Angivelser om selve Jærnudvindingen træffer man imidlertid ofte i ældre Kilder omtalt Smede og tillige Jærn, hvilket forekommer under ikke mindre end fire forskellige Betegnelser, nemlig *blástr-járn, fellu-járn, teint járn* og *ásmundr.* De tre første Navne er de ældste; saaledes nævnes *blástr-járn* 1100 (Dipl. isl. Bd. I p. 165) og 1280 (Dipl. isl. Bd. II p. 169) samt i Grágás (II p. 193) og i Jónsbók (p. 215); *fellu-járn* træffes Aar 1100 (Dipl. isl. Bd. I p. 165), Aar 1280 (Dipl. isl. Bd. II p. 169), i Grágás (II p. 193) og Jónsbók (p. 215). *Teint járn* omtales ligeledes ved Aar 1100 (Dipl. isl. Bd. I p. 167), dernæst 1200 (Dipl. isl. Bd. I p. 309 og 318) og 1280 (Dipl. isl. Bd. II p. 171), samt i Grágás (II p. 194, 250 og 251). *Ásmundr* er en yngre Betegnelse, om hvis Oprindelse der foreligger flere Undersøgelser; her skal kun henvises til Otto v. Friesens Redegørelse (1922). Navnet træffes første Gang i en hollandsk Toldfortegnelse fra 1252; i hamburgske Toldfortegnelser kendes det tilbage til 1369; i det engelske Sprog optræder Glosen fra 1397, i Dansk fra 1402, i Svensk fra 1340 og i Norsk fra ca.

1500. I islandske Diplomer mødes Glosen *ásmundr* fra første Halvdel af det 15de Aarhundrede; saaledes 1440 (Dipl. isl. Bd. IV p. 616), 1475 (Dipl. isl. Bd. V p. 792), 1480 (Dipl. isl. Bd. VI p. 318) og talrige andre Steder.

Angaaende Betydningen af de forskellige Betegnelser for Jærn maa først og fremmest bemærkes, at *ásmundr* indtager en Særstilling, idet det er et skandinavisk Laaneord af ret sen Oprindelse, og altsaa ikke et oprindeligt Led i den gammelnordiske Jærn-Terminologi. Ordet osmund er sikkert af svensk Oprindelse og betød et Stykke fint Smedejærn af en bestemt Vægt (ca. 0,35 kg), men der synes at være foregaaet Forskydninger i Glosens Betydning i flere af de Sprog, hvor den har fundet Anvendelse; saaledes angiver Björn Haldorsson i sit islandske Leksikon, at Ordet ásmundr betegner »en Jærnklump, et raat Stycke Jærn, som man tager det uforarbejdet ud af Ovnen«, og Vidalin (1854 p. 97) giver en noget lignende Fortolkning, idet han gør det ensbetydende med »blásturjárn«, d. v. s. »det, som først render sammen til en Kugle eller Blok i »*rauða*«-Smedjens Esse«. I Overensstemmelse hermed anfører samme Forfatter (p. 161), at »fellu-járn er omsmedet eller omsmeltet ásmunda-járn«, og at Guðbrandur, Biskop til Hólar, ved »ófellt« Jærn forstaar ásmundr. Det synes heraf at fremgaa, at Afgrænsningen af Glosen ásmundr i Nyislandsk er undergaaet den Forskydning, at den her betyder det første Produkt ved en Fremstilling, altsaa en Luppe, og at man i det 18de Aarhundrede oven i Købet synes at have betragtet Glosen ásmundr som den ældste, jfr. Udtrykket »ásmundarjárn forðum daga« (Vidalin 1854 p. 97).

Med Hensyn til de tre andre Betegnelser, der, som Diplomerne udviser, er indbyrdes samtidige, maa det antages, at de betegner forskellige Jærnsorter, og det ligger da nær at jævnføre dem med de forskellige Trin i Jærnets Fremstilling og Efterbehandling. Dette bestyrkes ved en Betragtning af Vidalins Oplysninger om de paagældende Ord. »*Blásturjárn*« er, som anført, det første Produkt, »som ligner Slagger, og som

tages fra »rauða«-Smedjen med meget ru og ujævn Overflade og forskellig Størrelse. En »Fjerding« (10 Pd.) gjaldt lig med 10 »Fiske« (= 5 Alen Vadmel = 20 Sk. Specie, Vidalin p. 55). Det viste sig ofte at bide godt. Nogle var kugleformede, nogle aflange, men de fleste havde en flad Side. Faa af dem var mindre end til een Le, faa større end til to«. Der kan efter dette næppe være Tvivl om, at »blásturjárn« er ensbetydende med Ordet Luppe; endvidere faar vi den interessante Oplysning, at dette ufærdige Produkt var Handelsvare, og Luppens Størrelse belyses ved Angivelsen om Leerne. En særlig Interesse frembyder Sætningen: »Det viste sig ofte at bide godt«; noget saadant angives ikke for de andre Sorter, og man maa altsaa formode, at »blásturjárn« bed (skar) særlig godt. Nu maa erindres, at det ved første Brænding frembragte Jærn var forskelligartet i forskellige Dele af den samme Luppe, og at navnlig Kulstofindholdet varierede en Del; men ved Efterbehandlingen, en gentagen Ophedning og Udhamring under fri Tilgang af Ilt, formindskedes Kulstofprocenten og dermed Muligheden for en Hærdningsproces, idet kun Jærn med over 0,4 % Kulstof er hærdeligt. Angaaende Værdien anfører bl. a. Jónsbók (p. 215): »Átta fjórðunga vétt (80 Pd.) blástrjárns fyrir. V. aura. Vétt fellujàrns fyrir. VI. aura.« (= 36 Alen Vadmel).

Fellu-járn har formentlig betydet det næste Trin i Retning af det færdige Jærn. Efter Didrik af Berns Saga betyder Ordet: Jærn, hvoraf er »fellt ok vellt allt þat, er deigt er« (Udg. Kria 1853 p. 79). »Vella« betyder at koge. Det anførte Citat kan altsaa gengives saaledes: fellu-járn er Jærn, hvoraf der er udsondret (renset) og udkogt (udsmeltet) alt, hvad der er blødt (alle dejagtige Bestanddele). Ejendommeligt er det, hvor smukt denne Beskrivelse passer ind i den Forstaaelse, man gennem den moderne Teknologi har faaet af Processen. Luppen, altsaa blástrjárn, bestaar af to Hovedbestanddele, Jærn og Slagge, hvis Smeltepunkter ligger meget forskelligt, Jærnets meget højt og Slaggens lavt. Efterbehandlingen bestaar i, at Luppen ophedes til en Varmegrad imellem disse

to Smeltepunkter, saaledes at Jærnet kommer til at ligge som et fast Skelet i den flydende Slagge, og Resultatet af Bearbejdelsen er netop, at Slaggen sprøjter ud, og at Jærnskelettet hamres sammen. Vidalin (1854 p. 161) siger om fellu-járn, at han ikke betvivler, at det er »omsmedet eller omsmeltet ásmunda-járn (d. v. s. Luppe), hvilket under den sidste Smeltning løber sammen i Essen og danner saa store Jærnboller, som de dertil lavede Tænger kan gribe om, og en Mand med en saadan Tang kan bære til Ambolten under den Hammer, som dér slaar Jærnet i de aflange Stænger, som vi jævnlig faar hos Købmanden, snart længere, snart kortere, men næsten altid hugget ud i de smaa Stykker, som Almuen kalder *járn-milli*. .... Jærnet bliver saaledes først til *fellt* eller *fellu-járn*, naar det under den anden Smeltning, som før omtalt, bliver omkogt og slaaet ud i de aflange Stænger. Vi har endnu i vort Sprog Levninger af denne Glose, idet vi kalder »niðurfellu-járn« det, som af mange smaa Brudstykker og Smaastumper smelter sammen i en Bolle i Essen og derefter hamres ud i Stænger paa Ambolten. Jeg anser det hævet over al Tvivl, at Guðbrandur Biskop i sit Testamente har ment ásmunda-járn og stánga-járn, naar han siger: »Intet Jærn fandtes her ved Bispesædet paa Hólar, hverken »fellt« eller »ófellt«. »Fellt«, siger han, derved forstaar jeg *stanga-járn*, og »ófellt«, derved forstaar jeg *ásmunda-járn*. Sikkert er det at »fellt járn«, hvoraf en »vétt« efter Kaupabálker 5 gælder 6 Øre, har han ikke kaldt *teint járn*, det vil sige udhamret Jærn, fordi Kaupab. 6. Kapitel nævner, at det har Taksationsværdi (ikke nogen bestemt, fastsat Pris)«. *Fellu-járn* betyder altsaa Resultatet af den første Efterbehandling.

Teint járn har (jfr. Hægstad og Torp: Gammel norsk Ordbok, Kristiania 1909), været endnu bedre end fellu-járn og synes at have betegnet Jærn udsmeddet i Stang- eller Tenform. I et Diplom fra ca. 1200 anføres saaledes, at »Járn teint skal vera jafnlang(t) vaðmáli« (Dipl. isl. Bd. I p. 318, Grágás II p. 251).

I den nyere Litteratur om Island berøres hist og her den gamle Jærnudvinding. Allerede Olafssen og Povelsen (1772) meddeler Fund af Jærnslagger, Notitser i de gamle Annaler samt mundtlige Traditioner, altsammen Vidnesbyrd om Jærnudvinding. Olavius (1780) har en enkelt Meddelelse om en saadan Virksomhed. Senere har Kristian Kålund (1877—82) samlet, hvad man paa den Tid vidste om Jærnudvindingen. Det næste Bidrag til Kundskaben om den islandske Jærnfremstilling er af ret stor Betydning, idet det indeholder et Tilløb til en Undersøgelse af Udvindingspladser. Det skyldes Sigurður Vigfússon, som i sin Beretning om en i 1881 og 1884 udført arkæologisk Undersøgelse (Árbók Fornleifafélags 1882 og 1886) meddeler nogle Oplysninger om Fund af Jærnslagger i Egnene ved Bredefjorden og tillige omtaler Fund af en Smedetang og en kløvet Jærnklump. Daniel Bruun og Finnur Jónsson (1909) nævner ligeledes Fund af Jærnslagger. Dernæst har forskellige Forfattere, der har beskæftiget sig med de islandske Skove, berørt den Mulighed, at Jærnfremstillingen kan have bidraget til Skovenes Forfald, saaledes Sigurðsson 1900 og 1921, Flensborg 1901 og Oppermann 1924. Endelig giver i Lýsing Íslands Bd. II p. 325 Þ. Thoroddsen en Oversigt over de foreliggende Angivelser af Jærnfremstilling paa Island.

Forskningens nuværende Standpunkt kan da sammenfattes i følgende: Dels fra historiske Vidnesbyrd, dels fra Iagttagelser i Marken af Jærnslagger vides det, at Jærnudvinding har fundet Sted paa Island fra Landnamstiden til det 15. Aarhundredes Slutning, ja visse Tegn tyder endog paa, at man enkelte Steder har fortsat til Udgangen af 17. Aarhundrede. Men nogen samlet og udtømmende Redegørelse for Spørgsmaalet foreligger imidlertid ikke, og der vides praktisk talt intet om Udvindingspladserne, Ovnene, Malmens Bearbejdelse, Brændselet og Efterbehandlingen af det frembragte Jærn, kort sagt, Teknikken er ganske ukendt.

Hensigten med de paafølgende Undersøgelser er da, dels

at give en Oversigt over de kendte Jærnudvindingspladser paa Island, dels at yde Bidrag til Forstaaelsen af den anvendte Teknik og endelig at forsøge en ganske kort Redegørelse for Jærnfremstillingens Udviklingsgang i det nordvestlige Europa med særligt Henblik paa Forholdene i Danmark, Skandinavien og Island.

Jærnudvindingspladser paa Island.

1. Gamli Ossabær. Ved Ødegaarden Gamli Ossabær i Landeyjar, Rángárvallasýsla paavistes betydelige Rester efter en Jærnudvindingsplads og en Smedje. Paa Museet i Reykjavík findes to Brudstykker af Lergryder til Fremstilling af Jærn (Nr. 6212 a og 6212 b). Da Fundet i næsten alle Henseender indtager en Særstilling, vil det blive behandlet for sig; om nærmere Oplysninger henvises til senere.

2. Alviðra. Ved Gaarden Alviðra i Landskabet Ølfus, Árnessýsla findes en Udvindingplads. Den omtales ganske kort flere Steder i Litteraturen (Vigfússon 1882 p. 72 og Thoroddsen: Lýsing Íslands Bd. II p. 325). Paa Museet i Reykjavík findes en ca. 12 cm stor Jærnslagge, som angives at stamme herfra; det er en typisk, ganske godt smeltet Herdgrubeslagge (Nr. 1639). — Paa Stedet iagttoges følgende: Slaggerne ligger Nord for Gaarden ca. 1 km fra denne; Afstanden fra Ingólfsfells Stejlrand er ca. 200 m. Terrainet skraaner en Del, hvilket har medført nogen Jordkrybning, og dette i Forbindelse med Tuedannelse har forstyrret Forekomsten en Del. Der saaes en rund, ca. 60—70 cm vid Plet med sort Jord, Slagger og Trækulrester. Saavel Trækul som Slagger, hvoraf de største Stumper maalte ca. 10 cm, var spredt noget ud over den angivne Plet. Der foretoges en Gravning, men paa Grund af de ovennævnte uheldige Forhold gav den intet Resultat.

3. Túngufell. Om Gaarden Túngufell, Árnessýsla, meddeler Kålund (Bd. I p. 189), at tidligere strakte Bebyggelsen sig langt op i de nuværende Fjældheder Nord for Bygden, og der findes her, navnlig langs Hvítá en Mængde Gaard-

ruiner. Der paavises saaledes en Tomt, Djáknadyngja eller Djáknadys, hvori er fundet adskillige Smaating »og mange Smedieslagger, hvorfor Stedets fordums Beboer af nogle antoges at have smeltet »Røde« (rauði)«.

4—7. **Borg.** Fra Borg i Borgarfjarðarsýsla haves flere Vidnesbyrd om gammel Jærnudvinding. Det er tidligere

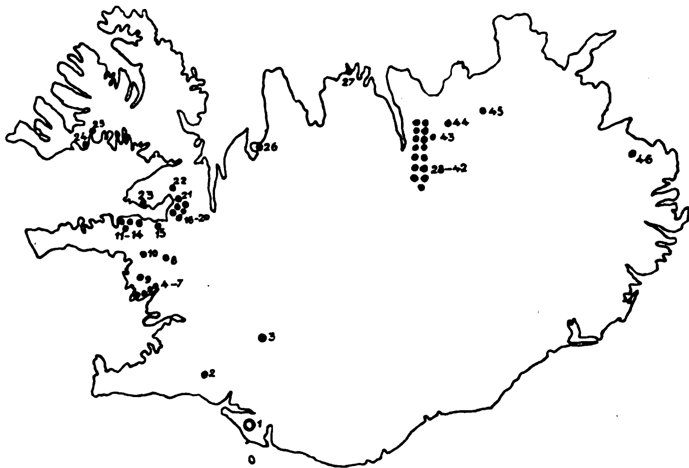

Fig. 1. Kort over Jærnudvindingspladserne.

(p. 131) omtalt, at Egils Saga indeholder en kort Beretning om Skallagrims Jærnfremstilling paa dette Sted. Foruden det anførte meddeler Sagaen, at Skallagrim savnede en Amboltsten og fik en saadan ved at ro ud med en otteaaret Baad til de i Bugten liggende Miðfjarðareyjar, og ved disse dykkede han ned og hentede en stor Sten op i Baaden. Denne Sten anbragte han foran Smedjen, og paa Sagaskriverens Tid laa den der endnu og »mange Slagger ved den«, men den var saa stor, at fire Mænd ikke kunde løfte den. Omkring 1820 paaviste man en Sten, der formentes at være Skallagrims Amboltsten; dens Størrelse var ca. 9 × 6 Alen og dens Vægt 29100 Pund (Vigfússon 1886 p. 15).

En anden Sten, hvortil den samme Tradition knyttes,

omtaler Kålund (Bd. I p. 378). Den skal have ligget Øst for Gaarden Rauðanes, og dens Længde angives til 4—5 Alen, men Kålund har ikke set Slagger ved den, og der er intet fundet, som kan bekræfte Traditionen. Af denne og flere andre Grunde er det sikkert berettiget, naar Vigfússon (1886 p. 15—16) kommer til det Resultat, at vel maa man anse Sagaskriverens Beretning om Forekomsten af en stor Amboltsten paa Rauðanes for troværdig, men at denne ikke er den samme som nogen af de to Sten, hvortil Traditionen knyttedes henholdsvis 1820 og 1870—80. I 1923 har jeg besøgt Stedet, men har ikke hos Befolkningen fundet nogen Tradition angaaende Skallagrims Amboltsten knyttet til nogen nu synlig Sten.

Saavel Kålund (Bd. I p. 378—79) som Vigfússon (1886 p. 15) omtaler, at der ved Rauðanes er fundet Slagger og Trækul i en Plet Nordøst for Gaarden, men der er ikke paavist Rester af Bygning eller Esse. En Prøve, der herfra er indsendt til Museet i Reykjavík Aar 1878 (Mus. Nr. 1638), bestaar af to typiske Herdgrubeslagger med Blærerum, ormformede Figurer, enkelte Trækulrester samt Trækulaftryk, hvoraf et Par af forholdsvis anselig Størrelse. Slaggernes Størrelse er henholdsvis 10 og 20 cm. Det er formentlig den samme Udvindingsplads, som jeg i 1923 besøgte. Den ligger ca. 1 km Nordøst for Gaarden Rauðanes i den vestlige Skraaning paa en af de Smaahøje, der forekommer i stort Antal i Egnen. I Overfladen saaes mange Jærnslagger, hvis Størrelse for det meste var under 15 cm. Flere Stykker havde Vægtfylde paa 4—5, andre havde Aftryk og Rester af Trækul; 6 m fra Slaggepletten fandtes en 4 m bred Trækulplet; desuden fremdroges ildskørnede Sten i ret stort Antal, og der fandtes ved Slaggepletten en Samling større Sten, som muligvis er Rester af en Ovn; noget sikkert kan dog ikke siges herom, da hele Feltet med Trækul og Slagger er stærkt forstyrret ved Jordkrybning. Befolkningen angiver desuden at have truffet Jærnslagger 3 andre Steder i Egnen, nemlig i Borgarnes, hvor man under Opførelsen af et Hus

skal have konstateret en ganske betydelig Slaggeforekomst, dernæst nær ved Kysten omtrent ved Gaarden Rauðanes, — denne Forekomst er nu opslugt af Havet, — og endelig ved Bækken Háfslækur nogle km vestligere.

8. Dalsmynni. Ifølge Landnámabók var Rauða-Björn den første, som lavede Jærn paa Island (jfr. p. 130).

9. Smiðjuhóll. Ved Gaarden Smiðjuhóll, Mýrasýsla, »skal der i Oldtiden have fundet myremalmssmeltning sted« (Kålund Bd. I p. 383), og i hvert Fald en Del af Virksomheden tilskrives Skallagrim. Ved et Besøg paa Stedet i 1923 kunde intet oplyses, hverken om Forekomst af Slagger eller om den af Kålund omtalte »Grásteinn«.

10. Hítardalr. I Hítardalr, Mýrasýsla, skal Præsten Jón Haldórsson omkring Aar 1700 have gjort Forsøg paa at udvinde Jærn af røde »hraunstene« (Olafssen og Povelsen 1772 p. 147, Kålund Bd. I p. 393).

11. Saurar. Ved Gaarden Saurar i Snefellsnesssýsla er fremdraget adskillige Rester af Jærntilvirkning i Marken Nord for Gaardens Tun (Vigfússon 1882 p. 72 og 100). Paa Museet i Reykjavík findes en Slagge efter Herdgrubeteknik; den har ormformede Figurer dannet ved Størkning fra draabeflydende Tilstand, dens Vægtfylde er ret ringe; Trækulaftryk mangler (Nr. 2041). Endvidere findes samme Sted en stor Smedetang og et kløvet Jærnstykke, der maa tydes som en helt færdigbehandlet Luppe, og som senere skal gøres til Genstand for nærmere Omtale (Vigfússon 1882 p. 100 Nr. 2148). Sporene var i 1923 meget svage, grundet paa store Gravningsarbejder, udførte dels for at udvide og forbedre Tunet, dels under Anlæggelsen af en Vej. Det lykkedes kun at optage ganske enkelte Jærnslagger.

12. Hrísar. Ved Gaarden Hrísar i Snefellsnessssýla er fundet anselige Vidnesbyrd om Jærnudvinding, bl. a. en Slaggeblok paa 9 Pund (Kålund Bd. I p. 448).

13. Svelgsá. Lige uden for Tungrænsen ved Gaarden Svelgsá i Snefellsnesssýsla paavistes en lille Dynge Jærn-

slagger, der alle var typiske, storgrubede og med mange Trækulaftryk. Gaardens Ejer meddelte, at de var kommen for Dagen ved Udjævning af Tomten efter en gammel Kirke med tilhørende Kirkegaard, som har ligget indenfor den nuværende Tungrænse. Slaggerne dannede et tæt Lag under Tomten, og det maa altsaa antages, at Kirken er bygget oven paa den gamle Jærnudvindingsplads.

14. Valshamar. Ved Gaarden Valshamar i Snefellsnesssýsla findes Jærnslagger flere Steder i Tunet, men Sporene efter Jærnudvinding er svage paa Grund af Tildækning ved Udjævningsarbejdet.

15. Dúnkr. Til Gaarden Dúnkr i Dalasýsla knytter sig et Sagn om gammel Jærnudvinding fra Gaarden Gautastaðir (Kålund Bd. I p. 460), men der kan ikke nu paavises Spor af en saadan. Derimod iagttoges i Gaardens Tun en Amboltsten med to firkantede Huller.

16—20. Ljárskógar. Den i Grettis Saga omtalte Jærnudvinding, udøvet af Þorsteinn Kuggasson og Grettir, maa henføres til Gaarden Ljárskógar i Dalasýsla. Stedet er allerede flere Gange omtalt og besøgt af Forskere. Kålund (Bd. I p. 474) gengiver det ovenfor anførte Citat (p. 131) fra Grettis Saga og knytter til Betegnelsen »járngjörðarmaðr mikill« følgende Anmærkning: »Dette udtryk er vistnok i almindelighed bleven forstået, som om dermed sigtedes til, at Torsten Kuggessøn skulde have drevet megen jærnudsmeltning; og i overensstemmelse hermed vil man have fundet spor af slagger ved åen Fåskrud, desuden kul og slagger oppe i »åsene« i gårdens land og også slagger ved gravning hjemme i tunet. Det omtalte spor ved åen Fåskrud synes dog ikke at bestå i andet, end at jorden her på bægge sider af vejen er sortagtig og ligesom forbrændt på grund af en halvforvitret, grusblandet vulkansk stenart, som findes her«. Vigfússon (1882 p. 4—7 og 72) har besøgt Stedet og paavist anselige Vidnesbyrd om Processen; han anfører saaledes Fund af Slagger, hvoraf en enkelt havde Tværmaal paa ½ Alen;

endvidere fandtes et stort Jærnstykke med Mærker efter Mejsel. Foruden dette Fund, som gjordes i selve Tunet, menes der at forekomme Jærnslagger fire andre Steder paa Gaardens Jord.

Daniel Bruun og Finnur Jónsson (1909 p. 310) udgravede en Tomt, som ligger i Tunet. Den viste sig at være tvedelt ved en Tværvæg. Hele Tomten kan efter Forfatternes Mening ikke som tidligere antaget være Rester af Gudehus, men maa opfattes som en Indhegning, der er bygget paa et Sted, hvor man har udvundet Jærn af Myremalm, med Affald fra Jærnudvinding. Dynger af Kul og Slagger fandtes ikke blot i begge Indhegningens Afdelinger, men ogsaa under Tværvæggen. — Ved et Besøg paa Stedet i 1923 iagttoges følgende: Tomten kan endnu erkendes; i umiddelbar Nærhed af den ligger en Forhøjning, 10—15 m i Tværmaal og med en Højde af 1,5 m. Den bestaar yderst af en 35 cm tyk Muldkappe, som bærer god Græsvækst; derunder findes sort Jord, der indeholder Mængder af 10—15 cm store Jærnslaggestumper, ildsprængte Sten, Trækul og Aske. Der foretoges et Par Gravninger, men saavel Hustomten som Slaggedyngen viste sig at være forstyrrede ved tidligere Gravninger og Udjævninger af Tun-Fladen; en større Udgravning skønnedes under disse Forhold ikke at være lønnende.

Nord for Slaggedyngen, en halv Snes Meter fra denne, ligger en Amboltsten, hvis ene Side er nogenlunde plan og maaler 60×70 cm. Stenens Højde er 40 cm.

Endvidere lykkedes det at paavise Jærnslagger ved Fáskruðsá. Forekomsten er lidet righoldig og ret forstyrret, dels ved Afblæsning, dels af den pletvis ret frodige Plantevækst. Det er rimeligvis den af Kålund omtalte Forekomst. Myremalm findes i store Mængder paa Gaardens Jorder.

21. Glerárskógar. Lidt Nord for Tunet ved Gaarden Glerárskógar i Dalasýsla findes en aflang Plet paa ca. 50 m med Jærnslagger. De ligger spredt og findes kun i Overfladen; ejendommeligt er det, at der næsten udelukkende findes

større Blokke, paa 16—20 cm, medens Smaastumper savnes. Det oplystes, at der omtrent midt i Tunet findes et Slaggelag, som nu er overdækket med et tykt Muldlag, og herfra maa de førstanførte antages at stamme. Slaggen er smukt udviklet, med talrige Aftryk af Trækul og store runde Blærer. Der iagttoges en Sten, hvis ene Side var dækket af størknet Jærnslagge.

22. Sælíngsdalstúnga. I Tomten Bollatoptir ved Sælíngsdalstúnga i Dalasýsla er ved Gravning fremdraget flere Jærnslagger (Kålund Bd. I p. 481). Om denne Forekomst meddeler Vigfússon (1882 p. 72), at der er fundet en Mængde Slagger og Trækul. Det største Stykke vejede næsten 5 merkur = $2^1/_2$ Pund. I 1923 kunde Sporene efter Jærnudvinding ikke paavises.

23. Ljótólfsstaðir. I Landnámabók omtales, at Ljótólfr var »járnsmiðr«, og at han satte Bo paa Ljótólfsstaðir i Fellskogar (Landnáma Udg. 1925 p. 68).

24. Brjámslækr. Et Dokument fra 1446 anfører, at Guðmundr Arason til Brjámslækr, Barðastrandarsýsla, havde en stor »Rauða« smedje med alt Værktøj og en anden mindre Smedje (Dipl. isl. Bd. IV p. 689).

25. Þingmannaá. Ved den nordvestlige Bred af Þingmannaá i Nærheden af dennes Udløb i Vatnsfjörðr, Barðastrandarsýsla, findes Spor efter Jærnudvinding. En Beskrivelse heraf foreligger hos Olafssen og Povelsen (1772 Bd. I p. 407—08). Det omtales, at der det paagældende Sted findes en Toft, hvori O. og P. i 1753 lod foretage en Gravning, men ved denne Lejlighed fremdroges kun Kul og Aske. I Aaret 1760 blev Stedet atter besøgt, og det viste sig da, at Aaen havde revet noget af »Jordsværen« ned, og i Aabredden fandtes »mange Stykker af meget stort og svært Jærnsinner; hvorpaa man gravede i Jorden paa nye og fandt endnu fleere af samme Slags. Sagen kan ikke tviles paa; thi Prøverne viise, at de er fra saadant et stort Jærn- eller Smeddeværk, og ingen sædvanlig eller middelmaadig Esse-Ild«.

Desuden fremdroges en Amboltsten med et »firkantet og dybt indhugget« Hul. Efter Traditionen tilskrives Udvindingen Gestur Oddleifsson. Ovenstaaende gengives kort hos Kålund (Bd. I p. 548). Paa Museet i Reykjavík findes en Slagge med Rester og Aftryk af Trækul og enkelte forrustede Jærnkorn (Nr. 3301).

26. Þingeyrasandur. I Þingeyrasandur i Húnavatnsýsla skal være paavist Spor af en »rauðasmiðja« (Kålund Bd. II p. 31). I 1923 har jeg forgæves søgt at faa nærmere Oplysning om den; jeg har ikke kunnet paavise Levninger fra en Udvindingsproces og har heller ikke hos den omboende Befolkning truffet nogen Tradition om Jærnudvinding. Derimod kendte flere Kålunds Angivelse.

27. Fljótshorn. Paa et Sted, som kaldes »Smidiebacke« ved Fljótshorn i Skagafjarðarsýsla, skal man tidligere have fundet »Raude eller jernhaltig Ertz, og en Smed, for at være i Nærheden, der havde opbygget en Smelte-Hytte. Levningerne af samme sees endnu, oven for en høi Bakke« (Olavius 1780 p. 260).

28—42. Fnjóskadalur i Suður-Þingeyjarsýsla er sikkert den Bygd paa Island, som har haft den største Jærnudvinding. Allerede Olafssen og Povelsen (1772 p. 663) omtaler et Fund af Jærnslagger ved Háls Præstegaard. I en lille Høj fandtes her »Kull og Sinner, især af de store svære og meget jærnagtige«; senere har det vist sig, at der er Rester efter Jærnudvinding mange andre Steder i Dalen. Saaledes i Forgreningen Bleiksmýrardalur ved Vindhólanes og Kvíasel og i selve Dalen paa følgende Steder: Bakki, Belgsá, Þórðarstaðir, Lundur 3 Steder (suppleret med en fjerde Forekomst 1923), Veturliðastaðir, Vaglir, Víðivellir, Draflastaðir og Skarð (Sigurðsson 1900 p. 147). Flere af disse Forekomster af Jærnslagger har ogsaa Flensborg iagttaget (1901 p. 19, 20 og 23). Der er i denne Bygd ialt paavist 15 Jærnudvindingspladser, hvoraf nogle skal omtales nærmere.

Ved Gaarden Vaglir danner Slaggedyngen en Høj i Tunets

Nordiske Fortidsminder. 4to. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.). 2. Binds 1. Hefte, 1911; 2. Hefte, 1918. Hvert Hefte 6 Kr. 2. Binds 3. Hefte, 1923. 9 Kr.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1.—3. Bd. 1832—36. 12 Kr.

Petersen, N. M., Bidrag til den oldnordiske Literaturs Historie. 1866. 3 Kr.

Register til Njála 2. bd. og K. Gíslasons andre afhandlinger. 1896. 1 Kr.

Saga af Tristram ok Ísönd samt **Möttuls saga.** 1878. 6 Kr.

Sturlunga saga i dansk oversættelse ved Kr. Kålund, versene ved Olaf Hansen. 1.—2. bind. 1904. 12 Kr.

Sturlunga saga, udg. efter håndskrifterne. 1.—2. bd. 1906—11. 20 Kr.

Følgende Skrifter ere udsolgte:

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquæ linguæ septentrionalis. 1860. Ny Udg., ved Finnur Jónsson. 1913—16.

Fornaldar sögur norðrlanda. 1.—3. Bd. 1829—30.

Fornmanna sögur. 1.—12. Bd. 1825—37.

Færeyínga saga eller Færøboernes Historie. Udg. af C. C. Rafn. 1832.

— — oder Geschichte der Bewohner der Färöer. Herausgegeben von C. C. Rafn u. G. C. F. Mohnike. 1833.

Grønlands historiske Mindesmærker. 1.—3. Bd. 1838—45.

Hermod. Det nordiske Oldskrift-Selskabs Tidende. 1825—26.

Hovedberetning fra det Kgl. Nord. Oldskrift-Selskab for Aarene 1825, 1826 og 1827. 1828.

Íslendínga sögur. 1.—2. Bd. 1829—30.

— — 1.—2. Bd. 1843—47.

Jahresberichte der Königl. Ges. f. nord. Alterthumskunde. 1837—42.

Krákumál sive Epicedium Ragnaris Lodbroci. Med dansk, latinsk og fransk Oversættelse. Udg. af C. C. Rafn. 1826.

Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed. 1836.

Nordiske Fortids Sagaer, oversatte af C. C. Rafn. 1.—3. Bd. 1829—30.

Oldnordiske Sagaer i Oversættelse. 1.—12. Bd. 1826—37.

Petersen, N. M., Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude. 1.—4. Bd. 1839—44.

Scripta historica Islandorum. 1.—12. Bd. 1828—46.

Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed. 1.—2. Bd. 1826—29.

Vestiges d'Asserbo et de Söborg. 1855.

INDHOLD.

Side

Af dette Tidsskrift udkommer et Hefte gjennemsnitlig hvert Fjerdingaar. Fire Hefter udgjøre et Bind, som koster 6 Kr. Enkelte Hefter sælges ikke.

Bidrag til Tidsskriftet sendes til det Kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Bestyrelse (Prinsens Palais, Frederiksholms Kanal 12, Kjøbenhavn B).

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1926.

III. RÆKKE. 16. BIND.
3. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af **Oldskrift-Selskabets** eller de med dets Understøttelse udgivne Skrifter ere følgende i Kommission hos den Gyldendalske Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa dem for ²/₃ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prinsens Palais, Kbhvn. B; (hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo):

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1919. Hver Aargang 4 Kr. 1920—25, à 6 Kr. Fortsættes med et Bind aarlig, à 6 Kr: (Aargangene 1916, 1918, 1919 og 1920 ere udsolgte.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—45, 5 Bind; 1846—63, 18 Bind. Hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aarg. 1836—63, 1 Bd., 6 Kr. (Aargangene 1844—45, 1846, 1847, 1850, 1852 og 1859 sælges ikke særskilt.)

Antiquarisk Tidsskrift. 1.—7. Bd. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités Russes, ved C. C. Rafn. T. I—II. 1850—52. 4to. 40 Kr.

Antiqvitates Americanae sive Scriptores septentrionales rerum Ante-Columbianarum in America, 1837, 4to. Med fransk Résumé (Antiquités Américaines), 1845, 4to. Ved C. C. Rafn. 20 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Tavler). 1857. Fol. 20 Kr.

Breve fra og til C. C. Rafn. Udgivne af B. Grøndal. 1869. 3 Kr. 50 Ø.

Gröndal, B., Clavis poëtica antiquæ linguæ septemtr. 1864. 4 Kr.

Guide to northern archæology. London 1848. 1 Kr. 50 Øre.

Hauksbók, udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4to, samt forskellige papirshåndskrifter. 1892—96. 12 Kr.

Íslendínga sögur. 1.—2. Bd. 1829—30. 9 Kr.

Íslendínga sögur. 3. Bd. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. Bd. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863 8 Kr.

Konungs skuggsjá, Speculum regale. 1920—21. 12 Kr.

Kornerup, J., Kongehøiene i Jellinge. 1875. Fol. 15 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Landnámabók Íslands, udg. efter de gamle håndskrifter. 1925. 10 Kr.

Leitfaden zur Nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39, 1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1919, hver Aargang 1 Kr. 1920—25, 1926—27; hver Aargang 1 Kr. 50 Øre. 6 Aargange udgjøre et Bind.

vestlige Kant paa Randen af Dalskraaningen. Dens Tværmaal er ca. 50 m og dens største Tykkelse 1,5—2 m. En nærmere Undersøgelse viste, at Højen foroven indeholdt et ca. 25 cm tykt Muldlag. Derunder laa sort Jord, Trækul, Aske og Sten i utydelig Lagdeling. Trækul forekom i anselig Mængde og ofte i særdeles velbevaret Tilstand. Endvidere fandtes lidt ubrændt Træ og nogle Stumper Birkebark. Endelig fremdroges en Mængde Jærnslagger, dog ikke saa mange, at deres samlede Rumfang kan antages at udgøre Halvdelen af Dyngens. En Del af disse Slagger var, hvad Form angaar, af bestemt, fælles Type. Det var store, tungeformede Plader, ca. 45 cm lange og ca. 20 cm brede, formentlig dannede i en ca. 5 cm dyb Rende, hvor den sejgtflydende Slagge er væltet ud og størknet i ormformede Figurer. Der fandtes intet Spor af nogen Ovn, og hele Dyngen er utvivlsomt en Affaldsdynge fra en Ovn, som har ligget oven over, men nu er forsvundet ved Anlæggelsen af Tunet. I Højens Overflade fandtes Tuden til en Blæsebælg, som senere skal beskrives (p. 153). Endvidere optoges en Del Dyreknogler, for største Delen stærkt sønderbrudte og forbrændte, samt en ejendommelig Aske med smaa Trækulstumper og mange smaa Rester af Dyreknogler, som fandtes i særlige Lag, der kun var nogle faa cm tykke.

Om Resterne fra Jærnudvindingen ved Gaarden Lundur kan meddeles følgende Oplysninger. Der findes en stor Slaggedynge lige ved Tungrænsen. Med Hensyn til Beliggenhed, Størrelse og Indhold minder den overmaade meget om den nys omtalte Forekomst ved Vaglir. Dens største Tykkelse er ca. 2 m. Der fremdroges en Mængde sværtede og ildsprængte Sten. Umiddelbart Nord for Slaggedyngen løber en lille Bæk med ret stærkt Fald. Foruden denne Slaggeforekomst paavistes 3 andre paa Gaardens Jord. Den ene findes ved Ødegaarden Vindheimar. Der saas her nogle Slagger og lidt Trækul, men Forholdene var en Del forstyrrede ved Jordkrybning. De to andre findes paa det Sted, som hedder Búðar-

Fig. 2.

brekka; den ene er meget fattig og bestod kun af ca. 25 Slaggestumper, hvad der muligvis skyldes, at der gaar et Vildbækkeleje ned over den; den anden er en tæt, rund Slaggeplet, ca. 8 m i Tværmaal, Slaggerne er smaa og blærede. I Forekomstens umiddelbare Nærhed findes flere store Trækulpladser.

Endelig skal omtales en Slaggeforekomst ved Gaarden Belgsá (Fig. 2). Den findes ca. 50 m Øst for Fnjóská's Erosionsskrænt, paa en gammel Flodterasse. Den for store Dele af Island saa karakteristiske Afblæsning har her været særdeles virksom, saaledes at al Løsjord er borte; Overfladen af Jorden tegner sig nu tæt stenlagt. Slaggeforekomstens Udstrækning er ca. 15 × 5 m, og den danner en lille Højning paa ca. 75 cm. Selve Slaggelaget er imidlertid kun ca. 30 cm tykt, men ligger paa en 40—50 cm høj Forhøjning af Løsjord. Dette Forhold maa forklares saaledes, at der tidligere har været et 40— 50 cm tykt Lag Løsjord over en større Del af

det paagældende Areal, men det er blæst af, og kun dér, hvor de tunge Slagger har ligget og holdt paa Jorden, har den faaet Lov til at forblive. Situationen paa dette Sted giver altsaa for det første et Begreb om Afblæsningens Omfang og tillige et Maal for dens Alder, idet den i hvert Fald er yngre end Jærnslaggerne; den kan saaledes højst være nogle Hundrede Aar gammel. Slaggerne er af sædvanlig Type, og der er mange Trækulstykker. Endvidere optoges 2 Stumper Jærn, flere Dyreknogler, en Amboltsten og en Del uomdannet Myremalm. Øst for Slaggedyngen paavistes en Ristningsplads for Myremalm, en Miletomt, flere nedbrudte Jærnovne og en fuldkommen uforstyrret, smuk Ovn. Disse Forhold skal senere omtales nærmere (p. 155). Paa Fig. 2 ses i Forgrunden den afblæste Overflade, til højre Ovn-Stensætningen, til venstre Amboltstenen.

43. Ljósavatn. Ved Gaarden Ljósavatn i Suður-Þíngeyjarsýsla fandt Daniel Bruun og Finnur Jónsson Jærnslagger i Ruinerne efter Torgeir Godes Hov (Bruun 1897 p. 173; Bruun og Jónsson 1909 p. 303).

44. Grenjaðarstaður. Ved Gaarden Grenjaðarstaður i Suður-Þíngeyjarsýsla omtales i 1406 en »ravda smidia at ollv« (Dipl. isl. Bd. III p. 711).

45. Kelduhverfi, Norður-Þíngeyjarsýsla. Ved Aar 1760 levede i Fnjóskadalur en Tradition, hvorefter en norsk Mand i denne Bygd ca. 1550 »for sit Hus bereedede Jærn af Rauða — men at han tilsidst var bleven kied deraf; thi Fordeele kunde ikke betale ham Omkostningerne« (Olafssen og Povelsen 1772 p. 663).

Ogsaa fra Østlandet haves Vidnesbyrd om gammel Jærnudvinding. Der omtales saaledes i ældre Kilder flere Gange Jærnsmede i denne Del af Landet. Fund af Jærnslagger haves dog foreløbig kun fra:

46. Kirkjubær i Hróarstunga, Norður-Múlasýsla, hvor der hist og her skal være Spor af »rauðasmiðja« (Kålund Bd. II p. 206).

Den islandske Jærnudvindings Teknik.

a. Malmen.

De basaltiske Bjærgarter, der opbygger Island, er som Helhed ret jærnrige. Ved deres Forvitring frigøres store Mængder af Jærnforbindelser, som hovedsagelig med Grundvandet føres omkring i de øvre Jordlag for atter at udskilles efter kortere eller længere Tids Forløb. Udskillelsen sker paa ret forskellig Vis, og der dannes flere Typer af Jærnaflejringer. Den mest iøjnefaldende er den overfladisk udfældede Jærnokker, som fremkommer, hvor det jærnførende Grundvand træder frem i Dagen som Kilde; disse Dannelser findes yderst almindeligt paa Dalskraaningerne, et Stykke oppe paa Siden, og strækker sig som store, rødbrune Bælter fra Kilderne ned mod Dalbunden. Det er meget betydelige Jordmasser, der paa denne Maade farves af Rust, men Jærnindholdet er ikke stort; navnlig er som Regel ved disse overfladiske Dannelser ikke Tale om en saadan Samling, Koncentrering af Jærnforbindelserne til Blokke eller Kager, som er saa typisk for den egentlige Myremalms Opstaaen. De har da heller ikke haft nogen praktisk Betydning for Jærnfremstillingen.

En anden Malmform opstaar derved, at det vandholdige Jærnilte, Rusten, sammenkitter Sandkorn til de faste Masser, vi her i Landet kalder Jærnal. Ogsaa i denne Bjærgart er Jærnprocenten forholdsvis ringe, men det maa alligevel antages, at den er anvendt ved een af de islandske Jærnudvindingspladser, Nr. 1 Gamli Ossabær, formodentlig i Mangel af bedre. Den egentlige Myremalms Dannelse synes dog at være en Dobbeltproces, nemlig først en Udskillelse af Jærnforbindelser og dernæst en Ophobning paa visse bestemte Steder af det udskilte Materiale; derved dannes meget jærnrige Knolde, der har alle mulige Størrelser, lige fra Knappenaalshoveder op til centnertunge Plader. Dens Lejringsforhold er noget forskellige; Overkanten af det malmførende Lag har jeg iagttaget fra 5 til 25 cm under Jordoverfladen,

men hyppigt har Afblæsningen, formentlig gennem en Sænkning af Grundvandstanden, faaet fat i den overliggende Løsjord og ført den bort, saaledes at Malmen er kommen til at ligge blottet; smukke Eksempler paa dette Forhold saas i Dalasýsla. Malmdannelsen synes iøvrigt at foregaa paa samme Maade og at frembringe de samme Resultater som i Danmark og Skandinavien, men med Hensyn til Enkeltheder kan henvises til en lang Række Specialarbejder af Einar Naumann og ikke mindst til den overmaade smukke, samlede Fremstilling fra 1922.

I de gamle Skrifter omtales Myremalm eller »rauði« gentagne Gange; i Kongespeilet (Udg. 1848 p. 37) staar f. Eks. følgende mærkelige Beretning: »Den ene Dag har man fundet den Malm i Overflod, og man har tænkt at rejse dertil en anden Dag og blæse der og lave Jærn deraf, og da er Myremalmen blevet saaledes borte, at ingen kan sige, hvor den er blevet af, og det kaldes der til Lands Myremalms-Under«.

Olafssen og Povelsen (1772 Bd. I — II) har iagttaget Myremalm og Okker en Mængde Steder i Landet og omtaler det ganske kort under Beskrivelsen af de forskellige Landsdele, og Thoroddsen (Lýsing Íslands Bd. II p. 325) meddeler ligeledes, at Myremalm er almindelig paa Island.

Om store Dele af Island gælder det dog, at Myremalm er en sjælden Dannelse. Dette er f. Eks. Tilfældet med det meste af det indre Højland; af Lavlandet er de meget unge Landskabsformer, Sanderne og Lavastrømmene efter Istiden saa at sige malmfrie. De malmførende Dele af Island indskrænkes altsaa til i Hovedsagen at omfatte Dalene paa Vestland, Nordland og Østland, medens Sydlandets Lavland fra Vatna Jøkulls Østkant omtrent til Ølfusá er fattigt paa Myremalm. Store og rige Lejer har jeg truffet i Mýrasýsla og i flere af Nordlandets Fjorde.

Malmbehandlingen har været den i Nordvesteuropa sædvanlige. Man har knust Malmen til Stumper saa store som

en Hasselnød, og i denne Form er den sat paa Ovnen. I et enkelt Tilfælde er paavist Spor, som tyder paa Anvendelsen af en Ristning, nemlig paa Udvindingspladsen Belgsá i Fnjóskadalur, hvor der fandtes en rund Plet med knust Malm tilblandet Trækulstumper.

b. Brændselet.

Der er paa Udvindingspladserne optaget en Del Trækul, som maa antages at være Rester af det til Jærnudvindingen anvendte Brændsel. Disse Trækulrester er velvilligst undersøgte af Afdelingsgeolog, Dr. phil. Knud Jessen, med følgende Resultat:

Nr. 2, Alviðra. Birk, flere Stk.

Nr. 5, Borg. 1) En Prøve fra en Trækulplet umiddelbart ved Udvindingsstedet. Birk, talrige Stk. (største Stykke af en Gren, 2 cm tykt). Pil, 4 Stk., Grene 1 cm tykke. 2) Prøve fra Slaggedyngen. Birk, 6 Stk.

Nr. 13, Svelgsá. Fra Slaggestumper er udtaget 4 smaa Stykker, sikkert Birk.

Nr. 16, Ljárskógar. 1) Prøve fra Udvindingspladsen paa Tunet. Birk, talrige Stykker, Grene indtil 2 cm tykke. 2) Prøve fra Udvindingspladsen ved Fáskrúðsá. Birk, 5 Stk.

Vaglir i Fnjóskadalur. Birk, ca. 50 Stk., Grene med Tværmaal mellem 3,7 og 0,7 cm.

Belgsá i Fnjóskadalur. Birk, 7 Stk.; største Stykke er en afspaltet Gren med Tværmaal af indtil 4 cm.

Fnjóskadalur. Trækulstumper fremkomne ved Rensning af hjembragte Slagger. Birk, 10 Stk., Kvistved.

Hvor Træstykkets oprindelige Form er bevaret, ses det at være ret tynde Grene, der har leveret Kullene, idet største Tværmaal er 4 cm; man har altsaa hovedsagelig anvendt Kvistene og de tynde Grene til Jærnfremstillingen. Dette er en Følge af Træfattigdommen paa Island, idet man paa anden Maade, f. Eks. til Bygninger, har haft haardt Brug for det tykkere Ved. En anden Ejendommelighed ved Trækulmateri-

alet er, at der ganske mangler Trækul af udenlandske Plantearter, eller rettere, der er ikke fundet Trækul, som ikke kan være af islandsk Oprindelse. I denne Forbindelse maa bemærkes, at der i Nutiden driver ret betydelige Mængder af Træ i Land paa de islandske Kyster, for største Delen Stortømmer, stammende fra Skovene i Sibirien og Nordamerika. Mængden af Drivtømmer er utvivlsomt aftaget i Løbet af det sidste Aarhundrede, men antagelig er en stor Del af Tømmerforbruget i Middelalderen blevet dækket ved Hjælp af ilanddrevne Stammer. Dog har det fremmede Stortømmer dengang som nu været en kostbar Ting, som man ikke har haft Raad til at brænde, hvilket ogsaa fremgaar deraf, at der, som nævnt, ikke er truffet noget som helst fremmed Ved i Trækulprøverne, til Trods for at Udvindingspladserne, som Kortet p. 138 viser, alle ligger forholdsvis nær ved Kysten.

Det vilde selvfølgelig være forhastet paa Grundlag af det foreliggende Trækulmateriale at fastslaa noget om Kvaliteten og navnlig om Størrelsen af det Træ, som Middelalderens »Skov« paa Island har leveret, men det bør dog bemærkes, at der ikke er fundet noget som helst Vidnesbyrd om, at Trævæksten i Jærnudvindingstiden har været af væsentlig anden Art end den nuværende. Der er altsaa ikke i det foreliggende Materiale noget, som viser Tilstedeværelsen af Storskov i skandinavisk Forstand.

Fordelingen af Jærnudvindingspladserne viser, at Processen i det væsentlige har fundet Sted i de Egne, der ogsaa i Nutiden er »Skov«-førende; dog er der Ting, som tyder paa, at Trævækstens Udbredelse i Middelalderen har været noget større end nu og altsaa giver en Bekræftelse paa de Anskuelser, som ud fra andre Forudsætninger fremsættes f. Eks. af Flensborg (1901 p. 7).

Fremstillingen af Trækullene er behandlet af Oppermann (1924 p. 337—339) i en Afhandling, der væsentlig omhandler danske Forhold, men som tillige gengiver, hvad der i Litteraturen findes om Kulbrænding paa Island.

I Grágás (Udg. 1852 II p. 110) omtales saaledes visse Lovbestemmelser vedrørende Kulbrænding, og i Særdeleshed for Benyttelsen af Skov, som ligger inden for en andens Land; herom hedder det: »Han skal gøre Kul dér og have ført dem bort før det næstfølgende Vinterhalvaars Begyndelse og dække Gravene til dér, saaledes at der ikke falder Fæ (Kreaturer) i. Dersom han ikke dækker Gravene, ifalder han en 3 Marks Bøde; han skal erstatte det Fæ, som lider Skade af Gravene«.

Olkofra Þáttr (Udg. af Hugo Gering, Halle 1880) melder om en stor Skovbrand, der opstod ved Uforsigtighed under Kulbrænding i Grave. Endelig omtales i Njála (Udg. 1875 kap. 38 p. 159), at Atle brændte Kul i Skoven paa Thorolfsfjæld. Brynjolf »saa en stærk Kulrøg østen for Gaarden, red derhen, stod af Hesten og bandt den, og gik derpaa hen, hvor den stærkeste Røg var. Han saa da, hvor Kulgraven var, og at der var en Mand ved den.«

Fra nyere Tid foreligger hos Olafssen og Povelsen (1772 Bd. I p. 169) en interessant Beskrivelse af Trækulbrænding i Grave: »Riveriis og smaa Greene af det større Slags, som ere 1 til 2 Tommer tykke, bruges hertil, og graves da en rundagtig Grav, 1 til 1½ Favn i Gennemsnidt, og 2 Alne dyb. Saadan en Grav holder 2, 4 til 5 Tønder. Først hugges Greenene fra Stammen, hvilket Arbeide man kalder at afkviste. Dernæst skiæres eller hugges disse Greene tvers over i smaa Stykker, et halvt Qvarteer lange, og det hedder at *kurla*; thi det saaledes sønderhugne og til Kull bestemte Træe kaldes *Kurl.* Man fylder siden Graven med Kurlet, saa at det kan staae 1 eller 1½ Alen høit over Bredderne, og derpaa tændes Ilden, som skal brænde jævnt .... Til den Ende har man ved Haanden Grønsvær, Muld og Vand, for at temperere Ilden, og til Slutning at dække Kullene med, førend Luen gaar reent ud«.

Der kan næppe være Tvivl om, at den sædvanlige Fremstillingsmaade af Trækul paa Island var Gravbrændingen,

og jeg har da ogsaa talrige Steder i Fnjóskadalur fundet gamle Kulgrave; tillige har jeg ved Udvindingspladsen Belgsá i Fnjóskadalur truffet en rund Trækulplet, med et Tværmaal af ca. 2 m; det kunde synes at være en Miletomt, men har mulig blot været en Oplagsplads for Trækul.

c. Ovnene.

Man har paa Island haft to forskellige Methoder til Fremstilling af Jærn. Den ene er den sædvanlige Herdgrubeteknik, som efterhaanden kendes fra store Dele af Europa, Asien og Afrika. Den anden er den lidet kendte Grydeteknik, som hidtil kun med Sikkerhed kendes fra Jylland (Nielsen 1924 p. 136—158). De to Fremstillingsmaader vil i det følgende blive behandlet hver for sig, men Efterbehandlingen, Smedningen og dermed samhørende Spørgsmaal vil blive taget under eet.

Slaggerne fra de to Virksomheder viser paa det nærmeste samme Bygning. Mikroskopisk Undersøgelse af Tyndslibningspræparater viser, at vi har at gøre med en meget jærnrig Slagge, der maa opfattes som en eutektisk Blanding af Olivin og Magnetjærnsten. Krystallernes Størrelse er noget forskellig og retter sig sikkert efter den Hastighed, hvormed Afkølingen af den flydende Slagge er gaaet for sig; undertiden kan Krystallerne ses med det blotte Øje, men i andre Tilfælde maa man anvende Mikroskop for at erkende dem. Olivinen ses som svagt gullige Flader, der er gennemsat af en forvirret Masse kulsorte, grangreneformede Skeletter af Magnetjærnsten; Korn af metallisk Jærn forekommer i højst forskellig Mængde og Størrelse.

Af Blæsebælge fandtes intet Spor, men ved Vaglir i Fnjóskadalur fremdroges paa en Jærnudvindingsplads en noget beskadiget Blæsetud af Jærn. Ud fra Fundforholdene kan det ikke afgøres, om Tuden er samtidig med Jærnslaggerne, heller ikke om den er anvendt under Jærnfremstillingen; men jeg skal ikke desto mindre give en kort Beskrivelse af den,

da den mulig ved senere Fund kan have Interesse. Dens Længde er 28 cm; Rørets udvendige Tværmaal er bagtil 6 cm og er jævnt aftagende frem efter indtil 1,5 cm. Tuden er fremstillet ved Sammenrulning af en 1—2 mm tyk Jærnplade, hvis Rande griber ca. 1 cm over hinanden, men kun i Spidsen er de sammensvejsede. Her er Væggen fortykket (0,8—1,4 cm), saaledes at Tudens ydre Tværmaal her bliver ca. 4 cm; den fortykkede Del er 3,5 cm lang og afsluttes med en skarp Kant. Overalt ses smaa Fordybninger, der mulig er Mærker efter Hammerslag. Hele Genstanden er ret groft forarbejdet og noget skæv.

Herdgrubeteknik. Langt den største Del af de paa Island fundne Rester af Jærnudvinding kan med Bestemthed siges at hidrøre fra Herdgrubeteknik. Det er i Regelen store, veludviklede Slagger med Fordybninger. Nogle af disse Huller er afrundede og maa antages at hidrøre fra Undvigelsen af luftformige Stoffer under Udvindingsprocessen. Andre er kantede og er øjensynlig Aftryk efter Trækul, som har siddet i den flydende Slagge og under dennes Afkøling langsomt er brændt op, efterhaanden som den nødvendige Ilt er kommen til (Nielsen 1924 p. 132—33). En Ejendommelighed ved de jydske Slaggefund af Herdgrubetypen er den, at man næsten altid, i hvert Fald i de mere velbevarede Forekomster, træffer store, ensidig forbrændte Lerklumper, som maa antages at være Dele af en Lerkappe, der har beklædt Herdgrubens Væg. Paa Island er det ikke lykkedes at eftervise saadanne, og jeg fik derfor efterhaanden den Formodning, at den islandske Herdgrube ikke har haft nogen Lerkappe; heri blev jeg bestyrket ved et Par Gange at finde Sten, hvis ene Side var overklistret med fastsmeltet Jærnslagge. Et saadant Stykke fremdroges bl. a. ved Forekomst Nr. 21. Den eneste fuldstændig bevarede Herdgrube, som det lykkedes at paavise, udmærkede sig da ogsaa ved at være opbygget af Sten, og det vil formentlig være berettiget paa dette Punkt at betragte den som typisk for Island.

I Fnjóskadalur ved Gaarden Belgsá paavistes en Jærnudvindingsplads (jfr. p. 146, Fig. 2), og her fandtes paa en Elvterasse, hvor Afblæsningen havde været overmaade virksom,

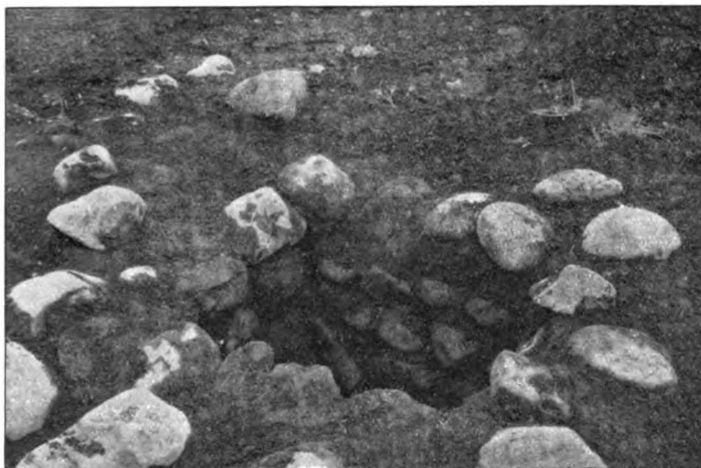

Fig. 3.

den nævnte, tilsyneladende fuldkommen uforstyrrede Ovn af Herdgrubetypen. Da Fundet er enestaaende i Island og Danmark, skal jeg give en nærmere Beskrivelse deraf (Fig. 3—4). I Overfladen iagttoges en omtrent kredsrund, noget spredt Stensætning dannet af haandstore Sten, med et Tværmaal af ca. 2 m. I Midten var et firkantet Hul, hvis Sider maalte 35, 45, 45 og 50 cm, og hvis Dybde var 45 cm. Væggene var omtrent lodrette, Bunden flad, dog svagt krummet i Retningen N.—S. Saavel Bund som Sider var stensatte, og imellem Stenene var der Lerklining. Stenenes Størrelse var gennemgaaende 10—15 cm, dog udgjordes næsten hele den ene Sideflade i Ovnen af en enkelt, stor Sten; Kanterne var flere Steder ret stærkt ildskørnede, ligesom Lerkliningen, navnlig i Grubens midterste Del, var forslagget og forbrændt. Paa Bunden laa et 7 cm tykt Lag Trækul hidrørende fra Birk, og oven paa dette fandtes et 15 cm tykt Lag Jærnslagge med Trækulrester.

Den øverste Halvdel var fyldt af en Løssdannelse, hvis tydelige Lagdeling viste, at den af sig selv var blæst ned i Gruben. I Overkanten af Slaggelaget fandtes en forrustet Jærnklump,

Fig. 4.

som dog ikke er nogen Luppe og ikke heller et Brudstykke af en saadan, men et færdigt, fuldt efterbehandlet Jærnstykke, som tilfældigt, antagelig ved et Uheld, er kommen ned oven paa Slaggen. Der var intet Spor af Luftkanal, hverken i Bunden eller i Siderne og heller ikke noget Hul til Aftapning af Slagge. Fig. 3 er et Fotografi af Herdgruben og Fig. 4 en skematisk Fremstilling af et lodret Snit igennem den.

Jærnfremstillingen maa antages at være foregaaet paa følgende Maade. Gruben er muligvis først anvendt som Kulgrav, d. v. s., at de til en Jærnudvinding nødvendige Trækul først er brændt i selve Gruben, som herunder er blevet ophedet, hvorefter den knuste Myremalm er sat til. En anden Mulighed er den, at de færdigdannede Trækul er tilført andet Sted fra, fyldt i Gruben og antændt, hvorefter Malmtilsætningen har fundet Sted. Jeg har ikke iagttaget noget, som kunde sandsynliggøre den ene eller den anden af disse Fremgangsmaader, og Spørgsmaalet staar saaledes aabent hen.

Derefter er Malmreduktionen foregaaet ved Lufttilførsel oven fra, og den dannede Luppe er da taget oven ud af Herdgruben, uden at denne er bleven beskadiget. En Del af Slaggemassen er blevet tilbage, og paa Grund af den vanskelige Lufttilførsel er der tillige i Grubens Bund forblevet en Del uforbrændte Trækul.

Grydeteknik. Gennem Materiale paa Museet i Reykjavík blev jeg i 1923 opmærksom paa, at der findes en Jærnudvindingsplads ved Gamli Ossabær i Rángárvallasýsla; først i 1924 blev jeg dog i Stand til at studere Forholdene paa Stedet. Undersøgelsen viste, at Udvindingen her ikke er foregaaet efter den sædvanlige islandske Methode, men at vi har at gøre med en Fremstillingsmaade, der ligner den fra Midtjylland kendte Grydeteknik.

Gaarden Gamli Ossabær omtales allerede i Sagatiden, og bl. a. skal Høskuld Hvidenæsegode have boet her (Kålund Bd. I p. 254). For omtr. 200 Aar siden blev den ødelagt af Sandflugt, men der kan stadig paavises en Mængde Spor efter Menneskers Virksomhed. Disse findes i og ved en ca. 10 m høj Bakke, som ved sin grønne Bevoksning danner en tiltalende Modsætning til den omgivende, sandføgne, vegetationsløse Slette. Afblæsningen har i hele Omraadet været overmaade virksom og har udhulet Siderne af Højen, saaledes at de øvre Dele staar frem som overhængende Brinker. Foruden Rester af Jærnudvinding og Smedning fremdroges her en Mængde Sten, endvidere Aske, Trækul, Knogler af Hest og Faar, en Tøjstump, et lille Glasskaar og et Brudstykke af et Beslag med et Hjerteornament samt betydelige Dele af et stort Stenkar.

En Ejendommelighed ved Jærnudvindingen paa denne Plads er, at den anvendte Malm ikke er den sædvanlig brugte Myremalm, men en Sammenkitning af Sandkorn med Brunjærnsten, altsaa en Jærnal. Rester af Malmdyngen kan endnu paavises 40 m Nordøst for Højen, hvor den fremtræder som en jævnt afrundet Forhøjning med et Tværmaal af 3—4 m

og en Højde af 40—50 cm. Desuden findes talrige Stumper Malm liggende mellem Jærnslaggerne; og at det ikke er en tilfældig Tilblanding ses deraf, at der forekommer enkelte Stykker, som her er blevet knuste, blandede med Trækul og opvarmede, men ikke mere end, at den oprindelige Skikkelse kan erkendes.

Malmens Vægtfylde er ringe og Jærnindholdet antagelig lille. Naar den desuagtet har fundet Anvendelse til Fremstilling af Jærn, skyldes det formentlig, at der ikke findes Myremalm i Landeyjar; jeg har forgæves søgt den paa Pladser, hvor jeg maatte antage, at Betingelserne for dens Dannelse var til Stede. Rester af Brændselet findes i ret ringe Maalestok; det hidrører fra Birk af liden Størrelse og viser intet ejendommeligt.

Jærnslaggerne findes spredt over en Strækning med et Tværmaal af ca. 200 m, og de forekommer saavel paa den flade Jord som paa Højens Sider. Nogle af Stykkerne udmærker sig ved ringe Vægtfylde og stor Porøsitet, andre er tunge, rige paa Jærnforbindelser og Korn af metallisk Jærn, som i Overfladen er omdannede til Rust. Krystallerne er i Regelen saa smaa, at de ikke kan erkendes med det blotte Øje. Størrelsen af Slaggeblokkene er ringe og overstiger sjældent 6—7 cm, et Forhold, som danner en iøjnefaldende Modsætning til de øvrige islandske Jærnslagger. Der findes hyppigt Aftryk af Trækul, og i et enkelt Stykke ses talrige Rester af Pattedyrknogler.

Redskabsrester. Ved Forekomst Nr. 1 har Jærnudvindingen fundet Sted i Gryder af magert Ler, medens den sædvanlige Herdgrubeteknik ikke synes anvendt; i hvert Fald har jeg ikke set noget, som tyder derpaa. Gryderne, hvori Jærnfremstillingen er sket, er desværre kun fundet i Brudstykker. De skal i det følgende beskrives; I—IV er Grydebunde med nedsmeltede Slaggemasser.

I. Tværmaal 11 × 9 cm, Højde 3 cm. Bunden er paa det nærmeste kuglekalotformet, men er noget forbrændt i

den ene Side af den stærke Varme, idet den smeltede Masse fra Grydens Indre er trængt ned langs Bunden og her har omdannet denne. Største Delen af Bundvæggen er saa godt bevaret, at den oprindelige Form kan erkendes. Yderfladen er regelmæssig rundet og omhyggelig forarbejdet. Den bestaar af finkornet, stenfrit, basaltisk Materiale. Stykkets Kant er smeltet igennem langs Halvdelen af Omkredsen, Resten er Brudrand. Fra Smeltningsranden er Slaggemassen fra Grydens ophedede Indre flydt ned langs Bunden og har sammen med Væggen dannet en grubet Slaggemasse. Stykkets Overside viser sig som en næsten plan Slaggeflade uden Huller, men med enkelte fremstaaende Knuder. Hist og her ses Rustpletter, men ingen Rester af Trækul eller Aftryk af saadanne.

II. Mus. Reykjavík Nr. 6212 a. Tværmaal 10—12 cm, Højde 4 cm. Ydersiden er regelmæssig kuglekalotformet og er særdeles vel bevaret. Den bestaar af finkornet, basaltisk Materiale med ganske smaa Sten. Væggen synes at have en Tykkelse af ca. 1 cm. Langs 5 cm er Stykkets Kant smeltet igennem, Resten er Brudrand. Det indre af Kalotten er udfyldt af størknet Jærnslagge, som i Overfladen er stærkt forrustet.

III. Mus. Reykjavík Nr. 6212 b. Brudstykke af en Bund, Tværmaal 8 × 5 cm, Højde 3 cm. Væggen er af samme Materiale som ved de andre, men ret stærkt omdannet ved Ophedningen. Den i Hulheden nedflydte Slaggemasse er tæt og sort med rustede Jærnkorn.

IV. Omtrent en Fjerdedel af en Bund, hvis Tværmaal maa have været ca. 12 cm; Højden er 3—4 cm. Ydersiden er jævn og kun svagt forslagget. Brudfladerne viser, at Vægtykkelsen er ca. 1 cm, og at Forslagningen tiltager nedefra og opefter, men for neden er der en nogenlunde skarp Grænse mellem Grydebund og Indhold. Oversiden er jævn, med en Forhøjning langs Kanten. Slaggen er i Midten tæt, men ved Kanten porøs og stærkt rustklædt. I flere af Hullerne ses Stumper af Trækul.

Desuden indsamledes en Del andre Rester af Lergrydevægge med paasiddende Jærnslagge. Ved flere Stykker kan Vægtykkelsen maales. Den er stedse paa det nærmeste 1 cm. Desværre er de fundne Grydedele ikke tilstrækkelig store og velbevarede til at give nogen fuldstændig Forestilling om Beholderens Form og Størrelse, men det er givet, at de er anvendte til Jærnfremstilling. Sammensmeltningen af en kuglekalotformet Grydebund og en Jærnslaggemasse viser, at Slaggen har samlet sig paa Bunden af Gryden; og at denne ikke blot er et Opsamlingskar fremgaar deraf, at Væggen er smeltet igennem. Grydens Indre maa altsaa i længere Tid have været udsat for stærk Ophedning, og vi kommer da til det Resultat, at det er selve Reduktionsprocessen, der har fundet Sted i Lergryden. Vigtigt er det ogsaa at lægge Mærke til, at Gryderne ikke er ophedede ude fra, og at Forslagningen af Ydersiden, hvor den forekommer, enten skyldes, at Varmen inde fra er trængt igennem, eller at den flydende Masse er løbet igennem et Hul i Grydesiden og paa den Maade trængt ned langs Bunden.

Der kan ikke være Tvivl om, at Grydebundene fra Gamli Ossabær med Hensyn til Anvendelse svarer til de Lergryder, som kendes fra visse midtjydske Jærnudvindingspladser (Nielsen 1924 p. 136). Disse er dog noget større, grovere og bedre bevarede end de islandske; f. Eks. har Grydebunde fra Kjellerup et Tværmaal af 15—25 cm og en Højde af 4—7 cm. De jydske Gryder har tykkere Vægge end de islandske, er i Regelen 2—4 cm tykke, og selve Materialet er ogsaa af noget anden Art; de jydske Gryder bestaar af Ler med stærk Tilblanding af Kvartssand og er paa Indersiden udforet med en Blanding af fint slemmet Ler og Trækul; ved de islandske Gryder har en saadan Udforing ikke kunnet paavises. Materialets Forskellighed er en nødvendig Følge af Naturforholdene, da der i hvert Fald i den paagældende Del af Øen ikke findes Kvartssand.

Det anvendte basaltiske Materiale har et ret lavt Smelte-

punkt og har i denne Henseende ikke staaet paa Højde med det jydske. Dette er formentlig Grunden til Grydernes daarlige Bevaringstilstand, hvilket igen medfører, at der intet bestemt kan siges om Grydernes øverste Del, idet kun de med sammenhængende Slaggemasse fyldte Bunde er bevarede. En anden Ejendommelighed ved Jærnudvindingen ved Gamli Ossabær er følgende. Medens den islandske Jærnfremstilling i Herdgrube i teknisk Henseende staar fuldt paa Højde med den skandinaviske og danske, gør Grydefremstillingen et langt svagere Indtryk. Dette ses bl. a. ved en Betragtning af Mængdeforholdene. Slaggedyngerne ved de islandske Herdgruber er ofte meget store, flere af dem vejer antagelig ca. 500000 kg og vidner saaledes om en meget betydelig Produktion; i Sammenligning hermed er Slaggemængden ved Forekomst Nr. 1 ganske ringe. I Jylland er det omvendte Tilfældet: dér er Slaggehøjene efter Grydeteknikken de største. Der er ingen Tvivl om, at Overgangen fra Herdgrubeteknik til Grydeteknik i Jylland betegner et Fremskridt og en Forøgelse af Produktionen, men det samme synes ingenlunde at være Tilfældet paa Island. Naar det tages i Betragtning, at man kun paa een eneste af de islandske Udvindingspladser har kunnet eftervise Grydeteknik, som her tilmed kun er anvendt i ringe Maalestok, saa kan dette efter min Mening forklares ved, at Methoden ikke har egnet sig for islandske Forhold; een af Manglerne, som viser sig ved Grydernes daarlige Bevaringstilstand, har været, at det til Fremstilling af Gryderne ønskelige, for ikke at sige nødvendige, Materiale, nemlig stærkt kvartsholdigt Ler, praktisk talt ikke findes i Landet, fordi Kvarts kun forekommer i yderst ringe Mængde i de paa Island overvejende basaltiske Bjærgarter.

Jærnudvindingen ved Gamli Ossabær maa sikkert betragtes som et mislykket Forsøg paa at indføre Grydeteknikken paa Island, og Grunden til det daarlige Resultat maa søges i det Forhold, at en af de naturlige Betingelser for Anvendelsen af denne Fremgangsmaade ikke var til Stede.

d. Efterbehandling og Smedning.

Spørgsmaalet om Efterbehandlingen belyses paa ejendommelig Maade af Notitser i ældre Skrifter, nævnte p. 133. Det viser sig, at de overleverede Forestillinger om Fremgangsmaaden passer udmærket med den Opfattelse, man ad anden Vej, gennem Iagttagelse af Udvindingsresterne, er kommen til. Ligeledes fremgaar det heraf, at man paa Island har anvendt den sædvanlige Efterbehandling af den ved Herdgrube- eller Grydeproces vundne Luppe, som i ældre Islandsk har baaret Navnet blástr-járn eller blástur-járn.

Den optagne Luppe er antagelig straks blevet hamret, i den Hensigt at adskille den smeltede Slagge og de faste Jærnkorn (jfr. p. 134). I Forekomst Nr. 1 optoges saaledes en noget uren Jærnklump af aflang Form, 7 × 5 cm bred og 1 cm tyk. Den ene Jærnflade er blottet og ret stærkt rustet; den anden er beklædt med en fingrubet Jærnslagge, hvori ses talrige Rustpletter og paa friske Brudflader Krystalskeletter; disse er ret finkornede og kan kun iagttages med Lupe. Uden paa Slaggen sidder Rester af en Sandmasse, der minder om Grydernes Materiale, men Stykket er saa daarligt bevaret, at det ikke med Sikkerhed kan siges at være Rester af en Grydevæg. Fra Jylland kendes to tilsvarende Stykker, nemlig fra Jærnudvindingspladserne ved Sparkjær og Kragelund (Nielsen 1924 p. 134). Det er ægformede, urene Jærnklumper, som maa antages at være dannede ved Sammenhamring af Luppen, medens denne endnu var varm fra Brændingen i Ovnen. Grundlaget for Processen er, at det metalliske Jærn har et langt højere Smeltepunkt end Slaggen, nemlig ca. 1500°. Jærnkornene har altsaa siddet som smaa, faste Legemer i den flydende Slagge, og ved Hamring er Slaggen sprøjtet ud, og Jærnet svejset sammen. Denne Hamring er ved de jydske Stykker sket fra alle Sider, medens det islandske Stykke er ensidig hamret med det Resultat, at saavel hele Stykket som de enkelte Jærnkorn er fladet ud. Processen er ikke ført til

Ende, idet Jærnet i den foreliggende Klump næppe er saa rent, at det har kunnet anvendes til Redskaber. Dette er derimod Tilfældet med et andet Stykke, som ligeledes optoges i Forekomst Nr. 1, en 4 cm lang, ægformet Jærnklump. De større Klumper af det mere eller mindre forarbejdede Jærn er kløvet paa en højst karakteristisk Maade. Det paagældende Stykke findes paa Museet i Reykjavík (Nr. 2148) og er en uren, stærkt rustet Jærnklump, 14 × 12 × 7 cm stor, Vægt ca. 3 kg, sikkert en efterbehandlet Luppe, som i varm Tilstand er kløvet ved et Øksehug. Den mod Underlaget vendende Side er herved blevet flad og har faaet en fremstaaende Kant. Fra Sverige kendes ganske tilsvarende Fund (Grabe 1922 p. 39—41, Fig. 12—14). Ogsaa langt senere, i det 18de Aarhundrede, har man spaltet Luppen ved et Øksehug, saaledes som det fremgaar af samtidige Beskrivelser og Tegninger, hvoraf til Eksempel kan nævnes Schulzes Tegning, der er gengivet i ovennævnte Afhandling af Grabe.

Om de anvendte Arbejdsredskaber kan meddeles følgende Oplysninger. Der foreligger et Par Hamre. Den ene opbevares i Museet i Reykjavík og er af Jærn, den anden er fremdraget 1924 i Forekomst Nr. 1. Halvdelen af sidstnævntes Hoved er bevaret og viser følgende Ejendommeligheder. Materialet er en porøs Dolerit af ret ringe Vægtfylde; Hovedet er omtrent regelmæssig cylindrisk med et Skafthul i Midten; Tværmaal 11—13,5 cm, Længde i Skaftets Retning 7,5 cm; Skafthullet er 3—4 cm vidt og tilspidses noget mod den tynde Ende af Hovedet, dog saaledes at den snævreste Del ligger noget indenfor Spidsen. Slagfladen er ikke synderlig slidt, men ved Brugen er der sprunget Fliser af Kanterne. Sikre Spor af Anvendelse ved Jærnfremstillingen ses ikke, men Beliggenheden i Slaggedyngen gør det sandsynligt, at det er et Smederedskab, som efter en kort Anvendelse er revnet midt over og derfor bortkastet. Ved Gaarden Saurar, Forekomst Nr. 11, er fremdraget en stor Tang af Jærn; den opbevares paa Museet i Reykjavík og er beskrevet af Vigfússon (1882 p. 100).

Ogsaa Ambolte er det lykkedes at paavise. De har været dels af Sten, dels af Jærn. En Stenambolt findes saaledes ved Gaarden Ljárskógar i Dalasýsla (jfr. p. 142). Paa Museet i Reykjavík opbevares to Jærnambolte. Den ene, Nr. 8208, er fra Holt i Rángárvallasýsla og er indkommen til Museet med den Bemærkning, at den i Følge Traditionen skulde have tilhørt Gunnar paa Hlíðarendi. Det er en ganske anselig, firkantet, 20 cm høj Jærnblok med en Arbejdsflade, hvis Kanter er 31, 15 og 18 cm. Randen af denne Flade er noget udhamret, saa at den rager lidt ud over Siden. I denne Kant findes flere runde Indhak samt en halvcirkelformet Fordybning med en Radius af ca. 4 cm og en Dybde af 1 cm. En ganske anden Type, men ligeledes af Jærn repræsenteres af Ambolten Nr. 4472, der er fundet i Gnúpverjahrep i 1812. Den har Form nærmest som en Paddehat. Foroven er der en Arbejdsflade med en største Bredde paa 21 cm, forneden ender Ambolten i en rund Jærn»stilk«, hvis Højde er 15 cm og Bredde 10 cm. Denne »Stilk« har formentlig siddet fast i et tilsvarende Hul i en Sten eller et Stykke Træ, en Formodning, som bestyrkes ved Fundet af to Sten med dybt indhugne Huller. Det ene Fund er gjort ved Forekomst Nr. 15, Dúnkr i Dalasýsla (jfr. p. 141), hvortil er knyttet en Tradition om Jærnudvinding og Smedning (Kålund Bd. I p. 460). Den anden paavistes ved den store Jærnudvindingsplads ved Gaarden Belgsá i Fnjóskadalur (Fig. 5). I den vestlige Del af Slaggedyngen laa en flækket Sten med en Flade paa 48 × 50 cm. Omtrent midt i denne findes et firkantet Hul, 6 cm bredt og 10 cm dybt. Det maa antages, at der heri har siddet en Ambolt af Jærn.

Af de fundne Jærnsager skal følgende nærmere omtales. I Forekomsten ved Belgsá i Fnjóskadalur er der fremdraget en Jærnklump, der antagelig er en ufærdig Økse. Dens Størrelse er 7 × 14,5 cm, Tykkelsen ved Ryggen 1 cm; i den ene Side løber den ud i en skarp Kant. Paa den ret stærkt forrustede Overflade ses Aftryk af Plantefibre, som maa være dannede, medens Genstanden var varm; desuden bemærkes

smaa Trækulstumper. Jærnet synes at være af en ejendommelig bladet Bygning; det kunde se ud, som om Stykket var sammensvejset af ganske tynde Jærnplader, men Lagdelingen kan ogsaa tænkes at være fremkommen ved Hamring.

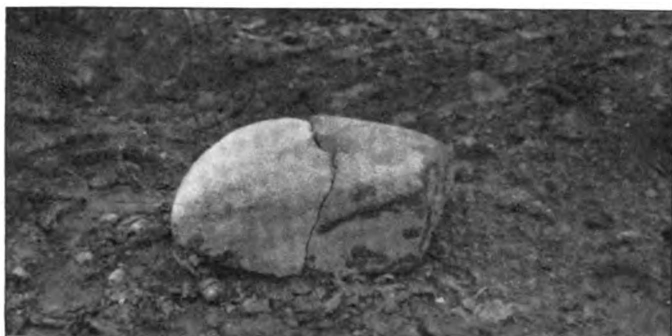

Fig. 5.

Ved Forekomst Nr. 1 møder man den Ejendommelighed, at der sammen med Resterne fra Jærnudvindingen er fremdraget talrige Vidnesbyrd om Smedning, altsaa Fremstilling af færdige Redskaber. I hvert Fald indsamledes en Række Jærnsager, af hvilke her skal gives en kort Beskrivelse.

I. En Kniv. Længde 5,8 cm, Bredde 1,8 cm, Tykkelse i Ryggen 0,4 cm. Den bestaar af et 4 cm langt, tilspidset Blad og en Skaftspids, 1,8 cm lang.

II. Et krumt Jærnredskab. Længde 4 cm, største Bredde 1,1 cm, største Tykkelse 0,6 cm.

III. Et cylindrisk Jærnstykke, Længde 6 cm, Tykkelse 0,8 cm. I den ene Ende tilspidset, med firkantet Spids.

IV. En lang, tynd Jærngenstand, formentlig en Syl, Længde 7,8 cm, Tykkelse 0,4 × 0,2 cm, tilspidset i begge Ender.

V. Et vinkelbøjet Jærnstykke. Størrelse 4 × 3 × 0,6 cm.

VI. Et kegleformet, tilspidset Jærnredskab med Rest af Skaftspids, Længde 3,5 cm, Tykkelse 1,5 cm.

VII. Fiskekroge. Der fandtes to fuldstændigt bevarede. Den ene er 3,8 cm lang, med et ombøjet Stykke paa 1,5 cm.

Den anden er 3,8 cm lang, med et ombøjet Stykke paa 1 cm. Begge mangler Modhage og Øje. Desuden fremdroges 3 Brudstykker af Kroge, det ene med den anselige Tykkelse af 0,5 cm.

VIII. Søm. Der optoges 28 nogenlunde velbevarede Søm, ret forskellige i Form og Størrelse; 2 af dem har brede, flade Hoveder med et Tværmaal af henholdsvis 2 og 1 cm. Største Delen af de øvrige minder i Form om Nutidens Hesteskosøm. Længden er 2—4,5 cm. De er gennemgaaende groft forarbejdede, nogle synes endog ikke at være smedet færdige; en Del er krumme, Hovederne undertiden skæve.

IX. Et lille, omhyggeligt forarbejdet, ovalt Jærnspænde; Længde 1,5 cm, Bredde 2 cm. Desuden optoges 16 større og mindre Jærnstykker af mere tilfældig Form.

Udvindingens Omfang og Betydning.

Som det fremgaar af Afsnittet om Jærnudvindingspladser paa Island, haves der i Øjeblikket Vidnesbyrd om Jærnudvinding fra 46 Steder i Landet. Til en Vurdering af dette Tal maa dog bemærkes, at Fortegnelsen paa ingen Maade maa opfattes som værende fuldstændig. Der er utvivlsomt udvundet Jærn paa Island langt flere Steder; men eet Spørgsmaal er, hvor mange af disse Udvindingspladser der i Øjeblikket er paaviselige, et andet Spørgsmaal er, hvor mange af de paaviselige Forekomster jeg har faaet med. Som altid ved den Art Undersøgelser maa man nøjes med en Brøkdel og saa haabe, at Offentliggørelsen heraf kan føre til en Forøgelse af Materialet, i dette Tilfælde navnlig ved de islandske Bønders Iagttagelser i Marken. Trods Antallets Ufuldstændighed giver de paaviste Udvindingspladser og de deri gjorte Fund, sammenholdt med Oplysninger erhvervede paa anden Maade, dog noget Begreb om Fremstillingsmaaderne, Udbredelsen og Produktionens Størrelse. Først og fremmest maa dog naturligvis undersøges Værdien af de enkelte Vidnesbyrd om Jærnudvinding. Disse Angivelser er af ret uensartet Oprindelse, idet man dels har at gøre med et historisk Kilde-

materiale, dels med mundtlige Traditioner og dels med et Stof indsamlet i Marken. Den videnskabelige Værdi af de enkelte Angivelser er derfor ogsaa noget forskellig; navnlig maa de mundtlige Traditioner anvendes med Forsigtighed, hvilket vil sige, at Forekomsterne Nr. 10, 15 og 45 er usikre, da der for disses Vedkommende kun er overleveret ganske korte og lidet udførlige Beretninger om Jærnudvinding. Ved Forekomst Nr. 15 er der, som anført, paavist en Amboltsten, der danner et Sidestykke til den ved Udvindingspladsen Belgsá i Fnjóskadalur fremdragne. Dette Fund forøger Sandsynligheden for Traditionens Rigtighed, men er naturligvis ikke noget Bevis herfor. Større Værdi maa tillægges de Angivelser, der bestaar i mundtlig Meddelelse om Fund af Rester efter Jærnudvinding, især om Fund af Slagger. Denne Betragtning gælder Forekomsterne Nr. 4, 6, 7, 26 og 27.

En særlig Interesse tilkommer de Stedsangivelser for Fremstilling af Jærn, som Sagalitteraturen indeholder, altsaa Nr. 6, 8, 16 og 23. — Nr. 6, Skallagrims meget omtalte Udvindingssted med den store Amboltsten kan nu ikke paavises, men det kan næppe betvivles, at der har været en saadan Sten (Vigfússon 1886 p. 15), og Slaggerne om den har sikkert ogsaa været Jærnslagger, i hvert Fald er der øvet Jærnudvinding paa Rauðanes (jfr. p. 138). Paa samme Maade maa angaaende Forekomst Nr. 16 bemærkes, at naar Grettis Saga omtaler Jærnfremstilling ved Ljárskógar, og vi nu til Dags kan paavise endog meget betydelige Rester efter Processen i denne Gaards Tun, ligger det nær at sætte disse to Ting i Forbindelse med hinanden, og herigennem faar vi en Bestyrkelse af, at Sagaernes Angivelser paa dette Punkt er paalidelige; der vil næppe heller være Grund til at tvivle om, at Rauða-Björn (Forekomst Nr. 8) og Ljótólfr (Forekomst Nr. 23) har lavet Jærn. — I det hele er følgende Udvindingspladser bestemt gennem Oplysninger fra historiske Kilder, Traditioner og mundtlige Meddelelser om Fund af Udvindingsrester: Nr. 3, 4, 6—10, 15, 16, 23, 24, 26, 27 og 44—46.

Jærnslagger og andre Rester efter Udvinding haves fra Forekomsterne Nr. 1, 2, 5, 11—14, 16—22, 25 og 28—43. Om to af disse Fund, Nr. 14 og 43, gælder, at Materialet er ret ringe, nemlig nogle faa Slaggestumper. Da det i et tidligere Arbejde imidlertid er godtgjort, at Forekomsten af enkeltliggende Jærnslagger i Jylland maa antages at betegne den omtrentlige Beliggenhed af en Udvindingsplads (Nielsen 1924 p. 105), vil den samme Betragtning formentlig ogsaa være berettiget paa Island. Resten af Forekomsterne er af saa anseligt Omfang, at de maa antages at vise den nøjagtige Beliggenhed af et tilsvarende Antal Udvindingspladser. Flere af de islandske Slaggedynger er meget store, f. Eks. ved Vaglir og Lundur i Fnjóskadalur og ved Ljárskógar i Dalasýsla, idet Slaggemængden her maa anslaas til 500—600000 kg.

Som det fremgaar af Kortet p. 138, viser Fordelingen af Udvindingsstederne visse Ejendommeligheder. Den mest iøjnefaldende er, at hele Sydkysten kun kan opvise een eneste Jærnudvindingsplads, nemlig Forekomst Nr. 1. Endvidere ses, at næsten alle Pladserne ligger forholdsvis nær ved Kysten, men ingenlunde jævnt fordelt, idet over Halvdelen af de 46 Forekomster samler sig i to Grupper: 16 i og ved Fnjóskadalur og 13 ved Kysterne af Hvammsfjörður. Hvis man tillige tager Hensyn til Størrelsen af de fundne Slaggedynger, kommer man til det Resultat, at det væsentlig er Bygderne ved Hvammsfjörður og Fnjóská, som har forsynet Island med Jærn. Dette Forhold skyldes tre sammenstødende Faktorer. Først, at Islands Bebyggelse i Hovedsagen er og har været en Kystbebyggelse, og at Udvindingspladserne i Lighed med, hvad man kender fra andre Steder, som Regel findes i ringe Afstand fra Gaardene. Dernæst er det Myremalmen og Trævæksten, som har bestemt Jærnudvindingens Udbredelse. Som omtalt mangler Myremalmen praktisk talt i Indlandet og paa Sydkysten, og deri ligger den ene Begrænsning af Produktionen. Langs Vestkysten og Nordkysten vil man derimod næppe i nogen større Bygd have savnet

Myremalm, og det kan da her ikke have været Tilstedeværelsen eller Mangelen af Malm, som har betinget Produktionens ulige Fordeling. Grunden maa sikkert søges i Fordelingen af Trævæksten. De paagældende Bygder ved Hvammsfjörður og Fnjóská er nemlig ogsaa i Nutiden forholdsvis vel forsynede med Trævækst. Det ligger da nær at antage, at Forholdet i Jærnudvindingstiden har været noget lignende, og at de nævnte Bygders Førerstilling i den islandske Jærnproduktion er betinget ved, at de med Hensyn til Træforsyning har været gunstigere stillede end andre Bygder.

Den islandske Jærnfremstilling synes saaledes at have haft et ret stort Omfang, og meget taler for, at Island har været i Stand til at forsyne sig selv med Jærn i de første Aarhundreder efter Bebyggelsen. Til Støtte herfor kan anføres, at der i de ældre Kilder ikke findes noget angaaende Jærnindførsel fra Udlandet, medens adskillige andre Importvarer, især Tømmer, hyppigt omtales. Det kan altsaa betragtes som nogenlunde givet, at saavel Vaaben som Redskaber i Regelen forarbejdedes af hjemmegjort, islandsk Jærn.

Tidspunktet for Udvindingens Ophør lader sig ikke fastslaa med Sikkerhed. Visse Traditioner tyder paa, at den gamle Jærnproduktions Undergang er sket ret langsomt, og at man endog ind i det 17. Aarhundrede har vedligeholdt eller maaske genoptaget denne gamle Industri. Aarsagen til Udvindingens Ophør er her, som sædvanlig i Nordeuropa, at søge i Jærnprisernes Fald ved Overgangen til bedre og billigere Fremstillingsmaader, idet først det svenske Osmund og senere Raajærnet har trykket Priserne og medført, at »Fordeele kunde ikke betale ham Omkostningerne«, saaledes som en Tradition fra Fnjóskadalur beretter. Selv om det formodes, at Island i den nyere Tid i det væsentlige har dækket sit Jærnforbrug ved Indførsel, kommer man altsaa til det erhvervsmæssigt set interessante Resultat, at Landet i den vigtige Periode indtil Aar 13—1400 har været uafhængigt af Udlandet med Hensyn til Dækningen af Jærnforbruget.

I denne Forbindelse skal jeg gøre opmærksom paa et Problem, som ved Lejlighed burde undersøges. Erik den Røde rejste som bekendt ud fra den sydlige Del af Breiðifjörður, og, som vi har set, har der i denne Del af Landet tidligt været »Jærngøremænd«. Det maa da anses for givet, at han og hans Folk samt deres Efterkommere har været fortrolige med Kunsten at lave Jærn af Myremalm, og rimeligvis har de anvendt den i Nybygderne i Grønland og maaske endog paa det amerikanske Fastland. Det vilde herefter være af væsentlig Betydning for Vurderingen af de Kaar, hvorunder de grønlandske Kolonister har levet, at faa fastslaaet, om de har udvundet Jærn; jeg kan ikke se nogen Hindring derfor, da de to Betingelser: Myremalm og Trævækst maa antages at have været til Stede i fornøden Mængde. Endnu større Interesse vilde knytte sig til en Paavisning af primitive Jærnslagger i Nordamerika, fordi vi herigennem vilde faa en sikker Afgørelse af, hvor Nordboerne satte sig fast. Muligheden for en saadan Paavisning er ganske vist ringe, hvorimod en Undersøgelse af Forholdene i Grønland sandsynligvis vilde kunne give et Resultat, positivt eller negativt.

Jærnteknikkens Udvikling i Norden.

Man har i Nordvesteuropa kendt Jærnet og anvendt det til Redskaber i ca. 2500 Aar. Oprindelig har man sikkert indført det Syd fra, men allerede ved vor Tidsregnings Begyndelse lærer Nordgermanerne selv at udvinde Jærn. Det viser sig, at denne Fremstilling sker efter forskellige Methoder, og der kan i Øjeblikket fastslaaes fire saadanne, indbyrdes forskellige, hvis Enkeltheder er ret godt oplyst. Derimod er en Udredning af deres indbyrdes Alder hidtil ikke forsøgt. Det foreliggende Materiale indeholder dog en Del Holdepunkter for Bestemmelser af denne Art, som i det følgende kort skal nævnes.

Den ældste Fremstillingsmaade er den simple Herdgrubeteknik, som er beskrevet p. 154. Den kendes fra store Dele af Norden og har forsynet Oldtidens og den tidlige Middelalders

Folk med Jærn. Den er indført Syd fra og optræder i Danmark allerede i den romerske Jærnalder. Herfra har den antagelig bredt sig mod Nord op over den skandinaviske Halvø. Som det fremgaar af nærværende Arbejde, har denne Teknik tillige været herskende paa Island, idet alle de Fund, hvor Teknikken har kunnet bestemmes, viser Herdgrubefremstilling med een eneste Undtagelse, nemlig Forekomst Nr. 1. Den Fremstillingsmaade, som Landnamsmændene førte med sig til Island, var altsaa en Herdgrubeteknik, og vi maa deraf slutte, at det har været den sædvanlige Maade til Fremstilling af Jærn i Skandinavien i hvert Fald indtil Aar 1000. Et andet Forhold, som tyder i samme Retning, er, at de danske Jærnaldersfund kun indeholder Rester af Herdgrubeteknik. Ejendommeligt nok har denne simple Methode holdt sig længe i Skandinavien. Endnu saa sent som i 1870 fremstilledes der Jærn af Myremalm i en Herdgrube i Ålvdalen i Sverige, og herom foreligger en meget interessant Beretning bygget paa mundtlig Meddelelse fra en af Deltagerne (Grabe 1922 p. 26).

En anden og yngre Fremstillingsmaade er den fra Nørrejylland kendte Grydeteknik (Nielsen 1924). Der er paavist svage Spor af den i Mellemeuropa; desuden kendes den fra Sydisland (p. 157), og i den nyeste Tid er den paavist i Nordsjælland ved Usserød, i Lynge-Kronborg Herred. Dens Udbredelse synes at være noget mindre end Herdgrubefremstillingens, og den er i Norden først anvendt efter Aar 1000.

Den tredie af de i Norden anvendte Ovntyper er Osmundovnen, som navnlig kendes fra to Beskrivelser forfattede af Folk, der selv har set og studeret Virksomheden. Den bedste Redegørelse for denne Proces skyldes Svenskeren Schulze, som i 1732 indleverede en af Tegninger ledsaget Beretning om »Myrugnar eller såkallade Blästr-Wärk« i Dalarna; den danner Grundlaget for Swedenborgs (1734) udførlige Omtale af denne Ovntype og er udgivet af Sefström (1845). Endvidere har den norske Bonde Ole Evenstad (1790) beskrevet en Ovn af omtrent samme Type. Endnu i dette Aarhundrede har en

saadan Ovn været i Brug i Finland. Angaaende Osmundovnens Bygning kan henvises til de ovennævnte Arbejder; her skal kun anføres enkelte karakteristiske Træk. Hele Ovnen eller store Dele af den var bygget over Jorden; den bestod af en Trækappe udfyldt med Jord og Sten, og havde Slaggehul samt ret store Blæsebælge; Ovnen var langt større end de to andre Ovnarter og har krævet flere Personers Betjening; til Gengæld har dens Produktion været større og Kvaliteten af det fremstillede Jærn bedre og mere ensartet. Det som i denne Forbindelse har Interesse er, hvor langt denne Ovntype kan føres tilbage i Tiden. Glosen Osmund, der maa antages at betegne et Jærnstykke af en bestemt Vægt[1]) fremstillet i »Osmundovnen«, kendes som omtalt fra 1252. Ved Toaker Syd for Varberg i Halland havde Sorø Kloster en Ejendom, hvortil hørte en »molendinum ubi fabricatur ferrum«, som omtales Aar 1197 (Langebek 1758 p. 401—03): denne »molendinum« har formentlig været en Osmundovn. Herdgrubeteknikken var nemlig saa udbredt, at næsten hver Gaard i de Egne, hvor Jærnfremstillingen dreves, lavede Jærn, i hvert Fald til eget Forbrug — et Forhold, som bl. a. fremgaar særdeles smukt af de i de jydske Jordebøger anførte Afgifter af Jærnkloder. Forekomsten af en Ovn til Jærnfremstilling ved Toaker vilde derfor næppe være bleven nævnt som noget særligt, hvis ikke det havde været noget for den Tid betydningsfuldt. Vi naar altsaa til den Tidsbestemmelse for Osmundovnen, at den formentlig er yngre end Aar 1000, men ældre end Aar 1200. Et andet Spørgsmaal er Stedet for denne Ovntypes Oprindelse. Navnet er sikkert svensk, men dermed er paa Forhaand ikke givet, at Ovnen ogsaa selv er det. Den kendes imidlertid ikke fra Mellemeuropa og ikke fra Danmark, men fra den skandinaviske Halvø, Finland og Rusland; dens Bygning viser, at den maa være opstaaet i et Omraade, hvor der var Overflod af Skov. Noget taler altsaa for, at den

[1] I Bjørn Haldorsens isl. Leksikon anføres saaledes: *merkr* åsmundr, et Halvpunds Osmund.

er svensk; men paa den anden Side kan den Mulighėd ikke afvises, at Ovntypen kan være opstaaet hos de finske Folk i de russiske Skovegne. Under alle Omstændigheder har den spillet en stor Rolle i Sveriges økonomiske Udvikling.

Nordens fjerde Ovntype er Højovnen; angaaende dens Indførelse maa henvises til Nielsen (1924 p. 172). Omkring Aar 1600 erobres Jærnmarkedet fuldstændig af Raajærnet, og de ældre Methoder til Fremstilling af Jærn fortrænges.

Resultatet af denne korte Redegørelse er altsaa følgende. Indtil Aar 1000 hersker Herdgrubeteknikken i hele Norden; noget efter dette Tidspunkt afløses den i Danmark i hvert Fald delvis af Grydeteknikken, som holder sig til Aar 1600; i Skandinavien afløses Herdgruben af Osmundovnen; paa Island holder Herdgrubeteknikken sig til ca. 1500, og dermed ophører i det store hele Islands Jærnfremstilling. Saavel Grydeovnen som Osmundovnen fortrænges derefter ved Aar 1600 af Højovnen.

LITTERATURFORTEGNELSE.

Bruun, Daniel: Fortidsminder og Nutidshjem paa Island, København 1897.

Bruun, Daniel og Jónsson, Finnur: Om hove og hovudgravninger på Island; i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1909.

Flensborg, C. E.: Skovrester og Nyanlæg af Skov paa Island; i Tidsskrift f. Skovvæsen Bd. 13, 1901.

Friesen, O. v.: Osmundsjärnet i språklig belysning; i Jernkontorets Annaler 1922.

Grabe, Alf: Den gamla svenska osmundstillverkningen; i Jernkontorets Annaler 1922.

Grágás, Islændernes Lovbog i Fristatens Tid, København 1852.

Grettis saga, København 1859.

Jónsbók, Kong Magnus Hakonssons Lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281, København 1904.

Kålund, Kr.: Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island I—II, København 1877—82.

Konge-Spejlet, Christiania 1848.

Landnámabók Íslands, København 1925.
Langebek, J.: Anledning til en Historie om de Norske Bergverkers Oprindelse og Fremvext, Første Stykke; i Videnskabernes Selskabs Skrifter Bd. VII, 1758.
Naumann, E.: Södra och mellersta Sveriges sjö- och myrmalmer; i Sveriges geologiska undersökning, Årsbok 13, 1919, Stockholm 1922.
Nielsen, Niels: Jærnudvindingen i Nørrejylland i Oldtid og Middelalder; i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1922.
Nielsen, Niels: Studier over Jærnproduktionen i Jylland, København 1924.
Njála, København 1875.
Olafssen, Eggert og Povelsen, Biarne: Reise igiennem Island I—II, Sorøe 1772.
Olavius, O.: Oeconomisk Reise igiennem Island I—II, København 1780.
Olkofra Þáttr, Halle 1880.
Oppermann, A.: Vort ældste Kulsvieri; i Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark Bd. VII, 1924.
Sefström, N. G.: Om Osmundsjern; i Jernkontorets Annaler 1845.
Sigurðsson, S.: Skógarnir í Fnjóskadal; i Andvari, Reykjavík 1900.
Um Skógrækt, Reykjavík 1921.
Steensby, H. P.: An antropogeographical study of the origin of the Eskimo culture; i Meddelelser om Grønland Bd. 53, København 1917.
Swedenborgius, E.: De ferro deque modis liquationum ferri per Europam, Dresdæ et Lipsiæ 1734.
Thoroddsen, Þ.: Oversigt over de geografiske Kundskaber om Island før Reformationen; i Geografisk Tidsskrift Bd. 10, 1890.
Thoroddsen, Þ.: Lýsing Íslands Bd. II, København 1910.
Vídalin, Páll: Skýringar yfir Fornyrði Lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast, Reykjavík 1854.
Vigfússon, Sigurður: Rannsókn í Breiðafjarðardölum og í Þórsness þingi og um hina nyrðri strönd 1881; i Árbók hins íslenzka Fornleifafélags 1882, Reykjavík 1882.
Vigfússon, Sigurður: Rannsókn í Borgarfirði 1884; i Árbók hins íslenzka Fornleifafélags 1886, Reykjavík 1887.

OVERSIGT OVER DET NORSK(-ISLANDSKE) NAVNEFORRÅD FÖR O. ÅR 900.

MED TILLÆG: DE NORSK(-ISLANDSKE) TILNAVNE FRA SAMME TID.

AF

FINNUR JÓNSSON.

Af alt nordisk navnestof för det 10. årh. er det vestnordiske (norsk-islandske) uden sammenligning det righoldigste, takket være den gamle islandske sagalitteratur og slægtregistrene, först og fremmest det enestående værk, Landnámabók, der ikke blot opregner alle de norsk-islandske landnamsmænd fra tiden för og ved 900, men også disses efterkommere så og så langt ned i tiden, og, hvad der for nærværende undersøgelses mål er det vigtigste, deres forfædre et hundredår, undertiden endnu længere, tilbage i tiden. Der er dog mange landnamsmænd, hvis forfædre ikke anføres. ikke engang faderen; her har Saga glemt, hvad hun engang har vidst.

At dette navnestof er meget vigtigt og i flere henseender interessant, derom behøves ingen ord. Resultaterne af undersøgelsen vil formentlig komme til at gælde det vestnordiske område alene — at endel af navneforrådet er fællesnordisk (ja fællesgermansk) er sikkert nok —, men undersøgelsen af det nordiske navneforråd bör netop sysle med hvert af de nordiske landes navne, for derigennem at få fastslået, hvad der er fælles og hvad der er særligt. At der nemlig også

eksisterer noget særdansk og særsvensk er på forhånd vitterligt.

Når vi her går ud fra landnamstiden, er det selvforståeligt. Men den nærmest følgende tid og landnamsmændenes nærmeste efterkommeres navne har også en stor betydning, da de for störste delen sikkert beror på opkaldelse; deres navne afspejler ældre tidsforhold, ældre navne i slægten, dens lige linje eller — sikkert hyppigt — sidelinjer. Disse navne bekræfter, når man gennemgår dem, tilfulde de her vundne resultater m. h. t. opkaldelse; således vil det vise sig, at opkaldelse ved hjælp af enkelte navneled har holdt sig længe efter o. 900.

Hovedformålet er at komme så langt tilbage i tiden som muligt. Derfor bliver det også hensigtsmæssigt at se på de urnordiske navne, men her må man snarest tage alt med, hvad enten de er norske, svenske eller danske. Dette bör dog ske på den måde, at hvert lands navne anføres for sig, gruppevis.

Endnu en kilde for vestnordiske navne er de uhistoriske (sagnhistoriske) sagaer; de må dog benyttes med varsomhed og kritik, da man aldrig ved, hvad der er virkelig gammelt og hvad der er opdigtet (lavet) i senere tider. Endel af de her i betragtning kommende navne er uden tvivl gamle, og i det hele er navnene dannede i overensstemmelse med det virkelige navneforråd.

Endelig er der andre og mindre betydende kilder såsom remsedigte. Blandt disse er dog kun navneremserne (søkongenavnene) i Snorra edda af större betydning. Her er der uden tvivl tale om forhistoriske navne, ikke sådanne, som er lavede i senere tider, men nogle af dem er næppe egenlig nordiske (som Gjúki f. eks.). Noget lignende gælder de ikke-mytiske navne i eddadigtene (heltekvadene); da flere (de fleste?) af disse er af tysk oprindelse, lægges de her tilside. Mytiske navne (på guder, jætter, alver, dværge) må helt udelukkes fra undersøgelsen.

§ 1. Urnordiske navne.

Dr. K. Mortensen har i sin disputats hævdet — og med rette —, at der er tydelig forbindelse og tilknytning mellem sprog og navne i de urnordiske indskrifter og de — yngre — historiske navne, selv om der er uligheder. Jeg mener også, at der ikke er nogen egenlig modsætning til stede. At enkelte navne er forsvundne og andre opståede i løbet af 5—6 hundrede år, er ikke påfaldende. Dengang, som senere, har der vel også været særnavne for de enkelte stammer og stamme-bopæle, hvilket bevirker, at man må være varsom med sine slutninger og udtalelser[1]. I denne forbindelse må vi særlig fremhæve navnene i de norske runeindskrifter. Her følger en oversigt over hele navnestoffet[2]. Jeg bemærker, at jeg allevegne læser ŋ (og ikke [(i)j]) i disse indskrifter, af grunde, jeg ikke her kan komme ind på.

1. Usammensatte mandsnavne.

a) norske:

Ðagaʀ, Einang
Gōðagaʀ (gen. -as), Valsfjord
Guðiŋa, Nordhuglen
Hauaʀaʀ, Eidsvåg
Hnaƀuðaʀ (gen. -as), Bō
Hiwigaʀ, Årstad
Hroʀaʀ, By
Iuþingaʀ, Reistad
Keþa (gen. -an), Belland
Laiþigaʀ, Mögedal
Rauniŋa, Stabu
Taitʀ, Tveito
Wagaʀ (dat. -ē), Opedal
Wakraʀ, Reistad
Wiwaʀ, Tune
Wiwila, Veblungsnæs
Þaliʀ, Bratsberg

Af disse navne er ialfald Ðagaʀ, Taitʀ (yngre nom.), Wakraʀ velkendte i historisk tid. Til Wiwaʀ med diminu-

---

[1] Af det her sagte fremgår, at jeg nærer en meget stor tvivl om rigtigheden af v. Friesens resultater m. h. t. antagelsen af lån eller påvirkninger fra vest-germansk navneskik. Det samstem, der findes, kan let forklares på andre måder. I det hele må man ikke glemme, hvor lidet det materiale er, der haves, og ikke glemme ligheden for uligheden.

[2] Det bemærkes, at navnene anføres i nom., men i parentes anføres de virkelig forekommende former. Jfr. O. v. Friesen: Röstenen s. 83 ff.

tivet Wiwila haves paralleller; ligeledes haves paralleller til endelserne -uðaR, -iŋaR. Jeg finder ikke grund til at antage, at Gōðag står for Gōðaðag.

b) svenske:

AkaR, Åsum	HraþaR(?), Rö
ErilaR, Lindholm	Marila, Etelhem
Hariŋa (gen. -an), Skååäng	Staina, Rö
HaraƀanaR, Järsberg	Swāƀa, Rö
HaukoþuR, Vånga[1]	UƀaR, Järsberg
HelðaR, Tjurkö	Þrawinga (gen. -an), Tanum

Af disse kendes ErilaR (Jarl), HelðaR (Hjaldr), H(a)rab(a)-naR (Hrafn) i historisk tid. Hariŋa er, hvis a er langt, identisk med Hæringr (undtagen hvad endelsen angår); Þrawiŋa er ikke langt fra Þráinn. HraþaR falder sammen med adj. hraðr; AkaR er tvivlsomt.

c) danske:

FakaR, Fæmö	Mariha, Vi
Frohila, Darum II	Niujil(a), Darum I
Harŋa, Vi	Niuwila, Næsbjærg

FakaR kan være det velkendte Fákr (der dog ikke findes som personnavn, men kan have været tilnavn); Harŋa jfr. Hariŋa. Niuwila ligger ikke langt fra (dværge)navnet Nýi.

Kvindenavne.

a) norske:

Alaifu(?), By	Igiŋō (gen. -ōn), Steinstad
Alukō, Förde	Birgŋu, Opedal

b) svenske:

Finō, Berga

c) danske:

Leþrō, Strårup	Harisō, Himlingöje

Alaifu (hvis sikkert) og Finō er kendte i historisk tid.

[1] v. Friesen vil læse harkoþuR; da vil en tilknytning til nordiske ord være let; men læsemådens rigtighed er tvivlsom.

2. Sammensatte mandsnavne.

a) norske:

Asugasðir, Myklebostad
Haðulaikar, Kjölevig
Hagusta[l]ðar, Kjölevig
Hagustalðir, Valsfjord
Laðawariŋar, Törviken
Rhoaltr, Vatn
Waðaraðar (gen. -as), Saude
Wōðurīðar (dat. -e), Tune

Heraf er Rhoaltr (yngre nom.) og Waðarāðar (= Vandráðr) kendte fra historisk tid; ligeledes haves paralleller til nogle af de andre.

b) svenske:

Asmutr (acc. -t), Sölvesborg
Frawarāðar, Möjebro
Haþuwolafar (acc. -a), Gummarp
Haþuwulafr, Istaby
Haþuwolafr, Stentoften
Hariwulafar (acc. -a), Istaby
Hariwulfr (gen. -s), Råfsal
Hariwolafr, Stentoften
Kunimuður (dat. -iu), Tjurkö
Saligastir, Berga
Ssigaður, Svarteborg
Skiþaleuðar, Skärkind

Her finder vi de historiske navne Asmutr, Hariwul(a)far (= Herjolfr), foruden led-paralleller. Röstenens Staina wariŋar og Suāba hariŋar opfatter jeg som to ord hvert.

c) danske:

Asugisalar (gen. -as), Kragehul
Hariuha, Sællandbract.
Hlewagastir, Gallehus
Owlþuþewar, Torsbjærg
[»Aisagairar«, Torsbjærg er for usikkert]

Til 3 af disse findes historiske paralleller. Sammensatte kvindenavne forekommer ikke.

Undersøger vi nu, hvilke bestanddele disse navne består af, hvilke forled og efterled de har, er resultatet følgende:

a) Forled:

asu- (3 gg)
frawa- (adj)
haþu- (4 gg)
hagu- (2 gg)
5 hari- (4 gg)
heru-
hlewa-
hrōþi-

kuni-
10 laða- (ɔ: Landa-)
sali-
sig-
skiþa- (ɔ: skinþa-)
waða- (ɔ: wanda-)
15 wōða-
wulþu-

Af disse led kendes 11 (1, 3, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 16) i historiske navne, hvoraf dog nogle er navne på guder eller uhistoriske personer, som hǫð-, hlé-, skinn-, ull-; sigaðuR må vel være sammensat af sigi- og haðuR, idet i er bortfaldet (således også v. Friesen); hagu- findes folkeetymologisk omdannet i appellativet haukstaldr. Kuni-, landa- og wōðu- er ikke genfundet i historiske navne, wulþu- kun i gudenavnet Ullr.

b) Efterled:

-gastiR (asu-, hlewa-, sali-)
-gīs(a)laR (asu-)
-(h)aðuR (sig-)
-laikaR (haðu-)
5 -leuƀaR (skiþa-)
-munduR (as-, kuni-)
-rāðaR (frawa-, waða-)
-rīðaR (woðu-)
-staldaR, -iR (hagu- 2 gg)
10 -wald(a)R (rho-)
-wariŋaR
-wol(a)faR (haðu- 3 gg, hari- 2 gg, haeru-)
-þewaR (owlþu-)
15 -uha (hari-)

Disse findes alle på samme måde i historiske eller i litteraturen forekommende navne, med undtagelse af nr. 5 (leuƀaR), 11 og 14; nr. 9 (staldaR) findes kun i det nævnte appellativum (haukstaldr).

Forholdet mellem forled og efterled er interessant. I de allerfleste tilfælde er det meget inderligt, der er begrebstilknytning tilstede, hvad man i en så gammel tid netop kunde vænte.

Gæsten findes i forbindelse med (de beskyttende) guder (asugasðiR), i forbindelse med betegnelse for hus, ly (sali-, hlewa-gastiR). Jeg betragter sammenstilling af *sali*- og *gastiR* som afgörende for betydningen af *hlewa*-, = læ, ly; i forbindelse med gastiR kan intet være naturligere (*hlewa* = græsk klewo- er langt mindre naturligt).

Noget lignende gælder asugis(a)laR, det er ham, som står under gudernes beskyttelse. Jfr. owlþuþewaR (owlþu = wulþu = guden Ullr). Sigi- og -haðuR (kæmperen) hører nøje sammen, ligeså vel som 'kamp' og 'leg' (haðulaikaR). Og således fremdeles. 'Ulven', dette modige, angribende dyr, knyttes til ord for kamp, hær og sværd; vi vil se, hvor hyppigt dette findes i historisk tid. Det eneste, der kunde siges at være mindre naturligt, er skiþaleuƀaR; om dette kan tale for en anden opfattelse, at der, som nogle forskere har villet antage, skulde foreligge to ord (skiþalē, dativ, og uƀaR nom.), er meget tvivlsomt, da navnet med lethed kan tolkes som ét ord.

Disse urnordiske navne har således et fyldigt indhold, en dybere betydning, en logisk sammenknytning, og derigennem en vis poetisk beåndelse.

De usammensatte navne er vanskeligere; nogle er uforståelige (hawaRaR, næppe af -gaiRaR, hiwigaR, hroRaR, keþa, ofl.), andre noget tvivlsomme. Klare er navne som ðagaR, wakRaR, helðar, h(a)raƀ(a)naR, og vel også fakaR. At disse navne skulde være kortnavne, er der virkelig intet, der taler for, endsige beviser. Ejendommeligt er, at her findes adjektiver, substantiverede, i lighed med så mange af samme art i historisk tid (gōðagaR, laiþigaR (?), wakraR, taitR); de har vel oprindelig været tilnavne, der (ved opkaldelse?) er bleven egennavne; hvis dette er rigtigt, har man derved bevis for virkelig opkaldelse, dog af en del af navnet, hvilket ikke behøver at være i strid med den af G. Storm påviste opkaldelsesmåde, hvorom mere senere.

Da kvindenavnene er så få, er det vanskeligt at udtale sig om dem. Dog er særlig alaifu af betydning, men navnet er desværre ikke helt sikkert. Utvivlsomt er derimod finō (= Finna), der uden tvivl forudsætter mandsnavnet finaR (= Finnr). Navnene på -ingu betragter jeg som sikre; de er dannede af mandsnavne på -ingaR (hvoraf der haves mange i historisk tid, se Lind), men i historisk tid findes ikke

kvindenavne på -ing indenfor vestnordisk område; ord som *kerling, drótning* er dog, som appellativer, sidestykker.

§ 2. G. Storm påviste i sin kendte afhandling i Arkiv IX, at under folkevandringstiden herskede den skik — for såvidt sligt lader sig godtgøre —, at navnene hos visse germanske stammer dannedes af forskellige dele (led) af ældre (kvindelige som mandlige) slægtninges navne. Allerede herved kunde der opstå ret mekaniske navne, selv om de nye navnes sammensætningsled naturligvis ofte kunde passe til hinanden. B. Nerman har (se f. eks. hans afhdl. Ynglingasagan i arkeologisk belysning 1917) påvist, at samme variationsregel — som det kaldes — også genfindes i (den svenske) Ynglinge-æt (Agina (Agne) — Agilaʀ (Egill); Aþa-wolfaʀ (Alf) — Aþa-gíslaʀ (Adils) osv.), hvilket er meget interessant. Denne navnegivning skulde have hørt op, da ætten flyttedes over til Vermland, og være erstattet af den (nye) skik at opkalde afdøde slægtninge direkte, hvilket atter hænger sammen med troen på sjælevandringen. Dette skulde være foregået i løbet (slutningen) af 7. årh. Denne tro møder vi i kilder fra historisk tid (f. eks. cod. reg. af eddadigtene). Helge haddingjaskate er den genfødte Helge hundingsbane (mærkeligt nok skulde valkyrjen Sigrún være genfødt, men nu med et andet navn: Kára).

A. Olrik har (Heltedigtning 22 f.) ment at kunne påvise endnu en navnedannelsesmåde, at lade navnene (faders-söns osv.) begynde med samme lyd (Helge sön af Halvdan, Adils sön af Ottar[1] osv.). Denne skik skulde også særlig tilhøre folkevandringstiden, men ikke f. eks. vikingetiden, og den skulde »udspringe fra et poetisk hensyn«, for at navnene i digte kunde rime med hinanden, hvilket atter beror på, at kvad om disse fyrster måtte forudsættes som almindelige og selvfølgelige. »Man mærker poesiens magt også i det

[1] Alle vokaler rimede indbyrdes.

små«. Dette er dog en meget kunstlet tolkning. Der har sikkert været andre grunde til denne navneskik; herom senere. Det er altfor dristigt, når Olrik (sst. 24) siger, at når personer som en »Ingjald«, »Agnar« findes i en slægtrække med navne på h, må de være »senere stukne ind i slægten«. Sligt er utilstedeligt, da vi ikke ved, hvor almengyldig eller ufravigelig den anførte regel i virkeligheden har været.

Vi skal nu gå over til de historisk kendte navne.

§ 3. Historiske navne.

Det er de i historiske kilder, først og fremmest Landnámabók, forekommende navne, der hovedsagelig kommer i betragtning. De vil blive opført i bogstavorden, men ind imellem dem skydes andre navne fra sagnhistoriske kilder (F) og lignende, således at disse adskilles fra hine ved mindre skrift. Landnamsmændene betegnes ved en stjærne. Tilnavne anføres i parentes. Årstal ved navnene betyder den tid, bærerne af dem kan antages — efter slægtleddenes rækkefølge — at have levet i (både för og efter). Landnamsmændene henføres til tiden o. 875—900 (920), deres fædre til o. 850, bedstefædre til 825 og således fremdeles. Dette er naturligvis kun en rå angivelse, men den kan dog anvendes med en vis fordel, idet man deraf kan se, hvor langt omtrent navnet går tilbage. Slægtrækker betegnes ved en tankestreg uden punkt mellem navnene. Af det følgende vil man se, at de fleste slægtopregninger ikke går meget længere tilbage end til o. 800; dette er netop det, man måtte vænte. Derfor er der i og for sig ingen grund til at mistænke de navne, der går endnu længere tilbage, så meget mindre, som de ofte er af en usædvanlig art. Hvor skulde de egenlig være komne fra?

1. a. Usammensatte mandsnavne

Áði findes kun i navnet Adæstadhir (Rygh)

Agði, i navnet Agðanes og i Agði Þrymsson

Áki oftere i F, men tildels udenfor norsk-isl.

*Alfr (egzki). — Alfr (ór Óstu) 850. — Alfr (litli) 825. — Alfr (af Vors) 775. — Også oftere i F

Áli (søkonge) oftere i F

Ámr (Dagsson) F

Áni 850; en anden sammen med Skallagrim (deraf Ánabrekka)

*Ánn (rauðfeldr) — Grímr (loðinkinni) ∾ Helga — Ánn (bogsveigir). — Ánn 775 — Ǫrn. — Ánn (bogsveigir) 825 (også men mytisk i F)

Ari F og i norske stednavne

Ási (hersir) — Ingjaldr — Hróaldr. Ási var en broder til Grímr. — Ási (hersir; fader til Veðrar-Grímr) 825

Askr (ómálgi; i et par hds. af Njála urigtig Áskell) 850

Atall (søkonge)

Áti (søkonge; kæmpe)

*Atli — Váli. — *Atli (graut-) —Þórir (þiðrandi). — Atli (fader til Kolbeinn) 850. — Atli 850 — Skíði. — Atli (træl; søkonge). — Atli (mjóvi; jarl) 850. — Desuden flere af det navn i F. Også søkonge

Auði (auðgi) i Yngls. Også i F

*Balki — Blæingr — Sóti

Barði F

Barri F

*Baugr — Rauðr — Kjallakr

Beigaðr F

Beimi, Beimuni (søkonge)

Beinir F

Beiti (søkonge)

Beli F

*Bersi (goðlauss) — Balki (se ovf.). — Bersi 875 — Helgi — Þórolfr (halmi) Flat I, 23

Bersi F

Bíldr — Arngrímr F

Birgir F

Bjalfi (brunda-) 825

Bjarni (Herlu-, hellu-; ét hds. har Hall-bjarnar —; Vápnfs.) 850 — Arnfinnr. Dette er det eneste historiske Bjarni-navn, der findes, hvis det er pålideligt.

Bjarni F

*Bjǫrn (í Bjarnarfirði). — *Bjǫrn (gullberi). — *Bjǫrn (skjalda-) — Herfinnr. — *Bjǫrn (austrœni) — Ketill (flatnefr). — *Bjǫrn (at Reyni). — Bjǫrn (sléttu-) — Hróarr. — *Bjǫrn (sviðinhorni). — *Bjǫrn (skinna-) — Skeggi (skútaðar-). — *Bjǫrn (í Svínhaga). — Bjǫrn (rauða-). — Bjǫrn — Bǫlverkr. — Bjǫrn (kaupmaðr). — Bjǫrn (f. Auðunar) 850. — Bjǫrn (þræll). — Bjǫrn 850 — Hrólfr. — Bjǫrn (heyjangrs-) 850. — Bjǫrn (blátǫnn) 850. — Bjǫrn (byrðusmjǫr) 850. — Bjǫrn (buna) 800. — Bjǫrn (járnsíða, f. Ásleiks) 800(?). — Bjǫrn (reyðarsíða) 800. — Oftere i F

Blæingr 850 — Sóti. Jfr. F

Boddi 775

Bogi findes kun éngang, nævnt som broder til Broddr (i gen. Broz) 850

Borgarr F (bis)

Bragi (gamli) 825 — Boddi. Jfr. F

Brandr F

Brámi F

Brattr F
Brennir — Vífill F
Bresi 825
Brettingr, i gårdnavne
Broddr 850 se Bogi
*Brúni (hvíti) — Hárekr (jarl)
Brúni (fader til Ingjaldr) 850
Brúsi (beinserkr) F
Buðli (søkonge) og F
Búi F, oftere
Byrvill (søkonge)
Bǫrkr F, oftere

Dagr (fróði; Halfdan svartes svigerfader) 825. — Dagr (konge, fader til Hlíf) 850. — Dagr (fader til Hringr) 825. — Oftere i F

*Dýri

*Egill (rauði). — Egill (ullserkr). — Oftere i F

Eitill (søkonge)
Ekkill (søkonge)
Ekkill — Myndill F
Endill (søkonge)
Erlingr (knýtir) 850

Erpr (lútandi) 775. — Erpr — Meldun. — Også i F

Faxi (med Floke)
*Finni. — Finni 825 — Mǫttull

*Finnr (Fiðr) (auðgi) — Haldórr — Hǫgni. — Finnr (skjalgi). — Også i F

Fleinn (skáld) 800

*Flóki (hrafna) — Vilgerðr — Hǫrðakári. — Flóki (þræll). Også i F

*Flosi (norrœni) — Þorbjǫrn (gaulverski)
Flosi F
Forni (søkonge)

*Fróði 850 — Vémundr. — Fróði (f. til Ormr) 825. — Fróði (søkonge)
*Galmr (Galman-strǫnd!)

Galti. — Galti 875 — Hallfreðr (í Sogni)

Gamli (søkonge)
Gaupi (søkonge)

*Gauti. — Gauti (søkonge). Oftere i F

Gautr (bis). — Gautr (hjalmun-). — Gautr 850 — Gautrekr. Også i F

*Geirr (auðgi) — Ketill (blundr)
Geirr (søkonge). — Også i F
Geitir (søkonge). — Også i F
Gellir F
Gestill (søkonge)
*Gísl (skeiðarnef)
Gizurr F
Glammi (søkonge), jfr. F
Glúmr F
Gnúpr (molda-) — Hrólfr (hǫggvandi)
Gorr (søkonge)
Grani (med Skallagrim)
Grani — Njǫrvi F
Greipr 775

*Grenjaðr — Hermundr (hokinn). — *Grenjaðr — Hrappr

Grettir F
Grímnir — Grímolfr F

*Grímr (háleyski) — Þórir — Gunnlaugr — Hrólfr — Ketill. — *Grímr (skalla-) — Kveldulfr — Brunda-Bjalfi. — *Grímr (við Grímsgil). — *Grímr (í Grímsnesi). — *Grímr (kampa-). — Grímr (hersir). — Grímr (leysingi). — Grímr — Kolbeinn (sneypir). —

Grímr 825 — Grímolfr. — (veðrar-) Grímr 825. — Grímr (kamban) 800. — Grímr (sön af Hervǫr) 800. — Grímr (loðinkinni) 850; en ældre (fader til Bjǫrnolfr). — Oftere i F

Gríss (leysingi)

Grundi (prúði, skáld) 800?

Grýtingr (konge) 850

Gylfi (søkonge)

Gyrðr (dræbt af en landnamsm.) 875. — Gyrðr 800? — Haraldr (granrauði)

Haddingr, i norske gårdnavne; F. Jfr. Lind

Haddr (harði) 875

Hafr F

Hagall F

Haki (þræll). — H. (søkonge). — H. (haðaberserkr); jfr. F (oftere)

Hákr F

Hallaðr 875 — Rǫgnvaldr (mœrajarl). — Navnet er flertydigt; det kan være dannet af verbet *halla*, som *frǫmuðr* og lign. Men det kunde også være sammensat med *hǫðr*, Hall-hǫðr, jfr. Starkaðr (Stǫrkuðr) Stark-hǫðr

*Hallr (goðlauss) — Helgi

*Haukr. — Haukr (hábrók). — Jfr. F oftere

*Heðinn — Þorsteinn (þurs). — Heðinn (ór Mjǫlu). — Heðinn (i Sóknardal) 850. — Heðinn 825. — Heðinn 800. — Jfr. F

Heggr (af Heggsstǫðum) 900

Heiði (søkonge)

Heiti (søkonge)

*Helgi (magri) — Eyvindr — Bjǫrn — Hrólfr. — *Helgi — Bjǫrn (heyjangrs-). — *Helgi — Hrólfr. — *Helgi (bjóla) — Ketill. — *Helgi (nafar-; svensk?). — Helgi — Bjǫrn (buna). — Helgi (goðlauss). — Helgi (bunhauss) 850 — Þórolfr (halmi). — Helgi (hestr) 850. — Helgi 825 — Helgi 800. — Helgi 825 — Óláfr — Jfr. F

Hemingr F oftere

Hemlir (søkonge)

Hildingr F

Hildir (parrak) 825. — Oftere i F

*Hildir

Hjalli (þræll)

Hjalmr F

*Hjalti (í Breiðdal). — *Hjalti — Þórðr (skalpi)

Hjarrandi (søkonge). — Jfr. F

Hjǫrr 850 — Hálfr. — Hjǫrr 800. — Jfr. F

Hjǫrtr F

Hlǫðr F

Hnefi (søkonge). — Jfr. F

*Holti

Hraði (fader til Þorbjǫrn) 850

*Hrafn (hafnarlykill). — *Hrafn (heimski) — Valgarðr — Vémundr (orðlokarr) — Þórolfr (váganef) — Hrœrekr (sløngvanbaugi). — Hrafn (austmaðr). Jfr. F

Hrani. — Hrani 850 — Hildir (parrak). — Jfr. F

Hrappr — Bjǫrn (buna) — (Veðrar-) Grímr — Hervǫr — Þorgerðr — Eylaugr. — Hrappr (f. til Geirleifr) 850. — Hrappr (f. til Hróðgeirr) 850. — Hrappr (f. til Alrekr) 850. — Jfr. F

Hrauðnir (søkonge)

Hringr 850 — Dagr. — Hringr (hvíti). — Oftere i F

Hrói F

Hrókr F

Hrotti F

Hrútr (váfl) F

Hundi (med Auðr). — Hundi (f. til Isgerðr) 850. — Jfr. F

Húnn F. — Húnn (søkonge)

*Hvati

Hýsingr — Gandalfr

Hæklingr F

Hǫðr F

Hǫfundr — Guðmundr

Hǫgni (med Hrómundr). — Hǫgni (f. til Sǫlvi) 850. — Hǫgni (hvíti) 850 (825). — Hǫgni 825 (bis). — Hǫgni — Eysteinn (ríki). — Hǫgni (søkonge). — Jfr. F oftere

Hǫlgi (konge).

Hǫrðr (med Auðr). — Hǫrðr (f. til Ásbjǫrn) 850. — Jfr. F

Hǫmir (søkonge)

Hǫrvi (søkonge)

Ingi (søkonge)

[Jǫkull — Ingimundr (jarl) — Götsk]. — Oftere i F

Jǫsurr F

Kalfr (þrœnzki; skáld) 800? Kalfr (skurfa) 850

*Kári (tungu-). — Kári (berðlu-) 850 — Vémundr. — Kári (bifru-). — Kári (hǫrða-) 825. — Oftere i F

*Karl (á Upsastrǫnd) — Steinrøðr. — *Karl (undir Karlsfelli). — Karl (ór Bjarkey) 850. — Jfr. F

*Karli (þræll). — Karli (med Ævar)

Kaunn 675

*Ketill (einhendi) — Auðun (þunnkárr). — *Ketill (aurriði). — *Ketill (blundr). — *Ketill — Bresi. — *Ketill (fíflski) — Jórunn — Ketill (flatnefr). — *Ketill (ilbreiðr) — Þorbjǫrn (talkni). — *Ketill — Þórir (þiðrandi). — *Ketill (hœngr) — Þorkell. — *Ketill — Þorsteinn (hǫfði). — *Ketill (gufa) — Ørlygr — Bǫðvarr — Vígsterkr. — Ketill (þistill) 875 — Ketill (raumr) 850. — Ketill (med Auðr). — Ketill 850. — Ketill (f. til Ketilbjǫrn) 850. — Ketill (jamti). — Ketill (refr). — Ketill (veðr) 850. — (reyr-) Ketill 850. — Ketill (helluflagi) 850. — Ketill (brimill) 850. — Ketill 850 — Hǫrðakári. — Ketill (bjarneyja-). — Ketill (flatnefr) 850 — Bjǫrn (buna), jfr. Þórðr (skeggi). — Ketill (hœngr) 825. — Ketill 825. — Ketill (kjǫlfari) 775. — Ketill 725. — Jfr. F oftere

Kisi F

Kjallakr (fader til Gjaflaug) 850

(Kjaran [þræll])

Kjǫtvi se Ásbjǫrn.

Klyppr F; jfr. Hyndluljóð

*Knjúkr (nesja-) — Þórolfr (knǫrr).

Knúi F; jfr. Gróttas.

Knútr

Knǫttr. — Jfr. F

*Kolli (undir Felli). — *Kolli — Hróaldr. — *Kolli (hof-). — Kolli (í Kollavík). — Jfr. F

*Kollr (í Kollsvík). — Kollr (dala-) — Veðrar-Grímr — Ási. — Jfr. F

*Kolr — Óttarr (bǫllr). — Kolr (at Kolsgrǫfum). — Kolr (þræll). — Jfr. F

Konáll — Steinmóðr — Ǫlvir (barnakarl).

Krabbi F

*Krumr

Kvígr (jarl)

Leifi (søkonge)

Leifnir (søkonge)

Leifr = Hjǫrleifr. — Leifr (þræll) — Loðhǫttr. Jfr. F

Ljótr (óþveginn). — Ljótr (f. til Ljótolfr).

Loðhǫttr (træl) 825

Loðinn (ǫngull) 850. — Jfr. F

*Loptr (gamli) — Ormr — Fróði

Lyngvi (søkonge)

*Lýtingr — Arnbjǫrn

*Máni (í Mánafelli). — *Máni (holmgǫngu-). — Jfr. F

*Már — Naddoddr

Meiti (søkonge)

Móði (i norske gårdnavne)

Móir (søkonge)

Myndill F

Mýsingr (søkonge)

Mævi (søkonge)

Mævill (søkonge)

Mǫndull F

Mǫttull 800

Narfi

Neri — Víkarr F

Njǫrfi F

Nóri (søkonge)

Næfill (søkonge). — Næfill — Halfdan F

Nǫkkvi (søkonge)

*Oddr (krǫmu-). — *Oddr (drumb-). — *Oddr (skrauti). — Oddr (rakki) 850 — Þorviðr. — Jfr. F oftere

*Ormr (ánauðgi el. auðgi) — Herjolfr — Bárðr — Bárekr. — Ormr (gamli) — Eyvindr — Ármóðr — Nereiðr. — Ormr (mjóvi). — Ormr (í Ormsdal). — Ormr (hafnar-). — Ormr (auðgi) — Ulfr (hvassi). — Ormr 850 — Fróði. — Ormr (skeljamoli) 800 — Hrossbjǫrn. — Ormr (oframi). — Jfr. F oftere

Raki — Eynefr F

Rakni (søkonge)

*Rauðr (í Rauðsgili). — Rauðr (rugga) 850. — Rauðr 850. — Jfr. F oftere

Raumr 750. Jfr. F

Refill F

Refr (rauði). — Refr (frá Barði). — Refr (ryzki) 800? — Jfr. F

Reifnir (søkonge)

*Reistr — Ketill

Remmir (søkonge)

Rennir

Róði (søkonge)

Ræfill (søkonge)

Rær (søkonge)

Rǫkkvi (søkonge)

Rǫnguðr (þræll)

Sámr F oftere

Sebbi (fader til Ulfr) 800

Selr F

Semingr F
Sírnir F
*Skagi — Skopti
*Skefill (á Reykjastrǫnd)
Skefill (søkonge)

*Skeggi — Bǫðolfr — Grímr — Grímolfr. — Skeggi (skútaðar-). 850

Skekkill (søkonge)

Skíði (gamli) 850. — Skíði 825 — Bárðr

Skjǫldr (konge). Jfr. F
Skopti 850
*Skorri
Skúma F
Skœringr 825
Snákr F
Snerill F
Sniðill F
Snjallr 775
Sókni F

*Sóti. — Sóti 825. — Sóti (jarl). Jfr. F

Star(r)i F

*Steinn (mjǫksiglandi) — Vígbjóðr — Bǫðmóðr. — Jfr. F

Stikill F
Stúfr F
Styrr F, oftere
Sulki (konge)
Svaði F
Svali, Svalr F
Svanr F
Svartr (í Vápnafirði). Jfr. F
Sveiði (søkonge)
Sveinn F, oftere
*Sveinungr
Sviði -- Svipr — Svipuðr F
Sæmingr
Sævill F
Sǫlgi F
Sǫlsi (søkonge)

*Sǫlvi. — Sǫlvi — Hǫgni (i Njarðey). — Sǫlvi (klofi). — Sǫlvi 650. —

Sǫlvi (sǫkonge). Jfr. F
Sǫrfi (søkonge). Jfr. F
Sørkvir F, oftere
Teiti (søkonge)
Teitr 700 (runeindskr.). Jfr. F
Tindr F
Tryggvi (Sigtryggr) — Haraldr (hárfagri). Jfr. F
Trandill — Trani — Tyrfingr F

*Ulfr — Grímr. — *Ulfr (skjalgi) — Hǫgni (hvíti) — Óblauðr — Ótryggr — Hjǫrleifr. — *Ulfr (víkingr). — Ulfr (kveld-) 850. — Ulfr (bis) 850. — Ulfr (gylðir) 850. — Ulfr (hvassi) 850. — Ulfr 850 — Þórir (øxna-). — Ulfr (kráka) 850. — Ulfr (vǫrzki). — Ulfr (fitjumskeggi) 825. — Ulfr (óargi) 800. — Oftere i F

[*Uni — Garðarr — Sváfarr.]
Vaði (skáld, Gullþóriss.).

Váli (sterki) 850. — Váli 850. Jfr. F

Valr F
Vandill (søkonge)

Vífill (med Auðr). — Vífill (þræll). Jfr. F, oftere, (søkonge)

Víkingr 850
Vinnill (søkonge)
Virfill (søkonge)
Vǫttr F, oftere
Yngvi (søkonge). Jfr. F, oftere
*Þengill (mjǫksiglandi)
Þráinn (svartiþurs) 850. Jfr. F

*Þrándr (mjǫksiglandi) — Bjǫrn — Hrólfr. — *Þrándr (mjóbeinn). — Þrándr (nefja) 825. Jfr. F, oftere

*Þrasi — Þórolfr — Herjolfr (hornabrjótr)
Þrýgir (i norske stedn.)

*Þrǫstr—Hermundr—(hokinn). Jfr. F
*Þvinnill (søkonge)

*Ǫrn (í Arnarfirði).— *Ǫrn (gamli).— *Ǫrn (á Ǫrnolfsstǫðum). — *Ǫrn (hvíti) — Þorleifr. — Ǫrn. — Ǫrn (hyrna) 750 (725). Jfr. F

Ser man nu på disse navne, er det klart, at de er ikke alle ensartede, men falder i grupper efter oprindelsen; denne er dog ikke i alle tilfælde helt sikker, og nogle kan henføres til forskellige arter.

Der er da først egenlige (primære) navne. Det er en ret almindelig opfattelse, at disse korte navne er forkortede, d. v. s. man går ud fra, at alle navne har været sammensatte; de korte navne skulde være etslags kælenavne. Det er utvivlsomt urigtigt. Det er ikke let at indse, hvorfor f. eks. *Dagr* eller *Egill* ikke fra først af kunde være selvstændige navne. De navne, som kan antages at være oprindelige, mener jeg er følgende: Dagr, Gísl, Grímr (hører næppe til dyrenavne, 'buk'), Gyrðr, Haki, Heðinn (mulig af *hǫð* 'kamp'), Hildir ('krigeren'), Hǫgni, Karl, Vaði, Váli (hørende til gudenavnegruppen?); med afledningsendelsen: -ill (-ilaʀ, jfr. svagt -ila i run.), Egill, Vífill, Þengill. Folkenavne er: Finnr, Gautr, Hǫrðr, Þrándr; alle disse kunde oprindelig have været tilnavne. På -ingr, -ungr er følgende: Blæingr, Erlingr, Hýsingr, Lýtingr, Skæringr, Sæmingr, Víkingr; Sveinungr. Det er naturligvis ikke muligt at bestemme betydningen i denne endelse fuldtud nöjagtig (ligesålidt som f. eks. i guldhornindskriften). Den synes også at kunne have noget forskellig betydning; således er den i Víkingr næppe den samme som i de øvrige, hvor den må være 'sön' eller 'efterkommer'. Så er der nogle andre, der er noget usikre: Ánn; dette anses af nogle forskere at være opstået af aðwin (-wun) (Noreen[4] 228); det er da sammensat og hører ikke hid. Rimeligvis er det dog kun det gamle ānuʀ (der optræder som forled i Áleifr, se nedenf.). Böjningen skulde da egl. være Ǫnn - Æni - Ánar,

men dativ-endelse er afløst af en analogiform. Ordet er da vel oprindelig et tilnavn. — Balki er vist den svage form til *bǫlkr*, og er da at henføre til kælenavnene; vel også oprindelig et tilnavn. — Boddi er usikkert med hensyn til sin oprindelse, men kunde se ud til at være et kælenavn eller kortnavn. — Flosi er vist et tilnavn, hørende til roden flos- (Torp, Et. ordb. 124); nyno. 'flose' 'løsmundet person'. — Greipr er vel 'den gribende' eller med 'en ejendommelig greip', og er da formentlig et tilnavn. — Raumr og Skorri er vel også tilnavne, men betydningen er ikke helt sikker; *raumr* betyder nutildags en 'høj, særlemmet person'. Om Hallaðr er ovf. talt.

Virkelige tilnavne må følgende navne sikkert antages at have været; de er dels substantiver, dels adjektiver, dels oprindelige (som man kunde kalde det), dels afledede (de fleste på -i). Hvorvidt det er tilnavne til personerne selv, der bærer dem, eller det har været tilnavne, som en af deres forfædre har båret, men som er bleven egennavne (i senere slægtled), er naturligvis umuligt at sige. På det sidste haves der flere eksempler fra historisk tid.

Disse navne er, ordnede efter samhørighed, følgende:

efter udseende: Brúni (af brún eller brúnn?), Erpr (=jarpr), Faxi (af fax; 'den mankede'), Flóki ('med sammenfiltret hår'), kan også forklares anderledes, men se mine »Tilnavne«, Aarb. f. n. O. 1907 s. 197 (37), Grani (af grǫn 'overskæg'), Haddr ('med fyldigt hår'), Kollr ('hoved'), Kolr ('den mørke'?), Loðinn ('den lådne'), Rauðr ('rødhåret el. rødskægget'), Skeggi ('med fyldigt skæg'), Sóti (af *sót*, 'den mørkladne'), Svartr ('den sorthårede el. sortskæggede'), Sǫlvi ('den blege, gustne'; af *sǫlr)*. Hertil måske Blæingr (af *blár*).

efter legemets størrelse (rejsning) og egenskaber: Gnúpr ('den højeel. knejsende'), Knjúkr (d. s.), Krumr ('krum'), Ljótr ('styg'), Hvati ('den raske'), Hraði ('den hurtige'), Reistr ('med ejendommelig vrist' el. 'vreden'), Rǫnguðr ('den vredne'?), Skagi ('den højtragende'?). Hertil måske Kaunn (et af de

ældste navne; er afledt af eller identisk med senere isl. *kaun* ntr., byld; i no. er ordet mask.

efter åndelige egenskaber: Fróði ('den kyndige'), Snjallr ('den modige'), Teitr ('den muntre'), Þráinn ('den trodsige'), Þrasi ('den fremfusende').

efter genstande (udstyr, våben, klæder): Baugr, Hringr (der kan være ment 'ring' i et sværd); — Bogi; Broddr, Fleinn, Oddr, Geirr; Hjǫrr, Hjalti; — Bjalfi, Ketill (ɔ: hjælm), Loðhǫttr.

efter andre — tildels usikre — ting: Hallr ('sten', næppe adj. 'hældende'), Steinn, Knǫttr; Holti (af *holt* 'skov'), Dýri (af *dýr* el. adj. *dýrr)*; Hundi (af *hundr)*; Máni; Skefill (af *skafa*), Skíði (af *skið)*, Skopti (af *skopt* = hale?). — Grenjuðr ('brøler'). — Hrappr ('den gribende, erhværvende'). — Sulki (hører måske sammen med no. sulka, sv. solka, jy. sulke 'tilsøle', se Torps Et. ordb.). Nogle af disse navne — af dem på -i — kunde også henføres til følgende gruppe.

Kælenavne. Til sådanne mener jeg, at følgende kunde regnes, alle endende på -i (an -st.). Áni (til Ánn se ovf.), Ási (kortnavn af navne begyndende med *Ás-*. I nutiden i reglen til Ásmundur), Atli (til Atall), Bersi (af *berr=bjǫrn, med endelsen -si), Bjarni (dette navn dannet af Bjǫrn ligesom Áni, Finni af Finnr osv., synes ikke at forekomme før 900, men bliver senere meget hyppigt), Finni (til Finnr), Gauti (til Gautr, se ovf.), Kári (til Kárr, der dog ikke findes i ovenstående liste, men det findes kort efter 900 både i Norge og på Island), Kolli (til Kollr, se ovf.), Sebbi (til Sigbjǫrn, se Lind, men da dette navn er ukendt i vestnordisk, bliver samhørigheden tvivlsom. Noget nærmere liggende navn kan dog ikke påvises. Kunde måske høre til *sefi*, jfr. *rebbi* af *refr*), Tryggvi (til navne som Sigtryggr). Grundi hører vel også på en eller anden måde hertil, men kunde være et tilnavn af grund som gård-(sted-)navn?

Nogle af de anførte kunde også regnes til kortnavne. Et sådant er utvivlsomt Leifr.

Dyrenavne. Rovdyr: Bjǫrn, Ulfr, Refr; — tamdyr: Kvígr, Kalfr; Galti (tillige kælenavn for gǫltr), Gríss; — fuglenavne: Hrafn, Ǫrn, Haukr, Már, Þrǫstr; — hugorm: Ormr. Nogle af disse navne er utvivlsomt oprindelig tilnavne, men sikkert ikke alle. Hvad der har bevirket, at sådanne ord — jeg tænker her særlig på bjǫrn, ulfr, hrafn, hvoraf de to förste ses at have været særlig yndede — er bleven benyttede som mandsnavne er vanskeligt at sige. Næppe beror de på tilknytning til slægter eller stammer, der særlig dyrkede disse dyr som hellige for dem. Snarere skal de betegne en sammenligning mellem mennesker og dyrene; man har tænkt sig, at navnet betød, at dets bærere kom til at ligne de pågældende dyr i egenskaber (raskhed, kraft, kækhed). Man kunde også tænke sig, at det oprindelig var påtagne navne (den nævnte grundidé kan da også have været medvirkende), for at skjule de virkelig bårne navne — påtagne på grund af frygten for, at forbandelser kunde virke i forbindelse med brugen af og kendskabet til de virkelige.

Træers navne. Askr, Heggr — bægge oprindelig måske tilnavne; det förste kunde have sin rod i religiøs opfattelse (Yggdrasill).

Gudenavne og lign. Hertil hører förſt og fremmest Alfr. Andre er tvivlsomme, som Bragi, Móði; Loptr har vel næppe noget at göre med Lokenavnet. Til det religiøse område hører Helgi (der jo i historisk tid egenlig er den svage form af adj. *heilagr*, eller snarest det oprindelige subst., svarende til lat. strabo og lign., jfr. de ovf. nævnte ord som Fróði, Hraði, Hvati, der alle formelt må bedømmes på samme måde); det er ikke sandsynligt, at det »svage« adj. skulde blive et egennavn og artiklen (så tidlig som tilfældet måtte være) bortfaldet. Navnet betyder vel »viet til gud(erne)« og har da lignende betydning som de med Þór- (og lign.) sammensatte navne.

Om Narfi hører til denne art af navne er tvivlsomt. Hvis f her svarer til oprindeligt v (hvad Bugge går ud fra, Helge-

digtene s. 96 f.), må det høre til stammen i *nǫrr 'snæver, trang' og mulig have tilknytning til navnet på Nats fader (og på Lokes søn?); men det er dog usikkert, om f har denne oprindelse.

Til klædedragt hører Mǫttull, men dettes alder og historiske ægthed er tvivlsom.

Endelig er der 2 navne, som næppe er oprindelig nordiske: Galmr og Kjallakr. Hvad det förste — hvis form ikke er helt sikker — angår, kan det, som Lind har påpeget, knyttes til den nordiske stamme *galm-* 'brus-'; navnet findes også som sværdnavn ('den gjaldende'; jfr. Falk, Waffenkunde s. 50). Kan navnet mulig være irsk? — Kjallakr anses i almindelighed for at være irsk, Cellach (jfr. Marstrander, Bidrag s. 78). Det er da et af de allerældste lånenavne fra irsk, der findes. Mærkeligt er det, at den ældste bærer af navnet optræder som jarl i Jæmtland (ifg. Eyrbyggjas.) ved midten af 9. årh. Om hans herkomst vides intet. Navnet Bresi er sikkert keltisk. Det er mulig senere gået op i det hjemlige Bersi.

De to sidste navne står altså udenfor det nordiske navneforråd, og dem kan man helt se bort fra. Det sidste synes ikke at have levet længe på Island, og Kjallakr synes at forsvinde kort efter 1000. Bægge var de knyttede til en eneste familje.

1 b. Usammensatte kvindenavne.

Ása (∾ Halfdan hvítbeinn) — Eysteinn illráði. — Ása (∾ Guðrøðr veiðikonungr) — Haraldr granrauði. — Ása (∾ Haraldr hárfagri) — Hákon — Grjótgarðr. — Oftere i F

Auðr (djúpúðga) — Ketill (flatnefr) Auðr — Ívarr (víðfaðmi)

Bera (∾ Skallagrímr) — Yngvarr. — Bera (drótning, Yngls.). — Også i F

Bjǫrg (∾ Lndm.) — Eyvindr (austmaðr)
Blæja — Ella F
Busla F
Dís F
Drífa F

Eðna (moder til en Lndm.)
Eðný — Hákon F
Edda — Hárekr F
Eydís F
Finna — Refill F
Gríma (á Spangareiði) F

Gróa — Þorsteinn rauðr. — Gróa (en søster til Hǫfða-Þórðr). — Gróa 850. — Gróa (∾ Flóki). — Gróa (hin skygna; ∾ lndm.). — Gróa (∾ lndm.) — Þorvarðr

Gyða (∾ Ingjaldr tryggvi.).— Gyða (∾ Haraldr hárf.) — Eiríkr.— Oftere i F

Halla (∾ Herfinnr 850) — Heðinn

Helga 850 — Ánn. — Helga — Þórðr — Bjǫrn(buna). — Helga (en søster til Ǫndóttr). [— Helga (siðláta el. hárprúða), nævnes som en moder til Harald hårfagre]. — Oftere i F

Hildr (∾ Eysteinn) — Eiríkr — Agnarr. — Hildr (∾ lndm.; stjarna) — Þórolfr. — Hildr — Þráinn svartaþurs. — Hildr (mjóva) 850. — Hildr (∾ Ketill) 850. — Hildr — Ulfarr. — Hildr — Hrólfr (nefja). — Hildr (en søster til Ketill þistill). — Hildr — Þorvaldr — Þorgrímr. — Oftere i F

Hjalp (∾ Ørlygr gamli)

Hlíf (hestageldir; ∾ Váli). — Hlíf — Dagr (kgr). — Hlíf 825

Hringja F
Hulð F
Hveðna F
Hvít F
Hǫdd — Svaði F
Jóra (∾ lndm.) — Helgi
Kára. — Jfr. Kára — Halfdan
Kerling — Styrkárr
Ljót. — Ljót (søster til Hildir)
Ljúfa (∾ lndm.)

Ósk — Þorsteinn (rauðr)
Ragna (hin ríkuláta)
Sváfa F (bis)
Svana (∾ lndm.) — Herrøðr
Sylgja — Sæfari F
Sǫlva F
Una (∾ lndm.) — Steinolfr
Unnr — Hákon — Grjótgarðr
Ýrr — Geirmundr

Þóra (∾ lndm.) — Ǫlvir. — Þóra (∾ lndm.) — Gunnsteinn. — Oftere i F

Æsa (hin ljósa) — Hjǫrleifr. — Æsa (Ása) — Hákon — Grjótgarðr. — Oftere i F

Af disse er egenlige (primære) navne: Auðr (til stammen i *auð-inn, jóð* osv.), Hildr, Ýrr (betydning[1]?), Unnr. Indbyrdes beslægtede er følgende (smukke) navne: Bjǫrg, Hjalp, Hlíf, Gróa, Ósk. Til Karl svarer Kerling.

Af tilnavne findes kun Ljót.

Kælenavne er flere på -a, svarende til og sikkert dannede af maskuline an-navne: Ása, Æsa (jōn-afledn.), Helga, Kára,

[1] Af dette *ýrr* (af ūrið) er vistnok *ýrsa (Yrsa)* dannet; dette har sikkert intet som helst med ursus *(ursa)* at bestille, som A. Olrik mente (Heltedigtn. I, 151 ff.).

Una; hertil slutter sig Bera (til *Beri, jfr. Bersi). Kortnavne er vel Gyða (af Gyðríðr), Ljúfa (af Ljúfvina?, eller hørende til tilnavne?), Ragna (af Ragnhildr og lign.), Svana (af Svanhildr, jfr. Svanr i 10. årh.), Þóra (af Þórhildr og lign.), Jóra (af Jóríðr og lign.?).

Eðna er vel keltisk (se Marstrander, Bidrag s. 111).

Navnene er, som man ser, ikke mange eller flersidige, men er dog meget betegnende og poetisk-smukke. Selvfølgelig er disse navne kun en lille del af de i virkeligheden eksisterende navne. Formelt minder de i höj grad om de urnordiske kvindenavne.

2 a. Sammensatte mandsnavne.

Aðils (ofláti) F

Agnarr (Eiríks fader) 825. — Oftere i F

*Alf(v)arinn — Váli (sterki)

Alfarr — Gandalfr F

*Alfgeirr. — Også i F

Alfrekr — Eirekr F

*Alrekr — Hrappr. — Også i F

Ámundi F

Angantýr F

Arinbjǫrn (firðajarl) — Auðbjǫrn — Freybjǫrn

*Armóðr — Þorbjǫrn. — Armóðr 825 — Nereiðr. — Også i F

Arnbjǫrn (Lytings fader) 850

Arnfinnr (fader til Herlu-Bjarni) 825

*Arngeirr

Arngrímr F, oftere

Arnhallr 850

Arnoddr F

Arnviðr (konge)

Arnviðr (tréserkjabani) F

*Ásbjǫrn — Reyrketill. — *Ásbjǫrn — Ǫzurr. — Ásbjǫrn — Hǫrðr. — Ásbjǫrn — Bjǫrn (heyjangrs-) — Helgi — Helgi — Bjǫrn (buna). — Ásbjǫrn (kjǫtvi). — Ásbjǫrn (skerjablesi) — Þórðr (vaggagði). — Ásbjǫrn (jarl, d. 869). — Ásbjǫrn (fader til Þorgils) 850

*Ásbrandr — Þorbrandr — Þorbjǫrn (óargi)

Ásgautr (jarl, d. 869)

Ásgeirr (med Hrómundr). — Ásgeirr — Ulfr

Ásgrímr — Ǫndóttr. — Ásgrímr 850 — Ulfr (gylðir)

*Áskell (hnokan). — Áskell — Ǫlmóðr (gamli). — Áskell (tjǫrvi) 850

Áslákr 800 — Bifru-Kári. — Også i F

Ásleikr 800 — Bjǫrn

*Ásmundr — Atli — Váli. — *Ásmundr (undir Gnúpi). — Ásmundr — Ǫndóttr. — Oftere i F

Ásvaldr 900 — Ulfr

Auðbjǫrn 850 — Freybjǫrn. — Auðbjǫrn (konge)

Auðleifr Flatb.

Auðmundr (søkonge)

*Auðolfr (at Bœgisá). — Auðolfr (med Ævar)

*Auðun(n) (skǫkull) — Bjǫrn — Steinarr (hunda-). — *Auðun (stoti) — Váli. — Auðun (geit). — Auðun (rauði). — Auðun (þunnkárr) 850. — Auðun (illskælda) 850. — Auðun (rotinn) — Þórolfr (smjǫr) — Þorsteinn (skrofi) — Grímr (kamban)

Ávaldi (skáld) 800(?)

Ávarðr (auarþR; Valby) 800

Ávaldr (ǫngt- í -brjósti) 825

*Bárðr (suðreyingr). — *Bárðr (gnúpa-) — Bjǫrn (heyjangrs-). — Bárðr (blǫnduhorn) 850. — Bárðr 850 — Bárekr. — Bárðr 850 — Herjolfr. — Bárðr í Ál 800

Bárekr 825

Bjǫrgolfr (í Torgum) 875

*Bjólfr

Bjǫrnolfr (fader til Hróaldr) 850. — Bjǫrnolfr (f. til Ǫrnolfr) 800

*Brynjolfr (gamli) — Þorgeirr — Vestarr. — Brynjolfr — Bjǫrn. — Brynjolfr 850 — Bjǫrgolfr

*Brǫndolfr

*Bǫðmóðr — Grímr — Grímolfr — Bǫðvarr (snæþryma) — Þorleifr (hvalaskúfr) osv., se den første Bǫðvarr. — Bǫðmóðr 850 — Þorbjǫrn. — Bǫðmóðr 825. — Også i F

*Bǫðolfr (broder til den første Bǫðmóðr)

Bǫðvarr (hvíti) — Þorleifr (miðlungr) — Bǫðvarr (snæþryma) — Þorleifr (hvalaskúfr) — Ánn — Ǫrn (hyrna) — Þórir — Bǫðvarr (svína-) — Kaunn — Sǫlvi — Hrólfr. — Bǫðvarr (þræll). — Bǫðvarr 850 — Vígsterkr. — Bǫðvarr (blǫðruskalli) 850. — Bǫðvarr (snæþryma) 775. — Bǫðvarr (svína-) 700

Bǫlverkr (blindingatrjóna) 850 — Også i F

Dagfari — Sæfari

Egðir — Skyli

*Eilífr (ǫrn) — Atli — Skíði — Bárðr

*Einarr — Þorgeirr. — Einarr (f. til Hrolleifr) 850. — Einarr 850 — Eilífr. — Einarr 800 — Snjallr

Einarr (egðski, skarfr, þrjúgr) F

Eiríkr (í Goðdǫlum) — Hróaldr — Geirmundr — Eiríkr (ǫrðigskeggi). — *Eiríkr (í Keldudal). — *Eiríkr (snara). — Eiríkr (ǫlfúss). — Eiríkr (Hǫrðakgr). — Eiríkr 850 — Hǫgni. — Eiríkr 850 — Agnarr. — Eiríkr (ǫrðigskeggi) 800. — Oftere i F

Erlendr — Erlingr F

Erlingr F, oftere

*Eyfrøðr (gamli)

Eylaugr 750

Eyjolfr — Hundingr F

Eymundr (el. Ǫgmundr; akraspillir)

Eynefir, -nefr (søkonge)

*Eysteinn (digri). — *Eysteinn (meinfretr) — Alfr. — *Eysteinn

— Hrani — Hildir (parrak). — *Eysteinn — Rauðolfr — Þórir (øxna-). — *Eysteinn — Þorsteinn (drangakarl). — Eysteinn (ríki) 850. — Eysteinn (glumra) 825. — Eysteinn 800 — Grímkell. — Eysteinn (harðráði, illráði). — Eysteinn (fretr)

*Eyvindr (auðkúla). — *Eyvindr (í Eyvindarfirði). — *Eyvindr (karpi). — *Eyvindr (kné). — *Eyvindr — Loðinn (ǫngull). — *Eyvindr (sørkvir). — *Eyvindr — Þorsteinn (hǫfði). — *Eyvindr (vápni) — Þorsteinn (þjokkubeinn). — Eyvindr (lambi) 875. — Eyvindr 850 — Bjǫrn. — Eyvindr 850 — Armóðr. — Eyvindr (austmaðr) 850. — Eyvindr (eikikrókr) 850. — Eyvindr (Steinunns fosterfader) 850. — Eyvindr (eldr) 825. — Oftere i F

Finnbogi — Víkingr
Finngeirr — Þorsteinn (ǫndurr)
Finnviðr (fundinn)
Fráðmarr F (og Hyndlulj.), jfr. Framarr
Freybjǫrn 825. — Også i F
Freygarðr — Agði F
Freysteinn (fagri). — Også i F
Freyviðr 800 — Alfr
*Friðleifr
*Friðmundr. — Friðmundr (þræll)
Friðþjófr F
Gandalfr 800?
[*Garðarr — Sváfarr, svensk-dansk.]. — Også i F
Gautrekr 825 (fader til Gautr).
Gautrekr (søkonge). — Også i F

Geirfinnr (rauði; Nj.)

*Geirleifr — Eiríkr — Hǫgni (hvíti). — *Geirleifr — Hrappr

*Geirmundr — Gunnbjǫrn (gandr). — *Geirmundr (heljarskinn) — Hjǫrr — Hálfr — Hjǫrleifr. — Geirmundr 825 — Eiríkr (ǫrðigskeggi). — Også i F

Geirolfr

*Geirrøðr (á Eyri). — Geirrøðr (þræll)

*Geirsteinn (kjalki)
*Geirþjófr — Valþjófr
Gizurr (Odinsnavn); jfr. F
Goðgestr (kgr á Hálogalandi)
Grímarr — Grímolfr F

*Grímkell — Ulfr (kráka) — Hreiðarr. — Grímkell 775 — Ǫnundr

Grímolfr (í Unaðsdal). — Grímolfr (af Ǫgðum). — Grímolfr (med Skallagrim). — Grímolfr (fader til Þorgrímr) 850. — Grímolfr (fader til Grímr) 800

Grjótgarðr — Agði F
Guðbrandr (herser) 850. — Oftere i F

Guðlaugr (broder til en lndm.). — Guðlaugr (konge)

Guðmundr (søkonge). — Oftere i F

Guðrøðr 775 — Halfdan. — Guðrøðr (mikilláti). — Guðrøðr (skirja). — Oftere i F

Gunnarr — Hámundr. — Gunnarr (fader til Þuríðr) 850

Gunnbjǫrn — Ulfr (kráka) — Hreiðarr. — Gunnbjǫrn (gandr)

Gunnlaugr 825 — Hrólfr

*Gunnolfr (í Hvammi). — *Gunnolfr (gamli) — Þorbjǫrn (þjótr). — Gunnolfr (kroppa) — Þórir (hauknefr). — Også i F

Gunnrøðr — Haraldr (hárf.)

*Gunnsteinn — Gunnbjǫrn — Ulfr (kráka). — Gunnsteinn (fader til Þorgeirr) 850. — Gunnsteinn (fader til Þóra) 850. — Gunnsteinn (med Ævar). — Gunnsteinn — Bǫlverkr (blindingatrjóna). — Gunnsteinn (berserkjabani)

Gunnvaldr (Storðarjarl) F

Gunnþjófr — Friðþjófr F

Guttormr — Sigurðr (hjǫrtr). — Guttormr — Guðbrandr (hersir). — Guttormr — Haraldr (hárf.). — Guttormr — Sigurðr (jarl). — Guttormr (ráðspaki). — Også i F

Gýlaugr (konge)

Hagbarðr (søkonge). — Også i F

*Hákon. — Hákon (jarl) — Grjótgarðr. — Oftere i F

Halfdan (gamli). — Halfdan (mildi ok matarilli). — Halfdan (hvíti) 750

Halfr — Hjǫrleifr. — Jfr. F

Hallbjǫrn (halftrǫll); jfr. F — Hallbjǫrn (hǫrðakappi) 825

*Halldórr — Gunnbjǫrn — Ulfr (kráka) osv. — Halldórr (þræll). — Halldórr 850 — Hǫgni

Hallfrøðr (fader til Hrafnkell). — Hallfrøðr (í Sogni) 850

*Hallgeirr

Hallgrímr (sviðbalki)

Hallkell — Hrosskell. — Hallkell

Hallormr (med Ingimundr)

*Hallsteinn — Þórolfr (mostrarskegg). — Hallsteinn (hestr.). — Hallsteinn

*Hallvarðr (súgandi). — Hallvarðr (harðfari). — Hallvarðr (skalkr). — Hallvarðr (háls). — Hallvarðr (sóti)

*Hámundr (heljarskinn) — Hjǫrr osv.; se Geirmundr. — Hámundr (fader til Gunnarr) 850?. — Også i F

*Haraldr (hringr). — Haraldr (hárfagri). — Haraldr (granrauði). — Haraldr (fader til Þuríðr) 825. — Haraldr (víkingr). — Haraldr (gullskeggr). — Oftere i F

Harðrefr 850

Hárekr (ármaðr). — Hárekr — Hildiríðr. — Hárekr (jarl) 850. — Hárekr (gandr). — Hárekr (søkonge) og oftere i F

*Hásteinn — Atli

*Hávarðr (hegri)

Hávarr 850 — Grjótgarðr

Heimarr Flatb.

Heimgestr (hulðarbróðir)

Herbjǫrn F

Herbrandr F

Herfinnr 850. — Herfinnr 825. — Jfr. F

Hergrímr F

*Herjolfr — Bárðr — Bárekr. — *Herjolfr (í Breiðdal). — *Herjolfr — Þorgeirr — Vestarr. — *Herjolfr (holkinrazi) — Sigurðr (svínhǫfði). — Herjolfr — Bárðr — Herjolfr. — Herjolfr (med Flóki). — Herjolfr 850 — Eyvindr. — Herjolfr (fader til Ásvǫr). — Herjolfr (hornabrjótr) 825

Herlaugr — Hákon (jarl). — Herlaugr (broder til Skallagrímr). — Herlaugr (kgr). — Også i F

Hermundr (hokinn) 850

Herrøðr (hvítaský). — Herrøðr (fader til Ingolfr) 850. — Herrøðr (fader til Svana) 850. — Herrøðr (fader til Ófeigr) 850. — Oftere i F

*Hersteinn — Atli, jfr. Hásteinn

Herþjófr — Húnþjófr — Friðþjófr

Hildolfr (i norske stednavne)

Hjallkárr (leysingi)

Hjalmarr F. — Hjalmarr (søkonge) Hjalmtér F Hjarrandi F

Hjalmolfr

*Hjǫrleifr — Hróðmarr — Hróaldr — Hrómundr — Greipr. — Hjǫrleifr (fader til Hálfr) 825?. — Hjǫrleifr (fader til Æsa) 850?. — Hjǫrleifr (fader til Ótryggr) 775

Hjǫrolfr (søkonge). — Også i F

Hlǫðver F

Holmfastr — Véþormr — Vémundr (gamli)

*Holmsteinn — Atli, jfr. Hásteinn

Homarr (søkonge)

Hornbori (i norske stednavne)

*Hrafnkell — Hrafn (el. Hallfrøðr)

Hrauðnir (søkonge)

Hrauðungr (søkonge)

*Hreiðarr (kráku-) — Ófeigr (lafskegg) — Þórir (øxna). — Hreiðarr (fader til Ulfr) 825. — Også i F

*Hróaldr — Bjǫrnolfr. — *Hróaldr (bjóla). — Hróaldr (jarl). — Hróaldr (fader til Kolli) 850. — Hróaldr (horn) 850. — Hróaldr 850 — Geirmundr. — Hróaldr (hryggr) 825. — Hróaldr 825. — Rhoaltʀ Vatn -st.

*Hróarr — Uni — Garðarr — Sváfarr. — Hróarr 850. — Oftere i F

*Hróðgeirr (hvíti) — Hrappr. — *Hróðgeirr (spaki)

Hróðmarr 850 — Hróaldr

*Hrólfr (digri) — Eyvindr (eikikrókr). — *Hrólfr (rauðskeggr). — Hrólfr (frá Ám) 850. — Hrólfr (hersir) 850. — Hrólfr (hǫggvandi) 850. — Hrólfr 825. — Hrólfr 800 — Ketill. — Hrólfr (bis) 800. — Hrólfr 625 (se Bǫðvarr). — Oftere i F

*Hrollaugr — Rǫgnvaldr (mœrajarl). — Hrollaugr (konge). — Også i F

*Hrolleifr — Arnhallr (∾ Ljót). — *Hrolleifr — Einarr

Hrómundr — Þórir — Gunnlaugr — Hrólfr — Ketill (kjǫlfari); sml. Grímr. — Hrómundr 800 — Greipr. — Oftere i F

Hrossbjǫrn 775 — Raumr

*Hrosskell. — *Hrosskell — Þorsteinn (∾ Lopthœna) — Þrándr (nefja). — Hrosskell (fader til Hallkell) 850?. — Også i F

Hrœrekr — Hildiríðr. — Hrœrekr (sløngvanbaugi) 775. — Oftere i F

Hundingr (søkonge)
Hundolfr 825
Húnþjófr (konge). — Jfr. F
Hvítingr (søkonge)
Hǫskuldr — Þorsteinn (þurs)
Illugi F
Ímaldr F

*Ingimundr (gamli) — Þorsteinn — Ketill — Ormr — Hrossbjǫrn — Raumr — Jǫtunbjǫrn

*Ingjaldr — Brúni. — Ingjaldr (tryggvi). — Ingjaldr (fader til Grímr) 850. — Ingialdr 850 — Helgi. — Ingjaldr 850 — Hróaldr. — Ingjaldr 775 — Fróði. — Oftere i F

*Ingolfr — Ǫrn — Bjǫrnolfr — Hrómundr — Greipr. — *Ingolfr (sterki) — Áni — Á, valdr (ǫngt- í -brjósti). — *Ingolfr — Herrøðr (hvítaský) — Også i F

Ingvarr. — Også i F
*Ísleifr
Ísolfr
*Isrøðr
Ívarr (beytill) 825. — Oftere i F
Jólfr F
*Jólgeirr — Også i F
Jórekr (søkonge) — I norske stednavne
Jórolfr (i norske stednavne)
Jósmundr (søkonge)
[Jósteinn]

*Jǫrundr (hals) — Þórir (þegjandi). — *Jǫrundr (goði) — *Hrafn (heimski)

Jǫtunbjǫrn 725
*Ketilbjǫrn (gamli) — Ketill
Kílmundr (søkonge)
[*Kjallakr se herom ovf. s. 194]

*Kolbeinn — Sigmundr (á Vestfold). — *Kolbeinn (klakkhǫfði) — Atli

Kolbjǫrn (sneypir) 850
*Kolgrímr (gamli) — Hrólfr (hersir)
*Kollsveinn
[Kórekr]
Kormákr
*Leiðolfr (kappi)
Ljótolfr (goði) 825
Loðhǫttr (þræll) 825
*Loðmundr (gamli)
Naddoddr 850
Nafarr 825? (runesten)
Náttfari (þræll). — Jfr. F
Neriðr (jarl)
Nereiðr 800

Óblauðr. — Óblauðr (f. til Signý) 850. — Óblauðr 825 — Ótryggr. — Også i F

Oddbjǫrn (askasmiðr) 900 *Oddgeirr

*Ófeigr — Herrøðr (hvítaský). — Ófeigr (grettir) — Einarr — Ǫlvir (barnakarl) — Einarr — Snjallr. — Ófeigr (lafskegg) 850. — Ófeigr (burlufótr) 850. — Ófeigr 850 — Þórolfr. — Ófeigr (í Raumsdal)

*Óláfr (belgr). — *Óláfr (jafnakollr). — *Óláfr (bekkr) — Karl. — *Óláfr (tvennumbrúni). — *Óláfr (feilan) — Þorsteinn (rauðr) — Óleifr (hvíti) — Ingjaldr — Helgi — Óláfr — Guðrøðr — Halfdan (hvítbeinn). — *Óleifr (hjalti). — Óláfr (langhals) 825. — Óláfr 800 — Guðrøðr. — Óláfr (geirstaðaalfr). — Jfr. F

Óleifr (hvíti) 850 — Skæringr. — Óleifr (hvíti), se Óláfr (feilan). — Jfr. F

Ormarr (fader til Þorbjǫrn) 825. — Jfr. F

Óttarr (á Hálogalandi). — Óttarr (bǫllr) 850. — Oftere i F

Ótryggr 700 — Hjǫrleifr. — Jfr. F

*Ráðormr

Ragnarr (rykkill) — Haraldr (hárf.)

Randverr (søkonge)

Rauðolfr — Þórir (øxna-)

Rugalfr F

Rǫgnvaldr (mœrajarl) — Eysteinn (glumra) — Rǫgnvaldr (heiðumhárr) — Óláfr osv. — Rǫgnvaldr (réttilbeini). — Rǫgnvaldr (ór Mjǫlu). — Oftere i F

Rǫndolfr F

Salgarðr — Grjótgarðr

Sigarr — Grjótgarðr

Sigfrøðr — Haraldr (hárf.)

*Sig(h)vatr (rauði). — Sighvatr (fader til Signý) 850

*Sigmundr — Ketill (þistill). — *Sigmundr (kleykir) — Ǫnundr (bíldr). — Sigmundr (leysingi). — Sigmundr (fader til Kolbeinn) 850. — Oftere i F

Sigtryggr (snarfari). — Sigtryggr — Eysteinn. — Jfr. F

Sigurðr — Eysteinn (glumra). — Sigurðr (jarl; ríki). — Sigurðr (hjǫrtr). — Sigurðr (á Sandnesi). — Sigurðr (svínhǫfði) 850. — Oftere i F

Sírekr

Sjólfr F

Skjaldbjǫrn (þræll)

*Skjǫldolfr. — *Skjǫldolfr — Vémundr

Snæulfr, Snjólfr F

*Snæbjǫrn — Eyvindr (austmaðr)

Starkaðr F

Steinarr (hunda-, jarl i England) 825. — Jfr. F

Steinbjǫrn (kǫrtr) — Refr (rauði)

*Steinfiðr — Reyrketill

*Steingrímr (í Trǫllatungu)

Steinmóðr. — Steinmóðr 850 — Ǫlvir

*Steinolfr. — *Steinolfr (lági) — Hrólfr (hersir). — Steinolfr (fader til Una) 850

Steinrøðr (leysingi). — Steinrøðr 850

Stórolfr 850 — Þórir (øxna-)
Stórverkr F
Sturlaugr F
Styrkárr (í Barmi)
*Svartkell (katneski)
Sæfari — Svanr (rauði) Hyndl.
Sæmundr (suðreyski)
Sæmundr F
Sǫkkolfr (med Auðr)
Sǫlmundr 850 — Þórolfr (smjǫr)
Sǫxolfr

Ulfarr (kappi). — Ulfarr — Ulfr (fitjumskeggi) — Þórir (hlammandi). — Jfr. F

Ulfheðinn F
Ulfkell (þræll). — Jfr. F
*Ulfljótr (í Langaholti)
Valgarðr 850 — Vémundr

*Valþjófr (gamli) — Ørlygr — Hrappr. — Valþjófr (fader til Geirþjófr) 850

Vatnarr F
Veðrormr F
*Vébjǫrn(sygnakappi)—Végeirr
Véfrøðr — Ævarr — Ketill
Végarðr — Garðr Flatb
Végeirr 850
Végestr — Végeirr
Vékell (hamrammi)

*Vémundr. — Vémundr (fader til Skjǫldolfr) 850 (825). — Vémundr — Hrólfr (hǫggvandi). — Vémundr — Végeirr. — Vémundr (gamli) 825. — Vémundr (orðlokarr) 825. — Vémundr (eller Ver-; skáneyjarskelfir). — Oftere i F

*Vestarr — Þórolfr (blǫðruskalli). — Vestarr 825

*Vésteinn — Végeirr
*Vestmaðr
Vestmarr (víkingr)
*Vetrliði — Arnbjǫrn — Óláfr (langhals) — Bjǫrn (reyðarsíða)

Véþormr — Végeirr. — Véþormr 850 — Vémundr (gamli)

Véþorn — Végeirr
Vígbjóðr (víkingr) 825 — Bǫðmóðr
Vígfúss — Kári (víkinga-)
Vígsterkr 825
Víkarr F
Vitgeirr (seiðmaðr)

Yngvarr. — Yngvarr (fader til Bera) 850

Þjóðolfr (hvinverski)
*Þjóðrekr

*Þórarinn (krókr). — *Þórarinn — Þorkell (ór Alviðru). — Þórarinn (bullibak)

Þorbergr (í Langadal)

*Þorbjǫrn — Arnbjǫrn — Óláfr (langhals). — *Þorbjǫrn (bitra). — *Þorbjǫrn (blesi). — *Þorbjǫrn (kolka). — *Þorbjǫrn (loki) — Bǫðmóðr — Þorbjǫrn (loki) — Eysteinn — Grímkell — Ǫnundr (fylsenni). — *Þorbjǫrn (skúma) — Bǫðvarr (blǫðruskalli). — *Þorbjǫrn (talkni), broder til foregående. — *Þorbjǫrn (jarlakappi). — *Þorbjǫrn (laxakarl). — *Þorbjǫrn (svarti). — Þorbjǫrn (strjúgr, med Ævar). — Þorbjǫrn (krumr). — Þorbjǫrn (hornklofi). — Þorbjǫrn

(gaulverski). — Þorbjǫrn (fader til Armóðr) 850 — Þorbjǫrn (þjótr) 850. — Þorbjǫrn (loki) 825. — Þorbjǫrn 825

*Þorbrandr — Þorbjǫrn (óargi). — *Þorbrandr (ǫrrek). — Þorbrandr 850 — Þorbjǫrn

*Þórðr (halmi). — *Þórðr (hǫfða-) — Bjǫrn (byrðusmjǫr) — Hróaldr (hryggr) — Ásleikr — Bjǫrn (jarnsíða) — Ragnarr (loðbrók). — *Þórðr (skeggi) — Hrappr — Bjǫrn (buna) — Grímr — Hervǫr — Þorgerðr — Eylaugr (hersir). — *Þórðr (gnúpa) — Oddr — Þorviðr — Freyviðr — Alfr. — *Þórðr (slítandi). — *Þórðr — Víkingr — Haraldr (hárf.). — *Þórðr — Þórolfr (halmi). — Þórðr (illugi; fellsgoði) — Eyvindr (eikikrókr). — Þórðr (mikill; med Ævar). — Þórðr (beigaldi). — Þórðr (kjalki) 850. — Þórðr (skalpi) 850. — Þórðr (vaggagði) 850. — Oftere i F. Jfr. Þórðr (knappr) — Bjǫrn (at Haugi), svensk

*Þorfiðr (máni) — Áskell (tjǫrvi el. torfi) — Þorfinnr (strangi)

Þorgautr (med Hrosskell)

*Þorgeirr (hǫrzki) — Bárðr (blǫnduhorn). — *Þorgeirr (meldunn). — *Þorgeirr (í Þorgeirsfirði). — Þorgeirr (jarðlangr). — Þorgeirr (klaufi). — Þorgeirr (jarl). — Þorgeirr — Þórðr (bjalki). — Þorgeirr — Gunnsteinn. — Þorgeirr (óði) 850. — Þorgeirr 850 — Vestarr. — Þorgeirr (fader til Einarr) 850

*Þorgils (knappi). — *Þorgils — Þorsteinn (lunan). — *Þorgils — Ásbjǫrn. — Þorgils (gjallandi). — Þorgils (fader til Ásleif) 850

[Þorgnýr i Naumudalr, tvivlsom]

*Þorgrímr (bíldr) — Ulfr. — Þorgrímr — Harðrefr. — Þorgrímr — Grímolfr. — Þorgrímr (brækir) 850. — Oftere i F

*Þórhaddr (gamli). — *Þórhaddr — Steinn (mjǫksiglandi) — Vígbjóðr — Bǫðmóðr

*Þórir — Ási — Ingjaldr — Hróaldr — Þórir (øxna-). — *Þórir (lína). — *Þórir (sel-) — Grímr — Ingjaldr — Hróaldr — Þórir (øxna-). — *Þórir (hávi). — *Þórir (hvamm-). — *Þórir (snepill) — Ketill (brimill) — Ǫrnolfr — Bjǫrnolfr — Grímr (loðinkinni). — *Þórir (haustmyrkr) — Vígbjóðr — Bǫðmóðr. — *Þórir (dúfunef). — *Þórir (þursasprengir). — Þórir (hersir) — Hróaldr. — Þórir (þurs). — Þórir (faxi). — Þórir (svarti). — Þórir (refskegg). — Þórir (haklangr). — Þórir (þruma). — Þórir (þiðrandi) 850. — Þórir (híma) 850. — Þórir 850 — Gunnlaugr. — Þórir (hauknefr) 850. — Þórir (þegjandi) 850. — Þórir (øxna) 825. — Þórir (hlammandi) 825. — Þórir 725 — Bǫðvarr (svína-). — Oftere i F

*Þorkell (hávi). — *Þorkell (bjalfi). — *Þorkell (kornamúli). — *Þorkell (fullspakr). — *Þorkell (vingnir) — Skíði (gamli). — *Þorkell (bundinfóti). — Þorkell 850 — Hallbjǫrn. — Þorkell 850 — Ketill (hœingr)

Þorleifr (miðlungr) 850. — Þorleifr (fader til Ǫrn) 850. — Þorleifr (fader til Ǫzurr) 850. — Þorleifr (hvalaskúfr) 800

*Þormóðr (gamli). — *Þormóðr (rammi) — Haraldr (víkingr). — *Þormóðr (goði) — Oddr (rakki) — Þorviðr — Freyviðr — Alfr (jfr. Þórðr gnúpa). — *Þormóðr (í Grenivík). — Þormóðr (skapti) — Einarr — Ǫlvir (barnakarl). — Þormóðr 850 — Bresi

*Þóroddr (í Hrútafirði)

*Þórolfr — Askr. — *Þórolfr (brækir). — *Þórolfr (fasthaldi). — *Þórolfr (spǫrr). — Þórolfr (heljarskinn). — *Þórolfr (mostrarskegg) — Ǫrnolfr. — Þórolfr (viligísl). — Þórolfr — Kveldulfr. — Þórolfr (blǫðruskalli) 850. — Þórolfr 850. — Þórolfr (knǫrr) 850. — Þórolfr (halmi) 850. — Þórolfr (fróði) 850. — Þórolfr (smjǫr) 850. — Þórolfr (fader til Ófeigr) 825. — Þórolfr 825. — Þórolfr (váganef) 800. — Þórolfr (fader til Ásgeirr) 800

Þórormr (ór Þrumu). — Þórormr (í Þórormstungu)

*Þorsteinn (torfi) — Arnbjǫrn. — *Þorsteinn (tjaldstœðingr) — Ásgrímr — Ulfr. — *Þorsteinn (leggr) — Bjǫrn (blátǫnn). — *Þorsteinn (kleggi). — *Þorsteinn (lunan). — *Þorsteinn (svǫrfuðr) — Rauðr (rugga). — *Þorsteinn — Sǫlmundr — Þórolfr (smjǫr). — *Þorsteinn (trumbubein). — *Þorsteinn (hvíti) — Ǫlvir — Ásvaldr — Þórir (øxna-). — Þorsteinn (rauðr) — Óleifr osv. — Þorsteinn (skjalgi). — Þorsteinn (haugabrjótr) 850. — Þorsteinn (ǫndurr) 850. — Þorsteinn (ógæfa). — Þorsteinn (hǫfði) 850. — Þorsteinn (þurs) 850. — Þorsteinn (drangakarl) 850. — Þorsteinn (þjokkubeinn) 850. — Þorsteinn 850 — Þrándr (nefja). — Þorsteinn 850 — Ketill. — Þorsteinn (skrofi) 825. — Oftere i F

*Þorvaldr — Áni — Ávaldr (ǫngt-í-brjósti). — *Þorvaldr — Ásvaldr — Ulfr — Þórir (øxna-). — Þorvaldr — Þorgrímr (brækir). — Þorvaldr (skiljandi)

Þorvarðr (á Þorvarðsstǫðum). — Þorvarðr (fader til Gróa) 850

*Þorviðr (í Skagafirði). — Þorviðr — Ulfarr. — Þorviðr (fader til Hallveig) 850. — Þorviðr 825 — Freyviðr. — Også i F

*Ævarr (gamli) — Ketill (helluflagi). — *Ævarr — Þorgeirr — Vestarr

Ǫgmundr — Kári (hǫrða-). — Også i F

Ǫgvaldr. — Også i F

Ǫlmóðr (gamli) — Kári (hǫrða-).

Ǫlvaldi (skáld) 800?

*Ǫlvir — Eysteinn. — Ǫlvir (hvíti) — Ásvaldr — Þórir (øxna-). — Ǫlvir (hnúfa) — Ǫlvir (fader til Þóra) 850. — Ǫlvir 850 — Finni. — Ǫlvir (barnakarl) 825. — Ǫlvir (fader til Jórunn) 825. — Også i F

Ǫndóttr (kráka) — Erlingr (knýtir). — Ǫndóttr

*Ǫnundr — Blæingr — Sóti. — *Ǫnundr (bíldr) — Hróarr (Hróaldr horn) — Brúnn (-i) »er bragð vann á Brávelli«. — *Ǫnundr

(breiðskeggr) — Ulfarr — Ulfr (fitjumskeggi) — Þórir (hlammandi). — *Ǫnundr (tréfótr) — Ófeigr (burlifótr) — Ívarr (beytill). — *Ǫnundr — Víkingr. — *Ǫnundr (víss). — *Ǫnundr (brand-). — Ǫnundr (jarl, or Sparabúi). — Ǫnundr — Eysteinn (illráði). — Ǫnundr (fylsenni) 750. — Oftere i F

*Ǫrnolfr. — Ǫrnolfr (fader til Þórolfr) 850. — Ǫrnolfr (fiskreki) 850. — Ǫrnolfr 825 — Bjǫrnolfr. — Oftere i F

*Ǫzurr (hvíti) — Þorleifr. — Ǫzurr (slagakollr). — Ǫzurr (tóti). — Ǫzurr (fader til Ásbjǫrn) 850

*Ørlygr (gamli) — Hrappr — Hrappr — Bjǫrn. — *Ørlygr — Bǫðvarr — Vígsterkr

Förend vi går videre, er det hensigtsmæssigt at se på betydningen af enkelte af disse navnes forled og efterled for sig.

a) Forled:

Á- (i Áleifr) er som bekendt opstået af ānu-, en u-st. *ānuR (jfr. lat. anus), 'forfader'. Formen Áleifr betragtes af nogle forskere som mindre sikker. Dette er dog efter min opfattelse ubegrundet. Når bægge stavelser á- og -leifr er (med én undtagelse: pl. áláfar hos Sigvatr, Bersv.) de eneste, der findes i rim hos skjaldene för o. 1100, er den slutning den rimeligste, at de kun har benyttet formen áleifr; bægge led kunde ikke på engang forekomme i rim. *Á-* findes (i rim) hos Egill, Hallfreðr, Sigvatr (ofte), Þórðr Særeksson, Bjarni gullbrárskáld, Arnórr, Þjóðolfr Arn., Steinn Herdís., Einarr Skúl., Hallarsteinn, og en anonym (Hkr III, 223) — ialt 20 gange (efter mine samlinger); — *-leif-* findes (i rim) hos Ulfr Ugg., Jǫkull, Hallfreðr, Haldórr ókristni, Þórðr Kolbeinsson, Þormóðr, Óttarr, Sigvatr (ofte), Bjarni gullbr., Óláfsdrápa, — ialt 19 gange. Her bör særlig lægges mærke til, at de samme skjalde (de udhævede navne) bruger bægge led *á-* og *-leif-*, hvilket jeg mener kan betragtes som et bevis for den ovf. stillede påstand. Jfr. Norsk-isl. kultur- og sprogforh. s. 291—2.

á- (i Ávaldi og lign.) er vistnok det samme forstærkende ord som i *ámáttigr* og lign., og samme som ana-, f. eks. i Anagastus og fl., men ikke opstået af *ag-*.

Alf(v)arinn er flertydigt. Det 1. led er dog vist *Alf-*; ordet

bör næppe deles *al-farinn*. Derpå tyder den oftere forekommende skrivemåde med fv(u); se Lind. Det sidste led er næppe *arinn* 'arne' (uagtet dette findes som forled), men snarere en udvidelse af *ǫrn (ari)*; hvis *varinn* er det sidste led, kan dette næppe være part. til *verja*, ti da væntede man *variðr*.

Armóðr: her er det förste led tvivlsomt; det ligger nærmest at opfatte det som *ár-*, og visse skrivemåder (f. eks. i Flat.) gör dette næppe tvivlsomt. Forskelligt fra dette er uden tvivl Arnmóðr (efter hvem Arnmœðlingar-familjen blev opkaldt). At disse to navne i håndskrifter let kunde blandes sammen, og at *arn-* kunde blive til *ar-* i denne forbindelse er let forståeligt.

auð-: her ligger det nærmest at antage, at det er subst. *auðr*, der foreligger, så at f. eks. *auð-olfr* betød 'den rige Ulf'. Men det er også muligt, at det er den samme stamme som i (part.) *auðinn, jóð* og lign. Findes, som bekendt, i andre germ. sprog.

ei-: om dette forled (i Eiríkr, Eilífr) kan henvises til min bog: Norsk-isl. kultur- og sprogforhold s. 291. At det skulde være opstået af *ein-*, kan der, efter min mening, ikke være tale om. Der var ingen grund til, at n her skulde falde bort mere end f. eks. i Ein-riði eller andre ord, hvor *ein* står foran r.

ey- som forled ligger det nær at identificere med subst. ey 'ø', og ikke med ei, ɔ: opstået af *aiwu; de sidste led synes ikke godt at passe dertil. Direkte sammenhæng med run. *auja* vilde passe udmærket; men tör man tænke derpå?

há- kan selvfølgelig allevegne være adj. 'höj'; i hvert fald må det være det i et navn som Háv-arr. Den betydning passer også godt i de fleste andre tilfælde. Også i navnet Hálfr (se K. Gíslason, Njála II, 278 ff.); der er ikke den ringeste sikkerhed for, at dette skulde svare til run. haþuwolfaʀ (jfr. Noreen[4] § 228). Heller ikke behøver Hákon at svare til et angels. Hæðcyn.

hall-: ordet må snarest være = *hallr* 'sten' jfr. steinn. Mærkelig kunde da en sammensætning som Hallsteinn synes at være, men dette kan let forklares som en sammenstøbning af to navne med hall- og stein- i (f. eks. af Hallgerðr og Þór-steinn el. lign.); af denslags mekaniske sammensætninger er der, som vi skal se, flere. Adj. *hallr* 'hældende' er uantageligt.

har-, herj-: disse forled er identiske. Forskellen beror på alderen (ikke på aksentforskel); har- er det ældste (findes kun i Haraldr). Man skulde tro, at ord som hari-waldaʀ og hariwolfaʀ havde udviklet sig på selvsamme måde, og at de, hvad aksentuation angår, havde været ensartede. Jeg antager, at alle de med her(j)- sammensatte ord först er bleven til, efter at *herr* havde fået sin historiske (omlydte) form. Det er da det samme forhold som med sådanne identiske navne som Þórir-Þorgeirr (yngre sammensætning).

hjall- (i Hjallkárr) er vel det samme som no. hjell, hvorom se Torp, Et. ordb.; af en grundf. helþa-, hvis betydning i navnet dog ikke helt er sikker, måske snarest 'loft af stænger'.

jól- (i Jólgeirr) er det kendte festnavn.

jǫr- (i Jǫrundr) kan vist ikke være andet end det bekendte *jara* 'kamp'.

ner- (i Nereiðr); navnets form synes sikret; det findes heldigvis i et vers af Haldórr skvaldri (12. årh.; navnet er ikke sjældent i senere tid i Norge), hvoraf det fremgår, at vokalen er kort; ligeledes er det sidste led sikret ved håndskrifternes næsten enstemmige skrivemåde. Når man senere finder *-iðr*, beror dette på den svækkede betoning af efterleddet. Roden er vistnok *ner-* og efterleddet *-eiðr*, eftersom f. eks. *-heiðr* (mask.) er ukendt i mandsnavne. Hvad *ner-* betyder er usikkert; det kan mulig være opstået af *nes(neʀ)* og høre til roden i *nara*, *næra*, *nœra* (got. nasjan, ganisan). Hermed hører mulig Neri sammen, der kan være = Neʀi (af nas-).

sí- (i Sírekr) har Lind opfattet som sig-, men dette er

meget tvivlsomt; skrivemåder i diplomer fra o. 1300 er næppe at lide på. Forledet kan være det kendte *si* (af *sin*) og kan da — i betydning — sammenstilles med *al-*. Jfr. SIN- hos Förstemann.

sǫkk- (i Sǫkkolfr) er uklart. Det kan være stammen i *søkkva* 'den synkende'; og det kan være subst. sǫkk (no.), 'sænkning i landskabet', jfr. sǫkk síðra brúna (Egill). Sikkert er det ikke for *sǫkku-*.

sǫl- (i Sǫlmundr) kan både være subst. sǫl 'spiselig tang', og adj. sǫlr 'bleg', snarest vel dette; på grund af omlyden sikkert ikke *sal-r*, medmindre det er fremkommet ved overførelse fra andre sammensætninger, hvor omlyden var naturlig (som Sǫlvǫr og lign.).

val- (i Valþjófr, Valgarðr) er flertydigt. Det kan være val-, 'de faldne', men man skulde ikke tro, at dette ord kunde være passende eller tiltalende i navne; dog kunde man forstå det i kvindenavne som Valgerðr, ved en tankeforbindelse med valkyrjerne. Forledet kunde være identisk med *val-r* 'falk', men dette er i sin oprindelse = 'vælsk' (walh-). At det skulde ligefrem være folkenavnet *Val-ir* er muligt, sandsynligt er det dog ikke. Vi vil komme tilbage hertil (under -þjófr).

vest- er et mærkeligt forled; i Vestmaðr er det dog let forståeligt, hvad der end så sigtes til med dette 'vest'. Nogen anden rimelig tilknytning findes dog ikke; man kan næppe tænke på roden *ves-* i *vesa, vist*. Om forekomst af *vest-* udenfor Norden se Naumann s. 71.

ǫg- (i Ǫgmundr, Ǫgvaldr) ved omlyd af ag-, samme rod som i Egill og fl. Omlyden kan ikke forklares i Ǫgmundr, derimod i Ǫgvaldr. Mulig er da omlyden indkommen i det förste ved overførelse fra det sidste.

ǫl- er med rette blevet identificeret med det i run. forekommende *alu* 'værn, beskyttelse, held'.

ǫn- (i Ǫnundr) er sikkert ikke opståêt af *aun-* (Naumann), men må være roden i verbet *ana* (adj. ǫnull i Geirǫnul) 'storme frem' (således i norsk og isl.; jfr. Torps Et. ordb.).

ǫz- (i Ǫzurr) er ganske uklart.

ør- (i Ørlygr) er det kendte nægtelsesord; nærmere under -lygr.

b. Efterled:

-arinn se ovf. under alf(v)arinn.

-arr: dette antages i almindelighed at være samme som herr (af harjaʀ); det er det også sikkert i flere (måske alle) tilfælde. Men det kan også være opstået af geiʀʀ (jfr. *naf-arr* af *nafgeiʀʀ*); det er ikke muligt bestemt at udpege, hvilke navne der da kunde være tale om.

-eiðr: (i Nereiðr) må være subst. 'ed'. Eiðr findes jo som mandsnavn o. 1000.

-haddr er uden tvivl identisk med *haddr* 'hår' eller forholder sig dertil som *beinn* til *bein* og lign. Navnet findes også selvstændigt (Egilss.) og må være et minde om den tid, da *haddr* ikke blot brugtes om en kvindes, men også om en mands hår.

-kuldr: ældre var *kollr* (jfr. linjen *troll kvað Hǫskollr*).

-laugr: dette leds oprindelse er dunkel. Med *laug* 'varmt bad' har det intet at göre. Man kommer til at tænke på en forbindelse med stammen *leug-lug* i got. liugan (og -lygr i Ørlygr, se nedenfor) 'indgå en edelig forbindelse' eller 'en bindende overenskomst' (spec. indgå ægteskab)[1]. Der kunde også være tale om forbindelse med stammen i *logi* 'lue', jfr. *leygr* af **laugjaʀ* 'ild, flamme', og jfr. *brandr,* der dog vel har betydning 'klinge' i mandsnavne. Hvis dette er tilfældet, vilde et navn som *Gunnlaugr* få en fuldttonende betydning (jfr. *gunnlogi* 'sværd'). Andre sammensætninger kunde være mekaniske, og er det også sikkert.

-liði: kun i Vetrliði; dette findes i no. vetlide, vetle og betyder 'årgammel björn' (fole, vædder, får); det er uden tvivl det samme som vort navn, *-liði* altså til *líða*, 'den som har levet vinteren over'. Hele navnet er således identisk med *bjǫrn.

[1] Jfr. M. Olsen: Hedenske kultminder s. 127.

-lygr: dette ord hører utvivlsomt til den stamme, som foreligger i det ovf. nævnte got. liugan. Hele navnet: ørlygr skulde da betyde 'udenfor edelig overenskomst', 'fredløs', jfr. et ord som olds. wrekkio, angels. wrecca (ty. recke).

-mundr: står i forbindelse med roden i *mund* 'hånd', 'værn', og betyder vel 'som står under (ens) værn'.

-oðr (i Naddoðr) er tvivlsomt; endelsen *-uðr* kan det ikke være, da væntede man omlyd i nadd- (nǫdduðr), men en sådan findes aldrig (navnet er glemt i Linds bog). Navnet skrives -oddr i Landn. Hb. (JErl.; også i Ól. Tryggv.s.); acc. skrives -od Hb. (JErl), der selvfølgelig kan betyde -odd.; i gen. skrives -oz, -oðz (Hb.), -odds (Stb. bis). Efter dette skulde sidste led være *-oddr*, og det er efter alt at dömme det sandsynligste. Herimod kunde dat. nadod (i en overskrift Hb. JErl.) synes at tale; men også dette kan betyde *-odd* med apokoperet dat.-endelse (som så oftere, særlig i sammensatte navne). Navnet må således henføres til oddr-navnene.

-un: (i Auðun) er identisk med -vin(r) (jfr. angels. wine, Eaðwine).

-undr: på samme måde af -vindr (jfr. Ey-vindr); Noreen har (Grt[4] § 148) forklaret -undr som opstået af *vǫndr*, men i navnes efterled er dette ellers ganske ukendt (som simplex kendes det heller ikke); derfor må denne forklaring forkastes. *-vindr* er vanskeligt at tolke; næppe er det folkenavnet (*vindr* 'vind' kommer ikke i betragtning, da dette er en a-st., medens -vindr, -undr er i- el. u-st.; gen. *-ar*). Snarere hænger det på en el. anden måde sammen med *vind-* i *vinda* 'sno, dreje', adj. *vindr* 'snót, skæv'.

-urðr: (i Sigurðr) er uden tvivl opstået af *vǫrðr* (jfr. navne på *-varðr*), der som 2. led blev *-orðr* (jfr. gen. *Sigorðar* i rim), *-urðr*.

-vindr se -undr.

-þjófr er ensbetydende med *þjófr* 'røver, tyv'. Der er grund til at antage, at ordet oprindelig ikke har haft den slemme betydning, der ligger i ordet 'tyv' (en, som stjæler), men

at det har haft en, om man så må sige, ædlere betydning. Ordets etymologi er usikker. Hvad der kunde tale herimod er, at ordet i andre germ. sprog har betydning 'tyv'. Det skal dog bemærkes, at det i got. også tjæner til at oversætte λῃστής (og ikke blot κλέπτης), og det er vist mere oprindeligt. Lån fra angels. er ordet som navneled sikkert ikke (jfr. Naumann s. 110).

En nærmere betragtning af bægge led giver følgende.

Forledet findes som selvstændigt navn ikke få gange: det er Alf-, Arn- (Ǫrn-), Bjarn-, Finn-, Gaut-, Geir-, Grím-, Hall-, Hjǫr-, Hrafn-, Ketil-, Kol-, Koll-, Odd-, Orm-, Stein-, Ulf-, altså i 17 tilfælde af op imod 100, eller mellem 1/5 og 1/6 del. Der kan næppe være tvivl om, at forledet virkelig er det pågældende navn, at altså det toleddede navn er sammensat af to navne, hvoraf det sidste dog ikke altid er et selvstændigt navn; det vil vi senere komme tilbage til.

Iøvrigt er forledet hyppigst et substantivum som á- (af anu-), agn-, ár-, arin, ás-, auð-, bǫð(v)-, bjǫrg-, brynj-, brand-, bý-, bǫl-, ey-, frey-, frið-, goð(guð)-, gunn-, har-, herj-, heim-, hild-, hjall-, hjalm-, holm-, hróð-, hross-, hún-, hund-, ing(j) (yngv-), ís-, ív-, jól-, jǫr-, ótt-, ráð-, ragn- (rǫgn)-, sal-, sig-, skjǫld-, snæ-, styr-, sæ-, sǫkk-, sǫl- (?), sǫx-, val-, vé-, vetr-, víg-, vitt-, þjóð-, Þór-, æv-, ǫg-, ǫl-.

Af disse ord hører nogle til det religiøse område (ás-, goð-, Þór-, frey-, ing(v)-, ragn-, vé-, ǫl-); andre til krigs- og våbenområdet (brynj-, brand-, bǫðv-, gunn-, har-, herj-, hild-, hjalm-, ív- [bue?], jǫr-, sig-, skjǫld-, styr-, sǫx-, val-(?), víg-). Til én kategori hører nogle (ár-, auð-, bjǫrg-, frið-, hróð-, jól-, modsat: bǫl-), til en anden nogle (arin-, bý-, heim-, hjall-, sal-). Samhørende er: holm-, ey-(?); -ís-, snæ-; sæ-; -hross-, hún-, hund-. Så er der enkelte som agn-, ótt-, ǫg-; -vitt-; ráð; þjóð-; æv-; á- (f. ana); naf-, sǫkk-; nátt-, vest-, vetr-, hreið-. Alt dette er overmåde velforståeligt — og rent nordisk.

Forledet kan være et adjektivum (al-, ein-, há-, hǫs-, leið-, loð-, rauð-, stór-, svart-); — eller en partikel (á-, ei-,

ey- (i visse tilfælde), ó-, sí-, ǫnd-, ør-). Endelig er der ǫn- og det usikre ǫz-.

Den bemærkning kan til slutning göres, at i enkelte tilfælde indtager forledet en noget andet stilling end i de fleste andre, idet det egl. slet ikke kan løsrives fra det sidste led; så nöje hører de sammen; dette gælder hovedsagelig de to sidste grupper, og blandt disse særlig navne som Ǫndóttr, der jo kan betragtes som et adjektiv.

Hvad efterledene angår er det hensigtsmæssigt at hidsætte dem her (i alfabetisk orden) i forbindelse med forledene. De består hovedsagelig af substantiver og adjektiver.

a) substantiver:

-alfr (gand-, há-)
-(v)arinn (alf-, þór-)
-arr (af harja eller af geiʀa? i enkelte tilfælde; agn-, bǫðv-, ein-, garð-, gunn-, háv-, hreið-, hró-, ingv- (yngv-), ív-, naf-, orm-, ótt-, ragn-, sig-, stein-, ulf-, vest-, æv-)
-bergr (þor-)
-bjóðr (víg-)
-bjǫrn (arin-, arn-, ás-, auð-, frey-, gunn-, hall-, hross-, jǫtun-, ketil-, kol-, odd-, snæ-, skjald-, stein-, vé-, Þor-)
-brandr (ás-, guð-, Þor-)
-dan (half-)
-dórr (f. Þórr; hall-)
-eiðr (ner-)
-fari (nátt-)
-fiðr, -finnr (geir-, her-, stein-, þór-)
-(f)røðr (bárðr f. bǫð-(f)røðr, *ey-[1], geir-, guð-, gunn-, *hall-, her-, ís-, sig-, stein-, *vé-, Þor- med Þórðr f. Þór-røðr)
-garðr (sal-, val-)
-gautr (ás-, þor-)
-geirr (alf-, arn-, ás-, finn-, hall-, hróð-, jól-, odd-, vé-, vit-, Þor- med Þórir)
-gestr (goð-, heim-, vé-)
-gísl (Þor-)
-grímr (ás-, hall-, kol-, stein-, Þor-)
-haddr (Þór-)
-hallr (arn-)
-hugi (ill-)
-ketill, -kell (ás-, grím-, hall- hrafn-, hross-, svart-, ulf-, vé-, Þor-)
-kon (há-)
-kuldr (= kollr; hǫs-)
-laugr (ey-, guð-, gunn-, gý-, her-, hrol-)
-leifr, -láfr (á-, frið-, geir-, hjǫr-, hrol-, ís-, Þor-)
-leikr, -lákr (ás-, hug-)
-liði (vetr-)
-maðr (vest-)
-móðr (ar-, bǫð-, stein-, Þor-, ǫl-)
-mundr (ás-, frið-, geir-, há-, her-, hró-, ingi-, loð-, sig-, sæ-, sǫl-, vé-, Þór-, ǫg-)

[1] De således betegnede har -froðr.

-oddr (nadd-, Þór-)
-olfr (auð-, bjǫrg-, brynj-, brǫnd-, bý-, bǫð-, geir-, grím-, gunn-, herj-, hild-, hjalm-, hróð-, hund-, ing-, ís-, leið-, ljót-, rauð-, stein-, stór-, sǫkk-, sǫx-, Þjóð-, Þór-, ǫrn-)
-ormr (hall-, ráð-, Þór-)
-rekr, -ríkr (al-, bá(-bǫð-), ei-, gaut-, há-, hræ-, sí-, Þjóð-)
-steinn (ey-, frey-, geir-, gunn-, há-, hall-, her-, holm-, vé-, Þor-)
-sveinn (koll-)
-un (auð-)
-undr (jǫr-, ǫn-), jfr. -vindr
-valdi (á-, ǫl-)
-(v)aldr (*á-[1], *ás-, har-, hró-, ingj-, *rǫgn-, *Þor-, *ǫg-)
-varðr(-urðr) (á-, há-, hall-, hjǫr-, sig-, Þor-)
-viðr (arn-, finn-, frey-, gaut-, hul-, Þor-)
-vindr (ey-), jfr. -undr
-vir (af vér) (ǫl-)
-þjófr (geir-, hún-, val-)
-þormr (guð- (gutt-), vé-)
-þorn (vé-)

b) adjektiver:

-beinn (kol-)
-blauðr (ó-)
-fastr (holm-)
-feigr (ó-)
-fúss (víg-)
-hvatr (sig-)
-kárr (hjall-, styr-)
-lífr (ei-)
-ljótr (ulf-)
-lygr (ør-)
-marr (hróð-, vest-)
-óttr (ǫnd-)
-snjallr (spor-)
-sterkr (víg-)
-tryggr (ó-, sig-)
-verkr (bǫl-)

Endelig er der det usikre -urr (i Ǫz-).

Af disse efterled er flere for sig selvstændige ord og navne (*alfr[2], bergr, *bjǫrn, brandr, *dagr, eiðr, *fiðr, garðr, *gautr, *geirr, gestr, *gísl, *grímr, *haddr, *hallr, *ketill, *oddr, *ulfr, *ormr, *steinn, sveinn; kárr, *ljótr, *snjallr). Andre findes ikke som sådanne (arinn, arr, bjóðr, dórr (Þórr), fari, (f)røðr, hugi, kon, laugr, leifr (láfr), leikr (lákr), liði, maðr, móðr, mundr, rekr (ríkr), un, undr, valdi, valdr, varðr, viðr, vindr, vir, þjófr, þormr, þorn, og dernæst alle adjektiverne, undt. de 3 nævnte; jfr. dog den svage form tryggvi). Af disse sidste er nogle sådanne, at forled og efterled er så at sige uadskillige som -arr, -fari, -hugi, -laugr, -lygr, -liði, -óttr, -rekr, -un, -undr, -vir, -þormr og fl., men grænsen er her usikker.

[1] De således betegnede har -vald-.
[2] De således betegnede findes blandt de usammensatte (se foran).

Religiøs tilknytning har -dórr og -þormr i forbindelse med vé- ('helligdommens hædrer'), (jfr. alfr). Til krig, våben og ufred sigter -arr, -leikr, -lygr (jfr. brandr, geirr). Til egenskaber sigter — foruden alle adjektiverne — ord som -haddr, -kuldr (kollr), -óttr; -gísl; -haddr (jfr. -þormr); — til magt -rekr, -(v)aldr, varðr; — til nationalitet og herkomst -dan, -fiðr, -gautr (jfr. -gestr?); -kon, -leifr; — til dyr (vetr)liði (foruden de nævnte -bjǫrn, -ulfr, -ormr); — til træer: -viðr, -þorn. — Rene tilnavne er vel náttfari og -þjófr.

Et overmåde vigtigt — måske det vigtigste — spörsmål er det, hvorledes ledene svarer til hinanden, om der er en logisk og naturlig forbindelse mellem dem, eller om den er løs-mekanisk.

Men inden en undersøgelse deraf foretages, er det hensigtsmæssigt at fremhæve den omstændighed, der af sig selv påtrænger sig, nemlig, at af de to led er det sidste det vigtigste, det der udgör det egenlige led, forledet derimod giver ligesom en nærmere bestemmelse deraf, udvider det eller modificerer (tildels negerer) det. Dette fremgår for det förste klart af de navne, hvor at adjektiv er förste led (Rauð-olfr, Svart-kell osv.), hvor det ligefrem kan siges at være et tilnavn (den røde Ulv, den sorte Ketill), hvad enten det oprindelig er givet de nu kendte bærere, eller det for dem var et arvet navn. Men det gælder også mange af de navne, hvor forledet er et substantivum. Således alle dem, hvor forledet er ás-, goð-, Þór- el. lign.; her betegner det, at vedkommende står under guddommeligt værn: Ás-geirr 'den af asen (el. aserne) beskyttede Geirr', Þorbjǫrn 'den af Tor beskyttede Björn', Rǫgnvaldr 'den af magterne værnede valdr ɔ: konge' osv. Dernæst er det klart, at auð- betyder 'den rige' el. 'lykkelige', brynj- 'den brynjede', Brynjolfr 'den brynjede Ulfr'; brand- 'den sværdforsynede' (Brǫndolfr 'Ulf med sværdet'), ligesom de med hjǫr- sammensatte navne; Har-(v)aldr 'hærens styrer' og således i mange andre tilfælde.

Det er klart, at sådanne en fyldig, logisk mening givende

navne må høre til de ældste sammensatte navne. Der er poetisk klang i dem.

Hvad flere andre navne angår, slår dog denne forklaring ikke til. Det gælder navne som Arn-bjǫrn, Ǫrn-olfr, Hross-ketill, Ís-røðr, Stein-bjǫrn, og mange flere andre, for ikke at tale om rent tavtologiske sammensætninger som Hall-steinn (jfr. Nadd-oddr, hvor dog ledene ikke behøver at være helt ensbetydende). Her må en anden forklaring søges, og den ligger meget nær. G. Storm viste i sin ovennævnte afhandling, hvorledes man i folkevandringstiden dannede nye navne netop ved at sætte dele af afdøde slægtninges navne sammen; dette skete, uagtet de to led ikke altid helt passede logisk eller naturligt til hinanden. Det nye navns betydning blev ikke mindre ved det, snarest större, idet det nu repræsenterede to personer og måtte således tros at have dobbelt styrke[1]. Det behøver ikke at siges, at de to led naturligvis ofte kunde logisk høre sammen. Denne skik er nu ikke udelukkende knyttet til et enkelt tidsrum; den kan følges langt ned i tiden, til henimod hedenskabets slutning (i 10.årh.). Her skal anføres følgende eksempler:

Ási — Ingjaldr — Hróaldr
Ketill — Þorkell (ældre: -ketill)
Ormr — Herjolfr — Bárðr — Bárekr
Skeggi — Bǫðolfr — Grímr — Grímolfr
Ásbjǫrn — Bjǫrn — Helgi — Helgi — Bjǫrn
Ásbrandr — *Þor*brandr — *Þor*bjǫrn (Ásbrandr havde sönnen Vébrandr)
Auðun — Þórolfr — Þorsteinn — Grímr

Brynjolfr — Þorgeirr — Vestarr (her er det fristende at forudsætte, at man vidste, at *geirr* var eller kunde være identisk med -arr, jfr. ovf.)
Bǫðmóðr, Bǫð*olfr* (brødre) — Grímr — Grím*olfr* — Bǫðvarr.
Eiríkr — *Þor*valdr — Ásvaldr — Ulfr — *Þór*ir
Eysteinn — Þorsteinn
Geirmundr, *Há*mundr (brødre) — Hjǫrr — *Há*-alfr — Hjǫrleifr

[1] Jfr. udtalelsen i Þorsteins s. hvíta (Austf. s. 18—19): Var þat átrúnaðr manna, at þeir menn myndi lengr lifa, sem tvau nǫfn hefði; og Hauksbók s. 504: þótti þat (ɔ: 2 navne) líkligt til langlífis ok heilla.

Gunnsteinn — Gunnbjǫrn
Hallkell — Hrosskell
Hjǫrleifr — Hróðmarr — Hróaldr — Hrómundr — Greipr
Holmsteinn, Hásteinn, Hersteinn (brødre)
Hrómundr — Þórir — Gunnlaugr — Hrólfr — Ketill
Ingimundr — Þorsteinn — Ketill — Ormr — Hrossbjǫrn — Raumr — Jǫtunbjǫrn
Ingolfr — Ǫrn — Bjǫrnolfr — Hrómundr (jfr. Hjǫrleifrrækken) — Greipr
Ketilbjǫrn — Ketill
Sighvatr — Rannveig — Eyvindr — Sigríðr
Skeggi — Bǫðolfr — *Grímr* — *Grím*olfr
Steinolfr — Hrólfr
Vetrliði — Arnbjǫrn — Óláfr — Bjǫrn
Þórarinn — Þorkell
Þorbjǫrn — Arnbjǫrn — Óláfr — Bjǫrn
Þorbrandr — Þorbjǫrn
Þórðr, Þormóðr (brødre) — Þor*viðr* — Frey*viðr* — Alfr
Þorgeirr — Þórðr
Þorgils — Þorsteinn
Þórðr — Þórolfr
Þórir — Grímr — Ingjaldr — Hróaldr
Þórolfr — Ǫrnolfr
Þórolfr — Kveld-ulfr
Þorsteinn — Sǫlmundr — Þórolfr
Þorsteinn — Ǫlvir — Åsvaldr — Þórir
*Þor*valdr — Åsvaldr — Ulfr — *Þór*ir
Þorvaldr — Þorgrímr
Ævarr — Þorgeirr — Vestarr (forudsat at -arr er = geirr)
Ǫnundr — Ulfarr — Ulfr — Þórir

Alt dette viser en bevidst opkaldelse af enkelte navneled (selv om tilfældighed i enkelte tilfælde er mulig). Det ses tillige, at der kan være större eller mindre afstand mellem de enkelte led, hvad der jo var en selvfølge. Den levende opfattelse af det samme leds gentagelse ses af, at en mand Vé-geirr (kaldt således på grund af hans ivrige blôten; heraf ses også forledets adjektiviske betydning klart) havde börnene Vé-bjǫrn, Vé-gestr, Vé-mundr, Vé-steinn, Vé-þormr, Vé-þorn og datteren Vé-dís. Man bemærke også rækken: Ulfr — Hǫgni — *Ó*blauðr — *Ó*tryggr.

Ind imellem de enkelte halvidentiske navne kommer, som man af ovenstående liste ser, helt andre navne. Der er desuagtet ikke den fjærneste grund til at mistænke dem. Gentagelsen af led med mellemrum styrker pålideligheden.

Ved siden heraf, men langt sjældnere, findes en ren gentagelse af et navn, noget som senere bliver så almindeligt.

Når dette ikke beror på ganske særlige omstændigheder, som når Guthormr gav Harald hårfagres sön sit navn, eller når Hakon d. gode gav den unge sön af Sigurd jarl sit, må man vistnok gå ud fra, at den direkte opkaldelse beroede på, at den ældre bærer var død forinden barnets fødsel; dette gælder også faderen, hvad der, for blot at nævne et kendt eksempel, var tilfældet med Bolli Bollason. Vi har følgende tilfælde:

Bjǫrn — Hrólfr — Hlíf — Hrólfr — Ingjaldr — Fróði
Ketill — Jórunn — Ketill
Ketill — Hrafnhildr — Ketill
Ásbjǫrn — Bjǫrn — Helgi — Helgi — Bjǫrn
Bǫðvarr — *Þorleifr* — Bǫðvarr — *Þorleifr* — Ánn — Ǫrn — Þórir — Bǫðvarr
Eiríkr — Hróaldr — Geirmundr — Eiríkr
Herjolfr — Bárðr — Herjolfr
Áleifr — Ingjaldr — Helgi — Áleifr — Guðrøðr-Halfdan
Þórðr — Bjǫrn — Hróaldr — Bjǫrn — Ragnarr
Ørlygr — Hrappr — Hrappr — Bjǫrn

Det kunde synes, som om denne opkaldelse ikke var så gammel af oprindelse, hvor naturlig den end kunde synes at være. Men et slægtregister som følgende[1] synes at modsige dette:

Eysteinn
Yngvarr — *Áleifr* skygni
Ǫnundr (o. 600) — Álof
Ingjaldr —— Gauthildr
Halfdan gulltǫnn
Áleifr trételgja — ∾ Sǫlva
Eysteinn harðráði
Ingjaldr — Halfdan (hvítbeinn) (o. 700) ∾ Ása
Eysteinn ∾ Hildr. Guðrøðr
Dagr
Halfdan ∾ Hlíf
HARALDR
Guðrøðr veiðikgr ∾ 1. Álfhildr 2. Ása
Aleifr Geirst. alfr — Halfdan ∾ Ragnhildr
HARALDR hárf.

[1] Jfr. hermed B. Nermans afhdl. Konung Ragnvald, i MoM. 1914.

Heraf følger, at direkte opkaldelse ialfald må gå tilbage til 7. årh. (Áleifr trételgja opkaldt efter sin oldefar Áleifr skygni).

Den skik, der ovf. (s. 182 f.) er berört, at navnene dannedes blot med samme forlyd, som faderens eller en forfaders navn begyndte med, har A. Olrik forklaret som værende en følge af, at de i digte skulde allitterere med hinanden. Jeg henviser til Olriks udtalelser. Denne navnedannelse findes i Ynglingeslægtens ældre tidsrum: Vanlandi-Vísburr; Dómaldi — Dómarr —. Dyggvi — Dagr; Alrekr (han har broderen Eiríkr) — Agni (broder Alfr) — Jǫrundr — Aun — Egill osv. Der er dog altså en afveksling tilstede, hvorledes denne ellers bör forklares. At Olriks tolkning af dette forlydsrim skulde være rigtig, er i virkeligheden lidet forståeligt, og det forekommer mig, som ovf. antydet, rimeligere, at disse forlydsrim hænger sammen med runetegnenes navne, og derigennem med det religiøse. Vanlandi-Vísburr vil jeg helst se bort fra, jeg tror, at dette snarest beror på tilfældet. Så har vi d i forlyden i 4 navne; denne rune hed vist *dagr;* i navnet skulde den være lykkebringende, ja den sidste i rækken hedder netop Dagr. Man undlade samtidig ikke at lægge mærke til, at i 2 af disse navne er forledet identisk *(dóm-)* og efterledet i bægge desuden nær beslægtet. I flere af de følgende vokalisk begyndende navne er forledet eller efterledet identisk, se herom B. Nerman f. eks. Ynglingasagan i arkeol. betydn. (Fornvännen 1917 s. 228). Her findes særlig ansuʀ- og ing-runerne, hvorved navnene knyttes til guderne. Disse forlyd skal således rimeligvis have samme betydning som forledene *ás-*, *Þór-* osv., d. v. s. værn for deres bærere.

Af alt det foranstående fremgår, som det synes, med fuld sikkerhed, at de usammensatte navne er de ældste, og at de sammensatte er en yngre udvikling, men fuldkommen naturlig, når man forstår, at forledet er opstået ved den trang til at karakterisere og særtegne personer (hvad også den

mængde tilnavne viser), som var fædrene i kødet båren. Dette forled kunde så blive flerartet derved, at man benyttede en del af en ældre (afdød) slægtnings navn. Hvad der tilsigtedes, var i alle tilfælde den nyfødtes lykke og værn i livet. Dette vilde man også som sagt opnå ved forlydsanvendelsen. Herimod kan man ikke göre gældende, at enkelte navne eller navneled ikke er af rosende art, men indeholder dadlende ord *(leið-, ljót-, ó-tryggr)*: disse synes i det hele ret unge (det sidste dog fra o. 700, men vel oprindelig et ægte tilnavn; jfr. hvad der ovf. er sagt om *-þjófr*).

Endelig en bemærkning om forholdet mellem de usammensatte og sammensatte navnes forekomst (der tages kun hensyn til dem, der findes over 3 gange), men den følgende statistik er naturligvis, som oftere, ikke fuldtud pålidelig som helgyldig målestok. De mest yndede navne synes at have været Bjǫrn, Grímr, Ketill, Ormr, Ulfr (olfr), så er navne som Heðinn, Helgi, Hrappr, Hǫgni, Kári de hyppigste, men disse findes ikke i sammensatte navne. I sammensatte findes hyppigst som sidste led: -arr, -frøðr, -geirr (dette også selvstændigt navn og ofte som förste led), -laugr, -leifr, -mundr, -rekr, -steinn (også som selvstændigt navn og som förste led), -valdr, -varðr, -viðr. Som forled er særlig yndede: arn-, ás-, bǫðv-, geir-, gunn-, há-, hall-, herj-, hró(ð)- (med hrœ-), ingj-, sig-, stein-, ulf- (3 gange), vé-, Þór-. Jfr. det ovf. (s. 212) påviste forhold.

2 b. Sammensatte kvindenavne.

Alfdís (barreyska) — Konáll — Steinmóðr — Ǫlvir

Alfhildr (∾ Haraldr hárf.) — Hringr — Dagr. — Alfhildr — Alfarinn. — Også i F

Alfný (-veig) — Eymundr F Alfsól F

Álof (∾ Ásbjǫrn skerjablesi) — Þórðr (vaggagði). Álof — Ragnarr. — Álof (árbót; datter af Haraldr hárf.). — Oftere i F

Alvǫr (el. ǫl-) F

Arnbjǫrg — Kampagrímr. — Arnbjǫrg — Hǫfðaþórðr (bægge må henføres til 9. årh.s sidste del)

*Arndís (auðga) — Steinolfr. — Arndís (∾Heðinn) 850 — Heðinn

Arnfríðr (o. 900)
Arngerðr (∾ lndm.)
Arnheiðr—Ásbjǫrn(skerjablesi)
Arnleif (søster til lndm.)
Arnóra (∾ lndm. — Þorgeirr (óði) — Ljótolfr (goði)

Arnþrúðr — Arinbjǫrn (hersir). — Arnþrúðr (ambátt)

*Ásgerðr — Askr (ómalgi)
Áshildr (∾ lndm.)

Áslaug (kráka). — Áslaug — Sigurðr ormr-í-auga

Ásleif (∾ lndm.) — Þorgils

Ástríðr (slœkidrengr) — Bragi — Boddi. — Ástríðr (søster til lndm.) — Hrólfr (hersir)

Ásvǫr — Herjolfr.
Baugeiðr (-gerðr) — Starkaðr (áludrengr)
Bergdís (∾ lndm.). — Også i F
Bryngerðr F
Dagbjǫrt — Hrólfr F
Dag(h)eiðr — Dagr
Dagný F
Eirný (∾ Steinolfr) — Þiðrandi
Eygerðr F
Flaumgerðr F
Friðgerðr (∾ lndm.) — Þórir (híma)
Gauthildr — Algauti. — Også i F

Geirhildr — Eiríkr. — Geirhildr — Flóki. — Også i F.

Geirlaug (∾ lndm.). — Geirlaug — Eyvindr (lambi).

Geirríðr (søster til lndm.). — Også i F
Gjaflaug (∾ lndm.) — Kjallakr
Guðbjǫrg (søster til lndm.)
Guðlaug (∾ lndm.)
Guðný (∾ lndm.) — Brynjolfr
Guðrún (∾ lndm.)
Gunnlǫð F
Gunnvǫr (∾ lndm.) — Hróðgeirr (spaki)
Hagný — Haki — Hámundr F
Hallbera — Ulfr (óargi)
Hallgerðr (Gullþóriss.)

Hallveig (∾ lndm.) — Fróði — Vémundr (gamli). — Hallveig (∾ lndm.) — Þorviðr

Heimlaug (vǫlva)
Herríðr (∾ lndm.) — Gautr — Gautrekr. — Også i F
Hervǫr 800
Hildigunnr. — Også i F
Hildiríðr 850
Hjalmgerðr 850
Hrafnhildr (∾ Ketill) 850 — Brúni
Hróðný — Ketill (bifra) — Hǫrðakári

Ingibjǫrg — Haraldr (hárf.). — Ingibjǫrg 850 — Rauðr (rugga). — Ingibjǫrg — Hávarr — Grjótgarðr. — Oftere i F

Ingigerðr — Haraldr (hárf.)
Ingunn (∾ lndm.)

Ísgerðr (∾ Þórir jarl) — Hundi. — Ísgerðr (∾ lndm.) — Þormóðr — Bresi. — Også i F

Jóreiðr (∾ lndm.) — Ǫlvir — Finni — Mǫttull

Jórunn (∾ lndm.) — Ǫlvir (barnakarl). — Jórunn (manvitsbrekka) — Ketill (flatnefr)

Ljúfvina — Hjǫrr osv.

Lopthœna — Arinbjǫrn (hersir). — Lopthœna — Erpr (lútandi)

[Móǫld (digra)?]
[Mýrún — Maddaðr?]
Niðbjǫrg — Gǫnguhrólfr
Oddbjǫrg
Oddný 850 — Þorbjǫrn
Ragnhildr (∾ Halfdan svarti). — Også i F

Rannveig (∾ lndm.) — Ingibjǫrg — Hávarr — Grjótgarðr. — Rannveig — Eyvindr 850 — Sigríðr. — Rannveig — Grjótgarðr

Salbjǫrg (∾ Kveldulfr) — Berðlukári
Signý — Óblauðr — Hǫgni (hvíti). — Signý (∾ Ǫndóttr) — Sighvatr. — Ofte i F

Sigríðr (á Sandnesi) — Sigurðr. — Oftere i F
Snæfríðr (∾ Haraldr hárf.) — Svási

Sólveig — Atli (mjóvi). — Sólveig (Sǫlva) — Halfdan (gulltǫnn). — Sólveig (fagra)

Steinuðr (Ingolfs frænke)
Svanhildr (∾ Harald hárf.) — Eysteinn
Sæunn — Skallagrímr
Sǫlvǫr 850 — Hundolfr
? Ulfrún (∾ Ósvaldr)
Valgerðr — Ulfr (skjalgi) — Hǫgni (hvíti)
Védís — Végeirr
Véfreyja F

Vélaug — Bjǫrn (buna). — Vélaug — Víkingr

Vígdís — Þorsteinn (rauðr)
Vilborg — Ósvaldr
Vilgerðr 850 — Hǫrðakári
Yngvildr — Ketill (veðr)
Þjóðhildr — Eyvindr (austmaðr)
Þórarna (Egilss.)
Þorbjǫrg (stǫng)

Þórdís (∾ lndm.) — Herlu-Bjarni — Arnfinnr. — Þórdís — (en mikla ∾ lndm.). — Þórdís — Rǫgnvaldr (mœrajarl)

*Þorgerðr (í Sandfelli). — Þorgerðr (∾ lndm.). — Þorgerðr — Þorsteinn (rauðr). — Þorgerðr (∾ lndm.) — Þórir (híma). — Þorgerðr (∾ lndm.) — Helgi (hestr). — Þorgerðr 775 — Eylaugr. — Þorgerðr — Hallfreðr (í Sogni). — Þorgerðr (hǫlgabrúðr)

Þórhildr — Þorsteinn (rauðr). — Þórhildr 850 — Þorsteinn (haugabrjótr)

Þorkatla (hringja ∾ Ásgrímr). — Þorkatla (∾ lndm.) — Ófeigr — Þórolfr

Þorlaug — Ásgrímr — Ulfr. — Ogsä i F
Þórný (∾ lndm.) — Stórolfr — Þórir (øxna-). — Også i F

Þórunn (hyrna; ∾ lndm.). — Þórunn (eyverska) (∾ lndm.) — Þórolfr (fróði). — Þórunn (grœningarrjúpa)

Þórvǫr (∾ lndm.) — Þorbjǫrn — Hraði

Þuríðr (rymgylta). — [Þuríðr (sundafyllir)]. — Þuríðr — Eyvindr (austmaðr). — Þuríðr (∾ lndm.) — Gunnarr — Hámundr. — Þuríðr 850 — Haraldr

Ǫndótt (søster til Ǫlvir barnakarl)

Vi skal nu, som för, se på de enkelte led.

a) forled:

*á-[1] (i Álof)
*alf- (-dís, -hildr)
*arn- (bjǫrg, -dís, -fríðr, -gerðr, -heiðr, -leif, -Þrúðr, -(Þ)óra)
*ás- (-berg, -dís, -(f)ríðr, -gerðr, -hildr, -leif, -vǫr)
*bryn- (-gerðr)
dag- (-heiðr)
eir- (-ný)
*frið- (-gerðr)
*gaut (-hildr)
*geir- (-(f)ríðr, -hildr, -laug)
gjaf- (-laug)
*guð- (-bjǫrg, -laug, -ný, -rún)
*gunn- (-vǫr)
*hall- (-bera, -gerðr, -veig)
*heim- (-laug)
*her- (-(f)ríðr, -vǫr)
*hildi- (-(f)ríðr, -gunnr)
*hjalm- (-gerðr)
*hrafn- (-hildr)
*hróð- (-ný)
*ingi- (-bjǫrg, -gerðr, -unn), yngv- (hildr)
*ís- (-gerðr)
jór- (-(h)eiðr, -unn)
ljúf- (-vina)
lopt- (-hœna)
[mý- (-rún)]
nið- (-bjǫrg)
*odd- (-bjǫrg, -ný)
*ragn- (-hildr)
rann- (-veig)
*sal- (-bjǫrg)
*sig- (-ný, -ríðr)
*snæ- (-fríðr)
sól- (-veig)
*stein- (-uðr)
svan- (-hildr)
*sæ- (-unn)
*sǫl- (-vǫr)
*ulf- (-rún)
*val- (-gerðr)
*vé- (-dís, -laug)
*víg- (-dís)
vil- (-borg, -gerðr)
*Þjóð- (-hildr)
*Þór-, -Þur- (-arna, -bjǫrg, -dís, -(f)ríðr, -gerðr, -hildr, -katla, -laug, -ný, -unn, -vǫr)
*ǫnd- (-ótt)

Af disse 45 forled (eller 44, hvis mý udelades) genfindes de 33 (32) i mandsnavnene, hvilket viser det nöje slægtskab mellem bægge arter. Flere af navnene er ligefrem femininer til de mandlige, som Á-lǫf (eller -lǫ́f, f. -leif, i mindre stærkt betonet stavelse; jfr. -leif i Arnleif), Guðlaug, Hallbera, Þórarna, Þorkatla, Ǫndótt.

Hvad de øvrige 12 angår, kan bemærkes, at *dag-* (i Dageiðr) har sit tilsvarende i Dagr, og har samme oprindelse. *eir-* hænger uden tvivl sammen med lægekunstens udøvelse ved kvinder, hvorved det bliver forståeligt, at det ikke findes i mandsnavne (skrivemåden *eyr-* er sikkert urigtig). *gjaf-:*

[1] Stjærnen betegner, at samme forled findes i mandsnavnene.

hører det sammen med runenavnet?; i mandsnavne findes *gjaf-* först ved o. 1100. *jór-:* dette forled synes også at findes i mandsnavnet Jórolfr (dog kun i norsk gårdnavn); hvad det betyder er usikkert; måske er det sammentrukket for eƀur- (jǫfurr); men dette eller lign. findes ellers ikke i kvindenavne. *ljúf-* (i forbindelse med vina) passer særlig i kvindenavne (mask. Ljúfvini i 12. årh. er vel ikke nordisk; jfr. Lind). *lopt-* (hører nöje sammen med efterledet, 'lofts-höne', en höne der færdes på loftet (= soveværelse); er oprindelig et kælende tilnavn til en lille pige). Noget tilsvarende kan Loptr siges at være. [*mý-*rún er måske slet ikke nordisk, selv om det kunde se således ud; der findes mask. Mý-laugr; navnet er vist irsk Muirenn, se Marstrander, Bidrag s. 72]. *nið-:* el. *níð-*?, vokalen er usikker; bægge ord er meget mærkelige som navneled (jfr. dog Níð-oðr); Nið-gestr er tvivlsomt; jeg skulde være mest tilböjelig til at tro, at i nið(-bjǫrg) og det sidstnævnte foreligger nið- med kort vokal (af niðr?). *rann-:* kendes kun i dette navn; er fuldt forståeligt ved kvindens faste tilknytning til hus og hjem. *sól-* (*sǫl-* hos Lind er urigtig) er velforståeligt i kvindenavne; kan praktisk talt siges at være ukendt i mandsnavne. *svan-* er også let forståeligt i kvindenavne; som mandsnavn findes (kun) det usammensatte *Svanr*, (oprl. måske tilnavn). *vil-* findes også i mandsnavne fra 10. årh. (Vilmundr).

Af forledene sigter alf-, ás-, guð-, ingi- (yngv-), ragn-, vé-, þor- til det religiøse; mange til kamp (valkyrjevirksomhed): bryn-, geir-, gunn-, her-, hildi-, hjalm-, odd-, sig-, val-(?), víg-. Fuglenavne er arn-, hrafn- (jfr. mandsnavnene). Dyrenavne: jór-(?). Af særlig interesse er heim- og rann-, sal-, der hører sammen. Enkelte er spredte som hróð-, ís-, frið- (modsætning til kampen) og gaut-.

b) efterled:

*arna- (Þór-)[1]; jfr. -arinn
*bera (hall-); jfr. -bjǫrn
*bjǫrg (arn-, guð-, ingi-, nið-, odd-, sal-, þor-); jfr. -bergr

[1] Stjærnen betegner, at i mandsnavne findes tilsvarende.

-borg (vil-)
-dís (alf-, arn-, berg-, vé-, vig-, Þór-)
-(f)ríðr (arnf-, ás-, geir-, her-, hildi-, sig-, snæf-, Þór- el. Þur-)
-gerðr (arn-, ás-, frið-, hall-, hjalm-, ingi-, ís-, val-, vil-, Þor-)
-gunnr (hildi-)
-(h)eiðr (arn-, dag-, jór-)
-hildr (alf-, ás-, gaut-, geir-, hrafn-, ragn-, svan-, yngv-, þjóð-, Þór-)
-hœna (lopt-)
*-katla (Þor-); jfr. -ketill
*-laug (geir-, gjaf-, guð-, heim-, vé-, Þor-); jfr. -laugr ovf.
*-leif, -lof (á-, arn-, ás-); jfr. -leifr
-ný (eir-, guð-, hróð-, sig-, Þór-)
*ótt, (ǫnd-); jfr. -óttr
-rún (guð-, ulf-? [mý-])
-unn, -uðr (ing-, jór-, stein-, sæ-, Þór-)
-veig (hall-, rann-, sól-)
*-vina (ljúf-)
-vǫr (ás-, gunn-, her-, sǫl-, Þór-)
*-(þ)óra (arn-); jfr. -dórr
-þrúðr (arn-)

Af disse efterled er der ikke få, der sigter til det religiøse: dís, gerðr, vǫr, Þóra, Þrúðr. Der kan næppe være tvivl om, at *gerðr, vǫr* og *þrúðr* er de kendte gudindenavne. I navnene har de den samme betydning som ovf. hævdet for de mandliges vedkommende. Til kamp hentyder et par: gunnr (mærk det tavtologiske hildi-gunnr), hildr. Så er der (f)ríðr, der vel hentyder til elskov eller skönhed; — heiðr tager også sigte på skönhed (er vel egl. samme som det bekendte *haidu-'glans', men kun brugt i kvindenavne i nordisk; noget *eiðr* er ellers ukendt og med et sådant bör der ikke regnes); — *-ný*, er simpelt hen fem. af adj. nýr 'den nye' (om den nye tilkomne?); i mandsnavne synes ordet at findes i run. niujil(a) Darum, niuwila Næsbjærg; — *rún* findes med sikkerhed kun i Guðrún; det kan synes mærkeligt, at det er så sjældent. I heltedigtningen findes desuden Sigrún, Oddrún og Ǫlrún; Dagrún hedder en landnamsmands datter; — *unnr(-uðr)*, dette anses for identisk med unnr 'bølge', sköndt det er lidet forståeligt, hvorledes det er blevet et så almindeligt efterled i kvindenavne. Var *unnr* et navn på havets gudinde (= Rán)?

Om samhørigheden af de enkelte led som logisk hele gælder noget lignende som om mandsnavnene. I det hele og store passer de to led til hinanden. I enkelte tilfælde opstår tavtologi, som i Hildigunnr. I nogle tilfælde er leddene mekanisk sammenknyttede, og grunden må da være den, at vi har med navne at göre, der er sammensatte af led fra forskellige navne (jfr. hvad der gælder mandsnavnene).

At også dette sidste gælder for kvindenavne fremgår klart, f. eks. af følgende tilfælde:

Arnóra — Þorgeirr	Þórhildr — Þorsteinn (bis)
Gauthildr — Algauti	Þorkatla — Ófeigr — Þórolfr
Signý — Sighvatr	Þórunn — Þórolfr
Þorgerðr — Þorsteinn	Þórvǫr — Þorbjǫrn
Þorgerðr — Þórir	Þórný — Stórolfr — Þórir

TILNAVNENE.

De tilnavne, der findes för o. 900, er ikke blot i sproglig, men også i kultur-historisk henseende af interesse, de hører til de ældste rester af sprogstof i Norden. Derfor er der al grund til at have dem samlede for sig. Ganske vist vil de findes blandt den store mængde nordiske — særlig norsk-islandske — tilnavne, der udgör de store samlinger af tilnavne, min i Aarbøger f. nord. oldk. 1907, med Kahles tillæg i Arkiv f. nord. filol. XXVI, og E. H. Linds Norsk-isländska personbinamn 1920—21[1]. Men det kan være hensigtsmæssigt at have dette udsnit af dem som et hele for sig.

Vi vil da følge den samme gruppeinddeling som den, der er anvendt i min nævnte afhandling.

Tilnavne, der angår herkomst og slægtskab (I), er ikke mange. Bortset fra de to mytisk-sagnhistoriske *hǫlgabrúðr* (Þorgerðr) og *drengjamóðir* (Þóra) findes der kun to andre af lignende art, nemlig *jǫtun-* (-Bjǫrn), hvis dette er at opfatte som tilnavn, hvad det vistnok er, og *halftroll* (Hallbjǫrn).

---

[1] Jfr. E. Lidén: Äldre nordiska tillnamn, i Pippings Studier I.

Dette betegner uden tvivl bæreren som halvt nedstammende fra 'trolde', men hermed menes uden tvivl 'lapper'; tilnavnet er et vidnesbyrd om et tidligt samkvem og en forbindelse med lapperne i Finmarken; jfr. navnet Finnr. Hallbjǫrn skulde have levet i den sidste del af 8. årh.

Aldersbetegnelsen *(hinn) gamli (gamla)* findes hyppig (Bragi, Loptr, Ormr, Skíði, Ǫrn, Brynjolfr, Eyfrøðr, Gunnolfr, Halfdan, Ingimundr, Ketilbjǫrn, Valþjófr, Vémundr, Kjallakr, Kolgrímr, Loðmundr, Þórhaddr, Þormóðr, Ævarr, Ǫlmóðr, Ørlygr; — Steinuðr). I de allerfleste tilfælde betegner tilnavnet den höje alder, kun i enkelte tilfælde en modsætning til en yngre bærer af navnet; dette hænger vel sammen med den endnu ret sjældne direkte opkaldelse, medens den, der blev opkaldt, endnu var i live, og belyses klart ved, at *(hinn) ungi* overhovedet ikke findes blandt de her behandlede tilnavne, medens det senere bliver ret hyppigt. Det findes dog brugt om den sagnhistoriske Óttarr (Innsteins sön) i Hyndluljóð; grunden angives ikke. Tilnavnet betegner her vel kun hans (unge) alder. Brages tilnavn hidrörer vist först fra det 12. årh., da der levede en skjald af dette navn (som altså kunde være bleven kaldt 'den yngre', men ikke vides at være blevet kaldt således).

Af tilnavne, der antyder hjemstavn eller oprindelse, findes nogle, men det er rigtignok ikke sikkert, hvor gamle enkelte af dem er. Der er *jamti* (Ketill), fordi han flyttede til Jæmtland; *austmaðr* (Eyvindr, Hrafn) betegner bæreren som 'nordmand', hidrörer således fra andre egne end Norge, nemlig Irland eller Island. Det samme betegner *(hinn) austræni* (Bjǫrn), givet bæreren, fordi han ikke vilde slå sig ned i de vestlige lande. [Endelig slutter sig hertil *(hinn) nóræni* (Flosi); men dette i höj grad påfaldende tilnavn findes kun i Hauksbók i en sammenhæng, hvor en yngre Flosi lige er bleven nævnet; det er for at forebygge misforståelse, at Haukr her af sig selv tilföjer 'den norske' modsat den anden, lige nævnte, der var islænder].

Herkomsten antydes ved adjektiver på -ski i følgende tilfælde: *(hinn) egzki* (Alfr), fra Agðir, *(hinn) háleygski* (Grímr), *(hinn) hǫrzki* (Ketill, Þorgeirr), *(hinn) ryzki* (Refr), *(hinn) vǫrski* (Ulfr), *(hinn) þrœnzki* (Kalfr skjald), *(hin) barreyska* (Alfdís), *(hinn) suðreyski* (Sæmundr); *(hinn) gaulverski* (Þorbjǫrn), *(hinn) hvinverski* (Þjóðolfr skjald).

Man lægge her mærke til, at kun denne endelse (-ski) findes; derimod findes ingen på *-ingr*, der dog forekommer så hyppig i senere tider. Grunden er vel den, at denne endelse endnu i det 8. (og 9.) århs. brugtes som patronymikum, i overensstemmelse med de urnord. indskrifter.

Selvstændige stednavne findes et par gange som tilnavne: *Þruma* (Þórir), *Ǫngull* (Loðinn). Som forled findes de enkelte gange: *Berðlu-* (Kári), *Bifru-* (Kári), *Dala-* (Kollr), *Gnúpa-* (Bárðr), *Hafnar-* (Ormr), *Hella-* (Bjǫrn; dette dog ikke helt sikkert; af *hellir?*; v. l. *hǫllu-* findes, og hans moder kaldes Halla). *Herlu-* (Bjarni; men manden er måske mindre sikker), *Heyjangrs-* (Bjǫrn), *Hvamm-* (Þórir), *Reyni-* (Bjǫrn)[1], *Hǫfða-* (Þórðr), *Molda-* (Gnúpr), *Nesja-* (Knjúkr), *Tungu-* (Kári), *Bjarneyja-* (Ketill), *Sléttu-* (Bjǫrn).

Andre tilnavne, hvori et stednavn findes, er følgende: *Fitjumskeggi* (Ulfr), sikkert opstået af et *Skeggi á Fitjum*; eller var det sprogbrug i så gammel tid at bruge stednavnet uden præposition (hvorpå der haves et par eksempler fra lidt senere tid)?; og kunde man sige *Ulfr Fitjum skeggi* 'Ulv på Fitje (med tilnavnet) skegge'? Man kunde næsten tro det; men jfr. *rauðumskjaldi* på den danske Rönningesten. *Mostrarskegg(i)* (Þórolfr), *Drangakarl* (Þorsteinn; efter visse *drangar* på Hálogaland). — *Grœningarrjúpa* (Þórunn; efter et norsk stednavn), *skerjablesi* (Ásbjǫrn jarl, 'den blissede fra skærene', vel en betegnelse for ham som viking). *Váganef* (Þórolfr, 'næsen (den stornæsede) fra Vágar', i Lofoten). Mytologisk farve har *Geirstaða-alfr* (Áleifr). Stammesamhørighed udtrykkes i

[1] Man lægge mærke til dette navn, hvor det kun er stammen, der indgår som forled.

Hǫrða- (Kári), *Vǫrsa-* (Ulfr) *(= hinn vǫrski)* og *Sygnakappi* el. *-trausti* (Vébjǫrn).

Legemet og dets ejendommeligheder, hvad enten disse var medfødte eller senere tilkomne (erhværvede; större eller mindre legemsbeskadigelser), har givet anledning til en mængde tilnavne (II), der frembyder forskellig interesse. Först skal de anføres, der tager sigte på legemet i almindelighed, eller sådanne, der i en væsenlig grad betinger indtryk på tilskueren.

(hinn) fagri, (hin) fagra (Freysteinn, Sólveig); det er vel nærmest ansigtets skönhed, som tilnavnet sigter til, ligesom også *(hin) ljósa* (Æsa). Man kunde tro, at sådanne tilnavne særlig gaves kvinder. Hertil kan föjes tilnavnet *heljarskinn* til de to brødre (Geirmundr, Hámundr), der går på ansigtets mörke lød.

Höjden betegnes ved tilnavne som *(hinn) hávi* (Þórir, Þorkell), *há-* (Alfr), *hábrók* (Haukr), *stǫng* (Þórdís; her betegnes tillige smekkerheden); både höjde og dröjde betegnes ved *mikill* (Þórðr), *(hin) mikla* (Þórdís); *(hinn) digri* (Eysteinn, Hrólfr), jfr. *kjǫtvi* (Ásbjǫrn; må være dannet af *kjǫt*, omtr. svarende til nuisl. *holdugur* 'kødfuld'), *drumb-* (Oddr). Modsætningen hertil er *(hinn) litli* (Alfr), *(hinn) lági* (Steinolfr), *kǫrtr* (Steinbjǫrn; dette kunde dog have en anden betydning, udvækst?), *(hinn) magri* (Helgi); *(hinn) mjóvi, (hin) mjóva* (Atli, Ormr, Hildr); jvf. *stǫng* ovf.

Hårets og skæggets farve har altid haft betydning for det almene indtryk af personen. Der findes i overensstemmelse dermed tilnavne som *(hinn) hviti* (Áleifr, Brúni, Bǫðvarr, Halfdan, Hringr, Hróðgeirr, Hǫgni, Þorsteinn, Ǫlvir, Ǫrn, Ǫzurr — altså et ret betydeligt antal tilfælde), *(hinn) svarti* (Halfdan, Þorbjǫrn, Þórir), *svartiþurs* (Þráinn), *rauðr, (hinn) rauði* (Þorsteinn; Auðun, Egill, Geirfinnr, Refr, Sig(h)vatr); om dette tiln. har været nedsættende, vides ikke; fristende vilde det være at antage, at det havde været det i forbindelsen med Refr.

Efter skægget findes følgende tilnavne: *lafskegg* el. *skeggr* (Ófeigr; Ǫzurr, også kaldt *tóti*), *breiðskeggr* (Ǫnundr), *ǫrðigskeggi* (Eiríkr), *kampa-* (Grímr) og *skeggi* (Þórðr); efter farven *bláskeggr* (eller *blátannarskegg;* Bárðr), *gollskeggr* (Haraldr), *rauðskeggr* (Hrólfr), *(hinn) granrauði* (Haraldr), *refskegg* (Þórir).

Legemsegenskaber, der ikke kan ses, men føles, udtrykkes ved: *(hinn) harði* (Haddr), *(hinn) sterki* (Ingolfr, Váli), *(hinn) rammi, oframmi* (Þormóðr; Ormr), *(hinn) strangi* (Þorfinnr; dette ord har her åbenbart en mere oprindelig betydning end i senere tider). Om *(hinn) hamrammi* (Vékell) er at føre herhen, eller om det betyder 'den, der skifter ham', er ikke helt sikkert; snarest betyder det vel det sidste.

Endelig kunde *óþveginn* (Ljótr) antyde udseendet — og vilde da være et vidnesbyrd om samtidens renlighedssans; — men det kan også hentyde til en enkelt tildragelse, som så mange andre.

Mange tilnavne er hentede fra legemets enkelte dele, der enten har udmærket sig ved en ejendommelig form eller havde fået mærke af legemsbeskadigelser.

hǫfði (Þorsteinn) 'med et stort(?) hoved'. *klakkhǫfði* (Kolbeinn) 'med spidst eller klumpformet hoved'. — *svinhǫfði* (Sigurðr) 'med et hoved, der ligner et svins'. — *bunhauss* (Helgi), af uvis betydning (se mine Tilnavne s. 193) — *jafnakollr* (Áleifr), vistnok af plantenavnet *jafni* 'lycopodium' (vel på grund af en vis lighed mellem bærerens hår og planten). *slagakollr* (Ǫzurr); af usikker betydning, da *slaga* (af *slag* el. *slagr*?) er flertydigt. — *blǫðruskalli* (Bǫðvarr, Þórolfr), 'med en blære, udvækst (?) på hovedet'; *skalli* behøver vel ikke her at forudsætte skaldet hoved. — *þunnkárr* (Auðun) 'med tyndt hår'. — *faxi* (Þórir) 'med svært hår', synes at måtte forudsætte, at *fax* endnu i 9. årh. kunde bruges om menneskets hår; i nutiden kan ordet endogså bruges om en rig hårfylde, men da tænker man vist altid på hestens manke, så at der kan være tvivl, om der er nogen umiddelbar forbindelse med

den meget gamle betydning. *lúfa* (Haraldr) må have haft en lignende betydning. — *(hin) hárprúða* (Helga). *(hinn) hárfagri* (Haraldr). — *rotinn* (Auðun) og *skalla-* (Grímr) kunde synes at antyde, at skaldethed havde været ret sjælden i det hele, eller at disse to var ualmindelig tidlig blevet skaldede, hvad der jo udtrykkelig siges at have været tilfældet med den sidste.

Efter panden er *fylsenni* (Þórarinn) dannet; betydning uvis; efter öjenbrynene *tvennumbrúni* (Áleifr); jfr. bemærkning i Tilnavne. Hvad öjnene angår, findes vidnesbyrd om skarpt syn, hos en kvinde *(hin) (snar)skygna* (Gróa), og især om skelen *(hinn) skjalgi* (Finnr, Ulfr, Þorsteinn); det samme antydes vist ved *skúma* (Þorbjǫrn), ialfald betegner ordet, der senere synes at forsvinde, en ejendommelighed ved synet eller öjnenes bevægelse, hvad også *blundr* (Ketill) gör, 'den missende'. Ejendommeligheder ved næsen betegnes ved *nefja* (Hrólfr, Þrándr), *dúfunef* (Þórir), [*hauknefr* (Þórir)], *flatnefr* (Ketill). — *skeiðarnef* (Gils); medmindre dette betyder ligefrem 'skedenæb' ɔ: den yderste spids af en ske, tilnavnet da hæntet fra en tildragelse.

Ansigtet vedrörende er endelig *kjalki* (Geirsteinn) og *loðinkinni* (Grímr), har vistnok haft en lodden plet på kinden, — *haklangr* (Þórir) og *kornamúli* (Þorbergr); dette måske på grund af en begivenhed (har engang fyldt sin mund med korn?); O. Rygh trode, at det kunde være forkortet af *ikorna-*, 'med egernsnude', hvad der synes mig mindre rimeligt.

Efter tænder er opkaldt *blátǫnn* (Bjǫrn), *golltǫnn* (Halfdan). Det förste betyder vel det samme som kong Haralds tilnavn, nemlig en virkelig sort eller blålig-sort tand; hvad det sidste angår, kunde det være fristende at tænke på en kunstig tand af guld indsat i en indfatning; noget sådant har man ment at kunne påvise på et gammelt skelet, men opfattelsen er måske ikke sikker.

Fra halsens form hæntes tilnavne som *hals* (Jǫrundr), *langhals* (Áleifr), fra mavens *beli* (Eysteinn), dette er dog

måske flertydigt, fra ryggens *hryggr* (Hróaldr), *bullibak* (Þórarinn), men betydningen er usikker, fra bagens (holdningens) *hokinrazi* (Herjolfr), fra fodens (benets) *burlufótr* (Ófeigr) 'stolprende' (?), *trumbubein* (Þorsteinn) 'med lange, tynde ben', *hvítbeinn* (Halfdan), *mjóbeinn* (Þrándr), *þjokkubeinn* (Þorsteinn), *réttilbeini* (Rǫgnvaldr), fra fodens (vristens) *ilbreiðr* (Ketill), *buna* (Bjǫrn), jfr. bemærkningen i Tilnavne, fra holdningen i det hele: *hokinn* (jfr. *hokinrazi*; Hermundr), *lútandi* (Erpr). Sygdomstilstand (spedalskhed) betegnes vistnok ved *skrofi* (Þorsteinn).

På grund af legemsbeskadigelser synes følgende at være givne: *hnúfa* (Ǫlvir) 'med beskadiget næse', *einhendi* (Ketill), *tréfótr* (Ǫnundr), *bundinfóti* (Þorkell); kunde dog måske hentyde til det samme som *vafspjarrar*: *leggr* (Þorsteinn), *kné* (Eyvindr).

Endelig er der nogle, der antyder legemlige egenskaber, helbredsfejl — foruden de allerede anførte, — uden at det er let at sige, hvortil der egenlig sigtes: *blesi* (Þorbjǫrn), man skulde tro, at der herved sigtedes til en (lys) plet i panden el. på næsen (jfr. bemærkningen i Tilnavne og ovf. *skerjablesi*). — *súgandi* (Hallvarðr) 'den sugende', måske fordi han jævnlig trak vejret (og det dermed følgende slim) op igennem næsen. Men der kan også have været andre grunde til tilnavnet. — *meinfretr* (Eysteinn) tyder på en dårlig mave med megen flatus. *ǫngt-i-brjósti* (Ávaldr) tyder på astmatisk sygdom, vanskelighed ved åndedrættet. Hvad formen angår minder tilnavnet om *ormr-i-auga*.

Hertil kan endnu et par tilnavne föjes, der antyder talens, stemmens egenskab: *orðlokarr* (Vémundr), 'ordhøvlen', den veltalende, glattalende. *gjallandi* (Þorgils), 'med skingrende stemme' (jfr. *glǫmmuðr* fra en senere tid). At der også dengang har eksisteret stumme mennesker, kan vel sluttes af *(hinn) ómálgi* (Askr), hvilket dog også kan tolkes som *þegjandi* (Þórir) 'den fåmælte'.

Könsliv og hentydning til genitalia spiller en yderst ringe

rolle i tilnavne. *brunda-* (Bjalfi) synes at måtte antyde erotiske tilböjeligheder, men det kunde dog have en anden betydning (hentyde til væddere? el. lign.). — *beytill* (Ívarr) har man antaget betød 'penis'; bevis herfor savnes; det skulde da betyde 'støder' el. lign. Men det kan vist også være et plantenavn (jfr. *góibeytill* 'eqvisetum'). Det kunde måske også betyde 'den der slår', ɔ: drabelig kriger, og der er flere muligheder. — *hrokkineista* (Herjolfr) findes som v. l. til *hokinrazi*. — Denne kyskhed i tilnavne svarer meget godt til, hvad man ellers ved om det 9. (og 10.) årh. f. eks. hvad der fremgår af eddadigte og skjaldekvad. Fra senere tid findes der nogle få tilnavne, der angår genitalia og utugt.

Fra rustning, klædedragt med tilbehør, er som man væntede, endel tilnavne hæntede (III).

járnsíða (Bjǫrn) uden tvivl efter jærnplade(r) til værn på siderne. *hjalti* (Áleifr) af et sværdshjalt, sikkert af en ejendommelig el. pragtfuld art. *skalpr* (Þórðr) efter en ejendommelig sværdskede. *bogsveigir* (Ánn) 'dygtig buespænder'. *bildr* (Ǫnundr, Þorgrímr) 'etslags pil'. *vápni* (Eyvindr) 'våbenforsynet', må vel hentyde til en enkelt begivenhed. — *bjalfi* (Þorkell) 'med pels'. *rauðfeldr* (Ánn) 'med rød pels'; rødfarvede skind har dengang været en sjældenhed. *ullserkr* (Egill) 'uldsærk', skjorte el. tröje af uld, vel nyttet som brynje. *skrauti* (Oddr). *hringja* (Þorkatla) 'spænde i et bælte, rundagtig med torn i'. *loðbrók* (Ragnarr) 'lodbrog' (jfr. sagaens beskrivelse). *hringr* (Haraldr) 'ring', kan både hentyde til en (kostbar) ring og til et (ringprydet) sværd. *knappr* (Þórðr) 'knap' (kostbar el. af en ejendommelig form).

I det hele er disse tilnavne mærkelig få.

Tilnavne, der står i forbindelse med åndelige egenskaber og hvad dermed sammenhænger (IV). *(hinn) spaki* (Hróðgeirr) betegner den dybe medfødte klogskab, ofte også juridiske kundskaber. En forstærkelse heraf er *fullspakr* (Þorkell). En særlig art betegnes ved *(hinn) ráðspaki* (Guthormr), *(hin) djúpúðga* (Auðr) og *manvitsbrekka* (Ástríðr); disse to smukke

tilnavne er omtrent enstydende. *viss* (Qnundr) 'den kyndige'. *(hinn) fróði* (Dagr, Þórolfr) 'kyndig i fortidskundskaber'. — Fra digtningens område findes kun *illskelda* (Auðun) 'den dårlige digter, plagiatoren'; han skulde have fra en andens digt 'lånt' omkvædet. Fra senere tider findes en mængde herhenhørende tilnavne. — Fra trolddomsområdet findes kun *gandr* (Gunnbjqrn, Hárekr) 'spåstav' el. 'trolddomsstav'. — Fra troens (hedenskabet) område er *goðlauss* (Bersi, Hallr, Helgi) — tilvisse et meget sigende navn, men bærerne har været undtagelser el. ialfald vist sig som sådanne mere end andre. *hof-* (Kolli) og *vé-* (Geirr) betegner bærerne utvivlsomt som blôtmænd.

Modsætningen til 'vis' udtrykkes ved *(hinn) heimski* (Hrafn). *(hinn) fiflski* (Ketill) betegnede en mand som 'kristen', altså afvigende fra alt det gamle tilvante. Derimod er det ikke sikkert, om *(hinn) óði* (Þorgeirr) betyder 'rasende' eller 'gal', måske snarest det förste.

At finde tilnavne, der betegner kækhed, mod eller det modsatte, er netop hvad man kunde vænte. Altså: *(hinn) rakki* (Oddr), *(hinn) óargi* (Þorbjqrn, Ulfr), *(hinn) hvassi* (Ulfr), *harð-* (Refr); *kappi* (Leiðolfr), jfr. *Hqrðakappi* (Hallbjqrn), *Sygnakappi* (Vébjqrn), *jarlakappi* (Þorbjqrn), *Haðaberserkr* (Háki); — *geit* (Audun) 'ged' ɔ: 'den feje'. — *strúgr* (Þorbjqrn) 'den overmodige'. — Stilfærdighed og tavshed udtrykkes ved *þrymr, þrumr* (Ketill), fornemhed og pragtudfoldelse ved *(hinn) gqfugláti* (Guðrøðr), *(hin) rikuláta* (Ragna) af lignende betydning. — Trofasthed og pålidelighed betegnes ved *(hinn) tryggvi* (Ingjaldr), — blid følelse (der altså også forefindes) ved *barnakarl* (Qlvir); at forkaste den i Landn. givne forklaring af dette tilnavn 'den, der forbød at dræbe (små)börn' er den rene vilkårlighed; — munterhed ved *qlfúss* (Eiríkr). Modsat disse tilnavne er de, der betegner bidskhed, fjendtlighed, ondskab: *(hinn) illi, illráði* (Eysteinn), *illugi* (Þórðr) og mulig *loki* (hvis dette er identisk med Loke, hvad det ikke behøver at være; Þorbjqrn).

Stilling og virksomhed (V) betegnes ved nogle tilnavne: *goði* (Þormóðr), dette tilnavn, hvoraf der findes så mange på Island i senere tid, er også knyttet til Island og hører vel til den förste del af 10. årh.; — *ánauðgi* (Ormr; hvis tilnavnet er rigtigt, betegnes bæreren vist som træl i nogen tid, tilfangetagen); *skálkr* (Hallvarðr) betegner snarest 'tjæner'. — *askasmiðr* (Oddbjǫrn); det kunde være fristende i *askr* her at se den ejendommelige art af skibe, der kaldtes således, men *askr* 'kar' er måske det rigtige. — *rauða-* (Bjǫrn) 'myremalmsarbejderen' er et tilnavn, Björn först fik på Island. — *hestageldir* (Hlíf) er et meget interessant tilnavn, ligesom det, at det er en kvinde, der bærer det. — *nafar-* (Helgi) er tvetydigt, enten af *nafarr* 'bór' eller *nǫf;* i sidste tilfælde er det ikke godt at bestemme dets betydning. — *veiðikonungr* (Guðrøðr). — Tilnavne som *lína* (Þórir) og *ǫndurr* (Þorsteinn) kunde måske henføres hertil, men hvad de sigter til, er usikkert (arbejde med hör og ski?, eller tildragelsestilnavne). Især er det förste interessant, da det forudsætter dyrkning af *lín* 'hör'. Med hensyn til det sidste kan bemærkes, at bæreren stammede fra Hálogaland, hvor denslags 'skier', som hed *andrar*, særlig havde hjemme.

Som man kunde vænte det, er mange tilnavne knyttede til enkelte begivenheder og sikkert langt flere, end vi er nu i stand til at påvise. Kampe og drab betegnes ved tilnavne som *berserkjabani* (Gunnsteinn), *hǫggvandi* (Hrólfr), *skáneyjarskelfir* (Víkingr), *holmgǫngu-* (Máni), *víkingr* (Haraldr, Ulfr) og *víkinga-* (Kári). Til vikingeart og væsen sigter også *svǫrfuðr* (Þorsteinn) og *hafnarlykill* (Hrafn), 'fredsforstyrreren' og 'havnenöglen', (som lukker for og indespærrer?).

Til enkelte begivenheder sigter *haugabrjótr* (Þorsteinn); dette — foruden flere direkte meddelelser — viser, hvor almindeligt det var, at man allerede i hedenskabet opbrød gravhöje for at røve gravgodset; — *sløngvandbaugi* (Hrœrekr), mere sagnhistorisk; — *skjalda-* (Bjǫrn) på grund af det skjoldbesatte skib; — *tjaldstœðingr* (Þorsteinn), på grund af be-

nyttelsen af et telt; — *hornabrjótr* (Herjolfr), uvist af hvilken grund; — *þursasprengir* (Þórir).

Rejser og sejlads gav anledning til følgende: *kjǫlfari* (Ketill), *harðfari* og *snarfari* (Hallvarðr og Sigtryggr, to brødre), *mjǫksiglandi* (Steinn, Þengill, Þrándr). Til sejlads (skibe) sigter *karfi* (Eyvindr), men dettes form er vel rigtigere *karpi, hjalmun-* (Gautr), af rorpinden, til købmandsskab *kaupmaðr* (Bjǫrn), og *skinna-*(Bjǫrn), bæreren var ifølge kilderne en 'Holmgårdsfarer'.

Rigdom og besiddelse antydes ved følgende tilnavne: *(hinn) auðgi, (hin) auðga* (Auði, Finnr, Geirr, Ormr, Arndís), *auðkúla* (Eyvindr), dette antyder måske også bærerens dröjde; *gullberi* (Bjǫrn), hvis ikke dette betyder 'guldsmed', jfr. *járnberi; hross-* (Bjǫrn), mærk her stammen som förste led; *hunda-* (Steinarr), *øxna-* (Þórir), *hrafna-* (Flóki), *jarðlangr* (Þorgeirr), *hjǫr-* (Leifr).

Tilnavne beroende på huset og dets enkelte dele: *bekkr* (Áleifr), der dog er flertydigt, *bjalki* (Þórðr), jfr. *sviðbjalki* (Hallgrímr), der dog vel snarest hentyder til en begivenhed; — på mad og fødevarer: *grautr, graut-* (Atli), *smjǫr* (Þórolfr), der dog er et begivenhedstilnavn, *byrðusmjǫr* (Bjǫrn), af *byrða* 'en kasse', *blǫnduhorn* (Bárðr), 'horn med blanding (valle) i'; — på redskaber: *belgr* (Áleifr) 'bælg til at gemme noget i'; — *krókr* (Þórarinn), flertydigt, jfr. *eikikrókr* (Eyvindr), uvist hvad der sigtes til; *brækir* (Þorgrímr, Þórolfr), jfr. *brák*, et redskab til at ælte skind i, jfr. Falk, Kleiderkunde 46—47.

Almindelig rosende og nedsættende tilnavne (VI og VII) er følgende: *heiðumhár* (Rǫgnvaldr), *stjarna* (Hildr), *árbót* (Álof), *(hinn) prúði* (Grundi), mærk dette gamle låneord; hertil kan föjes *(hinn) ríki, (hin) ríka* (Eysteinn, Ragnhildr) og *(hin) siðláta* (Helga). — *híma* (Þórir) 'den dorske', *klaufi* (Þorgeirr) 'klodrian', hvis ordet har haft den senere, kendte betydning. *akraspillir* (Eymundr) kan være begivenhedstilnavn. *bitra* (Þorbjǫrn) 'bitterhed' (?); *(hinn) matarilli* (Halfdan hinn mildi ok m.), *þurs* (Þórir, Þorsteinn), jfr. *svartiþurs* ovf.

Et mytologisk tilnavn (VIII) er måske *vingnir* (Þorkell), og *loki* se ovf. — Til trolddomsområdet hører *skratti* (Rǫgnvaldr).

Tilnavne, hæntede fra naturens rige (IX): *hestr* (Hallsteinn, Helgi), *øxna-* (Þórir) se ovf., *skirja* (Goðrøðr) 'ko', *veðr* (Ketill), *veðrar-* (Grímr), *lambi* (Eyvindr), *svína-* (Bǫðvarr), *rymgylta* (Þuríðr), *hjǫrtr* (Sigurðr), *gylðir* (Ulfr) 'ulv', tilnavnet ensbetydende med hovednavnet, *refr* (Ketill); *hegri* (Hávarðr), *kráka* (Ulfr, Ǫndóttr), *kráku-* (Hreiðarr), *spǫrr* (Þórolfr), *ǫrn* (Eilífr); *reyðarsíða* (Bjǫrn), *fiskreki* (Ǫrnolfr), en hvalart, *hvalaskúfr* (Þorleifr), betydning uvis, *sel-* (Þórir), *brimill* (Þórir), *laxakarl* (Þorbjǫrn), *hœingr* (Ketill), *aurriði* (Ketill), *talkni* (Þorbjǫrn); *skeljamoli* (Ormr); *grettir* (Ófeigr), hvis dette betyder en 'slange', og ikke simpelthen er nom. ag. til *gretta* 'skære ansigt', *kleggi* (Þorsteinn); *þistill* (Ketill); *halmi* (Þórolfr, Þórir).

De enkelte hidtil ikke behandlede tilnavne (X) af delvis eller helt usikker betydning skal nu gennemgås i bogstavorden.

beigaldi (Þórðr) må være dannet af *beig-* i *beigr* 'frygt', enten i betydning 'den frygtindgydende' eller 'den frygtsomme'.

bjóla (Helgi, Hróaldr); Helges tilnavn skrives også *bjólan* (aldrig dog i Landn.), og anses da for at være et irsk tilnavn; men *bjóla* er også et nordisk ord og findes i stednavne (på Island). Ordet har da en dobbelt oprindelse.

blindingatrjóna (Bǫlverkr); det förste led er vistnok gen. pl. af *blindingr*, dette kunde det være fristende at opfatte som navn på stålormen (findes ikke således i Åsen—Ross) i henhold til angivelsen i Maal og Minne, 1924, s. 172. Iøvrigt er tilnavnets egenlige betydning ikke klar.

brand- (Ǫnundr) er flertydigt; mulig snarest af *brandr* 'klinge', eller af *brandr* 'forstavn', 'som i sin ivrighed har trådt op på stavnen under kampen' (jfr. Hávam. v. 2).

bǫllr (Óttarr), 'kugle', på grund af hovedets form? eller efter et sår? eller på grund af en 'boldt'?

eldr (Eyvindr), 'ild', er flertydigt.

fasthaldi (Þórolfr), 'fastholdende', fordi han ved en eller anden lejlighed har holdt noget fast.

[*feilan* (Áleifr) er keltisk].

fundinn (Finnviðr), 'den fundne'; om Finnviðr hedder det, at han fandtes i en örnerede; en örn har således bortført barnet.

glumra (Eysteinn), 'torden'.

gnúpa (Þórðr); ordet synes fem. til *gnúpr* og kunde hentyde til bærerens ludende holdning.

gufa (Ketill); ordet betyder i almindelighed 'damp, røg'; det kan ikke siges, hvad dette kan sigte til. Men det bör fremhæves, at nutildags betyder ordet (bl. a.) et 'langsomt menneske uden initiativ' (en flegmatisk person), og der er næppe noget ivejen for at antage, at ordet i oldtiden har haft denne el. lignende betydning. At antage ordet for keltisk er ganske unødvendigt.

gǫngu- (Hrólfr); om den historiske Hrolfr kan den betydning, som antages for den anden (sagnhistoriske), at ingen hest kunde bære ham, ikke göres gældende; det må enten betegne, at Rolv var ualmindelig dygtig fodgænger i det hele, eller at han ved en enkelt lejlighed havde vist en udholdenhed som sådan.

haustmyrkr (Þórir) 'efterårsmörke'.

helluflagi (Ketill) 'den som blotter klipper' ved at rive den jord af, der gror derpå (?), jfr. isl.-no. *flag*.

hlammandi (Þórir), 'som larmer', 'den der går tungt' (?).

horn (Hróarr), 'horn', mangetydigt.

hornklofi (Þorbjǫrn), 'horn-spalteren'; også betegnelse for en 'ravn'.

hvítaský (Herrøðr), 'hvidsky'.

hyrna (Ǫrn; Þórunn); tvivlsomt, om ordet (af *horn*) betyder det samme for manden som for kvinden. For den

sidstes vedkommende kunde man tænke på et trekantet törklæde (over skuldrene), eller et slags hovedpynt af krum art eller form.

kamban(n) (Grímr) kan på grund af tidsforholdene (Grímr lever ved 800) næppe være et keltisk ord; må da være afledet af *kamb-* (kam), hvad det så end sigter til.

klofi (Sǫlvi), dannet af *klof,* el. 'spalteren'?

knappi (Þorgils) kunde være svag form til *knappr* 'knap' (subst.).

kneif (Ásgeirr), vistnok i slægt med *knífr* 'kniv'.

knýtir (Erlingr), nom. ag. til *knýta* 'at knytte'.

kolka (Þorbjǫrn); tilnavnet skrives i hds. *kolkr, kolkan;* stednavnet — dannet deraf — hedder dog Kolku- (mýrr), hvilket turde vise ordets rette form. Men betydningen er uvis.

kroppa (Gunnolfr) er flertydigt, jfr. mine bemærkninger i Tilnavne.

krumr (Þorbjǫrn), vel 'den med krum hånd'.

krǫmu- (Oddr) 'den svagelige' (?), jfr. bemærkning i Tilnavne.

kveld- (Ulfr), fordi bæreren gik tidlig i sæng. Betyder da vel næppe, at Ulfr var 'hamram', troldkyndig, der fór omkring i forskellige hamme.

[*lunan* (Þorgils) er vist keltisk].

máni (Þorfiðr), 'måne'.

[*meldun* (Þorgeirr) er keltisk].

miðlungr (Þorleifr), 'middels, middelmådig'?

ógæfa (Þorsteinn), 'ulykke'.

[*parrak* (Hildir) er keltisk; jfr. bemærkning i Tilnavne].

raumr (Ketill) er måske blot et tilnavn efter bærerens hjemstavn (Raumsdalr), men *raumr* betyder også en 'sværlemmet person', det har måske spillet ind.

reyr- (Ketill) må antages at være tilnavn, og da vel (norsk) stednavn; der findes ingen oplysninger om ham.

rugga (Rauðr), 'den vraltende, rystende', måske 'den der rokker med hovedet'.

rykkill (Ragnarr), 'en der rykker, tager kraftige tag' (jfr. verb. *rykkja).*

skapti (Þormóðr), dannet af *skapt* 'spydskaft'.

skiljandi (Þorvaldr), 'den forstående', el. 'den skillende'?

skurfa (Kalfr), 'den spedalske' el. 'den med ru hud' (?).

skutaðar- (Skeggi); ordet er tvivlsomt, da vokalen er usikker, kort el. lang; om de muligheder der er, se Tilnavne.

skǫkull (Auðun), 'skagle'.

slítandi (Þórðr), 'den slidende, itubrydende'.

slækidrengr (Ástríðr), se herom Tilnavne.

snara (Eiríkr), 'en strikke' (?).

snepill (Þórir), 'en lap, øresnip' (?).

sneypir (Kolbeinn), 'den der tilföjer vanære', som har øvet voldtægt (?).

snæþryma (Bǫðvarr), 'sne-torden'.

sóti (Hallvarðr), 'den mörke' (af *sót).*

stoti (Auðun), 'den stammende' synes tilnavnet snarest at betyde.

sviðinhorni (Bjǫrn), 'den der har svedet (brændt) et horn' (?).

sørkvir (Eyvindr), ældre vistnok *sverkvir* til et verb. *sverkva,* 'være overmodig' (?)

tjǫrvi (Áskell); v. l. er *torfi* (næppe rigtigt); tilnavnet må hænge sammen med stammen i *tjara (terv-);* men betydningen er usikker.

torfi (Þorsteinn), dannet af *torf* 'tõrv'.

tóti (el. *toti*?, Ǫzurr); betydning usikker.

vaggagði (Þórðr), 'den rokkende (vaklende) Agde' (?), *agði* 'en mand fra Agðir'.

viligísl (Þórolfr); usikker betydning og flertydigt; *vili-* jfr. *vili-* i *vilisess* 'behageligt sæde'; *gísl* 'gissel' el. 'stav' (?)

þiðrandi (Þórir); af uvis betydning; hører måske sammen med *þiðurr* 'tiur'.

þjóti (el. *þjótr*; Þorbjǫrn); 'den tudende' el. 'den farende' (?)

ørrek el. *ørrekr* (Þorbrandr); af uvis betydning, 'bortdrivelse el. bortdriver'.

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 4to. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.). 2. Binds 1. Hefte, 1911; 2. Hefte, 1918. Hvert Hefte 6 Kr. 2. Binds 3. Hefte, 1923. 9 Kr.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1.—3. Bd. 1832—36. 12 Kr.

Petersen, N. M., Bidrag til den oldnordiske Literaturs Historie. 1866. 3 Kr.

Register til Njála 2. bd. og K. Gíslasons andre afhandlinger. 1896. 1 Kr.

Saga af Tristram ok Ísönd samt **Möttuls saga.** 1878. 6 Kr.

Sturlunga saga i dansk oversættelse ved Kr. Kålund, versene ved Olaf Hansen. 1.—2. bind. 1904. 12 Kr.

Sturlunga saga, udg. efter håndskrifterne. 1.—2. bd. 1906—11. 20 Kr.

Følgende Skrifter ere udsolgte:

Antiquités de l'Orient, ved C. C. Rafn. 1. Hefte. 1856.

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquæ linguæ septentrionalis. 1860. Ny Udg., ved Finnur Jónsson. 1913—16.

Fornaldar sögur norðrlanda. 1.—3. Bd. 1829—30.

Fornmanna sögur. 1.—12. Bd. 1825—37.

Færeyínga saga eller Færøboernes Historie. Udg. af C. C. Rafn. 1832.

— — oder Geschichte der Bewohner der Färöer. Herausgegeben von C. C. Rafn u. G. C. F. Mohnike. 1833.

Grønlands historiske Mindesmærker. 1.—3. Bd. 1838—45.

Hermod. Det nordiske Oldskrift-Selskabs Tidende. 1825—26.

Hovedberetning fra det Kgl. Nord. Oldskrift-Selskab for Aarene 1825, 1826 og 1827. 1828.

Íslendínga sögur. 1.—2. Bd. 1843—47.

Jahresberichte der Königl. Ges. f. nord. Alterthumskunde. 1837—42.

Krákumál sive Epicedium Ragnaris Lodbroci. Med dansk, latinsk og fransk Oversættelse. Udg. af C. C. Rafn. 1826.

Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed. 1836.

Nordiske Fortids Sagaer, oversatte af C. C. Rafn. 1.—3. Bd. 1829—30.

Oldnordiske Sagaer i Oversættelse. 1.—12. Bd. 1826—37.

Petersen, N. M., Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude. 1.—4. Bd. 1839—44.

Scripta historica Islandorum. 1.—12. Bd. 1828—46.

Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed. 1.—2. Bd. 1826—29.

Vestiges d'Asserbo et de Söborg. 1855.

INDHOLD.

Af dette Tidsskrift udkommer et Hefte gjennemsnitlig hvert Fjerdingaar. Fire Hefter udgjøre et Bind, som koster 6 Kr. Enkelte Hefter sælges ikke.

Bidrag til Tidsskriftet sendes til det Kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Bestyrelse (Prinsens Palais, Frederiksholms Kanal 12, Kjøbenhavn B).

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1926.

III. RÆKKE. 16. BIND.
4. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af **Oldskrift-Selskabets** eller de med dets **Understøttelse** udgivne Skrifter ere følgende i Kommission hos den **Gyldendalske** Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa **dem for** $^2/_3$ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabet, Prinsens Palais, Kbhvn. K; (hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo):

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1919. Hver Aargang 4 Kr. 1920—26, à 6 Kr. Fortsættes med et Bind aarlig, à 6 Kr. (Aargangene 1916, 1918, 1919 og 1920 ere udsolgte.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—45, 5 Bind; 1846—63, 18 Bind. Hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aarg. 1836—63, 1 Bd., 6 Kr. (Aargangene 1844—45, 1846, 1847, 1850, 1852 og 1859 sælges ikke særskilt.)

Antiquarisk Tidsskrift. 1.—7. Bd. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités de l'Orient, ved C. C. Rafn. 1. Hefte. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes, ved C. C. Rafn. T. I—II. 1850—52. 4to. 50 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Tavler). 1857. Fol. 20 Kr.

Breve fra og til C. C. Rafn. Udgivne af B. Grøndal. 1869. 3 Kr. 50 Ø.

Færeyingasaga, den islandske saga om Færingerne. 1927. 4 Kr.

Gröndal, B., Clavis poëtica antiquæ linguæ septemtr. 1864. 4 Kr.

Guide to **northern archæology.** London 1848. 1 Kr. 50 Øre.

Hauksbók, udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4to, samt forskellige papirshåndskrifter. 1892—96. 12 Kr.

Íslendínga sögur. 1.—2. Bd. 1829—30. 9 Kr.

Íslendínga sögur. 3. Bd. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. Bd. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Kongespejlet, **Konungs skuggsjá** i dansk oversættelse ved Finnur Jónsson. 1926. 3 Kr. 75 Øre.

Konungs skuggsjá, Speculum regale. 1920—21. 12 Kr.

Kornerup, J., Kongehøiene i Jellinge. 1875. Fol. 15 Kr.

Landnámabók **I—III** (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

Landnámabók **Íslands,** udg. efter de gamle håndskrifter. 1925. 10 Kr.

Leitfaden zur Nordischen **Alterthumskunde.** 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société Royale des Antiquaires du Nord. 1836—39, 1840—44, 1845—49, 1850—60; 4 Bind à 4 Kr. 1866—1919, hver Aargang 1 Kr. 1920—25, 1926—27; hver Aargang 1 Kr. 50 Øre. 6 Aargange udgjøre et Bind.

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

Af Oldskriftselskabet er paa ny udgivet Færeyingasaga (den islandske Saga om Færingerne), med Indledning af Professor Dr. Finnur Jónsson. Bogladepris 4 Kr.

Ved Henvendelse til Oldskriftselskabet (Frederiksholms Kanal 12, Kjøbenhavn K) kunne Selskabets Medlemmer erholde denne Bog til en Pris af 2 Kr. 65 Øre (hertil eventuel Porto).

Vi skal nu se lidt på den grammatiske fordeling af disse tilnavne; de er, hvad man kunde vænte, substantiver og adjektiver med participier. Den sædvanlige grammatiske inddeling af substantiverne efter stammer er det hensigtsmæssigt at følge.

Maskuline a-stammer er talrige.

a) For det förste mer eller mindre velkendte substantiver af primær art, som *alfr, bildr, blundr, eldr, fretr (mein-), feldr (rauð-), gandr, gisl (vili-), hauss (bun-), hals (lang-), hestr, hringr, karl (barna-, dranga-, laxa-), krókr (eiki-), knappr, kollr (jafna-, slaga-), raumr, refr, smiðr, skúfr (hvala-), skalkr, strjúgr, veðr, þjótr, þurs (svarti-).*

b) ord, dannede af substantiver, *beinn (*af *ben; hvit-, mjó-, þjokku-), nefr (*af *nef; flat-, hauk-), skeggr (*af *skegg; breið-, gull-, rauð-).* Det er ikke altid let at se, om der foreligger det oprindelige subst., eller det afledede adjektiv. Hertil slutter sig formelt af verber dannede substantiver som *brjótr (hauga-, horna-).*

c) Afledningsendelserne: *-arr, -urr: lokarr* (orð-), *ǫndurr*; formelt slutter sig hertil *nafarr (*hvor *-arr* er opstået af *geiʀʀ);* — *-ill, -ull: brimill, beytill, lykill (hafnar-), rykkill, snepill, þistill, skǫkull, ǫngull,* — *-ingr, -ungr: hœingr, stœðingr (tjald-), víkingr, konungr (veiði-), miðlungr.*

-ia-stammer: *brœkir, geldir (hesta-), grettir, gylðir, knýtir, skelmir (skáneyjar-;* her er *skelfir* mulig det rette*), sneypir, spillir (akra-), sprengir (þursa-), sveigir (bog-), sørkvir, vingnir.*

ja-stammer: *bekkr, hryggr, leggr, drengr (slœki-), serkr (ber-, ull-), þrymr.*

va-stammer: *spǫrr* (oprl. u—st.?)

Neutrale a-stammer: *bak (burli-), bein (trumbu-), horn (*og *blǫndu-), kné, myrkr (haust-), rek (ør-), skinn (heljar-), troll (half-);* — ia-stamme: *enni (fyls-);* — ja-stammer: *nef (dúfu-, skeiðar-, vága-), skegg (laf-, mostrar-, ref-), ský (hvita-);* — va-stammer: *smjǫr (*og *byrðu-).* Næsten alle findes kun som sidste led.

Fem. ō-stammer: *kneif, stǫng*. Det er forbavsende lidt, især når man ser hen til det ikke ringe antal af ōn-stammer.

I-stammer: mask. *belgr*, fem. *brúðr (hǫlga-)*. Det kunde ikke være mindre.

U-stammer: *bǫllr, hjǫrtr, kǫrtr, ǫrn*, hvortil også *svǫrfuðr* må regnes.

Rod-stammer: mask. *maðr (aust-, kaup-), fótr (burlu-, tré-)*; -fem. *bót (ár-), brók (há-, loð-), tǫnn (blá-, goll-), geit.*

R-stammer: *móðir (drengja-).*

Af maskuline an-stammer er der mange. Også her skal de först nævnes, der kunde kaldes primære, d. v. s. som ikke ses at være afledede af andre substantiver: *bani, beli, bjalfi, bjalki, hegri, kappi (hǫrða-, jarla-, sygna-), karpi* (ikke helt sikkert), *kjalki, kleggi, loki(?), máni, moli (skelja-), skalli (blǫðru-), skratti, skrofi, tóti(?), stoti.*

Ord, dannede af stammen i verber, nom. ag., *haldi (fast-), reki (fisk-), riði (aur-), beri (gull-), fari (harð-, kjǫl-, snar-), klofi* (og *horn-*).

Ord, dannede af andre substantiver for at betegne noget eget ved bæreren: *balki (svið-;* af *bǫlkr), baugi (sløngvan-;* af *baugr), beini (réttil-;* af *bein), blesi (skerja-;* af *blesa), brúni (tvennum-;* af *brún), faxi (*af *fax), flagi (hellu-,* af *flag), fóti (bundin-;* af *fótr), goði (*af *goð), halmi (*af *halmr), hjalti (*af *hjalt), horni (sviðin-;* af *horn), hugi (ill-;* af *hugr), hǫfði (klakk-, svin-;* af *hǫfuð), kinni (loðin-;* af *kinn), klaufi* (vist af *klauf), kjǫtvi (*af *kjǫt), lambi (*af *lamb), múli (korna-;* af *múll), razi (hokin-;* af *raz), skalpi (*af *skalpr), skapti (*af *skapt), skeggi (fitjum-, ǫrðig-;* af *skegg), skrauti (*af *skraut), sóti (*af *sót), talkni (*af *talkn), tjǫrvi (*af *tjara), torfi (*af *torf), trausti (sygna-;* af *traust), vápni (*af *vápn*). Af disse 30 tilnavne er de 17 dannede af neutra, hvilket mulig er blot tilfældigt.

Endelig er der to folkenavne: *agði (vagg-), jamti,* og et med endelsen *-aldi: beigaldi.*

Neutrale an-stammer findes ikke.

Fem. ōn-stammer; de er så godt som alle primære: *bitra, bjóla, brekka (manvits-), buna, glumra, gnúpa, gufa, gylta (rym-), hima, hnúfa, kolka, kráka, kroppa, kúla (auð-), lína, lúfa, ógœfa, rjúpa (grœningar-), rugga, síða (járn-, reyðar-), skúma, skurfa, snara, stjarna, trjóna (blindinga-), þruma* og *þryma* (vel rettere *þrima; snœ-*). jōn-stammer er: *hringja* (af *hringr*), *nefja* (af *nef*), *skelda* (af *skald*), — alle altså sekundære.

Adjektiver. Her bruges som oftest den svage form af adj. i forbindelse med demonstrativet (artiklen) *hinn*, men i flere tilfælde bruges adj. i den ubestemte form. Eksempler herpå er: *fullspakr, goðlauss, heiðumhár, langr (hak-, jarð-), ilbreiðr, krumr* (hvis dette er adj.), *mikill, rauðr, viss, (þunnkárr, ǫlfúss*; jfr. *ǫngt-i-brjósti)*; hertil kan partic. *fundinn, hokinn, óþveginn, rotinn* regnes.

Bestemte former er: *austrœni, auðgi, djúpúðga, ánauðgi, digri, einhendi, fróði, fagri (hár-), granrauði, gamli, gǫfugláti, hamrammi, hávi, hvíti, hvassi, harði, hárprúða, illráði, knappi* (hvis dette er adj.), *ljósa, lági, litli, mjóvi, magri, mikla, ómálgi, óargi, óði, óframi, prúði, rauði, ríki, rakki, ríkuláta, rammi, ráðspaki, skjalgi, sterki, skygna, siðláta, spaki, strangi, svarti.*

Med endelsen -sk-: *barreyska, egzki, fíflski, gaulverski, hvinverski, hǫrzki, háleyski, heimski, katneski, ryzki, suðreyski, vǫrzki, þrœnzki* — alle — med undtagelse af to: *fíflski, heimski* (dette tyder dog også på oprindelse) — betegnende bærernes hjemstavn.

Partic. præs. findes følgende: *gjallandi, hǫggvandi, hlammandi, lútandi, mjǫksiglandi, súgandi, slítandi, skiljandi, þegjandi,* og vist også *þiðrandi.*

Desværre kan man ikke sige, hvorledes disse ord er blevet böjede, da de i det hele findes kun i nom. (og nogle gange i gen.). Men der er næppe tvivl om, at de er bleven böjede regelmæssigt.

Det er för fremhævet, hvilken betydning tilnavne har haft for den (sekundære) navnegivning. Vi kan se deres be-

tydning på et andet punkt, stednavnegivningen. Gennemgår man Landnáma, vil man finde, at et meget stort antal af navnene indeholder personnavn (landtagerens navn), hvad der jo var naturligt. Når vedkommende intet tilnavn havde, var det hans eget navn, der indgik i stednavnet. Havde han tilnavn, er sagen ikke helt simpel. Nogle af disse egnede sig overhovedet kun lidt eller slet ikke dertil; f. eks. vilde man næppe være falden på at kalde en gård »Djúpúðgustaðir« el. lign. Her var det følelsen og tungvindtheden, der var afgörende. Men grænserne er ikke destomindre vage. Når man har et *Sviðinhornadalr*, er det ikke let at se, hvorfor man ikke også f. eks. havde et *Mjǫksiglandastaðir*. Over 30 tilnavne findes i isl. stednavne, et par i flere end et. De er:

a) i navne på fjorde: *Gufufjǫrðr, Kjalkafjǫrðr, Króksfj., Súgandafj., Talknafj., Vápnafj., Þistilsfj.*

b) i navne på dale: *Belgsdalr, Gnúpud., Knappad., Svarfaðard., Sviðinhornad.*

c) i navne på gårde: *Auðkúlustaðir, Augast., Belgsst., Blesast., Gullberast., Hringsst., Jarðlangsst., Knappsst., Mikilsst.*, (især dette er interessant), *Skeggjast., Strúgsst., Þursst.;*

Lunansholt, Skaptah., Stangarh.;

Bildsfell; Blundsvatn; Krumshólar; Hanatún; Gufuskálar (3).

Andre navne: *Gnúpá, Gufá; Gufunes; Ørreksheiðr*, og mulig også *Rauðasandr* (taget i besiddelse af Ármóðr hinn rauði).

Der er endnu 2 stednavne, der er identiske med tilnavnet, men dette er kun tilsyneladende, ti *Bitra* (tiln. *bitra)* er forkortelse af *Bitrufjǫrðr* og *Beigaldi* af *Beigaldastaðir*.

Hvad der ovf. er udtalt på grundlag af islandske stednavne, vil findes bekræftet ved gennemgang af norske stednavne; men herom kan henvises til O. Ryghs fortræffelige bog: Gamle personnavne i norske stedsnavne (1901). Her er det dog ofte ret vanskeligt at skælne mellem, hvad der er gammelt og hvad der er nyere.

KONGEHØJENE OG RUNESTENENE I JELLINGE.

AF

GEORG F. L. SARAUW.

Snart vil der være gået tusinde år siden den dag, da Gorm den Gamle lod riste runerne på mindestenen over sin dronning, Tyre Danebod, i Jellinge. Denne sten og det af Harald Blåtand over hans forældre Gorm og Tyre samt over hans egen kongegerning rejste prægtige mindesmærke i den lille jydske by er Danmarks to berømteste runesten. Disse sten og de to store kongehøje er landets fornemste mindesmærker fra oldtiden. Ikke underligt derfor at disse oldtidsminder alt siden middelalderen har tildraget sig historieskrivernes, rune- og oldforskernes opmærksomhed. Megen kundskab er vunden; men mange spørgsmål står endnu ubesvarede; mange vigtige forhold behøver at fremdrages til fornyet drøftelse, om endogså videnskaben på visse punkter synes at ville slå sig til ro med de resultater, man anser sig have vundet, og banlyse alle tvivl.

Den her foreliggende undersøgelse drejer sig væsenlig om runestenenes oprindelige plads, deres forhold til højene og disses dermed i forbindelse stående navne: »Gorms høj« og »Tyres høj«. Hertil knytter sig videre betragtninger, foranledigede ved tidligere behandlinger af sagen.

For at umiddelbart føre læseren midt ind i æmnet og vise forskellen mellem gammel, forkastet, og ny, som norm gældende, opfattelse, kan det være heldigt at gengive de ord,

hvormed vore to mest fremragende oldforskere til forskellig tid har skildret mindesmærkerne i Jellinge.

I 1840 skriver Worsaae, da endnu ung student, herom følgende: »Den store Runesteen, som for Tiden ligger udenfor Jellinge Kirkedör, var forhen opreist paa Kong Gorms Gravhöi, hvor den dog næsten var sunket i Jorden, da den 1586 igjen opgravedes og nedrulledes af Höien .... Den mindre Runesteen, som sandsynligviis tidligere har ligget paa Thyres Höi, har fölgende Indskrift: »Gorm gjorde denne Höi efter sin Kone Thyre Danmarksbod«. Thyres Grav angives af Sagnet at være den nord for Kirken liggende Höi«[1]. Disse oplysninger støtter Worsaae vel i hovedsagen på den stedlige overlevering[2] foruden på »gamle Skribenters« vidnesbyrd.

Helt anderledes lyder den beskrivelse, som Sophus Müller i 1897 giver af de samme monumenter: »Indtil da [når andre resultater er vundne ved nye gravninger] maa Monumenterne forstaaes saa godt, som dette lader sig gjøre, efter hvad der foreligger. I mange Retninger tilfredsstillende synes *C. Engelhardts* Opfattelse at være, nylig videre udviklet og nærmere begrundet af *L. Wimmer.* Den store Runesten staaer netop midt imellem Høiene, der have en indbyrdes Afstand af c. 200'; dette maa antages at være dens oprindelige Plads. Da Kirken blev opført ved Midten af d. 12. Aarhundrede, respekterede man det ærværdige Minde, og Kirken kom saaledes til at ligge usymmetrisk mellem Høiene. Flere Steder paa Kirkegaarden er der fundet en stor, toppet Sten; de have mulig hørt til en sammenhængende Kreds, der berørte Høienes Fod og saaledes forenede dem og Runestenen til et stort, samlet Mindesmærke. Den mindre Runesten maa oprindelig have staaet paa den sydlige Høi, som dette sees i Prospektet fra 1591. Her blev følgelig Thyra gravlagt —

[1] J. J. A. Worsaae: Et Par Ord om Gorms og Thyres Höie i Jellinge. Annaler for nordisk Oldkyndighed 1840—41. S. 169.

[2] I august 1840 undersøgte Worsaae en høj på Jellinge mark (smst., s. 145). [3] Sophus Müller: Vor Oldtid. 1897. S. 654.

ikke, som angivet i de middelalderlige Kilder, af Kong Harald, men af Gorm. En samtidig Runeindskrift maa staa til Troende overfor de Aarhundreder senere Beretninger. Den sædvanlige Henførelse af den nordlige Høi til Thyra, den sydlige til Gorm maa da forkastes«.

I de sidste 30 år er der ikke fremkommet noget af betydning til spørgsmålets løsning. Heller ikke Wimmers bidrag fra 1893 har på dette område større værd. De yngre forfattere fastslår imidlertid som næsten eller ganske vist, hvad for Müller endnu dog blot var »i mange retninger tilfredsstillende«.

Tilbage står for os da kun at granske den teori, som for halvtredssindstyve år siden opstilledes af Conrad Engelhardt[1], og prøve værdien af de beviser, som han til støtte herfor har fremdraget i sin interessante, om grundige studier vidnende afhandling: »Kong Gorms og Dronning Thyras Mindestene i Jellinge«. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1876. S. 93—123.

Foruden fra det mærkelige forhold, at den store runesten står netop midt imellem de to kongehøje, hvortil vi siden skal komme tilbage, er det væsenlig fra to historiske kilder, at Engelhardt henter sine beviser: en mindetavle, som var ophængt i Jellinge kirke, og et gammelt billede, et prospekt, som viser pladsen med mindesmærkerne. Begge disse værdifulde dokumenter er fra samme tid, slutningen af det 16. århundrede. Ældre oplysninger kendes ikke. Det gælder da at granske og tyde de to dokumenter påny.

I Jellinge kirkes kor hang fordum en mindetavle med indskrift i forgyldte bogstaver[2]. Da kirken den 1. juli 1679

[1] Sin opfattelse havde Engelhardt forud forelagt for Det kgl. nord. Oldskrift-Selskab i et foredrag den 17. december 1874.

[2] Denne såkaldte »gyldne tavle« har måske(?) været af kalksten (marmor), da Worm siger den var »aureis literis exaratum«. Senere har man ganske vist kun talt om malede bogstaver (på træ), og Engelhardt taler om en »trætavle«, som Markdanner selv lod ophænge. Jeg kender ingen hjemmel hverken for det ene eller det andet, men antager med O. Nielsen

brændte efter lynnedslag, ødelagdes tavlen, og om indskriftens ordlyd oplyses vi kun af Ole Worms gengivelse i hans bog om Danske Mindesmærker[1]. Worm har selv set tavlen, og der er ikke grund til at tvivle om, at hans gengivelse er fuldtud rigtig.

Vi nævner heraf begyndelsen og slutningen af den nydanske tekst:

»Anno 1586. under Kong Friderich den Anden til Danmarck oc Norge etc. Regierung, da lod Caspar Markedaner til Søgard, som den tjd var Lensmand paa Kioldinghus opgraffue den Steen paa Kirckegaarden, som staar her uden for Kirckedørren, Oc findis effterskreffne Skrifft der paa, som Kong Harald lod giøre offuer sin Fader Kong Gorm, oc offuer sin Moder Drotning Thyre ungeferlig Anno 960 .... oc ligger Kong Gorm her udi den ene Høy, oc hans Drotning, Drotning Thyre udi den anden Høy begraffuen«. Derefter følger runeindskriften på den store sten med translitteration.

Af betydning for vor undersøgelse er blot sætningen: »lod opgraffue den Steen paa Kirckegaarden, som staar her uden for Kirckedørren«. Dette er hovedhjørnestenen i Engelhardts og Wimmers[2] bevisførelse angående dette mindesmærke. Nu skal det villigt indrømmes, at efter moderne sprogbrug må sætningen nærmest men dog ikke ubetinget forstås således, at stenen allerede stod eller lå på kirkegården, da Markdanner lod den grave op. Yderligere bestyrkes dette af

(Aarb. f. nord. Oldk. 1895. S. 266), at det er kongen, Frederik II, som snarest 1587, senest 1588, har ladet indskriften opsætte i kirken. Den nye tavle med forbedret indskrift, som på Fr. III's befaling 1648 og 1649 skulde forfærdiges og opsættes, hvilket dog næppe skete, har måske snarest været påtænkt gjort af træ.

[1] Olaus Worm: Danicorum Monumentorum libri sex. Hafniæ 1643, 4°. S. 329. Manuskriptet hertil, Gl. kgl. Samling 2370, 4°, har lidt afvigende stavemåde.

[2] L. Wimmer: De danske Runemindesmærker. Bd. 1. Afd. 2. De historiske Runemindesmærker. 1893—1895. S. 7—47. S. 31.

en gammel optegnelse fra omkring 1600, som Engelhardt eller rettere først Thorsen[1] har truffet i de s. k. »Varia adversaria Huitfeldtiana«, »Collectanea Danico-Norvagica«, et håndskrift i den Arne-Magnæanske samling, 22a Fol., hvori det på bl. 45 (ny paginering 23) hedder, at Markdanner »paa Kirkegaarden haffuer a.° 86 fundet en sten« o. s. v.; men da runeindskriften på stenen, efter den fejlagtige tydning, her kun siges at berette om »adt Harald bygde thend kirke« og ellers intet, kan man vist bedst se bort fra denne optegnelse som ny historisk kilde, uafhængig af mindetavlen, især da der først blot har stået, at stenen »findis« på kirkegården, hvilket ord siden er overstreget og sætningen ændret. Tydningen af indskriften stammer fra Lindeberg[2]. Med hensyn til dateringen må optegnelsen være yngre end 1591, ældre end 1639. Med kendskab til datidens stil turde det dog stå klart, at den plads, som ordene »paa Kirckegaarden« indtager i sætningen på tavlen, ingenlunde med nødvendighed behøver at betyde, at stenen stod på kirkegården allerede, da den i 1586 blev opgravet, og at den således den gang ikke skulde være flyttet, men blot gravet fri for jord dér, hvor den endnu står. Indskriften på tavlen, synes det mig, vil kun pege på den sten, som nu, efter 1586, »står på kirkegården her udenfor kirkedøren«.

Et vidnesbyrd om, at jeg forstår meningen af ordene rigtigt, finder jeg hos Worm. Han berømmer Markdanner for hans iver for at værne fortidsminderne mod ødelæggelse (»ab interitu vindicandi studium«), for hans offervillighed at på egen bekostning lade oprejse den omfaldne sten (»collapsum saxum erigi curavit«) og gøre indskriften bekendt. For at også udlændinge skulde forstå den ovenfor gengivne danske indskrift på tavlen og bevæges til lignende berømmelige gerninger, oversætter Worm ordene tillige på latin,

---

[1] P. G. Thorsen: De Danske Runemindesmærker. 1. Afd. 1864. S. 31.

[2] Worm: Monumenta, s. 326 (Jos. Scaliger); Wimmer a. st., s. 35—36 (Lindeberg).

iklæder dem, som han siger, romersk dragt (»Romana toga«). Det er da værd at lægge mærke til, at Worm i den latinske tekst helt overspringer de to ord: »på kirkegården« og kun taler om stenen, der står ved kirkedøren, og som havde været dækket af jord, hvilken sten Markdanner lod udgrave 1586 (»saxum hoc valvis templi vicinum, terræ gleba obrutum, erui curavit«). Worm nævner intet om, hvor stenen forud havde stået; dens nuværende plads angiver han således: beliggende ved foden (»rødderne«) af den sydlige høj på selve kirkegården (s. 332, 335). På en vis måde bringer han således den store runesten i forbindelse med højen syd for kirken, »Gorms høj«.

Til dem, som vil hævde, at stenen endnu står på sin oprindelige plads, men blot var sunken i jorden, da Markdanner fandt den på kirkegården, ønsker jeg at gøre følgende indvendinger:

En sten af denne form, en tresidet pyramide med bred basis, falder ikke om af sig selv; for at vælte den kræves ydre vold. På en kirkegård, når stenen da ikke står på en grav eller på løs jord i et for dens opstilling gravet hul, vil den ikke heller »synke i jorden«[1] i nogen betydelig grad; siden Markdanner rejste stenen, altså under 340 år, er den ikke i sin helhed sunket kendeligt. I løbet af et årtusinde kan jorden nok vokse op omkring den, men vel højst 20 cm.[2] For at fjærne denne jordmasse (»terræ gleba«) behøves blot en mands arbejde i en times tid.

For mig står det som givet, at Markdanner har udført et større arbejde end blot at skrabe lidt jord bort fra en eneste sten; hans formål var desuden at redde stenen fra under-

[1] I Pontoppidans Danske Atlas. Tom. V. 1769. S. 987 anm. c, forekommer vel for første gang det udtryk: »nedsiunken i Jorden«, som siden så ofte er blevet gentaget.

[2] Engelhardt henviser til Århus domkirke; men her er det jo det omliggende jordsmon, som har højnet sig på grund af manglende renholdelse, ophobning af store dynger af affald i byen. Wimmer (s. 32, anm. 1) taler om faldne stenes overvoksning, som skyldes andre årsager.

gang, det gjaldt derfor om at få den indenfor kirkegårdens hegn, hvor den kunde være i fred for befolkningens efterstræbelser.

Jeg skal siden komme tilbage hertil, men finder det formålstjenligst at allerede her inddrage i drøftelsen det andet bevis: billedet af mindesmærkerne, prospektet.

Statholderen i Slesvig og Holsten, den lærde Henrik Rantzau på Breitenburg ved Itzehoe (f. 1526, d. 1598) var foruden i meget andet interesseret i geografi og topografi. Han forfattede 1597 en beskrivelse på latin af den cimbriske halvø, hvilken dog først henved 150 år senere blev udgivet efter et håndskrift[1].

Måske snarest for dette arbejde har det prospekt af Jellinge-monumenterne været bestemt, som Rantzau lod udarbejde og 1591 stikke i kobber, men som han overlod til sin historiograf og hofpoet Peter Lindeberg at udgive[2] allerede samme år. Oplysninger og tegninger vedrørende jydske forhold fik Rantzau gennem sine forbindelser med fremstående og lærde mænd, blandt hvilke kongens kansler Niels Kaas. Muligvis har Kaas skaffet Henrik Rantzau tegningen; han var på en vis måde selv personlig knyttet til Jellinge[3].

Tegningen, som vi blot kender fra det efter den i 1591

---

[1] E. J. Westphalen: Monumenta inedita rerum germanicarum. Tom. I. Lipsiæ 1739. Sp. 62. Tab. XII. Cimbricæ Chersonesi descriptio nova 1597. Gentager hele Lindebergs tekst fra 1592. Tavlen er et nyt stik af Brühl, udført efter Lindebergs, dog lidt afvigende.

[2] P. Lindeberg: Commentarii rerum memorabilium in Europa ab anno octuagesimo sexto, usque ad præsentem nonagesimum primum gestarum etc. Hamburgi 1591. S. 75—77. Anden titel: Historica rerum etc. narratio. Hamburgi 1591. 4°. S. 75—77. P. Lindeberg: Hypotyposis arcium, palatiorum . . . . monumentorum et epitaphiorum ab Henrico Ranzovio conditorum [Rostochii 1590; 2. forøgede udg. Hamburg 1591]. 3. udg. Francofurti 1592. 4°. S. 121—122. Først i denne tredie udgave er kobberstikket indført (Jfr. J. Moller: Cimbria litterata. Tom. 2. S. 475).

[3] Hans farbror og fosterfader, mester Mogens Kaas havde været regnskabsprovst i Jelling syssel. (H. F. Rørdam i Dansk biogr. Lex. Bd. 9. S. 65).

Fig 1. Rantzaus prospekt.
Efter Lindeberg: Hypotyposis arcium. Frankfurt 1592.

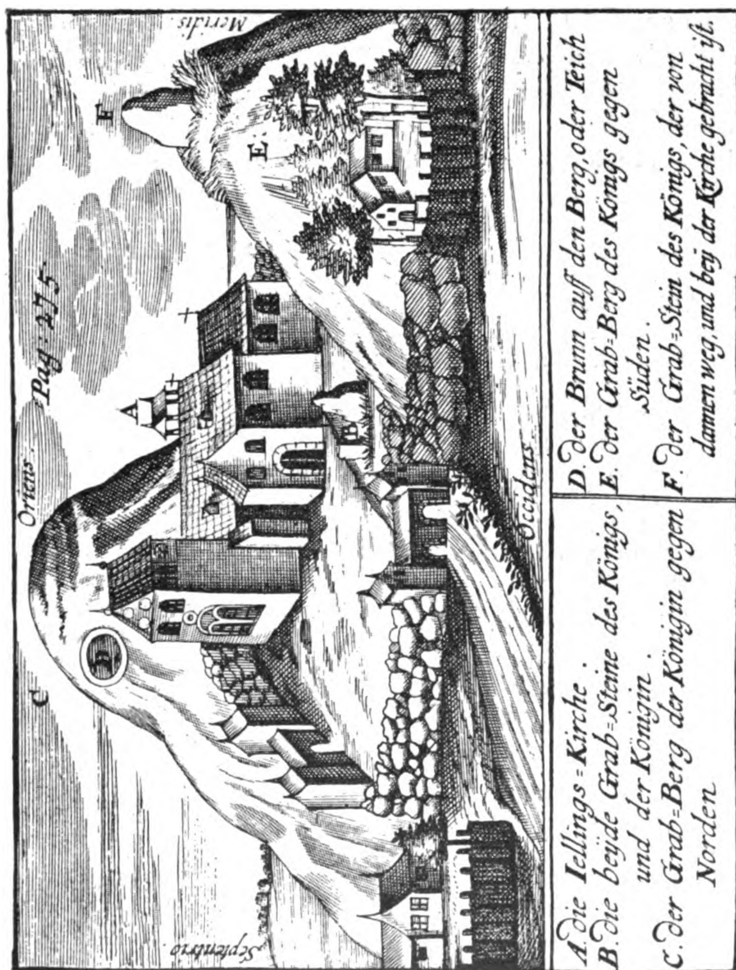

Fig. 2. Efter Arnkiel: Cimbrische Heyden-Begräbnisse. 1702.
(Se herom s. 263).

godt udførte kobberstik, må have været ledsaget af oplysninger, som dels er anbragte i forbindelse med billedet, dels optagne i Lindebergs tekst. Tegneren og hjemmelsmanden, som har gengivet indskriften i lighed med tavlen, er ukendte; måske det har været præsten i Jellinge. Fig. 1 viser prospektet, landskabet set fra sydvest. De forskellige mærkværdigheder er betegnede med bogstaver, hvis betydning Lindeberg angiver. Vi uddrager heraf følgende i oversættelse:

A. Den mellem de to gravhøje liggende, blytækte kirke.

B. En gravsten, som måler $5^{1}/_{2}$ alen i højden, 9 i omkreds; på den ene side viser den en menneskelig skikkelse, på den anden side de bogstaver, som er gengivne på den vedføjede tavle.

C. Højen i nord. [Mål angives; højden er meget overdreven; da mål også angives for »den øvre del«, må højen allerede da have været flad foroven, uagtet tegningen i tidens stil[1] viser en vældig top].

D. En kilde, fra bunden af stensat, fra hvilken daglig hentes vand af de omboende folk; i omkreds holder den 47 alen.

E. Højen mod syd. [Mål angives; højden lavere end den nordlige højs; højen flad foroven].[2]

F. Hvor bogstavet F er anbragt, er der en sten af mærkelig størrelse, lidt mindre end den, som er opstillet ved kirken mellem

---

[1] Som eksempler på overdrivelse af højden også i senere tid kan nævnes Erik Dahlbergs billede i Svecia antiqua et hodierna af Inglingehøjen i Småland, sammenlignet med den fotografiske gengivelse i »Rig« 1925. S. 116, fig. 5, og billedet af den store høj ved Vaxtuna i Uppland fra 1724 (Fornvännen 1924. S. 137) samt Nordians høj mellem Stockholm og Uppsala (Uppl. Fornminnesfören. Tidskrift. Bd. 10. 1925. Gihl: Sigtuna och Norrsunda. S. 30, 72; »Rig« 1926. S. 80).

[2] De mærkelige målsangivelser burde granskes nærmere i sammenligning med nutidens. Mål som 37, 431 og 157 alen for denne høj må bero på måling, ikke på skøn, hvis de da ikke er opdigtede. Målet for omkredsen af den store runesten (B) 9 alen (»ulnæ«) svarer godt til Worms: $4^{1}/_{4} + 2^{3}/_{4} + 2^{1}/_{2} = 9^{1}/_{2}$ alen; men højden $5^{1}/_{2}$ er hos Worm blot $3^{3}/_{4}$ alen. (Wimmer opgiver højden til 8′ $2^{1}/_{2}$″, omkredsen til 20′ $4^{1}/_{2}$″). Skulde det første mål være taget, medens stenen lå væltet, så at »roden« er medregnet? Worm benytter sællandske alen (Monumenta, s. 65). Højden, 37 alen, er vel ikke den lodrette højde men snarere »skråningshøjden«, målt fra kanten af topfladen til stengærdet. Dette mål på vsv. side af Gorms høj har jeg 1926 bestemt til omtr. 26 m = 42 alen. Den jydske alen = $^{9}/_{10}$ sællandske giver større tal end denne (Arent Berntsen, IV. S. 545).

de to høje. Og for at alt bedre skal forstås, har jeg tillagt et billede af hele monumentet.

Hele beskrivelsen i Lindebergs Commentarii rerum memorabilium har Worm gengivet i sine Monumenta, s. 327. Uagtet han anfører det hele indenfor citationstegn, har han dog tilladt sig at gøre en ændring just på det sted, som interesserer os.

Lindebergs tekst lyder:

»*F. litera ubi notata, est insignis magnitudinis lapis paulo minor quam ille, qui apud templum inter duos montes collocatus est*«.

Worm flytter et komma og skriver om stenen *fuit* (var) i stedet for *est* (er): »*F. litera ubi notata est, insignis fuit magnitudinis lapis* etc.« »Fuit« står dog ikke i manuskriptet; det er tilføjet i den trykte tekst. Worm retter altså Lindeberg, som var død allerede 1596 uden at kende det rette forhold.

Forskellen beror på, at Lindeberg, som opholdt sig på Breitenburg, ikke kendte pladsen, medens Worm, der besøgte Jellinge for studier af runestenene 1621[1], så, at der da ingen sten fandtes på højen, og må have erfaret, at der heller ingen sten havde været der mere allerede 1591.

Med tegningen, som er fra 1591 i det seneste, har der ikke fulgt oplysninger om den sten, som »står« eller »stod« ved F på toppen af søndre høj, og dette rimeligvis derfor at på den tid, da billedet blev tegnet, vidste hver mand i landet, eller i alt fald i Jylland, hvordan det forholdt sig med denne figur.

Lindeberg har da ikke kunnet gøre andet end give en figurforklaring (»literarum in typo signatarum explicatio«), beskrive billedet, og han har ubetinget ret i, at på tegningen er der her afbildet en stor sten, lidt mindre end den store runesten, som var opstillet[2] ved kirken. Hvad der i virke-

[1] Worm: Monumenta, s. 330.

[2] Ordet »collocare« betyder opstille, placere; det benyttes f. eks. af Cicero om at opstille statuer.

ligheden fandtes på højen omkring 1590, kunde Lindeberg ikke vide.

Worm på sin side så naturligvis, at der ingen sten var på søndre høj[1], og har, forbavset herover, vel spurgt folk i byen, som har sagt ham, at stenen allerede omkring 1590 havde været flyttet bort.

Da billedet allerede 1591 er offenliggjort i en bog, og da det dog har taget en vis tid at udføre kobberstikket, hvilket vistnok er gjort af kobberstikkeren Franz Hogenberg, som i mange år virkede i Köln og just ved denne tid arbejdede for Rantzau[2], kan tegningen ikke være gjort ret længe efter det år 1586, da Markdanner reddede den store runesten fra undergang. Det forekommer mig rimeligt, at tegningen for en væsenlig del just skal forestille Markdanners bedrift, som kunde regnes blandt »res memorabiles gestae«, og som selv kongen, Fr. II havde interesseret sig for. Derfor er den store runesten så stærkt fremhævet på billedet.

For at forklare forekomsten af stenen ved F på søndre høj, slutter Engelhardt imidlertid således: I virkeligheden findes der blot 2 runestene, og der har aldrig været talt om flere. Da nu billedet tydelig viser den store runesten på samme plads, hvor den står den dag i dag, må med en høj grad af sandsynlighed stenen på toppen af søndre høj være den lille runesten, Gorms sten over Tyre, hvilken, som billedet jo viser, endnu stod her år 1591, men var borte 1621.

---

[1] Worm var udsendt af kongen til Jylland i andet ærinde og havde på egen hånd gjort en afstikker til Jellinge (Monumenta, s. 330).

[2] Hogenberg har 1586 og 1590 udført kobberstikkene til Henninges' Rantzaugenealogi (1587 og 1590), videre talrige blade i Brauns Theatrum urbium eller Civitates orbis terrarum (1572 ff.) og landkort til Ortelius Theatrum orbis terrarum (1572) samt de bekendte billeder fra Fr. II's ligtog (1588) og Fr. II's bedrifter (1589). »Fast unzählich sind die Einzelblätter des fleissigen Künstlers«. Allgemeine deutsche Biographie. Bd. 12. 1880. S. 650. Jfr. Vilhelm Lorenzen: Rantzauske Borge og Herresæder i 16. Aarhundrede. 1912. S. 8, 72. At Rantzau lod prospektet fra Jellinge stikke i kobber år 1591, oplyses af Lindeberg i tredje udgave af Hypotyposis arcium. Francofurti 1592. S. 121. Her er også prospektet indført.

At stenen er uden indskrift, forklarer Engelhardt (s. 113) med, at siden med indskriftens begyndelse vel vendte bort fra tegneren, medens siden med den korte slutlinje, som vendte fremad, »formodentlig har været overgroet med Mos eller dækket af Jord«. Derimod går han let hen over, at den lille runestens form slet ikke ligner stenen på højen; han synes at have ment, at stenen kunde være bleven skadet senere,[1] og har vel ellers slået sig til tåls med den tanke, at den gamle tegning på dette punkt kunde være unøjagtig. Dog tillægger han, at Worm ikke var af denne mening.

Wimmer optog Engelhardts tanke, men indså, at tegningen var for omhyggelig udført, til at man helt kunde se bort fra uligheden i stenenes form dels i virkeligheden, hvor den lille runesten er tvært afskåren opadtil, og dels på billedet, hvor stenen er afrundet foroven og smallere i toppen, »tilspidset«.

Wimmer kom da på den idé at grave den ende af runestenen fri, som stod i jorden, og fandt, at denne virkelig var afrundet. Han tænker sig nu, at stenen, da tegningen blev gjort, har ligget ned på toppen af søndre høj; tegneren, som da kunde se begge ender af stenen, har trot, at rodenden var toppen og har afbildet stenen med roden i vejret, oprejst på højen.

Selv med denne meget kunstlede forklaring bliver der imidlertid ikke tilstrækkelig lighed mellem stenen og billedet, idet stenen er smal helt igennem og smallest ved den tvært afskårne overkant, medens billedet viser en sten, som er bred og tyk nedadtil.

Wimmer har sikkert uret i sin tydning og opfattelse, når han med fremhævet skrift (s. 38) udtaler: »Den spidse indskriftløse sten på toppen af den søndre høj på det rantzauske prospekt stemmer altså i enhver henseende med den mindre Jællinge-sten«, og når han efter dette mener (s. 40), at »stenenes oprindelige plads med fuld sikkerhed kan påvises«.

---

[1] Ved toppen af stenen er intet afslået. Wimmer, a. st., s. 9.

Iøvrigt er jeg ikke den første, som forkaster dette Wimmers forsøg på at anvende arkæologisk metode, denne tydning, som har vundet så mange tilhængere blandt runeforskere, oldforskere og historikere.

Lauritz Weibull har i sine »Kritiska undersökningar« allerede 1911 givet Wimmers hypotese dødsstødet[1]. Efter at have gengivet Wimmers fremstilling udtaler han: »Hela denna Wimmers bevisföring vilar på premisser, vilka sakna objektiv grund: det är icke känt, att den mindre stenen någonsin legat kullfallen uppe på högens topp, och det ligger utanför möjlighetens gränser att med utsikt att träffa det rätta från denna obevisade utgångspunkt rekonstruera en tecknares tankegång anno 1591. Den enda utgångspunkten för bedömande av stenens läge före 1600 är det Rantzauska prospektet. Detta prospekt har en sten på den södra högens topp, men denna sten har en annan form än Gorms sten, även om den otroligt nog skulle tänkas upp- och nedvänd, och är i motsats till denna och även till Haralds sten, sådan prospektet visar den, utan inskrift — stenen bör alltså vara en annan«. Weibull anser det for sandsynligt, at stenen på søndre høj har været en bautasten af samme art som de, der i flere tilfælde er fundne på pladsen.

Andre, som følger Wimmer med hensyn til angivelsen af den lille runestens oprindelige plads, søger at forbedre hypotesen ved at antage, at stenen i 1591 har ligget skråt på højens top, eller man stopper noget jord omkring den for at gøre den smalle, firkantede sten fyldigere; men det hjælper alt sammen ikke. Hvordan man så vender og drejer den, hævdes det, at »Den dog i hvert Fald i Billedet er stærkt fortegnet«[2], eller at dens oprejste stilling »sikkert skyldes Tegnerens Re-

---

[1] Lauritz Weibull: Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000. Lund 1911. S. 3—5.

[2] Hans Kjær: Om Kongehøjene i Jelling. Vejle Amts Aarbøger. 1913. Andet halvbind. S. 125—170. S. 133, 134.

konstruktion«. Desuagtet er man fast i sin overbevisning: »At dette er Stenens oprindelige Plads, derom kan der ikke være Tvivl« (1914)[1].

Aldeles modsat denne slutning hævder jeg som min opfattelse, at den lille runesten aldrig har stået på den søndre høj, og at den intet har med denne »Gorms høj« at gøre. Man har tydet billedet fejlagtig. Hvorledes skal da tegningen forstås? Min opfattelse er denne: at der slet ingen sten var på søndre høj allerede dengang, da tegningen blev gjort, og at billedet kun skal vise en eneste stor sten, den store runesten, som rejstes af kong Harald.

Man bør herved være opmærksom på to ting. For det første er det jo mærkeligt, at man har opgivet mange mål for højene, for runestenen ved kirken, ja endog for brønden på nordre høj, men ikke har den ringeste angivelse for stenen ved F, hvis her virkelig havde stået eller ligget en stor sten, endsige en sten med runer. For det andet må man erindre, at tegningen, hvor oplysende den end ellers er, ikke er fra vor tid med vore fordringer til korrekt gengivelse af øjeblikkets virkelighed, enhed i tid og sted.

I det 16. og 17. århundrede, hvorom her er tale, var det almindeligt at gengive en historisk udvikling ved gentagende at anbringe samme personer eller ting i forskellige situationer på samme billede uden indbyrdes afgrænsning, uagtet de ikke er samtidige[2].

[1] Ludv. F. A. Wimmer: De danske Runemindesmærker. Haandudgave ved Lis Jacobsen. 1914. S. 54. Om blind tillid og kritik se Lis Jacobsen i Hist. Tidsskr. R. 9. Bd. 5. 1926. S. 98—99. Jfr. Hans Kjær: Vor Oldtids Mindesmærker. 1925. S. 166. »Dronning Thyres berømte Runesten ... har efter al Sandsynlighed staaet paa Toppen af søndre Kongehøj i Jelling«.

[2] Just som jeg skriver dette, falder mig i hånden gengivelsen af et kobberstik med tekst i Det Kgl. Bibl. (udstilling 764), forestillende en oplevelse, som rigsråderne Ulf Rosensparre og Christian Holck havde 1619, da de befandt sig på et orlogsskib i Kattegat. De fik da øje på en »havmand« (sikkert en tiarmet blæksprutte ligesom »sømunken«), som blev opfisket, fanget med en flæskeskinke, men som siden atter sprang i søen. Billedet viser havmanden i 3 forskellige situationer ved skibet; det udkom

Den, som betragtede billedet, måtte kende historien eller få den fortalt af en tekst[1]. Ser man nu på prospektet fra 1591, vil man finde den største lighed mellem den store runesten og stenen ved F på søndre høj; begge har form af noget stumpe pyramider, bredt afrundede ved foden, med samme svagt bugtede forløb af sidelinjen. Den buede linje på forsiden af stenen ved F svarer til en fold i runestenens flade, som fra midten af kanten til højre fortsætter sig ned forbi figurens fødder, og som også fremtræder på et fotografi[2]. Stenen på højen er som en lille udgave af den store, blot skitseret, næsten som et blegt genfærd af store runesten, en signatur for denne.

Billedet, således som jeg tyder det, siger os: her, på toppen af søndre høj, »Gorms høj«, har kong Haralds store mindesten stået. Herfra er den flyttet ind på kirkegården nær ved indgangen til kirken. Flytningen var sket før end tegningen blev gjort;

(påny) 1620 i Frankf. a. M., stukket i kobber af Baltzer Schwan; gengivet af Claes Krantz. — Et andet eksempel viser en illustration til Ovids metamorfoser, udkommen i Venedig 1517, forestillende den gudsforagtende thessaliske kongesøn Erysichthons saga, hans helligbrøde og straf (Bog 8, vers 739—846). På samme billede, indenfor samme ramme, afbildes 3 af hovedpersonerne hver 2 gange i 4 forskellige optrin, som henlægges til Thessalien — Balkan — Kavkasus og — atter Thessalien. Uden teksten skulde billedet ikke kunne forstås. — Som et tredje eksempel kan nævnes en udgave af Vergils værker, udkommen i Wittenberg 1598, illustreret med hvad der på titelbladet kaldes »Figuræ egregie depictæ«. Et af disse billeder (format 10 × 7,5 cm) viser Aeneas og Dido i fire forskellige situationer, Ascanius på jagt m. m. Et andet billede forestiller grækernes svig med træhesten ved Troja. Hesten er afbildet både udenfor og indenfor Trojas mure; den sidste er lidt mindre end den første (altså »paulo minor quam ille«), men det er samme hest; hesten er flyttet. — For at sikre forståelsen af billederne er her imidlertid personernes navne tilføjede ved hver gruppe.

[1] I den kirkelige kunst alt fra middelalderen af var det samme tilfældet. Tympanon over portalen i Ålum kirke (Viborg amt) viser tilbedelsen af barnet og, uden noget skel, flugten til Ægypten. Figurerne er gentagne.

[2] Jfr. Kornerup: Kongehøiene i Jellinge. 1875. S. 29. Tavle V.

mellem 1586 og 1621 er ingen sten flyttet fra højens top, som man har ment.

At stenen er tegnet mindre end den på kirkegården beror på størrelseforholdet til højen, som krævede en mindre figur. Nogen forklaring har tegneren ikke tilføjet, da han ikke har tænkt sig, at »signaturen« for stenen kunde opfattes som en virkelig sten[1]. Perspektivets regler er ikke fuldt ud iagttagne. Søndre høj er forskudt til venstre ind i billedet; for at spare plads pressede man billedet sammen; alt kan ikke være set fra samme sted, billedet er kombineret.

Worm udtaler (s. 328) sin forundring over, at prospektet hos Lindeberg fuldstændig har udeladt tegningen af den lille sten, uagtet runeindskriften på dens ene side gengives. For Worm har det altså stået klart, at stenen på søndre høj ikke kunde være Tyres sten[2]. Besynderligt forekommer det blot at være, at han, som så vel kendte stedet, ikke fandt grunden til, at den lille runesten ikke ses på billedet hos Lindeberg. Årsagen var simpelthen den, at stenen lå ned ved kirkedøren, passende til at byde de trætte et sæde, som han siger (s. 338). Den var altså lagt her for at benyttes som bænk. Således var det, da Worm så den 1621, således også omkring 1600, da den kaldes: »Stenen ved dørren liggendis«[3], og således havde den måske ligget i århundreder[4]. Det er givet, at den ikke lå midt for døren, så at den spærrede denne; men hvis den lå ved siden af døren eller snarere ved østervæggen af våbenhuset, belyst af morgensolen, i læ for vesten-

[1] I vore dage vilde tegneren i et sådant tilfælde have punkteret stenens omrids, som dette er gjort i Wimmers afhandling i Aarbøger 1875, pl. 5, s. 191, med runestenen ved Store Rygbjærg ikke langt fra Jellinge; men denne metode anvendtes ikke i det 16. århundrede.

[2] Hans eget prospekt har selvfølgeligt ingen sten på denne høj, blot bogstavet F.

[3] Codex Arnæ-Magn. 22 a. Fol. Blad 45, ny paginering 23.

[4] At forsiden er meget stærkere forvittret end bagsiden viser, at stenen længe har ligget med forsiden vendt opad, bagsiden nedad. Jfr. Wimmer, s. 9, 12. Lauritz Weibull har måske ret i, at stenen var fjærnet fra sin høj allerede ved den tid, da Sven Ågesen skrev sin krønike, a. st., s. 9.

vinden, hvilket synes rimeligst, så skjultes den fuldstændigt af den store runesten, set fra det standpunkt, som tegneren havde valgt[1]. På denne plads står endnu den dag i dag to bænke af træ med samme formål, men mindre holdbare.

Worm vendte stenbænken omkring og læste på bagsiden resten af indskriften: »sina: Tanmarker but«, som forud var skjult[2].

Om han allerede ved sit besøg selv har ladet stenen rejse og opstille ved siden af den store, eller om måske snarere andre har gjort det på hans foranledning og ikke længe derefter, vides ikke; men på det billede af mindesmærkerne i Jellinge, som illustrerer hans bog (s. 328), ses begge sten stående på kirkegården, som de står nu[3]. Fig. 3 og 4.

Tegningen fik han gennem kongens kansler Christian Friis til Kragerup (som døde den 1. oktober 1639). Worm roser den for at være »akkurat efter de geometriske love«; proportionerne i landskabet er nok også rigtigere end på Rantzaus[4], men billedet er ret grovt udført og gør ikke indtryk af stor nøjagtighed, bl. a. er formen og størrelsen af begge runestenene lidet stemmende med virkeligheden.

Foruden disse to velkendte billeder af mindesmærkerne i Jellinge findes endnu et tredie prospekt, som jeg ikke har set nævnt i diskussionen[5], men som giver klar og tydelig besked om, hvorledes prospektet fra 1591 skal forstås. Billedet

---

[1] En ganske tilsvarende forklaring er given af professor Hans Brix i »Nationaltidende« for 1. maj 1918. S. 3—4. Efter at min afhandling var trykfærdig, er jeg bleven gjort opmærksom herpå.

[2] Stenen var lagt med den flade side opad, hvilken var bedst at sidde på, rimeligvis med nogle mindre sten til underlag. Bagsiden er noget hvælvet, Abildgaard kalder den »hemicylindrisk«, altså ubekvem som sæde.

[3] Peder Resen: Descriptio historico-chorographica. Arnemagnæanske samling 360 fol., s. 252—256, følger Worm, hvis billeder er indføjede, uden at der tillægges synderlig nyt.

[4] Det er rigtigt, at store runesten ses mod enden af koret, ikke mod våbenhuset.

[5] Kobberstikket nævnes dog af E. Pontoppidan i Theatrum Daniæ. Bremen 1730. S. 349.

tjæner som illustration til Arnkiels Cimbrische Heyden-Begräbnisse[1].

Troels Arnkiel, præst og provst i Åbenrå (siden 1672), skrev 1702 et stort værk om hedenskabet, en kompilation,

Fig. 3. Efter Ole Worm: Monumenta Danica. 1643.

sammenplukket alle vide vegne fra. I kapitlet om »de fornemste hedenske grave i Norden« nævner han også Gorms og Tyres i Jellinge. Hvad han her siger derom, er en gengivelse på tysk af Lindebergs beskrivelse, citeret efter Worms Monumenta. Han tilføjer blot, at under den nordlige høj ligger dronning Tyre begraven, under den sydlige kong Gorm.

Det vedføjede kobberstik (fig. 2, se s. 253) har intet tilfælles med billedet hos Worm; derimod er påvirkning af Rantzaus prospekt umiskendelig. Det kunde tænkes, at de afvigelser, som findes, er gjorte af tegneren på fri hånd og

---

[1] Tr. Arnkiel: Cimbrische Heyden-Religion. Theil. 3. Cimbrische Heyden-Begräbnisse. Hamburg 1702. S. 275.

kun skyldes hans fantasi. Men sandsynligere er det dog, at han har været i Jellinge og modtaget indtryk af de forandringer, som var sket siden 1590.

Den lille runesten står på rigtig plads ved siden af den store, og dens form er rigtig, hvilket sidste viser, at den ikke er gengivet efter Worms unøjagtige tegning. Kirken, som ved branden 1679 vel mistede blypladerne på taget, er her tækket med tegl[1]. Kors er opsatte på gavlen af skib og kor, hvor det ældre billede kun viser en lille spids; ved døre og vinduer er ændringer foretagne. I den følgende tid forandres kirkens udseende endnu mere. Søren Abildgaards tegning[2] fra 1771 kan således ikke tjæne til kontrol af Arnkiels.

Formen på begge runestenene ved B er i hovedsagen rigtig, ligeså deres stilling. Den sten, som ved F står på toppen af søndre høj, er af ganske samme form som den store runesten på kirkegården, og al tvivl må forsvinde, når man læser den tilføjede tekst, som forklarer betydningen af stenen ved F: »Der Grab-Stein des Königs, der von dannen weg, und bey der Kirche gebracht ist«. Det er altså blot stenens genfærd, som er tegnet på højen; stenen selv er forlængst flyttet derfra og står ved kirken. Samme tydning må gælde for Rantzaus prospekt, blot at flytningen dér må tænkes at være foregået umiddelbart forud. Traditionen om denne vigtige begivenhed har på stedet naturligvis holdt sig længe og har været let at få besked om i Jellinge.

Man kunde indvende, at det måske var Arnkiel, som efter sin opfattelse af forholdene havde »redigeret« tavlen og den tilføjede forklaring. Men det er langt fra; han nævner den

[1] Nu (1926) er tagets sydside tækket med blyplader, nordsiden og våbenhuset derimod med tegl. — På prospektet er hver tagstens runding tegnet for sig; det havde været lettere at kopiere forbilledets blytag med dets få rette linjer.

[2] Efter branden »blev Kirken igien med Taarn smukt opbygt« (Eric Pontoppidan: Marmora Danica. Tom. 2. 1741. S. 79. Danske Atlas. T. 5. 1769. S. 987 anm. c); men 1771 siger Abildgaard i sin dagbog: »Kirken har intet Taarn«, hvilket stemmer med tegningen.

ikke med et ord, og den står i den skarpeste modsætning til den teori, som han selv opstiller i et senere kapitel om gravskrifterne (s. 328—329).

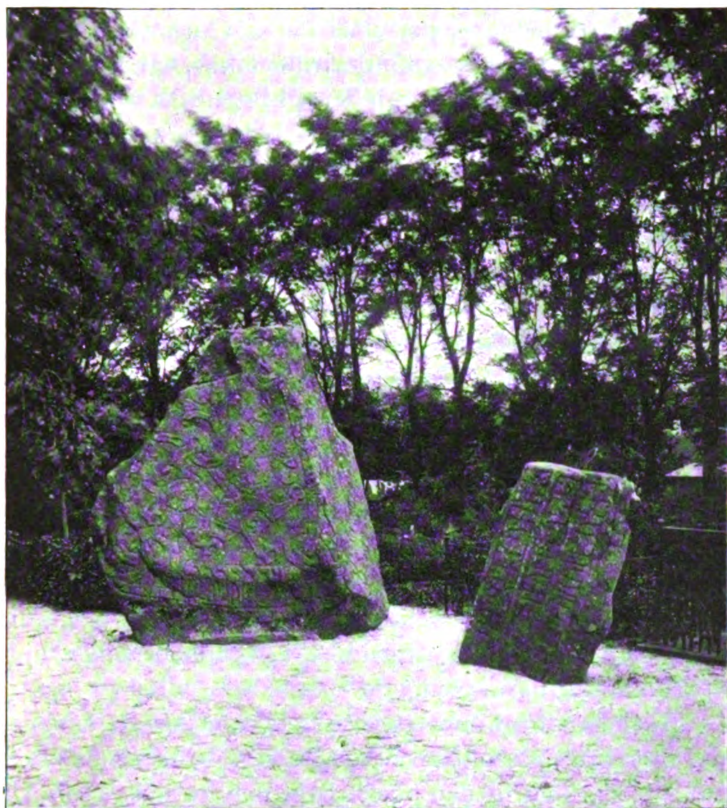

Fig. 4. Den store og den lille runesten.
Efter fotografi, taget omtrent 1897 af Hans Kjær.

Som sine »unvergreiffliche Gedancken« over Markdanners gyldne tavle yttrer han, at indskriften ikke synes at stemme med virkeligheden: »Der Taffel-Schreiber und Mahler hat nicht alles in allen Puncten so genau in acht genommen«.

Den sten, som Markdanner lod udgrave, skal efter Arnkiel

være den lille runesten, som Gorm lod gøre over Tyre. Nu er også de forud nævnte navne på højene blevne ombyttede; nu er det kongen, som ligger i den nordlige, dronningen i den sydlige høj (s. 324 og 326). »Hendes gravsten, der nu ligger ved kirkedøren, har stået her«[1]. Nogetsomhelst til støtte for disse »tanker« anfører Arnkiel ikke, ligeså lidt som han gør opmærksom på, at billedet i bogen, til held for os, slet ikke stemmer med tankerne.

Som man ser, er imidlertid Arnkiel i sin tekst forløberen for den opfattelse, som gennem Engelhardt og Wimmer har behersket arkæologien i det sidste halve århundrede. Engelhardt har dog sikkert været helt upåvirket af Arnkiels grundløse tanker.

Metoden at afbilde et flyttet mindesmærke på to forskellige steder har holdt sig meget længe. Min forgænger som intendent ved Göteborgs Museum, G. Brusewitz[2], hvilken tillige var kunstmaler, fik 1874 den opgave at flytte to bautastene ved Sannegården i Lundby sogn, nu tilhørende staden Göteborg. På tegningen heraf afbilder han dem stående både på den oprindelige og på den nye plads, hvor han opstillede dem. Metoden anvendes i vor tid almindelig på i det mindste to områder til skematisk fremstilling af ændring i position: hæres og flåders stilling under slag og himmellegemers indbyrdes stilling til forskellig tid.

Resultatet af vor undersøgelse er altså, at den store runesten har stået på toppen af søndre høj, og at Markdanner har flyttet den til den plads, hvor den nu står. Muligvis har han ikke opstillet den tilstrækkelig fast; den helder mod nord. Rantzaus prospekt viser kristusfiguren stående lodret; rejses stenen op i denne stilling, bliver også skriftens nu nedad

[1] Cypraeus (Annales episcoporum Slesvicensium. 1634, s. 50) tror, at stenen på søndre høj er den, som Harald Blåtand vilde slæbe til sin moders grav, hvorfor denne høj skulde være Tyres. Om denne Saxes sten mener Wimmer (s. 47), at den aldrig har været til.

[2] Brusewitz: Rese-Berättelse för 1873 och 1874. Mscr. S. 9.

til højre skrånende linjer[1] vandrette, således som de er fremstillede på tegningerne hos Worm og Wimmer.

Men har da Markdanner virkelig fjærnet stenen fra dens oprindelige plads, hvor den havde stået, siden den rejstes af Harald Blåtand? Man vil ikke gerne tro dette; for en moderne opfattelse skulde et sådant indgreb i høj grad formindske værdien af hans bedrift. På spørgsmålet kan jeg kun svare med et personligt skøn og udvikle mine uforgribelige tanker således.

Når man gennem årelang erfaring på antikvarisk-topografiske rejser og gravninger i Jyllands hedeegne fra Limfjorden til egnen mellem Kolding og Esbjerg har fået grundigt kendskab til de hærgninger, for hvilke fortidsminderne har været udsatte fra bøndernes side, forekommer det aldeles utroligt, at bønderne i Jellinge skulde have skånet den høj, der kaldtes kongens, og som ved den store, mærkelige sten på toppen tydeligt udpegedes som et særlig værdifuldt objekt for plyndring[2].

Worsaae, som nævner, at »en stor Mængde Höie ved Jellinge i de senere Aar (før 1840) var undersögte og ödelagte«[3], anser det også for sandsynligt, at den søndre kongehøj forhen har været undersøgt[4].

Som tydende herpå beretter han to »dunkle Sagn« fra Jellinge, af hvilke det første kun er et almindeligt vandringssagn uden interesse, medens det andet synes mig at bære et bestemt virkelighedspræg og derfor her skal gengives:

---

[1] Se Kornerup: Kongehøiene i Jellinge. 1875. Tavle IV. Wimmer erklærer dette billede for at være fejlagtigt og har skrabet en del jord bort mod nord, for at hældningen ikke skulde synes. A. st., s. 17.

[2] Denne vildfarelse har voldt ulykker viden om; helt op til Trondhjem lyder klagen: »mangen en statelig bautasten har måttet segne, fordi man har gravet under den i den fejlagtige tro, at der var gjemt verdisaker ved dens fot«. Th. Petersen i Nordmør historielags årsskrift 1925. Kristiansund. S. 33.

[3] Annaler f. nord. Oldk. 1840—41. S. 146.

[4] Smst., s. 173.

»En anden Gang begyndte Bymændene i Jellinge at undersöge Kongens Höi i den Tanke at finde Kostbarheder i den, men da de havde gravet et godt Stykke ned, traf de paa en stor sort Hund, og de maatte da lade Arbeidet fare«.

Det eneste »dunkle« i dette sagn er jo den sorte hund, som imidlertid forekommer mig let at forklare. Jeg tænker mig sagen således. Højbryderne har begyndt ved den store sten, som stod på toppen af højen; under stenen måtte skatten ligge. Stenen blev gravet op og rullet til side måske blot på højens øvre flade, måske helt ned til højens fod. Derefter begyndte man at søge efter skatten; en del af den opkastede jord tildækkede stenen. Den »sorte hund«, som derefter viste sig, har vel været præsten eller herredsfogeden[1], som nu har fået nys om bøndernes skammelige forehavende; han har budt dem at stanse gravningen og jaget dem bort fra højen efter måske at have tvunget dem til at sløjfe hullet.

I 1840 så Worsaae intet brud efter en udgravning af højen, og i 1861 blev på begge højene de ydre beskadigelser ved ældre og senere gravninger dækkede med påfyldt jord[2].

Store fordybninger er altså nu ikke at se; men overfladen er dog heller ikke fuldstændig jævn. Lige ved toppen af søndre høj, lidt nord for midtpunktet, så jeg i september 1926 et tilkastet og med grønsvær tilgroet hul, omtrent 3 m langt og 1,5 m bredt. Dette nu ubetydelige hul findes just på det sted af højen, hvor Rantzaus prospekt viser stenen ved F. Her kunde den store runesten have stået og hullet være det svage spor af bøndernes gravning.

I nordre side af den omtr. 25 m brede, forøvrigt ikke plane, men svagt skålformede topflade, nær kanten, øst for trappen, er der en større, langstrakt fordybning. Skulde måske Markdanner her have forefundet og pány »opgravet« den store runesten?

---

[1] Der boede en herredsfoged i Jellinge allerede tidligt. O. Nielsen i Aarb. f. nord. Oldk. 1895. S. 255.

[2] J. Kornerup: Kongehøiene i Jellinge. S. 19. Tavle IX viser arbejdet.

Sikkert er at Markdanner gravede stenen fri for jorden og flyttede den til den fredede plads, hvor den har stået siden da. Under den voldsomme fart ned ad højen er vel det stykke afsprunget, som savnes ved stenens kant og top[1]. Også Kornerup[2] antager, at dette er sket ved opstillingen 1586.

Ved samme lejlighed er måske den beskadigelse opstået, som har gjort den midterste del af runeindskriften på fladen under kristusbilledet næsten ulæselig. Søren Abildgaard siger i sin dagbog[3] fra 1771, at her »er en Deel Runer borte, hvilket tydelig sees at være foraarsaget ved en voldsom Beskadigelse, hvorved der er afstødt eller afskallet en Flise af denne haarde Steen«. Også på de to andre sider er der beskadigelser, som ikke skyldes forvitring. Ned over den store runesten på Rantzaus prospekt er tegnet et mørkt bånd. Det er muligt og måske rimeligst, at det skal forestille kanten mellem de to sideflader, som bærer billederne (siderne B og C efter Wimmer); således har man i senere tid, også Wimmer[4], opfattet det. Lindeberg derimod opfattede hele den fremstillede flade som en eneste side (»In uno latere formam hominis, ut vides, exhibet«). Men hvis det er kanten, da er denne anbragt fejl, for langt til højre, og begyndelsen af runeindskriften, der hører til siden C med kristusbilledet, er da flyttet over på siden B med dyrefiguren, idet blot det sidste ord: »kristna« står under frelserens billede. Det første ord i indskriften »auk« er rigtig gengivet (blot har runen for u her som andetsteds på kobberstikket fået en form, der ligner runen for l); det følgende bogstav t i de to ord, som Wimmer læser: »tani karþi«[5], er også ret forstået; men derefter følger det stærkt beskadigede sted, hvor tydningen har

[1] Ligger mon ikke dette brudstykke i stengærdet, som omgiver højen, og som ses på Rantzaus prospekt? — Højgærdernes historie er forresten ret mærkværdig, men skal ikke opholde os her. De skulde tjæne til at holde såvel kreaturerne som bønderne borte.

[2] Kornerup, a. st., s. 29. [3] Nr. 4, s. 15. Nationalmuseets arkiv.

[4] Wimmer, a. st., s. 36.

[5] Wimmer, a. st., s. 27, anser denne sin læsning for fuldstændig sikker.

været særlig vanskelig og i tre århundreder har trodset runeforskernes anstrengelser.

Man kan dog nu lægge mærke til, at just her er det, at den sorte stribe er tegnet, fortsættende sig herfra op over figurens højre arm, hvor der også er en, om end mindre, beskadigelse, indtil stenens top henimod det store brud. Det kunde da tænkes, at det sorte bånd skal forestille en skramme, som stenen har fået ved den ublide behandling, et skrab, som dog ikke har været af alvorligere natur og for størstedelen ikke har efterladt noget varigt mærke.

At flytningen ikke omtales på Markdanners tavle er blot rimeligt; den — som vi formoder — forud begåede udåd var lidet egnet til at foreviges i gylden skrift i en kirke.

Markdanner blev lensmand på Koldinghus 1585; året derefter — måske var der ikke gået mange måneder — udførte han sin bedrift i Jellinge. Jellinge hørte den gang ikke til hans len, men henlæggelsen hertil har muligvis allerede da været påtænkt, thi »man finder, at Christian IV henlagde 1597 Jellinge Birk m. m. under Kolding Lehn«.[1]

Hvis dette og navnlig tilsynet med anlæggelsen af den nye kongevej fra Kolding over Jellinge til Skanderborg samt opførelsen af kongeboligen »høvdingsborg« i Jellinge har været hovedanledningen til hans rejse, kan en anden sag have været medvirkende.

På rejserne mellem Koldinghus og Skanderborg plejede kongen og den kongelige familie at gøre ophold i Jellinge. Således kom Fred. II med dronningen og de to ældste døttre den 12. juli 1587 fra Kolding til Jellinge[2], og da den senere tyske kejser ærkehertug Matthias samme år besøgte kongen i Skanderborg på frierfærd[3], drog han vel samme vej.

---

[1] Antiqvariske Annaler. Bd. 4. 1827. S. 66, anm. »Man finder« nemlig denne oplysning i Pontoppidans Danske Atlas. Tom. V. 1769. S. 987, anm. c. Jfr. Kr. Erslev: Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660. S. 36.

[2] Kornerup, a. st., s. 2. O. Nielsen i Aarb. f. nord. Oldk. 1895. S. 262.

[3] E. Pontoppidan: Den danske Atlas. Tom. I. 1763. S. 272. Fra sit

Ved sådanne lejligheder var det vigtigt, at byens seværdigheder var i præsentabel stand. Runestenene måtte være ordenlig oppudsede[1]. At den lille runesten, som lå ved døren, også havde runer på undersiden, vidste man jo ikke; den blev da liggende, hvor den lå, med den længste skriftside opad. Blot den store runesten blev flyttet og opstillet.

Det tredje argument, som Engelhardt gør gældende for, at den store runesten ikke skulde være flyttet, men endnu stå på oprindelig plads, er det forhold, at stenen står just midt imellem højene, medens kirken er opført mellem runestenen og nordre høj. Da kirken byggedes omkring år 1100, skulde man have respekteret det ærværdige kongeminde[2].

Af det foran anførte om stenens flytning fremgår, at argumentet må forkastes. Desuden kan der jo dog være andre grunde til, at kirken ligger usymmetrisk. Forud fandtes der vel en trækirke, som kan have stået på runestenens nuværende plads, anbragt symmetrisk midt imellem højene, og som man vilde beholde, indtil frådstenskirken blev færdig. Efter sagnet skal Svend Tveskæg have bygget den første kirke i Jellinge[3], og denne har da sikkert fået den fornemste plads

ophold i Østrig i kejserens tjæneste har Markdanner sikkert kendt ærkehertugen og måske spillet en rolle ved ordningen af den iøvrigt mislykkede frierfærd.

[1] I tidens løb overgros stenene naturligvis med »mos« (lav og alger). Jfr. Antiqvariske Annaler. Bd. 4. 1827. S. 82. Sognefogeden Christen Sørensen havde siden 1811 »hver Pinsefest renset Runestenene med 3—4 Pd. grøn Sæbe«. H. Kjær, a. st., s. 146, anm. Den nuværende klokker har 1926 anvendt to dage på at skure den store runesten med vand.

[2] Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1876. S. 108. — Professor Magnus Petersen, som har udført de herhen hørende opmålinger og planer, har for mig personlig hævdet, at han var ophavsmanden til denne teori, hvad Engelhardt ikke nævner. I det eksemplar af S. Müllers »Vor Oldtid«, som han har ejet, og som nu er i anden mands eje i Göteborg, har Magnus Petersen på s. 654 øverst i marginen tilføjet: »opdaget af Magn. P. 1875«. Da imidlertid Engelhardt har omtalt forholdet allerede i sit foredrag 17. debr. 1874, må prioriteten tilhøre ham, som Wimmer nævner det i Opuscula philologica ad J. N. Madvigium. 1876. S. 203.

[3] Pontoppidan: Marmora Danica. II. 1741, s. 79.

her på fladen lige ovenfor skråningen mod syd. Eller kongsgården med sit tilliggende kunde have optaget pladsen.

Heltoft, som har undersøgt ejendomsfordelingen i Jellinge ved landmålingen 1688, har påpeget, at der i byen da kun fandtes 1 helgård; denne hed fogedgården og tilhørte herredsfogeden over Tørrild herred, hvilken tillige var birkefoged over Jellinge birk. Gården lå øst for kirken, nær Tyres høj, og Heltoft anser det for sandsynligt, at man på fogedgårdens plads må søge stedet, hvor den gamle kongsgård lå. Den store gård, som man på Worms billede fra 1643 ser bag kirken, er fogedgården.[1]

Jeg slutter mig gerne til denne antagelse med det forbehold, at en del af kirkegårdens nuværende område måske også har tilhørt kongsgården. Denne må ifølge den historiske overlevering have ligget nær ved de to høje, hvilke Harald Blåtand opførte ved kongsgården, »secus regis curiam in Jelling (Jalang)«, efter Svend Ågesens ord.[2] I øvrigt bør bemærkes, at kirken, som grundplanen viser, også ligger skævt på kirkegården, hvilket vel beror på, at kirkegården er udvidet mod syd. (Fig. 5).

Af de »toppede« stene, som er fundne på kirkegården, og som Engelhardt tror har hørt til en stenkreds, en foreningskæde mellem højene omkring runestenen, synes to at være afbildede på Worms prospekt, stående ved vejkanten. Der er næppe grund til at antage tilstedeværelsen af en stenkreds, men det er meget muligt, at det har været bautastene[3] fra ødelagte jærnalders gravhøje. Kirken kan her som andre steder være opført på landsbyens vi eller gravplads.[4]

---

[1] J. Heltoft: Af Jelling Sogns Historie. Vejle Amts Aarbøger. II halvbind 1922. S. 115, 124.

[2] Svenonis Aggonis filii brevis historia regum Dacie, ved M. Cl. Gertz: Scriptores minores historiæ danicæ medii ævi. Vol. I. 1917—18. S. 116—117. Codex Arnæmagnæanus 33. 4°. S. 35. (Lyschanders afskrift).

[3] Aarb. 1876. S. 111. Fig. 5.

[4] Jfr. Erik Arup: Danmarks Historie. Første bog. 1925. S. 149. Talrige

Det bør endelig nævnes, at der — efter hvad museumsinspektør Carl Neergaard velvilligst har gjort mig opmærksom på —, også findes et billede af Jellingehøjene, som er endnu ældre end Rantzaus prospekt, nemlig i det ældste kendte segl for Tørrild herred, rigtignok i lille format. Herredsseglet fra hyldingen i den stille uge (dimmelugen) år 1535 viser disse herredets største mærkværdigheder, sete i fugleperspektiv, med kirken imellem sig. Orienteringen kan vel ikke bestemmes med sikkerhed, men rimeligst synes det dog at være, at man har det bredere tårn fortil, nedad i billedet, koret bagtil, og at således den sydlige høj ses tilhøjre. Højene er begge tydelig flade foroven, og i toppen af den syd-

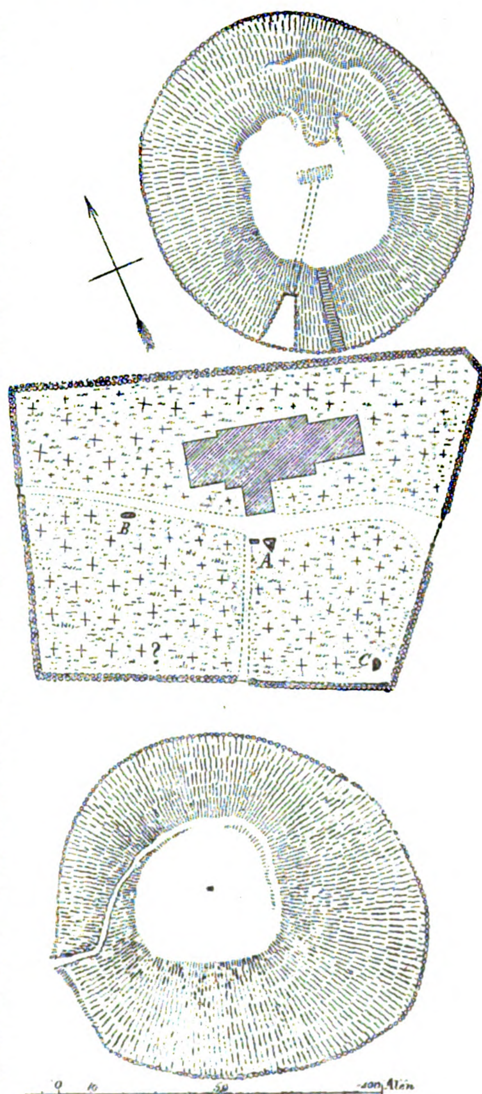

Fig. 5. Grundplan af Højene og Kirkegaarden. 1875.

grave fra vikingetidens slutning er trufne ved den ældste romanske kirke i Visby og på andre kirkegårde på Gotland. Fornvännen 1926. S. 104.

lige høj er der en svag prik, som mulig kunde tænkes forestille en sten, måske runestenen. Ved kirken er ikke betegnet nogen sten[1]. Fig. 6.

Fig. 6.

Herredsseglet fra 1630 viser derimod den store runesten, stående ved våbenhuset, og yderst de to høje, som nu af pladsmangel har fået en høstakkeagtig form[2]. Den lille runesten er ikke med på billedet, hvilket måske kan tyde på, at den først er rejst mellem 1630 og 1639. Fig. 7.

Om den nordlige høj, Tyres høj, i hvilken det fordum plyndrede gravkammer blev undersøgt 1821 og 1861, skal her ikke meget tilføjes.

Den lille runestens historie kan, som nævnt, ikke følges længere tilbage end til o. 1600, da den lå ved kirkedøren. Men hvis Tyres sten har stået på Tyres høj, hvilket kunde synes rimeligt, og som det tydeligt siges i præsternes indberetning til Worm fra 1638: »Dernest findis en mindre steen, hører til den nøre høy«[3],— da

Fig. 7.

[1] Rigsarkivet. Hyldinger 74, 82 (1610) jfr. 38, 43 (1584). Trap: Danmark. 4de udg. Bd. VII, s. 643.

[2] Rigsarkivet. Hyldinger 96, 29 (1648) og 121a 4 (1655). Trap: a. st. s. 642. Den nedre del af døren i våbenhusets gavl er i begge aftryk utydelig, hvilket har forledt A. Thiset (Om danske By- og Herredsvaaben. Tidsskrift for Kunstindustri. 1894. S. 197. Særtryk s. 62) til at opfatte døren som et vindue, medens runestenen er bleven til en dør ved hjørnet af våbenhuset; i seglet er stenen fremstillet hvælvet, hvad en dør jo ikke er.

[3] O. Nielsen i Danske Samlinger. R. 2. Bd. 4. 1874. S. 67.

er det let at forklare, hvorfor og hvorledes den er kommen bort derfra. Da højbryderne i toppen af højen gravede det vældige, tragtformede hul, hvorigennem de trængte ned til gravkammeret, måtte de først have stenen — hvis den stod her — af vejen. Uden tvivl blev da den blot mandslange sten slængt ned ad højen for at havne ved højens fod. Herfra er den siden bragt ind på den umiddelbart tilstødende kirkegård, hvor den har fået fred lige til vore dage.

På de ovenfor viste prospekter ser man mundingen af gravningstragten forvandlet til en dam. For at den skulde kunne ses, har tegneren flyttet den noget ned på forsiden af højen; på billedet hos Arnkiel ligner den nærmest et kighul.

Det ældste billede, Rantzaus, viser meget tydelig dammen omgiven af en krans af den fra gravningen opkastede jordmasse, som også har forøget højens oprindelige højde og muligvis dens bredde[1]; endnu i 1820 var jordvolden »ganske tydelig«.

Hvorledes dammen var opstået, og hvorledes vandbeholdningen holdtes vedlige har længe været en gåde; brønden har været hædret med navnet »kilde«, og vankundigheden har indbildt sig, at vandet kom langvejs fra. Kilden blev også »hellig«, vandet fik lægekraft. Havde man blot med eftertanke læst de få ord, hvormed Lindeberg 1591 beskriver den[2], kunde meget besvær have været sparet. »Fons funditus ex saxis exstructus« kan oversættes ved: en kilde, fra bunden af opført med, brolagt med sten. Disse sten i bunden fjærner alt det gådefulde.

Da jorden var skreden sammen i hullet, kan der en gang

---

[1] Omvendt formindskedes omfanget derved at, som det hedder: »jorden bliver til Bøndernis Gødning henført, som forhen er hend«. (Beskrivelse fra omkring 1800 i Nationalmuseets arkiv).

[2] Hvad Cypræus ellers skriver om kilden er lånt fra Lindeberg. Kun tror han selv, at den er anlagt i oldtiden for med sit vand at vederkvæge de vejfarende, som af højene skulde pämindes om de henfarne, her ved vejen begravede stormænd. J. A. Cypraeus: Annales episcoporum Slesvicensium. Coloniæ 1634. S. 15.

efter et regnskyl have samlet sig vand i bunden. Bønderne har snart udfundet, hvorledes de kunde drage nytte af denne himlens velkomne gave til den vandfattige hedeby, som i særdeleshed ved ildebrandstilfælde var dårlig stillet. Man har udjævnet hullets bund og har ved at brolægge denne med sten[1], rimeligvis lagte i ler, dannet en kumme eller cisterne, som naturligvis aldrig har indeholdt andet end regnvand. Metoden kendte bønderne godt; de har længe anvendt den ved møddinghullet, indtil i vore dage ajlekummen af beton er trådt i stedet.

Beviset for, at brønden var anlagt på denne måde, leveredes ved undersøgelsen i 1820—21. Den tegning, som ledsager beretningen herom (Antiqv. Annaler. Bd. 4. Tab. I, fig. I), viser i snit de sten, som dannede brolægningen i bunden af kummen øverst i nedgravningen. Fig. 8. De nævnte bønder kan man rose for deres klogskab og økonomiske sans; de bønder derimod, som længere frem i tiden i stedet for at reparere brønden, da den var sprungen læk, gravede dybere ned efter det vand, som var rendt fra dem, synes at have haft vel meget tilfælles med molboerne. I dammen har karudser været udsatte og har kunnet trives; denne fisk behøver så lidt ilt for sin ånding, at den kan leve i en cisterne.

Man har i vor tid udtalt formodning om, at kilden og dens hellighed[2] skulde have foranlediget en ombytning af navnene »Tyras høj« og »Gorms høj«, dette især for at kunne finde støtte for den urigtige anbringelse af Tyras sten på søndre høj, som da med urette skulde have fået navn af Gorms, medens Tyras navn knyttedes til højen med kilden. Mig

[1] Præsternes indberetninger 1638 til Ole Worm. Danske Samlinger. R. 2. Bd. 4. 1874. S. 67: »en stor kilde, imod al natturlighed, och er satt paa bonden med smaa stenn«.

[2] I begyndelsen var brønden selvfølgelig ikke hellig; det blev den vel først, da man ikke længere for mudder kunde se bunden og brolægningen. Den 11. Juli 1771, da Søren Abildgaard undersøgte højen, stod vandet blot 2½ alen højt over mudderet. Dagbogen Nr. 4. S. 9.

forekommer en sådan ombytning af navne ligeså utænkelig for højene i Jellinge som for kirkerne i en by; Sankte Per og Sankte Poul bytter ikke navne en skønne dag.

I indberetningerne fra præsterne i Ribe stift 1638 til Ole

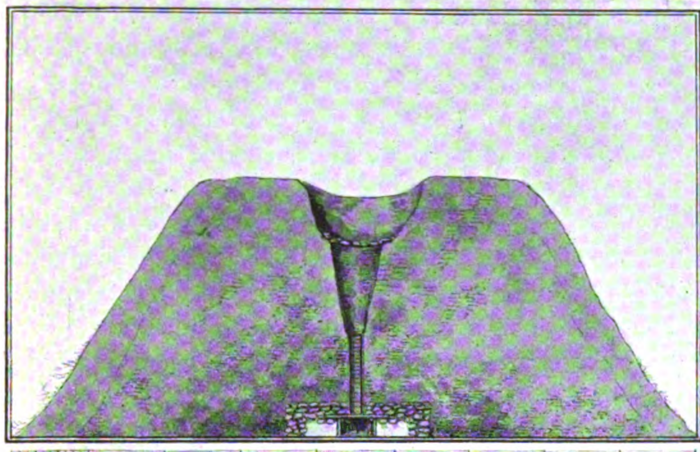

Fig. 8. Snit gennem Tyres høj fra undersøgelsen 1820—21. Øverst ses den i bunden stensatte brønd, »kilden«. Efter den originale tegning i Nationalmuseets arkiv.

Worm hedder det, at den søndre høj er Gorms høj, den nordlige høj er dronningens, den store runesten er oprejst udenfor kirkedøren, og den lille runesten hører til den nordlige høj[1]. Engelhardt, som nævner dette, siger herom[2]: »I Indberetningerne er Forvirringen fuldstændig«.

Jeg mener ovenfor at have påvist, at brodden af disse ord må rettes mod Engelhardt selv; det er ham, som uheldigvis har indført forvirringen. Men, hvis jeg også har ret i, at Engelhardt og Wimmer har tydet de foreliggende kilder:

[1] O. Nielsen i Danske Samlinger. R. 2. Bd. 4. 1874. S. 67.

[2] Engelhardt, a. st., s. 117. — Worsaae havde allerede 1859 fraveget sit gamle standpunkt, antog at navnene var forvekslede og ventede ved undersøgelsen i 1861 at finde Tyres grav i søndre høj. Wimmer, s. 41—42.

mindetavlen og Rantzaus prospekt fra 1591 fejlagtigt[1], er dermed ikke bevist, at runestenenes oprindelige plads har været den af mig antagne. Dertil udkræves nemlig yderligere påvisning af, at billedernes angivelse svarer til virkeligheden, at de er pålidelige. Herom kan intet sikkert udtales. For at opnå vished måtte man fremdrage oplysende afbildninger eller beskrivelser fra en ældre tid end flytningen 1586.

Nye undersøgelser eller gravninger på pladsen kan næppe tænkes at give svar på spørgsmålet om stenenes oprindelige plads, hvis ikke en oplysende runesten eller anden runeindskrift skulde opdages inde i nogen af højene eller på anden måde skjult. Derimod kan lys muligvis spredes over andre endnu dunkle punkter ved en gravning. I denne forbindelse kan jeg ikke undlade at fremdrage af glemselen et gammelt vink, som dog muligvis kunde have betydning.

I sin dagbog fra 1771 skriver Søren Abildgaard følgende[2]: »Paa østlige Side af Dronningens Høy i Lars Sognefogets Tofte, hvor der ligge nogle store Kampesteene i en Rad fra Syden til Nord, skal der tet ved paa østlige Side disse Steene efter tradition ligge en meget stor flad Kampesteen under Jorden, paa hvilken skal være megen Skrift. Det var altsaa Undersøgning værd, at lade der grave, for at blive underrettet om der i Jorden skulle ligge noget saadant Runisk Monument«.

Så vidt mig bekendt har man aldrig søgt efter denne formentlige runesten. Nyerup[3], som havde Abildgaards dagbog med sig ved besøget i Jellinge 1807, forklarer, at han hverken

[1] Det er ikke altid så let at tyde billeder rigtigt. Et slående eksempel afgiver det billede på den store runesten, som forestiller den korsfæstede Kristus med glorie og lændeklæde eller kjortel (men uden kors). I ældre tid opfattedes billedet som forestillende »et fuldt Corpus i Krigsmondur« (1755), »en Mand i romersk Kriger Dragt« (Søren Abildgaards dagbog 1771), eller »Kong Gorms effigies« (1808) eller »Kong Harald Blåtand i fuld Kyrads«! Worms tegning viser overkroppen nogen.

[2] Dagbogen. Nr. 4. S. 12—13. Håndskrift i Nationalmuseets 2. afd.

[3] Rasmus Nyerup: Oversyn o. s. v. 1806. Anhang 1808, s. 25.

havde lejlighed eller penge til at anstille nogen sådan undersøgelse, som han vilde »lade være Antiqvitetscommissionens Sag«. Pladsen er måske nu ved den sidste udvidelse af kirkegården inddragen i denne. Her lå, formoder jeg, kongsgården.

Under den af mig hævdede forudsætning, at tegningen af stenen ved F på den søndre kongehøj ligesåvel på Rantzaus som på Arnkiels prospekt ikke er gjort efter selvsyn, men efter Jellingebøndernes eller måske præstens fortælling, er det klart, at der må blive den bedste overensstemmelse mellem billede og beretning. Der hersker da ingenlunde »fuldstændig forvirring«, som Engelhardt mente.

Vi må forlade den vej, som Engelhardt og Wimmer ved urigtige tydninger slog ind på; vi må slå en streg over deres resultater og vende tilbage til udgangspunktet, til traditionen, til »indberetningerne« og til den korte skildring, som studenten Worsaae gav for snart hundrede år siden. Længere kan vi i øjeblikket ikke komme. —

Uden at kunne give gyldige grunde for følgende opfattelse kunde jeg tænke mig, at kong Gorm, endnu medens både han og dronning Tyre levede, har ladet runerne riste på stenen over hende, da en dygtig runerister en gang var at få i Jellinge, og at Gorm, eller Tyre, hvis hun overlevede ham, har bygget gravkammeret måske med en mindre høj over. Siden kunde kong Harald, da han havde en hær samlet i Jellinge, have ladet opføre den vældige søndre høj og bygget nordre høj større, for at højene skulde fremtræde som lige store tvillinghøje, som storslåede mindesmærker på begge sider af kongsgården. På toppen af søndre høj, »Gorms høj«, oprejste Harald den store runesten, som også, og i særdeleshed, forkynder hans egne bedrifter.

Man har til forskellig tid foreslået flytning af stenene til deres oprindelige plads, — der, hvor man antog, at denne havde været —, hvor de nu ikke længere skulde trues af overlast (Engelhardt, s. 106, 123; Wimmer, s. 42). Det er dog et held, at man har ventet hermed. Skade kunde være sket.

Først må pladsen for dem begge kendes nøje og med fuld sikkerhed.

At Jellinge blev kongesæde skyldes beliggenheden i Jyllands hjærte. Hvor de store pulsårer: hovedvejene østfra til Ribe og sydfra til Viborg, krydser hinanden, dér ligger Jellinge. Her har kongerne samlet folket om sig. Som ovenfor nævnt, har kongehøjene en stor øvre flade; at det var så for 400 år siden, viser det gamle herredssegl, og således har forholdet sikkert været fra begyndelsen. Det skyldes hverken afgravning af toppen eller indsænkning.

Den flade høj havde nemlig også et andet formål foruden det at være gravhøj. Vi må tænke os, at her trådte kongen frem, omgiven af sine mænd, medens folket samledes nedenfor højen. Midt på højen stod en bautasten; foran denne lå en anden sten, på hvilken kongen tog sæde; det så ud, som sad han i højsædet.

En sådan ordning kendes fra Inglingehøjen i Småland syd for Växjö. Den sten, som her ligger ved foden af bautastenen og kan antages at have udgjort sædet, er rund, den flade overside rigt prydet med ornament.

Sune Lindqvist har (i »Rig« 1925. S. 113) gjort en interessant sammenligning med »Tynwald Hill« på øen Man i Irske Søen, hvor gammel skik har holdt sig længst. I middelalderen var stedets navn Tingvalla. Tinghøjen ligger, hvor hovedvejene på øen skærer hinanden. Fra o. 900 til 1266 herskede her norske konger; et af Sven Tveskægs vikingetog gik 995 til øen Man. På toppen af den flade høj sad kongen på en stol; herfra forkyndtes og forkyndes endnu de nyantagne love og proklameres endnu i vor tid enhver konge, som bestiger Englands trone.

VARIANTER OG TANKEDUBLETTER HOS SAXO.

AF

EMIL RATHSACH.

Enhver Læser af Saxo kender, og trættes maaske af den Ejendommelighed i Teksten, at en fremsat Tanke paa samme Sted atter og atter gentages med varierende Ordvalg. De fleste har vel simpelthen opfattet dette som noget, der er karakteristisk for Saxos Skrivemaade; men, vistnok først efter Angersfragmentets Fremkomst, har andre forsøgt at forklare dette Forhold anderledes.

J. Olrik fremsætter saaledes i Indledningen til sin Oversættelse (2. Udg. I, 24) den Formodning, at Saxo mulig under sin Udarbejdelse af Kladden har nedskrevet en Række forskellige Udtryk for samme Tanke for senere at træffe Valg imellem dem, men at Døden har hindret ham i at fuldføre hans Hensigt. Hvis Angersfragmentet er Saxos eget Haandskrift, ser Olrik deri »et Fingerpeg i denne Retning«. Det maa altsaa i Følge dette være andre, der efter Forfatterens Død har redigeret hans Tekst, som vi nu har den. En lignende Opfattelse er gjort gældende i Salmonsens Konversationsleksikon, i Artiklen »Saxo« (af Axel Olrik).

Prof. Gertz udtaler (Scriptt. min. I, 199), at han »ganske vist er tilbøjelig til at tro, at adskillige af disse mange Variationer, hvoraf enkelte absolut maa kaldes uheldige, ikke skyldes Saxo selv, men Interpolationsforsøg, som en fremmed Læser har skrevet til i Randen eller mellem Linierne i det Haandskrift, hvorpaa Chr. Pedersens Førsteudgave af Saxo

er bygget; men meget kommer dog sikkert paa Saxos egen Regning.«

Sidst har fhv. Overbibliotekar, Dr. phil. Sofus Larsen i sin store, paa nye Synspunkter og Kombinationer rige, Afhandling, »Saxo, hans Værk og Person«, i Aarb. f. nord. Oldk. og Historie 1925, ogsaa fremsat en Mening om denne Sag. Han viser med nogen Sandsynlighed, at Chr. Pedersen til sin Saxoudgave foruden et Haandskrift, der ligger til Grund for Trykmanuskriptet, ved Revisionen har benyttet endnu et, nemlig det, han fik til Laans gennem Erkebiskop Birger, og som ikke var noget andet end det Manuskript, af hvilket de fire angerske Blade er de sidste Rester, og som almindelig anses for Saxos Kladde. Med dette Udgangspunkt mener Dr. Sofus Larsen at være stødt paa »et Problem, som ud fra det til Raadighed staaende Materiale næppe kan løses med Sikkerhed; men hvor Kendsgærningerne dog fører et meget talende Sprog.« (S. 130). Han formoder nemlig, at de mange »Dubletter for samme Tanke«, som han med et heldigt Udtryk kalder dem, naar de fremtræder i Teksten, ikke er »Pletter i Saxos Stilkunst«, men »Vidnesbyrd om, at fremmede Hænder, i den bedste Mening, har forsøgt at pynte paa hans Fremstilling.« (S. 135). Udgiverne skal nemlig have medtaget fra Kladden, hvad det havde været Forfatterens Mening at forskaane Læseren for. At Sagen forholder sig anderledes, at det er Saxo selv, der er Mester for Dubletterne, og at han og ingen anden har anbragt dem, hvor vi finder dem, vil nærværende Undersøgelse formentlig vise.

Angersfragmentet er imellem Linierne og i Randen forsynet med en Del Noter af samme Haand som Haandskriftets Tekst. Disse Noter er ved et Tegn for 'uel' karakteriseret som eventuelle Ændringer til Teksten og er anbragt saaledes, at man nøje kan sige, hvilket Tekststykke de angaar. Da Forfatteren eller en anden senere renskrev Værket, blev der foretaget et Valg mellem det oprindelige Udtryk og disse Varianter. Dette fremgaar af, at man i Chr. Pedersens Ud-

gave paa de Blade, der svarer til Fragmentets 4, kan iagttage, at 4 Varianter er optagne uforandrede, 5 med større eller mindre Ændringer, mens 23 er kasserede[1], og paa dette Punkt er der hos Albert Crantz, der har haft et andet Haandskrift af Saxo end det, der ligger til Grund for Pariserudgaven, Overensstemmelse med denne, idet Crantz's Tekst har haft akkurat samme Variantvalg som Chr. Pedersens. Der har altsaa været en »Vulgatatekst« af Saxo, som Dr. Sofus Larsen kalder den, hvorfra baade Chr. Pedersens og Crantz's Tekst stammer.

Da nu Chr. Pedersen, som Dr. Sofus Larsen søger at vise, fik Saxos Kladdehaandskrift til Revisionen af sit Trykmanuskript, der indeholdt Vulgatateksten, vidste han »aabenbart ikke sine levende Raad med Hensyn til Anvendelsen af Varianterne«; han skød dem til Side. Men da han efterhaanden blev betænkelig ved dette Standpunkt, »spurgte han sin Hovmester«, d. v. s. Bogtrykkeren Ascensius, som var en lærd Latiner. Fra dette Tidspunkt skal der da være begyndt et Samarbejde mellem dem; Ascensius paatog sig Afgørelsen af de stilistisk-rhetoriske Spørgsmaal, Revisionen gav Anledning til, medens Chr. Pedersen besørgede Korrekturen. Ascensius, der var en fin Kender af latinsk Veltalenhed, syntes, at det næsten vilde være Synd baade for Forfatteren og Læseren at lade den rhetoriske Rigdom, som laa i Varianterne, gaa til Spilde, og optog dem uden videre i Teksten[2].

Saaledes kan det imidlertid umuligt være gaaet til. Hvad der straks maa undre en Læser, er, at Chr. Pedersen slet ikke skulde have forstaaet Hensigten med Varianterne i Kladden; de indledes altid i Fragmentet med det samme Tegn (paa eet Sted nær, hvor Meningen alligevel er tydelig nok), som viser, at de er bestemt til eventuelt at træde i Stedet for en aldeles nøje afgrænset Del af Teksten. Selve Variantens Form er tillige saadan, at den kun kan bruges, naar det tilsvarende Tekststed udskydes; de kan ikke eksistere begge. Dette har

---

[1] Sofus Larsen S. 73. [2] Sofus Larsen S. 132, 134.

Chr. Pedersen — forudsat at han har haft Kladden — ikke kunnet undgaa at se, og han vil ogsaa have bemærket, at der var foretaget Variantvalg i den Vulgatatekst, der var Grundlaget for Trykningen. Chr. Pedersen har ikke været raadvild; han har vidst, hvad han skulde gøre, og gjort det: Han har ladet Varianterne ligge, og Ascensius' Medarbejderskab paa dette Punkt har ikke eksisteret.

Hvad der her er fremsat, vil fremgaa af en Undersøgelse af Varianterne i Angersfragmentet. De er af forskelligt Omfang. Nogle er kun enkelte Ord, som 'posteri' for 'ceteri' (i Forbindelsen 'ceteri reges'), 'gratia' for 'intuitu' ('pulcritudinis intuitu'), eller 'laudis' for 'glorie'. Andre skal træde i Stedet for Sætninger eller Sætningsled indenfor en Periode; f. Eks. 'quorum uix spectator ob teneritudinem esse poterat', Variant til Relativsætningen i 'conflictusque gessit, quorum eum uix spectatorem etas esse paciebatur'[1]. Der er endnu en Variant, hvori 'teneritudinem' er ombyttet med 'teneritatem'. At det er umuligt at have mere end eet af de tre Udtryk, er indlysende, naar det ikke skal ende i det rene tautologiske Vrøvl. Forfatteren har her valgt den første Variant, som genfindes i Chr. Pedersens Udgave og hos Albert Crantz, d. v. s. den fandtes i Vulgatateksten. At Chr. Pedersen ikke skulde have forstaaet Meningen med disse Varianter, er simpelthen utroligt; det er at frakende ham almindelig Dømmekraft. En tredie Art Varianter er bestemt til eventuelt at erstatte en hel Periode; herpaa har vi et Eksempel ligeledes paa 1. Side af Fragmentet; Tekststedet lyder: 'Precurrebat igitur scioldus uirium complementum animi maturitate conflictusque gessit quorum eum uix spectatorem etas esse paciebatur'. Hertil sættes følgende Række af Varianter: 'quicum uirium stabilimentum animi maturitate precurreret (uel: quicum etatis stabilimentum clarissimis indolis experimentis [uel: animi uigore] precurreret) eciam fulgore suo finitimos occupauit'. Som man ser, ombyttes den første

[1] Angersfragmentet 1 a 6.

Hovedsætning eventuelt med en 'cum'-Sætning, til hvilken der iøvrigt er en Bivariant, som atter kan ændres paa et enkelt Punkt, og der er dannet en ny Hovedsætning, forskellig fra den oprindelige. Man vil hurtig se, at begge Perioder ikke kan bestaa ved Siden af hinanden; den ene maa opgives, hvad Forfatteren ogsaa har sørget for, som Vulgatateksten viser.

Ejendommeligt for disse Varianter er det, at de har *de samme* eller *delvis de samme* Ord, som det tilsvarende Tekststed. De kan derfor ikke faa selvstændig Gyldighed, de kan ikke beholdes sammen med Tekststedet. Gennemgaar man derefter Resten af Varianterne i Fragmentet, vil man se, at det her sagte gælder dem alle. Chr. Pedersen har altsaa, stadig forudsat at han har benyttet Saxos Kladde, med Rette undladt at indføre dem i Teksten som »Tankedubletter«.

Med disse er Forholdet et ganske andet; en Undersøgelse af nogle faa af dem vil vise, at de adskiller sig fra Haandskriftets Varianter ved at have forskelligt Ordvalg.

1. Mü. 71,3 (Holder 44,1)[1]: 'Servitutem itaque non semper virilitate vacuam reperiri subjunxit; sæpe enim sordido cultu robustam obtegi manum, fortemque dextram atra veste concludi interdum'.

Den første Sætning, hvis Tanke gentager sig to Gange i de to følgende Sætninger, er ved 'enim' forbunden med disse, der igen er knyttet sammen med '-que'. Udtrykkene er forskellige, men ganske parallele: 'servitutem ǂ sordido cultu ǂ atra veste; virilitate ǂ robustam manum ǂ fortem dextram; non semper ǂ sæpe ǂ interdum'. Ogsaa Verberne er indbyrdes svarende til hinanden. Konjunktionerne binder Sætningerne sammen; da man vel næppe vil gaa saa vidt at paastaa, at f. Eks. Udgiverne har sat dem ind, maa Sætningerne fra Begyndelsen af have staaet ved Siden af hinanden i selve Teksten.

[1] Mü. = P. E. Müllers Udgave af Saxo.

2. Mü. 134,13; H. 84,35[1]: 'Nihil enim successu magis insolentiam nutrit, nec ullum prosperitate efficacius superbiæ incitamentum est'. Dubletter forbundne med 'nec': 'Nihil ǂ nec (ullum); successu ǂ prosperitate; insolentiam ǂ superbiæ; magis nutrit ǂ efficacius incitamentum est'. Havde den anden Sætning været en Variant, skulde der have staaet: 'neque enim ullum'.

3. Mü. 136,23; H. 86,23: 'Nam etsi mentium nos discrimina separant, naturæ tamen jura conciliant. Horum quippe consortio jungimur, quantuscunque animos livor dissociet'. Forbindelse ved 'quippe'; 'etsi ǂ quantuscunque; mentium discrimina ǂ livor; separant ǂ dissociet; naturæ jura ǂ horum consortio; conciliant ǂ jungimur'. 'Horum' viser, at Sætningen ikke er en Variant; thi dette Ord er uforstaaeligt uden den foregaaende Parallel. Altsaa begge Sætninger maa beholdes.

4. Mü. 123,12; H. 76,39: 'Ita plerumque ingens animi motus quieti corporis adversatur, nec alterius requiem unius inquietudo patitur'. Forbindelse med 'nec'. Det andet Led, en simpel Dublet, kan slet ikke sættes i Stedet for det første; men det er ganske parallelt med dette: 'animi motus ǂ unius inquietudo; quieti corporis ǂ alterius requiem; adversatur ǂ non patitur'.

5. Mü. 478,13; H. 324,12: Hakon Adelstensfostre er i et Slag blevet frelst af en af sine Mænd, der selv falder, hvorpaa Kongen hævner hans Død. 'Incertum ergo, uter alteri plus pietatis impenderit. Ille enim salutis suæ impendio regis fatum repulit, iste servatoris sui cladem speciosissima ultione pensavit, cujus beneficio fatum effugerat, exitium ultus'. Participiumforbindelsen udelukker Muligheden for at lade sidste Led træde i Stedet for det første; det er en Tankedublet, der bindes til det foregaaende ved Konstruktionen: 'servatoris ǂ cujus beneficio fatum effugerat; cladem ǂ exitium; ultione pensavit ǂ ultus'.

[1] H — Holders Udgave af Saxo.

6. Mü. 117,14; H. 73,4 (Nanna afviser Balders Bejlen): 'Quæ respondit, nuptiis deum mortali sociari non posse, quod ingens naturæ discrimen copulæ commercium tollat. Sed et superos interdum pacta rescindere solitos, subitoque vinculum disjici, quod impares contraxissent. Neque enim stabilem dissonis inesse nexum, cum apud excelsos humilium semper fortuna sordescat. Præterea abundantiæ et egestatis dividuum contubernium esse, nec inter splendidas opes obscuramque pauperiem firma societatis jura consistere. Ad ultimum supernis terrestria non jugari, quæ tanto originis intervallo discors rerum natura secreverit, quod a divinæ luculentia majestatis infinitum distet humana mortalitas'. Første og sidste Periode er ganske parallele, undtagen at der er tilføjet en (overflødig) Begrundelse med 'quod', foranlediget ved det foregaaende 'tanto'. At sidste Periode slutter et længere Stykke viser 'ad ultimum'; den kan altsaa ikke undværes. Perioden 'Præterea — consistere' bestaar af to ganske enstydige Dubletter, forbundne med 'nec'. Stykket er et organisk Hele.

Disse 6 Tankedubletter er dels ved Bindeord dels ved Konstruktionen knyttede saaledes sammen, at de ikke kan skilles fra hinanden. Man vil endvidere bemærke, hvorledes i 1. og 3. Tanken begrundes med sig selv. Af den Slags Steder findes mange hos Saxo, der ved denne Fremgangsmaade ligesom camouflerer Dubletvæsenet. I Nr. 5 synes Participiet at skulle angive Maaden, paa hvilken Handlingen er udført; men der staar faktisk ikke andet end: »Han hævnede sin Redningsmands Fald ved at hævne hans Død.« For Resten ender den sidste Dublet ofte med et Participium i Præsens, Perfektum (især af visse Deponentia), eller Futurum, en af Saxo yndet Periodeslutning.

Foruden denne Slags Gentagelser af Tanken, der altsaa ved Bindeord eller paa anden Maade er knyttet saaledes sammen, at de ikke kan skilles, er der imidlertid mange, der staar ved Siden af hinanden uden nogen Forbindelse; de

vilde naturligvis kunne opfattes som Varianter, der var bestemte til eventuelt at bortfalde, hvis deres Form ikke iøvrigt svarede ganske til de andres. At Saxo ynder Asyndeta, er velkendt; i Talerne findes de Side op og Side ned, og for Resten ogsaa ellers. Det er et rhetorisk Virkemiddel, som Saxo har sat Pris paa at anvende.

7. Mü. 202,13; H. 134,14: 'Contra rex docet, deliberationem furori dandam; improvida plerumque nocere consilia; nihil caute simul ac celeriter geri posse; plurimum præcipites obesse nisus; ad ultimum multitudine paucos incessere non decere'. De to første Sætninger ǂ de to følgende: 'ad ultimum' er anvendt som ovenfor, Eksempel 6. Dernæst fortsættes med: 'Ceterum solertem esse, qui furenti animo frenos injiciat sævientemque ad tempus impetum interpellet. Taliter rex præcipitem juvenis iram consilio cedere coegit'. Her er to Dubletter, der har den karakteristiske Form, om de end maaske næppe er paafaldende. Saa følger Sætningen med 'Taliter', der afslutter det hele; cf. Mü. 59,5; H. 36,23.

Det er altsaa Tankedubletter af denne Slags, hvis Forekomst i Chr. Pedersens Udgave i Følge Dr. Sofus Larsen skal skyldes Ascensius' Redaktion. Men at dette ikke forholder sig saaledes, er det muligt at vise. De fandtes nemlig ogsaa i andre Eksemplarer af Vulgatateksten end Chr. Pedersens Trykmanuskript. Trods det sparsomme Kildemateriale er vi heldigvis ved Hjælp af de Stumper af andre Haandskrifter, som Tiden har levnet os Kendskab til, i Stand til at paavise deres Eksistens.

I det saakaldte Lassenske Fragment af et Saxohaandskrift, der af Kålund ansættes til ca. 1275, findes følgende ganske som i Pariserudgaven.

Mü. 279,12; H. 186,6: 'Oportebat namque, ut turpis turpibus commercia familiaritatis impenderet, et vitiorum tabo obsitus culpæ socios blandimentorum lenocinio demulceret'. Dubletter forbundne med 'et': 'turpis ǂ vitiorum tabo obsitus; turpibus ǂ culpæ socios; commercia f. imp. ǂ blan-

dimentorum l. dem'. — Mü. 280,1; H. 186,30: (Starkad lader nogle fangne »Legere« straffe med Pisk) 'Satius ratus in scurrarum agmen cuticulæ damno ridiculum dictare supplicium, quam poena capitis funestum imperare (Chr. P. impetrare) discrimen. Ita jocularis ministerii sordidæque condicionis catervam probroso animadversionis genere insecutus obscoeno verberum ludibrio mulctare contentus exstitit'. At Ordene, der indledes med 'Ita', kan undværes, er klart, men de fastholdes af Biordet.

Laverentzens Fragment, som ikke mere existerer, men af hvilket vi har en Kollation af Otto Sperling, der angiver Afvigelser fra Chr. Pedersens Udgave, har følgende: Mü. 302, 23; H. 204,4 (Starkad ser med Vrede, hvorledes Ingild i Stedet for at hævne sin Faders Drab paa Svertingssønnerne holder dem i Ære): 'concepti furoris magnitudinem acerrimo oculorum habitu prodidit, internosque motus externo oris indicio patefecit, occultam animi procellam aperta luminum sævitia testatus'. Gentagelsen er treleddet; de to første Led er forbundne med 'et'; det tredje har Participium; cf. S. 287,28 og det anførte Eksempel Nr. 5. — Mü. 300,30; H. 202,21: (Ingilds Dronning, Svertings Datter, har forgæves søgt at formilde Starkad): 'Veterani namque bellatoris animus, Frotonis cultum inextricabilibus amicitiæ hamis complexus, totque ac tantis munificentiæ ejus meritis invitatus, ad abjiciendum ultionis propositum nullo indulgentiæ blandimento seduci poterat, quo minus debitam beneficiis ejus gratiam etiam post fata referre satageret (ɔ: studeret), exstinctoque vicissitudinem humanitatis rependere curaret, cujus adhuc exstantis amantissimum animum liberalissimamque amicitiam expertus fuerat'. Sætningen med 'quo minus' har den samme Tanke fremsat to Gange med parallele Led, forbundne med '-que'. Relativsætningen 'cujus adhuc exstantis — — —', som er fremkaldt af 'exstincto', er ∔ 'totque . . . invitatus'. —

Ogsaa Albert Crantz's Haandskrift har haft Dubletterne; dette er vi saa heldige at kunne paavise et Par Steder, medens

han i Almindelighed plejer at forkorte eller omskrive — undertiden paa anden Maade ændre — hvad han har fra Saxo. Han kunde selvfølgelig ikke fylde sit Værk med en anden Mands Tankedubletter[1]. I Dania cap. 2, svarende til Mü. 21,4; H. 10,8, har han: 'Hi licet faventibus patriæ votis regni dominio potirentur, rerumque summam ob egregia fortitudinis merita assentientibus civium suffragiis obtinerent, regii tamen nominis expertes degebant'. Her er 'faventibus patriæ votis ⫩ assentientibus civium suffragiis' og 'regni dominio potirentur ⫩ rerum summam obtinerent'. Disse Ord staar i Begyndelsen af Saxos 1. Bog, nogle faa Blade foran det Sted, hvor Kladdefragmentet begynder; her maa altsaa Chr. Pedersen have vidst, hvad han skulde gøre med »Varianten«, medens han lidt længere fremme har staaet raadvild over for dem og har maattet konsulere Ascensius. Dubletten kan A. da ikke være Ophavsmand til, da han først skal have begyndt sin Redaktørvirksomhed senere. — Endnu et Eksempel fra Crantz, se S. 294,23.

At Tankedubletterne i Førsteudgaven af Saxo ikke skyldes Udgiverne, mener jeg at have bevist, eftersom denne Udgave paa dette Punkt følges med de omtalte Stykker af andre Kilder. Omvendt kan man heller ikke ud fra Dubletternes Forekomst slutte til Udgivernes Benyttelse af Kladdehaandskriftet.

At disse Gentagelser af den samme Tanke hos Saxo har hørt til fra Begyndelsen af, vover jeg nu at hævde. Og det er der ogsaa Mulighed for at føre Bevis for, som det følgende formentlig vil godtgøre. De findes nemlig ogsaa i Digtene paa Steder, hvorfra det er umuligt at fjærne dem, og de har akkurat den samme Karakter paa disse Steder som i de Prosastykker, der er anført ovenfor.

---

[1] Saaledes mener jeg ogsaa man maa se paa de Citater af den sjællandske Krønike, som Dr. Sofus Larsen behandler S. 140—144, 8. Om saa Krønikeskriveren var nok saa stor en Beundrer af Saxos »mira et urbana eloquentia«, havde han andet at bruge sit Pergament til end til at fylde det med Tankedubletter.

I Saxos 1. Bog, Mü. 27 b,16; H. 14,10; i Angersfragm. 3 a, 11 fortælles om den svenske Kongedatter Gros Møde med en af Kong Grams Mænd, hvem hun spørger:

'Quis rogo vestrum Quis moderatur
Dirigit agmen? Proelia princeps?
Quo duce signa Quove paratur
Bellica fertis? Præstite bellum?'

Disse 8 Linier skal danne en oldnordisk Versstrofe og fremsætter 4 Gange, med hver Gang forskellige Ord, det simple Spørgsmaal: »Hvem er eders Fører?« Strofen afsluttes, efter Asyndeta i den hos Saxo almindelige Spørgeform, med det sidste Led, der tilføjes med '-ve'. Gro raader lidt længere fremme de Danske til at drage bort, for at de ikke skal blive ramt af hendes Faders, Kong Sigtrygs, Straf: 'Ne proprio vos | Opprimat omnes | Agmine Sigtrug | Inque feroci | Stipite figat | Illaqueatos | Guttura nexu | Detque rigenti | Corpora nodo'. 2 Gange Udtryk for at lade hænge. Kong Grams Mænd truer da igen: 'Gram prior illum | Manibus addet | Ac dabit orco, Quam sua fatis | Lumina claudat | Inque pavenda | Vertice plexum (Variant over Linien med uel-Tegn: 'cæsum') | 'Tartara mittet'. 3 Gange: Gram vil sende ham til Hel: ('Manibus, Orco, Tartara'). Hvis en eller anden skulde faa Lyst til at slette nogen af disse Gentagelser fra Gro-digtet, behøver han blot at se i Angersfragmentet, hvor alle de anførte Linier hører med til Teksten; derimod er der en Variant: 'cæsum' til 'plexum', anbragt over 'plexum' og sporløst forsvunden i Vulgatateksten, som vi kender den i Chr. Pedersens Udgave. Mü. 53,26; H. 33,5 begynder en Vekselsang mellem Hadding og hans Hustru; han udtrykker sin Lede ved det fredelige Liv paa Landjorden, medens hans Hustru elsker dette Liv og hader Søen. Haddings Strofe er kun Gentagelser; men Hustruens Strofe er interessantere for os:

'Me canorus angit ales immorantem littori
Et soporis indigentem garriendo concitat,

Hinc sonorus æstuosæ motionis impetus
Ex ocello dormientis mite demit otium,
Nec sinit pausare noctu mergus alte garrulus,
Auribus fastidiosa delicatis inserens,
Nec volentem decubare recreari sustinet,
Tristiore flexione diræ vocis obstrepens'.

Vers 1—2 ǂ 5—8, og indenfor sidste Led 'sinit pausare ǂ recreari sustinet'. Til dette Digt har vi i Gylfaginning Kap. 22 Originalen, Njords og Skades Vekselsang. Hendes Strofe lyder (Finnur Jónssons Udg. af Snorres Edda S. 28):

Sofa ek né máttak
sævar beðjum á
fogls jarmi fyrir;
sá mik vekr,
es af víði kømr,
morgin hverjan mǫ́r.

Her har vi baade Fuglen og Maagen, men, som man ser, er det af Saxo spundet længere ud med den for ham ejendommelige gennemførte Parallelisme. Han foretrækker det ordrige Udtryk for Olddigtets simple Knaphed.

Starkaddigtene er fulde af Tankedubletter ligesom den omgivende Prosa. I det lange sapphiske Digt (Mü. 303,21; H. 204,34) findes de f. Eks. i 1. og 2. og 7. Strofe; der kan de ikke udelades. Hele Strofer gentager hinanden. Fra Starkads Dødskvad skal følgende Eksempel anføres, Mü. 398,18; H. 269,38: Starkad er gammel og blind:

'Jamque minus vegetum corpus fulcimine tutor.
Flaccida subjectis innixus membra bacillis.
Lucis inops moderor vestigia fuste gemello,
Et virga monstrante sequor compendia callis,
Stipitis auspicio potius quam lumine fisus'.

Mü. 369,8; H. 251,30 lader Saxo to Røvere, Fader og Søn, dødelig saarede af Olo, tage Afsked med Livet, idet de udtaler det Ønske, at deres sidste Kamp maa forherliges ved deres Banemands Død. De to Repliker har Tankedubletternes Form, kun er de i forskelligt Versmaal.

Søn: 'Simus nempe licet corpore debiles
Elapsusque cruor robur obhauserit,
Cum nunc elicitus vulnere spiritus
Vix sensim lacero pectore palpitet,
Discrimen moneo, temporis ultimi
Per nos intrepidis clareat ausibus;
Ne conflictum aliquis fortius editum
Pugnatumve magis dixerit uspiam,
Et certamen atrox arma gerentibus
Cum per busta caro fessa quieverit,
Famæ conciliet præmia perpetis.
Prima hostis scapulas sectio comprimat,
Et ferrum geminas abripiat manus,
Ut cum nos Stygius Pluto receperit,
Olonem quoque par exitus occupet
Et commune tribus funus inhorreat,
Una trium cineres urnaque contegat'.

Fader: 'Quamquam, defectis ad summum sanguine venis,
Exstet in occiduo corpore vita brevis,
Taliter extremæ vigeat contentio pugnæ,
Ut laudem nostri non sinat esse brevem.
Ergo humeros hostis et brachia framea primum
Impetat, ut manuum debilitetur opus.
Sic commune tribus dabitur post fata sepulchrum,
Et socios cineres par tribus urna teget'.

I mange andre af Digtene findes saadanne Tankedubletter; saaledes f. Eks. i Bjarkemaalet; her kan vi delvis ved Hjælp af de overleverede oldnordiske Stumper vise, hvorledes Saxo har vendt og drejet og gentaget en simpel Tanke. Endnu skal kun et afskrækkende Eksempel omtales. I 1. Bog (Mü. 37,10; H. 21,29) søger Jættekvinden Harthgrep, der elsker Hadding, som imidlertid ikke vil indlade sig med hende, fordi hun er saa forskrækkelig stor, at betage ham Frygten ved at forklare ham, at hun efter Behag kan gøre sig stor og lille. Da hendes Prosatale, der er spækket med Dubletter, ikke virker, forsøger hun sig paa Vers. Der er 22 Heksametre, af hvilke de 19 paa mange Maader varierer det nævnte Tema. Der vrimler med Udtryk for dobbelt (Væsen), stor og lille, høj og lav, formindske og forstørre. Alt dette er bundet af

Metrum; og skulde end en Enkelthed kunne udelades, bliver der saa meget tilbage, som maa beholdes, at man føler sig overbevist om, at Forfatteren ikke har henstillet noget til eventuel Ændring af noget andet. Resultatet af denne indtrængende og eftertrykkelige Tale bliver, at Hadding lader sig bøje.

Saxo har nemlig en overordentlig Tro paa Gentagelsens Magt. Det kommer igen andre Steder i Værket. Naar Haddings Datter Ulvild i 1. Bog (Mü. 58; H. 35,23) er ved at plage Livet af sin Mand, som ikke er af fornem Byrd, for at bevæge ham til at dræbe hendes Fader og bemægtige sig Kongemagten, er hendes Tale fuld af parallelt byggede Gentagelser, alle asyndetiske. Talen fylder omtrent en Side à 2000 Bogstaver. Den indledes med: 'Cuius exhortationis modum iisdem pæne verbis, quibus ab ipsa editus fuerat, explicare constitui; qui fere hujusmodi erat'. Disse Ord anmelder aabenbart noget særligt. Saa følger: 'O miseram me, cujus nobilitatem dispar copulæ nexus obtenebrat! O infelicem, cujus stemmati rustica jugatur humilitas! O infortunatam principis prolem, quam thori lege plebejus æquiparat! Miserandam regis filiam, cujus cet'. Det hele ender med: 'Talibus insistente Ulvilda, vir suggestione victus insidiis operam pollicetur'. Crantz Dania 1,9 har dette Sted i forkortet Omskrivning: 'Non erat contenta (Ulvilda), regis se filiam et esse et dici; reginam se voluit appellari'. Saa tilføjes der: 'Congeminabat quæstus . . . pervicit tandem ut operam maritus polliceretur'; disse Ord viser, at han har haft det alt sammen.

At kunne variere den samme Tanke er for Saxo et Tegn paa Veltalenhed. Derfor er Erik Målspages Taler i 5. Bog bygget op paa denne Maade. Ligeledes Torkils Tale i 2. Bog (Mü. 75,12; H. 47,10); denne Torkil karakteriseres udtrykkelig som 'ceteris eloquio præstans'. Den Tale i Begyndelsen af 4. Bog, som Amleth efter Fenges Drab retter til Folket, vrimler af Gentagelser; den fylder $2^1/_3$ Side à 2000 Bogstaver. Og i 14. Bog træffer vi Rygboen 'Domborum

quendam præstanti facundia' (Mü. 755,7; H. 517,6), hvis Tale er forsynet med en Del Dubletter. Efter hans lange Tale følger Absalons korte Svar ('paucis eum responsis excipiens').

Ogsaa naar Saxo vil give sine egne Ord Eftertryk, bruges Dubletterne. Hans Indignation over Thoras Fremgangsmaade, da hun for at hævne sig paa Forføreren Helge prisgiver sin og hans Datter Yrsa for Faderen, giver sig bl. a. Luft i følgende Ord, Mü. 81,14; H. 52,6: 'O stolidam matrem, quæ filiæ pudicitiam, ut suam ulcisceretur, exulare permisit, nec sanguinis sui castitatem curavit, dum modo incesti efficeret reum, per quem prior ipsa perdiderat cœlibatum! Atrocem feminæ mentem, quæ veluti secundam sui corruptionem in pœnam corruptoris expendit, cum hoc ipso potius injuriam augere, quam extenuare videretur! Quippe quo se ultionem assequi credidit, culpam construxit, et dum noxam detrahere gestit, nefas adjecit, subolis suæ novercam agendo, cujus, ut propriam expiaret infamiam, flagitio non pepercit'. Sml. S. 294,17. Paa lignende Maade udtrykker Saxo, omend noget kortere, sin Haan over Adils Taabelighed (Mü. 84,4; H. 53,39).

Det er allerede bemærket af andre, at disse Gentagelser ikke findes spredte jævnt over hele Værket, og at navnlig Samtidshistorien er gaaet fri for dem; men heller ikke i Oldhistorien er Fordelingen af dem ensartet; mange Sider er ganske blottet for Dubletterne, medens til Gengæld visse Partier er ligefrem spækkede med dem. Det er, som om Forfatteren er indstillet paa denne Stilform og ikke kan lade være at bruge den. Han er ikke blind for, at han besidder en fænomenal Færdighed i at tumle det vanskelige fremmede Sprog, og han falder ofte for Fristelsen til at brillere med den, saa meget mere, som han har en stærk Tro paa, at Gentagelsen har Betydning, naar en Tanke skal fremsættes saaledes, at den gør et stærkt Indtryk paa Læseren. Er Tanken i sig selv ikke saa meget værd, faar den just forøget Værdi ved Ordkunsten.

I den Række Gentagelser, som Dr. Sofus Larsen anfører S. 135 f. i sin Afhandling, vil han ud fra sit Syn paa dem som Varianter vise, at de med Lethed lader sig fjærne, uden at der iøvrigt foretages nogen Ændring i Teksten, hvilket efter hans Mening vil støtte Rigtigheden af hans Formodning, at deres Forekomst i Teksten ikke skyldes Forfatteren selv. Om han har været heldig med selve Bevisførelsen, skal det følgende belyse.

1. H. 71,12—17 (Mü. 115,4). Om dette Stykke siges, at Ordene 'Utramque impenderet' kun indeholder en lang Udmaling af det, der er udtrykt i 'noctu curas, interdiu venationes agebat'. Dette er rigtigt, og for saa vidt kan Ordene undværes, eller de kan maaske — hvad jo en Variant skal kunne — sættes i Stedet for de første Ord. Men Udmalingen er just deres raison d'être; man kan ikke tænke sig, hvorfor en Forfatter, der godt ved, at de første Ord siger, hvad de skal, og at de er godt Latin, skulde gøre sig Umage med en saa lang Gentagelse af Tanken, for at den eventuelt skulde bortfalde.

2. H. 71,36—72,10 (Mü. 115,27). 'Siquidem Høtheri milites — incidebant' skal kunne skæres bort som Variant til 'Siquidem ad primos — excussa'. Som Variant vilde Ordene være urigtigt formede, da de ikke kan indsættes for de andre; der maatte nemlig staa ikke 'Høtheri milites', men 'ejus milites', da Høther er nævnt i den foregaaende Linie; desuden mangler saa en Angivelse af, hvad Kongens Befaling gaar ud paa. Medens der i det første Stykke tales om, hvad F j e n d e n gjorde, faar vi i Dubletten — thi en Dublet er det, men kun til 'Quæ—excussa' — at vide, hvorledes H ø t h e r s S o l d a t e r adlød Kongens Befaling, som er nævnt i første Led.

3. H. 72,21—24 (Mü. 116,21). Helge havde saa hæslig en Stemme, at han undsaa sig ikke blot ved at lade fremmede, men endog sine egne høre den. Dertil slutter sig Ordene 'Adeo calamitas omnis conscios vitat. Eo siquidem naturæ damna molestiora sunt, quo liquidius patent'. Dr. Sofus Larsen vil

udskyde sidste Periode; men denne er ikke ganske parallel med den foregaaende, der fremsætter Tanken mere almindeligt. Den er desuden tilknyttet med 'siquidem'. Skulde noget udelades, maatte det snarere være 'Adeo-vitat'.

Om disse tre Eksempler gælder det, at de findes i Omgivelser, hvor Dubletterne er mange, hvilket ogsaa er en Grund til at beholde dem.

4. H. 121,27—122,2 (Mü. 182,5). I 'Ceterum—fuit' skal Ordene 'Quippe—fuit' være Variant til 'Ceterum—gestans'. Hvis man lader 'Quippe cet.' træde ind for 'Ceterum cet.', kan 'quippe' ikke bruges, da denne Sætning, hvori det staar, saa ikke kan begrunde de foregaaende Ord, der sluttes af med 'Adeo vegetum mulieri ingenium fuit'. Altsaa har vi heller ikke her en Variant.

5. H. 131,18—22 (Mü. 197,6). 'Erico bellum undæ—mutuatus'. Det er sikkert, at meget kunde være sparet her; men de Ord, som Dr. Sofus Larsen vil udskyde, begynder med 'Itaque' der holder paa Perioden. Denne kunde i og for sig godt træde ind for den foregaaende: 'Pugnabat — præbuerat', hvis ikke Gentagelsen af Eriks Navn i samme Linie vilde være i Vejen; cf. Eksempel 2. Det kan imidlertid ses, hvad der giver Dubletten Eksistensberettigelse; det er Ordene 'absens videbatur', som Saxo synes er et saadant Fund, at de skal udnyttes: »Og saaledes syntes Erik fraværende at føre Kampen ved Havets Hjælp«.

6. H. 132,1—5 (Mü. 197,28). 'Illi—ignoverunt'. Her skal 'Dum—ignoverunt' være en Variant. Ordene kan undværes; men som oftere dækker Dubletterne ikke helt hinanden. Der staar: »Da de ikke fandt Oksekroppen, rettede de Mistanken paa andre, og troede, at de skyldige var uskyldige — — de troede, at andre havde skadet dem, og tilgav de skyldige«; de sidste Ord betegner Følgen af 'reos prædæ innocuos arbitrati sunt'.

7. H. 140,10—16 (Mü. 211,10). Her er en verbos Udmaling. Det vil imidlertid lønne sig at begynde Citatet noget foran

de i Eksemplet anførte Ord. Gotvara, hvis Sønner er dræbt af Erik Målspage, udæsker ham til en Ordkamp, saaledes at hun skal give ham en Guldkæde, hvis han sejrer, medens han, i Fald han taber, skal miste Livet. Han sejrer og og stopper Munden paa hende. 'Ad hæc illa, tanquam elocutionis inops, cui necem destinaverat, aurum tradere coacta est, filiorum interfectori pœnæ loco eximium erogans munus. Cumulata siquidem infelicitas est, non vindicata malignitas. Primum enim orbitati adacta, ac deinde verborum violentia confutata cum opibus simul eloquentiæ pretium perdidit. Beavit liberorum sublatorem, auctorem orbitatis suæ præmio munerata, nihil pro repensanda filiorum clade præter inscitiæ probrum, ac rerum inopiam referens'. Hvis 'Beavit—referens' skulde være Variant, maatte det være til 'Ad hæc illa—munus', som Perioden faktisk dækker. Dr. Sofus Larsen antager 'Beavit—referens' for Variant til 'Primum enim—perdidit', som Ordene ikke dækker, men tværtimod forklarer nøjere. — Med Hensyn til Parallelismen i første og sidste Periode af et saa langt Stykke cf. S. 287, Eksempel 6.

Eksemplerne 4, 5, 6, og 7 tilhører alle Erik Målspages Saga, hvor Dubletterne vrimler.

8. H. 372,24—31 (Mü. 559,3). I 'Gutha—pensavit' skal 'Sanctitatis—pensavit' være Variant til 'castitatem—permisit'. Perioden kunde undværes, og den kunde ogsaa erstatte den anden. Men den er tilknyttet med 'Siquidem' og indeholder i Ordene 'illiciti concubitus noxam licentis evitationi pensavit' en nøjere Udformning af: 'nullum ulterius sibi juri esse permisit'. I Compendium Saxonis (Script. min. I, 374) findes Spor af begge Perioder: 'vovensque castitatem sanctissime usque ad mortem vixit'. Se næste Eksempel.

9. H. 401,24—402,2 (Mü. 602,18). 'Nec defuit—commendavit'. At 'Puellas siquidem—ageret' omtrent stemmer med 'Etenim amoris sui raptrices—commendavit', er rigtigt. Men det andet Led indeholder til sidst en Lovprisning over Bothilda som et Mønster for Kvinder, som ikke findes i

det første, en meget passende Afslutning paa hele Stykket. Dr. Sofus Larsen gør opmærksom paa, at Ord fra begge Dubletter findes i Compendium (Script. min. I, 387), og slutter deraf, at »Varianten«, har staaet i Kladdehaandskriftet, men rimeligvis i Randen, da den er for lang til, at den kan have staaet imellem Linierne. Den har ikke staaet noget af de to Steder, den har haft sin Plads i Teksten.

10—11. Endnu er der et Par »Varianter« tilbage, som ikke genfindes de paagældende Steder i den sjællandske Krønike, hvilket skal gøre det sandsynligt, at de har manglet i Saxos endelige Redaktion af hans Værk. Idet jeg iøvrigt henviser til Noten paa Side 290 i nærværende Artikel, hvor Krønikens Kortfattethed omtales, skal jeg under eet behandle de to Eksempler i Dr. Sofus Larsens Afhandling S. 142, 3 f. n. og 143, 9 f. o.

H. 400,28—34. (Mü. 601,7). 'Nec longitudini inconcinna soliditas fuit, ut totam ejus compagem exactissimo naturæ ingenio excultam elaboratamque putares, quae corpori granditate conspicuo consentaneum virium habitum conciliavit. Igitur ut corpore nullum, ita nec robore parem habuit, cum staturæ laude egregia quoque vigoris ornamenta sortitus'. Dr. Sofus Larsen antager, at Relativsætningen 'quae—conciliavit', som er udeladt i den sjællandske Krønike, gentager det samme, som udsiges i den foregaaende Følgesætning.

Noget lignende, som det, der blev udtalt om 'quæ—conciliavit', skal ogsaa gælde Ordene 'cum staturæ laude—sortitus', der heller ikke genfindes i Krøniken; men der tilføjes saa, at disse Ord »naturligst knytter sig til« den anførte Relativsætning, og derfor af Saxo blev strøget sammen med denne. Her skal altsaa have været en »Variant«, som er kommet ind paa et forkert Sted i Udgaven. Hvis man imidlertid prøver at sætte den tilbage paa den Plads, hvor den skulde have staaet, faar man følgende: 'Nec longitudini inconcinna soliditas fuit, quae corpori granditate conspicuo consentaneum virium habitum conciliavit, cum staturæ laude

egregia quoque vigoris ornamenta sortitus'. Kan man tiltro Saxo den Fejl? Nej, Sætningen maa blive, hvor den staar, og hvor den altid har staaet.

12. Det sidste Eksempel, som anføres efter H. 584, 25—27 (Mü. 852,16), bestaar af et Par simple asyndetiske Dubletter, der i og for sig godt kunde alternere; iøvrigt synes den sidste, som Dr. Sofus Larsen selv gør opmærksom paa, ikke at dække den første helt, idet 'regia in sella purpura venustatur' betegner en Del af Ceremonien ved Indvielsen. I al Fald forekommer denne Gentagelse saa uskyldig, at den næppe vil støde ret mange; men i Stilen er den.

Disse 12 Steder er altsaa Dubletter; men deres Forekomst i vor Tekst skyldes Saxo selv, med hvis Skrivemaade de i et og alt stemmer.

De her omhandlede Spørgsmaal er af Vigtighed, fordi de i høj Grad berører det store Spørgsmaal om Overleveringens Paalidelighed. Hvis det kunde vises, at Udgiverne havde taget sig saadanne Friheder overfor Saxos Tekst, vilde det ligge nær at formode, at man i det hele taget ikke kunde stole paa Førsteudgaven, som praktisk talt er vor eneste Kilde. Det er da heldigt, at denne i Forening med de Brudstykker af Haandskrifter, Tiden har levnet os, paa dette Punkt selv er i Stand til at føre Forsvaret for sin Troværdighed, saaledes som det forhaabentlig er lykkedes at vise i denne Artikel.

AARSBERETNING FOR 1926.

Det Kgl. Nord. Oldskrift-Selskabs Møder i 1926.

Maanedsmøde den 26. Januar.

Forslag til Budget for 1926 forelagdes og vedtoges.

Museumsinspektør O. Andrup: Nogle Bidrag til Belysning af Leonora Christinas »Jammersminde«.

Overbibliotekar Dr. Sofus Larsen: Angersfragmentet og Pariserudgaven af Saxo's »Gesta Danorum«.

Maanedsmøde den 23. Februar.

Lektor Dr. Niels Nielsen: Jærnudvindingen paa Island i fordums Tider.

Museumsinspektør Chr. Axel Jensen: Skt. Olai Kirke i Helsingør, dens Bygningshistorie og Bygningsregnskaber.

Maanedsmøde den 6. April.

Docent Dr. Johs. Brøndum-Nielsen: Den i 1921 fundne Runesten, fra Gørlev ved Tissø.

Professor Dr. Erik Arup gav Meddelelse om Kong Svend II.s Liv og Kongemagt.

Møde i Kjøbenhavn den 13. Maj.

Der blev givet Meddelelser af kgl. Ordenshistoriograf Dr. Louis Bobé om Skt. Petri Kirkes Gravkapeller og Urtegaard; af Oberst Rolf Kall om Materialgaarden (Frederiksholms Kanal Nr. 30); af Museumsinspektør Chr. Axel Jensen om de nyfundne middelalderlige Ruiner under Vor Frue Domkirke; og af Overbibliotekar Carl S. Petersen om Holbergs Professorresidens i Fiolstræde.

Møde i Rungsted, Hørsholm og Holte den 20. Juni.

Meddelelser bleve givne ved Rungstedlund af kgl. Ordenshistoriograf Dr. Louis Bobé om »Rungsted Lyksaligheder«; i Hørsholm af Mag. art. V. Hermansen om Hørsholms Historie, af Underinspektør ved Kunst-

museet V. Thorlacius-Ussing om Hørsholms Kirke, og af Underbibliotekar C. Dumreicher om »Hørsholm-Somren 1832«; fremdeles ved Holtegaard af Underinspektør V. Thorlacius-Ussing om Bygningen og dens Historie, ved Bystevnet i Øverød af Museumsinspektør Jørgen Olrik, og ved Dronninggaard (Næsseslottet) af Museumsinspektør Chr. Axel Jensen om Gaarden og dens Historie.

Maanedsmøde den 7. December.

Til Selskabets Revisorer for Aaret 1927 gjenvalgtes Greve T. Ahlefeldt-Laurvigen og fh. Statsbanedirektør Th. Raben.

Museumsintendent Dr. Georg F. L. Sarauw fremsatte en ny Tolkning af Mindesmærkerne ved Jellinge.

Cand. mag. Therkel Mathiassen gav Meddelelse om Thule-Kulturen og Eskimoernes Indvandring til Grønland.

— - —

Suppleringsliste til Medlemsfortegnelsen.

Optagne Medlemmer.

Bech, August V., Landbrugskandidat, Forpagter af Vallø Hovedgaard.
Bjerre, N, Docent, Apoteker, Kjøbenhavn.
Bülow, Albert von, Grosserer, Kjøbenhavn.
Bøe, Johs., Amanuensis ved Bergens Museum. Cand. philol., Bergen.
Carstensen, O. F., Overpostinspektør, Hellerup.
Fischer, Asger, Boghandler, Kjøbenhavn.
Gad, Fr., Forlagsboghandler, Kjøbenhavn.
Hou, Axel, Figurmaler, Kjøbenhavn.
Kalmberg, Eric, Forstelev, Birkerød.
Lauesgaard, Aage N. J., Læge, Toftlund.
Madsen, Carl Popp, Cand. juris, Kjøbenhavn.
Mondrup, C. I., Generalpostdirektør, Kjøbenhavn.
Møller, Andreas, Kontorchef i Undervisningsministeriet, Kjøbenhavn.
Nielsen, Niels, Lektor, Dr. phil., Kjøbenhavn.
Olson, Emil, Professor ved Lunds Universitet, Fil. dr., Lund.
Reinskou, Finn, Lektor, Skien.
Scheel, Paul, Apoteker, Hørsholm.
Schmidt, August F., Assistent i Dansk Folkemindesamling, Kbhvn.
Tryde, Ove, Forlagsboghandler, Cand. theol., Kjøbenhavn.
Uldall, Ernst, Ingeniør, Fredensborg.
Wad, Chr., fh. Skolebestyrer, Charlottenlund.
Zimmermann, Oscar, Generalkonsul, Gjentofte.

Medlemmer afgaaede ved Døden.

Adler, B. D., Grosserer, Nærum.
Bing, Anton, Redaktør, Kjøbenhavn.
Bojsen, Frede, fh. Højskoleforstander, Rødkilde.
Forsberg, Hilmer, Patron, Linkøping.
Frijs, Krag-Juel-Vind-, F., Hofjægermester, til Juellinge.
Hoff-Hansen, H. P., fh. Rektor, Kjøbenhavn.
Holck Colding, P. A., Departementschef i Minist. f. off. Arbejder, Kbhvn.
Jensen, Chr. A., Grosserer, Kjøbenhavn.
Jernell, M., Rektor, Lidkøping.
Müller, P. E., Kammerherre, Hofjægerm., fh. Overførster, Dr. phil., Kbhvn.
Petersen, Axel, Landsdommer, Kjøbenhavn.
Quennerstedt, A., Professor, Fil. dr., Lund.
Tolstrup, F. L., fh. Palæforvalter, Kjøbenhavn.
Wad, Chr., fh. Skolebestyrer, Charlottenlund.

Udsigt over Selskabets Regnskab for 1926.

INDTÆGTER.

	Kr.	Ø.
Kassebeholdning fra 1925	13865.	35
Understøttelse fra Statskassen til Udgivelse af Skrifter	1850.	•
Tilskud fra Rask-Ørsted Fondet til Udgivelse af Mémoires	1000.	•
Tilskud fra Dansk-Islandsk Forbundsfond	300.	•
Medlemsbidrag	3938.	•
Renter af Selskabets faste Fond:		
Panteobligationer	2700.	•
Kreditforenings Obligationer	5667.	•
Renter af Konto Kurant Konto	398.	73
Ved Salg af Selskabets Skrifter	3216.	29
	32935.	37

UDGIFTER.

	Kr.	Ø.
A. Almindelige Driftsudgifter: Sekretærerne 1400 Kr.; Besørgelse af løbende Forretninger 200 Kr.; Trykning og Møders Afholdelse 944 Kr. 83 Øre; Honorarer for Foredrag 540 Kr.; Porto, Kontorhold, Mødesal m. m. 2254 Kr. 99 Øre.; Bud 770 Kr. 90 Øre	6110.	72
B. Aarbøger for 1926: Forfatter-Honorarer 1010 Kr.; Afbildninger 383 Kr. 60 Øre; Trykning og Papir 3935 Kr. 88 Øre; Hæftning 306 Kr.	5635.	48
At overføre...	11746.	20

	Kr.	Ø.
Overført...	11746.	20
C. Mémoires for 1926—27: Forfatter-Honorar 160 Kr.; Oversætter-Honorar 560 Kr.; Trykning og Papir 1720 Kr. 80 Øre; Hæftning 83 Kr. 50 Øre	2524.	30
D. Kongespejlet i dansk Oversættelse: Forfatter-Honorar 780 Kr.; Trykning, Papir m. m. 2444 Kr. 05 Øre; Hæftning 161 Kr. 10 Øre	3385.	15
	17655.	65
Kassebeholdning til 1927	15279.	72
(Heraf henlagt til Nord. Fortidsminder, II, 4: Kr. 5437. 92)		
	32935.	37

FASTE FOND:

	Kr.	Ø.
$3^1/_2$% Ny jydske Kjøbstad-Kreditforenings Obligat. 66200 Kr.; 4% Ny jydske Kjøbstad-Kreditforenings Obligat. 57500 Kr.; $4^1/_2$% Ny jydske Kjøbstad-Kreditforen. Obl. 3000 Kr.; 4% Obl. i Kreditforeningen af Grundejere i Østifterne 4000 Kr.; 4% Obligationer i Kreditforeningen for Kjøbenhavn og Omegn 2000 Kr.; 4% Obligationer i Kreditkassen for Østifterne 1000 Kr.; 4% Obligationer i Kreditforeningen af jydske Landejendomsbesiddere 13000 Kr.; $4^1/_2$% Sønderjyllands Kreditforening 3000 Kr.	149700.	•
Panteobligationer i faste Landejendomme	60000.	•
Sparekassebog i Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn	1744.	92
	211444.	92

Kjøbenhavn, 28. Februar 1927.

P. O. A. Andersen,
Selskabets Kasserer.

Revideret og fundet overensstemmende med Bilagene.

T. Ahlefeldt-Laurvigen. **Th. Raben.**

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 4to. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.). 2. Binds 1. Hefte, 1911; 2. Hefte, 1918. Hvert Hefte 6 Kr. 2. Binds 3. Hefte, 1923. 9 Kr.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1.—3. Bd. 1832—36. 12 Kr.

Petersen, N. M., Bidrag til den oldn. Literaturs Hist. 1866. 3 Kr.

Register til Njála 2. bd. og K. Gíslasons andre afhandlinger. 1896. 1 Kr.

Saga af Tristram ok Ísönd samt **Möttuls saga.** 1878. 6 Kr.

Sturlunga saga i dansk oversættelse ved Kr. Kålund, versene ved Olaf Hansen. 1.—2. bind. 1904. 12 Kr.

Sturlunga saga, udg. efter håndskrifterne. 1.—2. bd. 1906—11. 20 Kr.

Følgende Skrifter ere udsolgte:

Antiqvitates Americanae sive Scriptores septentrionales rerum Ante-Columbianarum in America, 1837, 4to. Med fransk Résumé (Antiquités Américaines), 1845, 4to. Ved C. C. Rafn.

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquæ linguæ septentrionalis. 1860. Ny Udg., ved Finnur Jónsson. 1913—16.

Fornaldar sögur norðrlanda. 1.—3. Bd. 1829—30.

Fornmanna sögur. 1.—12. Bd. 1825—37.

Færeyínga saga eller Færøboernes Historie. Udg. af C. C. Rafn. 1832.

— — oder Geschichte der Bewohner der Färöer. Herausgegeben von C. C. Rafn u. G. C. F. Mohnike. 1833.

Grønlands historiske Mindesmærker. 1.—3. Bd. 1838—45.

Hermod. Det nordiske Oldskrift-Selskabs Tidende. 1825—26.

Hovedberetning fra det Kgl. Nord. Oldskrift-Selskab for Aarene 1825, 1826 og 1827. 1828.

Íslendínga sögur. 1.—2. Bd. 1843—47.

Jahresberichte der Königl. Ges. f. nord. Alterthumskunde. 1837—42.

Krákumál sive Epicedium Ragnaris Lodbroci. Med dansk, latinsk og fransk Oversættelse. Udg. af C. C. Rafn. 1826.

Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed. 1836.

Nordiske Fortids Sagaer, oversatte af C. C. Rafn. 1.—3. Bd. 1829—30.

Oldnordiske Sagaer i Oversættelse. 1.—12. Bd. 1826—37.

Petersen, N. M., Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude. 1.—4. Bd. 1839—44.

Scripta historica Islandorum. 1.—12. Bd. 1828—46.

Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed. 1.—2. Bd. 1826—29.

Vestiges d'Asserbo et de Söborg. 1855.

INDHOLD.

Side

Af dette Tidsskrift udkommer et Hefte gjennemsnitlig hvert Fjerdingaar. Fire Hefter udgjøre et Bind, som koster 6 Kr. Enkelte Hefter sælges ikke.

Bidrag til Tidsskriftet sendes til Det Kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Bestyrelse (Prinsens Palais, Frederiksholms Kanal 12, Kjøbenhavn K).